

Godfr y Goodwin

Yeniçeriler

YENİÇERİLER

Orijinal adı: The Janissaries

© Saqi Books, 1997

Yazan: Godfrey Goodwin

İngilizce aslından çeviren: Derin Türkömer

Türkçe yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

1. baskı / aralık 2001

3. baskı / haziran 2008 / ISBN 978-975-991-789-0

Sertifika no: 1105-34-002002

Kapak tasarımı: DPN Design

Baskı: Altan Basım Ltd. / Yüzyıl Mahallesi

Matbaacılar Sitesi 222/A 34200 Bağcılar - İSTANBUL

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL

Tel. (212) 246 52 07 / 542 Faks (212) 246 44 44

www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Godfrey Goodwin

Yeniçeriler

Çeviren: Derin Türkömer

Gillian'a...

İÇİNDEKİLER

Çevirenin önsözü.....	11
Giriş.....	15
B İ R İ N C İ B Ö L Ü M	
Yeniçeri Ocağı'nın kökleri.....	17
İ K İ N C İ B Ö L Ü M	
Devşirme düzeni.....	31
Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M	
İmparatorluğun temel direkleri.....	55
D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M	
Osmanlı ordusu.....	65
B E Ş İ N C İ B Ö L Ü M	
Zafer dolu yıllar.....	115
A L T I N C İ B Ö L Ü M	
Büyük zafer.....	137
Y E D İ N C İ B Ö L Ü M	
Balık baştan kokar.....	151
S E K İ Z İ N C İ B Ö L Ü M	
Gözü keskin olanın bacağı uzun olur.....	179

D O K U Z U N C U B Ö L Ü M

Laleler ve karmaşa.....	197
-------------------------	-----

O N U N C U B Ö L Ü M

Vakayi Hayriye	231
----------------------	-----

Sonsöz.....	247
-------------	-----

Osmanlı sultanları.....	251
-------------------------	-----

Dipnotlar.....	253
----------------	-----

Teşekkür.....	293
---------------	-----

Kaynakça.....	295
---------------	-----

Dizin	303
-------------	-----

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Yeniçeriler'in yazarı, değerli hocam Godfrey Goodwin 1957-1968 yılları arasında Robert Kolej'de (şimdiki Boğaziçi Üniversitesi) sanat ve mimarî tarihi dersleri vermiş, ülkemize, tarihine ve insanına duyduğu büyük ilgi ve sevgiyle toplumsal ve mimarî geçmişimizi inceleyen kitaplar yazmıştır.

Bu kitabı çevirirken kendisiyle buluşup "yeniçeriler"i ve dolaşısıyla Osmanlı tarihini tartışma fırsatım oldu. Ayrıca da mektuplaştık. Godfrey Goodwin'in Osmanlı geçmişimize duyduğu heyecana ve bu kitabın yazılmasıyla ilgili anılarına mektuplarından alıntılar yaparak önsözümde yer vermeyi uygun gördüm.

"Türkiye'ye ilk kez 1952 yılında gelmiştim. Bu seyahatimde gördüğüm Osmanlılardan kalan eşsiz mimarî yapıtların kendine özgü nitelikleri beni çok etkilemişti. Sonradan İstanbul'a, Robert Kolej'de ders vermek üzere geldiğimde Anadolu'ya çok kez seyahat etme imkânı buldum. Böylece Selçuklu camilerini, kervansaraylarını ve Osmanlı mimarî eserlerini inceledim. Divriği'deki o gizemli Ulucami'nin ya da Edirne'deki, kusursuz bir abide olan Selimiye Camii'nin karşısında duyduğum heyecanı düşünün.

Osmanlı yapıtları hakkında daha ayrıntılı bilgi aramaya giriştiğimde Avrupa dillerinde bu konuda ne kadar az kitap yazılmış olduğunu ve üstelik yazarların zaman zaman Osmanlı mimarîsini hafife almış olduklarını gördüm. 1453'ten sonraki Osmanlı mimarîsi için köklerinin Bizans'tan geldiğinden ve Süleymaniye Camii'ndeki yarım kubbeler için Ayasofya'nın örnek alındığından bahsediyorlardı. Şu sonuca vardım ki, bu yazarlar her iki şaheserin de mimarî ayrıntılarını gereğince incelememişlerdi. Kendi kitabımı yazmak zorunda olduğumu hissettim. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun

eski topraklarını dolaşmamı gerektirdi. Ve böylece tam on yıl Osmanlıların tutsağı oldum.

İlk kitabım (*History of Ottoman Architecture*) bittiğinde Osmanlı toplumu ve yaşamı hakkında tuttuğum notların kutular doldurduğunu gördüm. Bunların pek çoğu yeniçerilerle ilgiliydi. Osmanlı yapıtları acemi oğlanlarına ve yaşlı ustalarına çok şey borçluydu. İçimde bu askerlerin kim olduklarını bilmek ve sahip oldukları sadakat duygusunun köklerine inmek isteği güçlendi. Osmanlılardan kalan abidelerde onların katkısını gördükçe ilgim daha da arttı. Yeniçeriler, Türk kültürünün yıllar boyunca bana aktardığı zenginliğin bir parçası oldu. Türkiye'ye boş bir kalple gelmişim, şimdiyse kalbimi altınla dolu hissediyorum."

Godfrey Goodwin'in *Yeniçeriler*'ini yalnızca bu olağanüstü askerlerin bir incelemesi olarak almamak, konuyu daha geniş bir perspektif içinde değerlendirmek gerektiği kanısındayım. Bu açıdan bakıldığında eserin yeniçerileri de kapsayan devşirme düzenine, Osmanlı ordusunda ve devlet yönetimindeki devşirmelere ve dönmelere de ışık tuttuğu görülmektedir. İmparatorluk altı yüzyıllık ömrünü akılcı ve sağlam temeller üzerine kurduğu bir düzen anlayışı ve yönetim yeteneği sayesinde (tek bir sülale olarak) koruyabilmişti. Devşirme düzeni işte bu akılcı görüşlerin ürünüydü. Bu işe önceleri genç savaş esirlerinin alınmasıyla başlanmış ve yeniçeriler devletin kuruluşunu izleyen ilk elli yıl içinde kurumlaşmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu çeşitli etnik mozaik parçalardan oluşan bir İslam devletiydi. Ancak Osmanlılar bu mozaığın parçalarından olan Hristiyan kökenli devşirmeler ile dönmelerden yararlanmasını bilmişti. Konuyu bu açıdan ele alarak Yeniçeri Ocağı'nın kuruluş ve uzun yıllar varoluş nedenleri hakkında bazı yorumlar yapmak mümkündür. Şöyle ki, sultanın mutlak gücünün korunması, uzun yıllar fetihlere dayalı bir politikanın başıyla sürdürülmesi ve imparatorluktaki feodal başkaldırıların bastırılarak devlet bütünlüğünün sağlanması için özel eğitilmiş daimî bir askerî güce (muvazaf orduya) ihtiyaç vardı. Dolayısıyla kurulan devşirme düzeni Hristiyan kökenli gençlerden yepyeni bir insan (asker) tipi yarattı. Devşirmeler geldikleri topraklardan ve köklerinden kopmuşlardı. Katıldıkları Yeniçeri Ocağı'nı aile ocağı bilerek yetiştiler. Toplumun diğer kesimlerine yabancı kalmalarını sağlayan biçimde eğitilip ko-

numlandırıldılar. Her şeyleriyle Osmanlı hanedanına bağlıydılar. Yeniçeri gülbankındaki “kulluğumuz padişaha âyan” sözcüğünün de belirttiği gibi sultanın kullarıydılar. Öte yandan sultan da ocağa bir numaralı yeniçeri olarak kayıtlıydı. Devlette ucu sadrazamlığa kadar giden yolun kendilerine açık olması ve ocağın onurlu geleneğinden aldıkları pay, bu devşirmeleri gıptayla bakılan bir konuma getirdi. Aralarından üstün nitelikli pek çok komutan ve sadrazam çıktı.

Sultanlar, ordunun belkemiğini oluşturan yeniçerileri, hanedanın her türlü iç ve dış düşmanlarına karşı koruyucu bir güç olarak görmüştü. Toplumla kaynaşmasına bilinçli olarak olanak sağlanmamıştı; ne dostu ne de soyu olan bu topluluk gerek kendilerine gerekse devletin çıkarlarına başkaldıracak, cephe alacak bir güç oluşturamazdı. Nitekim bu devşirmeler kendilerinden beklenenler doğrultusunda uzun yıllar coşkuyla hizmet verdiler; ta ki imparatorluktaki gerileme ve yozlaşma onları da avuçları içine alana kadar. Adına tarih dediğimiz belgeleri, bilgileri ve birikimleri mümkün olabildiğince ait olduğu dönemlerin şartları, kavramları ve değer ölçüleriyle tartarak yorumlamak gerekir. Tarihten alınacak derslere, sağladığı yarara ve bütünüyle taşıdığı değere ulaşmak ancak bu şekilde mümkün olur kanısındayım.

Derin Türkömer

G İ R İ Ő

Osmanlı hanedanının babası Ertuğrul Gazi Kuzeybatı Anadolu'nun küçük bir köşesinde sürülerini otlatan bir aşiretin reisiydi. Oğlu Osman Gazi, zengin bir ticaret merkezi olan Bursa'nun 6 nisan 1326'da Orhan Gazi tarafından ele geçirilmesinden birkaç gün sonra hayata gözlerini yumdu. Osmanlı orduları daha sonra Balkanlar'ı istila ederek Tuna Nehri'ne dayandılar. Böylece tecrit edilen Konstantinopolis 1453'te fethedildi. 1517 yılına gelindiğinde I. Selim, Suriye ve Mısır'ı da Osmanlı egemenliği altına almış bulunuyordu. Osmanlıların Roma'yı fethetme arzusu bir düşünce olarak kaldıysa da 1529'da Viyana'nın ele geçirilmesini engelleyen tek şey kötü hava koşullarıydı. Öte yandan Kuzey Afrika kıyıları Osmanlı yönetimi altına girdi ve Türk donanması 1543 kışını Toulon'da geçirdi.

Bütün bu zaferler sağlam bir yönetim ve müthiş bir askerî güç olmadan gerçekleşemezdi. Ücretli bir ordunun askerleri olarak eğitim gören yeniçeriler, Osmanlı askerî gücünün kalbini oluşturmuş ve bir süre Avrupa'ya korku ve dehşet saçmıştı. Kimdi bu yeniçeriler?

Bu kitap Yeniçeri Ocağı'nın tarihçesi olmaktan çok onları insan değerleriyle ele alan bir incelemedir. Aradan geçen yüzyıllar yeniçerilerin karakter yapısını etkilemişti kuşkusuz, ancak sonuçta ne kadar değiştirmişti?

BİRİNCİ BÖLÜM

Yeniçeri Ocağı'nın kökleri

Anadolu üzerinde Karakuşlar

1336 yılında Kuzey Afrikalı bir gezgin, İslam dünyasını dolaşırken Anadolu'yu güneyden kuzeye kat etmiş ve bizlere bu yolculuğa ait izlenimlerini bırakmıştır. İbn Battuta¹ bugün olduğu gibi o dönemde de tanınan ve saygı gören biriydi. Bu nedenle türlü eşkıyanın ve başıbozuk göçebelerin kol gezdiği yörelerde bir beylikten diğerine gidebilme olanağı bulmuştu. Ülke, Moğol gücünün zayıflamasıyla birlikte yetkilerini Moğol Hanı'nın Eretna gibi valilerinden alan ancak genelde kendi başına buyruk beyler arasında bölünmüştü. Bu topraklarda, coğrafyası gereği, yüksek dağlarla çorak alanlar² arasına sıkışmış verimli bölgeler vardı. Buraların halkı çeşitli diller konuşan ve etnik özelliklerine sıkıca bağlı topluluklardan oluşuyordu. Öte yandan soyguncu ve yağmacıların sürekli saldırılarından korunmak için ovalarda ya da dağlardaki kalelerine sığınan halkın gönlünde eski tanrıları hâlâ yaşamaktaydı.³ Batıl inançlar günümüze dek gücünü pek kaybetmedi. Şöyle ki, kadınlar yine toplu halde Kars Kalesi'nin bayırlarına tırmanarak kökleri Kibele'ye uzanan törenler yapmakta, Elmalı'nın yanık yüzlü, gür sakallı oduncuları sırtlarında baltalarla ormanlardan indikleri zaman sahil köylerinin halkında heyecan yaratmaktadır.

Helenistik ya da Roma döneminden çok önce Küçük Asya'nın yönetimi, zaman süreci içinde biri önemini yitirip bir diğeri önem kazanan yollara dayanıyordu. Öyle ki, bugün Pertek'ten Divriği'ye uzanan anayol o dönemlerden kalmış, diğerleri ise çağdaş yollara dönüşmüştür. Bu yolların ardında halk, halkın ardında ise soyguncular vardı. Bizans yönetimindeki Hristiyan toprak sahipleri ve İbn

* Dipnotları 253. sayfadan itibaren bulabilirsiniz.

Battuta'nın sonraları dolaşacağı Müslüman beylikler büyük sorunla karşı karşıyaydı: Türkmen akıncıları.⁴ Bu akıncılar gerçekten de yenilginin ve yalnızlığa terk edilmenin öncüleriydi.

Türkmenler (Karakuşlar adıyla bilinmektedir) tüm Orta Asya'da kötülük habercisi olarak tanınıyordu. Mükemmel biniciydiler ve en büyük özellikleri altlarındaki güçlü atlarıydı. Bunlarla günde 100 kilometre kadar yol alabiliyorlardı. Zorda oldukları zaman bu mesafeyi yaklaşık iki katına çıkartmaları mümkündü.⁵ Binicileri de aynı derecede güçlüydü ve günde yirmi saat ata binerek bütün bir hafta gidebiliyorlardı. Sonradan Osmanlı ordusunda da olduğu gibi atlarını tavlalarda değil kazığa bağlı olarak çadırlarının yanında bulunduruyorlardı. Binicinin kamçısı vardı ama bunu gösteriş ya da köpekler için kullanırdı, atı için asla. Hiçbirinin mahmuza da ihtiyacı olmazdı.⁶

Türkmen atlılarının tarihi, yaptıkları akınlardan ve yağmalardan oluşuyordu. Bunu aynı zamanda okçuluktaki üstün yeteneklerine de borçluydular. At üstünden birbiri peşi sıra attıkları oklarla hedefe şaşmaz isabet sağlıyorlardı. En çok uyguladıkları zaman kazandırıcı manevra, kaçıyormuş gibi geri çekilerek sonra birden dönüş yapıp saldırmaktı. Samaniler tarafından esir alınarak kulluk (bu sözcük İkinci Bölüm'de açıklanmaktadır) anlamında köleleştirilen Türkmenler değerli muhafızlar olarak kullanılmıştı. Sonraları, halifeler de bu Türk kölelerinden gereğince yararlanmış ve bunlar giderek Müslüman illerin yöneticileri bile olmuştu.

Türkmenler, Selçuklu ordularının süvarileriydi. Anadolu birbirine rakip beyliklere bölündüğü zaman sınırlara akınlar yapan onlardı. Bu gaziler (Tanrı uğruna savaşanlar) -daha çok askerî nedenlerle- inançlarını Hristiyan olan bölgelere taşıdılar. Müslümanlık Orta Asya'da pek fazla gelişmemiş, Arap tüccarlar ancak X. yüzyıla doğru Moğolistan'da ticarete başlamışlardı. Bu bölge büyük ölçüde Zerdüşçülük, Budistlik, Hristiyanlık, Musevilik ve Manicilik gibi misyoner özelliği olan dinleri kendine çekmişti. Öte yandan şamanlık inanç ve gelenekleri kolayca silinmeyecek kadar köklüydü. Türkmenler, dağlara ve göklere tapındıkları bu ilkel inançları da kendileriyle birlikte güneye götürdüler. İslam dinini ilk olarak Türk kökenli aşiretlerden oluşan büyük bir topluluk -iki bin çadır- 960 yılında kabul etti. Bunu, sınırları tam belli olmayan devletlerin hükümdarları izledi ve 1127'de Arslan Han, Buhara'da elli metre yüksekliğinde bir minare yaptırdı.

Türkmen boylarının, başlarında beyleriyle İran üzerinden Mezopotamya'ya inışı XI. yüzyıla rastlar. Bunların bir kısmı Türk kökünden olmayan Moğollardı. Moğollar, Çin kültürüne Türkmenlerden daha yakındı; daha asil bir görüntüleri vardı. Cengiz Han gibi bir önder halkı öylesine hiçe sayardı ki, ardında korkunç katliamlarla dolu bir tarih kaldı. 1221 yılında Semerkant'ın fethinde burada yaşayan 100 000 nüfusun ancak dörtte biri hayatta kalabilmiş, yerli zanaatçılar kılıçtan geçirilerek yerlerine Çinli ustalar yerleştirilmişti.

Osmanlı sipahileri (derebeylerinin süvarileri) işte bu feodal Türkmen gücünün ürünüdür. Göçebe yaşam tarzına bağlı kalan Türkmen boyları yakın tarihlere kadar Türk ve İran yönetimleri için endişe kaynağı olmuştu. Orta Asya, Türklerin ve Moğolların eski anayurdu olarak politik gücünü hiç kaybetmedi. Osmanlıların Orta Asya ile olan duygusal bağları XVI. yüzyılda stratejik önem kazanmış ve Volga ile Don nehirleri arasında bir kanal açılması için girişimlerde bulunmuşlardı. Bu kanal İran'la olan hududun üstünden aşarak Orta Asya'yla bir ticaret yolu oluşturma hedefini güdüyordu. Ancak Kırım Tatarlarının başındaki Giray Han sözde bağlı olduğu Osmanlı'nın kendi sınırları ötesinde güç kazanmasını istemediği için bu girişimi baltalamıştı. Osmanlı donanması bu kanaldan Hazar Denizi'ne açılarak İran'daki Safevî devletinin çember içine alınmasını sağlayacaktı. Yeniçeriler Asya'nın çağrısından hoşlanmıyordu, zira XVI. yüzyıl sonlarına kadar aralarında pek az Türk kökenli vardı. Sipahilere karşı içten içe duydukları tepkinin de nedeni buydu

Hudut, inanç ve coşku

Bizans ordusu 1071'de Malazgirt'te bozguna uğrayınca Asya kökenli aşiretler Anadolu'ya doldular; Muhammed'in inancı da onları izledi. Bu inanç, sınır boylarına taşıdığı dayanışma ve omuzdaşlık gibi duygularla toplumun diğer kesimlerinden daha çok askerler arasında benimsendi. Batıl inançlar orduda egemendi. Bu savaşçı aşiretleri, şarabın ya da esrarın sarhoş ettiği mistikler ve şarlatanlar ile bağnaz dervişlerden oluşan karmakarışık bir grup gölge gibi izliyordu. Ancak bu gürültücü kalabalığın içinde kendini inancına gerçek anlamda adanmış olanlar da vardı, tıpkı sonraları Ortaçağ'ın sefih rahipleri (hatta günümüzde Athos Dağı'nın yıkık dökük manastırlarının⁷ keşişleri) arasında gerçek Hristiyanlar bulunduğu gi-

bi. Bunlar cesur ve ağırbaşlı tutumları sayesinde bu göçebe kalabalığı yerleşik topluluklar haline getirdiler. İşgalci Müslüman grupların peşinden giderek fethedilen topraklardaki yol kavşaklarında tekkelerini kurdular ve buralarda halkın tanıma geçmesi için istikrarı sağlayıp güven kazandılar. Anadolu'ya eşkıyahık, terör ve ahlakî bir çürümeye hâkimdi. Büyük araziler bölünmüş ve derebeyleri topraklarını terk etmişti.⁸ İşte İbn Battuta böylece yetmiş yıl sonra bu güvence altında zorluklarla karşılaşmadan seyahat edebildi.

Dervişlerin çoğu yerleşik olan halkla aynı Türk soyundan geliyor, aynı düşünüyor ve aynı beklentileri paylaşıyordu. Kısmen toplumcu olan görüşleri, merkezî otoritenin gücünü yitirdiği dönemde yeni gelenlere verilen destek gibi, yoksul köylünün imdadına yetti. Sınır boylarındaki savaşçı aşiretler, dervişlerin arasındaki aşın dindarların verdiği gözü pek cesaret sayesinde alt edilmesi zor bir güce erişerek topraklarını genişletip hudutlarını korudular. Osmanlılar bu savaşçıların sahip olduğu coşkuyu sonraları düşmanın savunma hatlarını yaran yeniçeriler için bir köprü olarak kullandı. Yeniçeriler bir intihar alayı değildi. Düşmanları onlardan korkuyla kaçıyordu. Kazanılan en büyük şeref, yığıldıkları düşman ölüleriyle ölçülürdü.

Tarikatların hepsi de savaş yanlısı değildi ve halka büyük ölçüde yayılmamıştı. Konya'da yerleşik, dünya nimetlerinden kendini çekmiş Mevlevîlerin, inleyen dervişler olarak tanınan ve Tanrı coşkusuyla ateşe ve kılıca karşı gözü pek Rûfâîlerle hemen hiç ortak yanı yoktu. Kaldı ki toplumun yönetici sınıfını eğitip aydınlatan Mevlevîler, XIV. yüzyılda filizlenmeye başlayan Osmanlı Devleti için, yoksul kesimin korku ve beklentilerine yüklenmeye çalışan avam tarikatlar kadar önem taşımıyordu. Tarikatlar, kurtuluşun kurnazca davranmaya ve gerçek düşünce ile amacın örtülü kalmasına bağlı olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Koruyucu bir zırh olan bu aptal görüntüsü, sonraları birbirini izleyen birçok hükûmete sorun olmuştu. Bunlar hileli işlere sapan açığöz köylüler ya da Rus serflerle aynı davranış biçiminin ardına saklanıyorlardı.

Ancak kurnazlık yeterli olmuyordu. Açgözlü vergi tahsildarları, arazi sahipleri ya da sipahiler başlarına çöktüğünde halk başka bir dayanağa daha ihtiyaç duyuyordu. Özellikle I. Selim'in XVI. yüzyılda sağladığı istikrarlı yönetim düzeninden önce, gelirlerin ve Anadolu nüfusunun azaldığı dönemlerde bir umut ışığı olmadan

yaşamak pek mümkün değildi. Bu umut vergi tahsildarıyla yer değiştirip zalim bir baskı haline gelse de kurtuluşun bedeli olarak kabul ediliyordu.

Tarikatlar halkın umudunu ancak soyut anlamda canlı tutabiliyordu. Fakat bunun için yarattıkları inanç dünyası akılcı olmaktan uzaktı ve hiçbir zaman da akıl yoluyla beslenemezdi. I. Selim gibi sultanları gaddarlığa iten, bu bağnazlıktı. Anadolu'daki yobaz aşiretlerin başka türlü üstesinden gelmesine imkân yoktu. Önceleri, XIV. yüzyılda, beyliklerin daha küçük oluşu onları baskılardan uzak tutabiliyordu. Bunun nedeni halkın baştaki beye kolaylıkla erişebilmesiydi; her özgür doğan Müslüman'ın kendisini yönetene ulaşabilme hakkı vardı. Gerçekten de, iki yüzyıl sonra Batı'da Muhteşem Süleyman olarak bilinen I. Süleyman'ın İstanbul'un merkezindeki sarayını hükûmetin bulunduğu Topkapı'ya taşımasının bir nedeni de buydu. Böylece iki yer arasında gidip gelirken halkın dilekçeleriyle kendisini geciktirmesini önlemiş olacaktı. Osmanlılar başlangıçtan beri bu hakkı kadınlara da tanımıştı.⁹ Aralarından Osmanlı beyliğinin de çıktığı aşiretlerin beyleri alçakgönüllü kimselerdi. Kaldıkları yerler ve camileri küçüktü, kasabaları ise köyden farklı değildi. Yazlık sarayları, ormanlarda ya da bir çay kenarında kurulmuş çadırlardan ibaretti. Servetlerini ya üstlerinde taşırlardı ya da ibrik, çanak gibi sahip oldukları nesnelerle sergilerlerdi. Hükûmetin ileri gelenleri hükümdar kadar güçlü kişiliğe sahip olduğu sürece merkezleşmiş bir yönetimin yozlaşmasına pek imkân yoktu. Kaldı ki, hepsi de kendini sancakı şerife adanmış özgür kimselerdi. Bazıları dinin gereklerini âdet yerini bulsun diye yerine getiriyor olsa bile -fırsat düşkününü Bizanslı dönmeler gibi- İslam'ın bağlayıcı gücü, agnostik görüşlerin açıkça ifade edilmesine imkân sağlamıyordu.¹⁰

Oysa İslam, Hristiyanlıkta da olduğu gibi ciddi çatlamalara uğramış ve mezheplere bölünmüştü. XVI. yüzyılda İran'da işbaşına gelen sülale buna örnektir. Şah İsmail'in temsil ettiği heterodoks¹¹ bir mezhep olan Şîlik, ortodoks¹² (Sünnî) Osmanlı'ya ters düşmüştü. Osmanlıların Sünnî mezhebini kabulü ise kısmen coğrafi nedenlere dayanıyordu. Eğer Osmanlılar başlarda Orta Anadolu'ya yayılmış olsalardı, bu topraklarda esen Şîî kasırgasına kapılabilirlerdi. Ancak Osmanlı'nın hayvan sürüleri de kılıçları da kuzeye yönelmiş, yarılarındaki sufi dervişler de onlara ayak uydurmuştu. Konstantinopolis'in çekiciliğine karşı koymak zordu ve

uzun süre dağlarda çoban olarak kalamazlardı.

Çobanlar ile askerler arasındaki ilişkileri düzenleyen Ahi kardeşliği savaş alanlarında ve şehirlerde yerini kanunlara bırakmaktaydı. Doğa şartları kırsalda yaşayanları pasif kalmaya mahkûm ediyordu. Aralarında gözükkara olanlar bu pasif yaşamdan kurtulmak için dağlara sığınarak eşkıyalık yapmayı seçiyorlardı. İbn Battuta döneminde şehirlerdeki düzen, genç esnaftan ve zengin çocuklarından oluşan gelişmiş bir Ahi kardeşliği tarafından korunuyordu. İslamiyet bir inanç olarak askerî sınıf ile toplumun eğitim görmüş esnafı arasında bölünmüştü. Servet, kanunlara saygı da beraberinde getiriyordu. Kanunlara saygı ise aynı zamanda dine saygı demekti. Zira bütün kanunlar Tanrı'nın emirlerinden kaynaklanıyordu. Din kanun demekti.

Oysa Kuran, sadece aşiret düzeyindeki insan yaşamının temel kurallarını kapsamaktaydı. Dolayısıyla bir yasalar dizisi olan hadisler (peygamberin sözleri) oluşmuştu. Kutsal deyişlerin yorumu önyargıya ve değişik görüşlere yer verdiğinden ulema sınıfı kısmen de alınan rüşvetlerle zengin olmanın yollarını buldu. Vakıf düzeni ise kırsalda ve şehirlerdeki arazilerin büyük bir kısmının dinî kuruluşların eline geçmesine sebep oldu. Servetin bu şekilde büyümesi her ne kadar ahlak dışı kabul edilse de, tüccarları ve hâkimleri yardımsever olmaya ve aşar vergisinin yükünü hafifletmeye zorlamıştı.

Eşitler arasında eşitler

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda, İslamiyet'in alışılmış düzenini tersyüz eden eşitlik yanlısı bir akım, hayret verici şekilde gelişti. Bu akımın düşünsel köklerinin Karmatîlerin, aydın kesimi uzun süre tehdit altında tutan, ilkel çöl komünizmi diyebileceğimiz toplumcu inançlarına kadar indiği sanılmaktadır. Oysa bu türden kavramlar birçok kasabada Ahiler tarafından kurulan örgütlerce kabul gördü. Küçük zanaatkârlar ve tüccarlardan oluşan Ahiler, tutsak Gregorios Palamas'ın 1355'te belirttiğine göre akıllı ve okumuş kimselerdi.¹³ Bekâr kalmayı tercih etmelerine rağmen kadınlara karşı hoşgörülüydüler. Ancak onları eşit saymazlar, fakat kendilerine özgü tarikatları olmasını kabul ederlerdi. Ahiler de Quaker'lar gibi, kurdukları zaviyelerde yer içer, dualar eder ve ilahiler okurlardı. Zavi-

yeler kasabalardaki en göz alıcı yapıtlardı. I. Murad'ın Hristiyan doğumlu annesi Nilüfer Sultan adına İznik'te yaptırdığı zaviye bunlara bir örnektir. İslamiyet'te buna benzer bir diğer gelişmeye rastlanmadığını söyleyen İbn Battuta ile diğer başka gezginler de bu zaviyelerde konaklamışlardı.¹⁴ Hatta İbn Battuta zaman zaman kendisini ağırlamak için yarışan iki zaviyeyi de hoşnut etmek gayesiyle kaldığı süreyi ikisi arasında paylaştırmıştı.¹⁵

Zaviyeler sadece dua edilip karın doyurulan ve de ilahiler okunan yerler değildi. Toplumun ileri gelenleri, vergilerini ödeyen, zanaatlarında ustalaşarak halkın yaşam düzeyine katkısı olmuş kimseler zaviyelerde her gün bir araya gelir ve düşünce alışverişinde bulunurlardı. Konuştukları politik konulardı. Ahiler giderek gerçek güce sahip oldular ve savundukları görüşleri anarşik bulabilecek yöneticileri bile etkilediler. Hatta başlarında bey olmadığı bir sırada Ankara'yı yönetmişlerdi.

Elde yazılı kayıtlar olmaması nedeniyle Ahiliğin zayıflamasını izlemek mümkün değildir. Bu çöküş Osmanlıların yükselmeye başladığı döneme rastlar. Onlar ile Ahiler arasında cihadın (kutsal savaş) gelişmesi yolunda verdikleri sözler açısından bağlar vardı. Ahi için savaş demek cihat demektir. Beylere yaptıkları baskının nedeni de aralarındaki çatışmalara son verip onları Allah adına savaşa çağırma idi.

Ahiler aynı zamanda eşkıyalar ve soyguncularla da uğraştılar. Osman Gazi ölüm döşegindeyken Bursa'nın ele geçmesinde Orhan'a büyük destek vermiş, fakat Ankara yöresindeki Karaman Beyi'nin I. Murad'a başkaldırışı sırasında sorun olmuşlardı. Sonraları II. Bayezid'e karşı Cem Sultan'a yardım ettilerse de Yıldırım Bayezid'in Ankara'da Timur'a yenilmesinden sonra oğlu I. Mehmed'in tahtı tekrardan ele geçirmesine sebep oldular. Sultanın veziri olan muhtemelen Bogomil kökenli Arnavut Bayezid Paşa'yla yakın ilişkileri vardı. Paşa'nın Amasya'da yaptırdığı cami, zaviye özelliklerini taşımaktadır. Arnakis'e¹⁶ göre Ahilik gençlere cesaret, onur, yücelik, yardımseverlik gibi nitelikler içeren bir ayrıcalık sağlamıştı. Sonradan Osmanlıların, Ahilerin sahip olduğu bu özellikleri ortadan kaldırması onlara çok pahalıya mal oldu. Ahiler "yedi erdeme bağlı olma, yedi kötülükten uzak durma, yedi kapıyı açma, yedi kapıyı kapatma" ant içerdi. Tanrı'yı reddedenleri, kasapları, ser-

rahları, vergi toplayanları ve tefecileri zaviyelere kabul etmezlerdi. Özellikle müneccinleri ve ulema ile hükümdarın koruduğu akılcı düşünce ve dolayısıyla özgürlük karşıtı kimseleri aralarında barındırmazlardı. Böylece, hoşgörülü ve bağışlayıcı olmayan kurallarla yüklü bir anlayıştan çok, daha yumuşak bir din görüşüne sahiptiler. İnsanların ufak tefek suçları ve kusurları arasında bir yol bularak yaşamı rahatlatan bir yaklaşımı vardı. Örneğin şarap içmenin kötü bir yanı olmadığını savunur, aşırı mutluluğu ararken, sakinleştirici etkisinden dolayı, uyuşturucu kullanmaktan da kaçınmazlardı.

Gerçekten de Osmanlılar gazi niteliklerini kaybedip haris emperyalistler olarak Hristiyan toprakları gibi Müslüman topraklarını da elde etmeye yönelince, gelişmiş merkezî yönetim, mistisizme ve halk sosyalizmine cephe aldı. Ahi kardeşliği ortadan kaldırılmıyordu. Bazı görüşleri paylaşıyor olsalar da dervişler, ekonomik gücün yanı sıra politik güçten de yoksundu.

İbn Batutta o dönemde Osmanlı başkenti olan Bursa'ya geldiği zaman şehir dervişlerle doluydu ve zaviye deyimi sadece onların konakladığı bir mekân anlamını taşııyordu. Dervişlere büyük camilerde konaklamaları için bölümler ayrılmıştı. Buralarda ayrıca gezginler ve din adamları da konaklayabiliyordu.¹⁸ Ancak Konstantinopolis'in 1453'te fethi ve Fatih olarak bilinen II. Mehmed'in mutlakiyet dönemiyle birlikte camiler ve konaklama mekânları birbirinden ayrıldı. Artık ulema meclisi iyice yerleşmiş olan ortodoks düzenin verdiği güçle sultanın camiinde toplanmaya başlamıştı. Dervişler dedikodularına Fatih'in külliyesindeki başka mekânlarda devam ettiler. Ahilere gelince, bunlar, 1453'e kadar Bizans'tan kalan teamüllerin devam etmesine rağmen XVI. yüzyıl sonlarına kadar bir düzene kavuşamadılar. Loncalar yeni köklerden filizlenmek zorundaydı. Ancak bunlar artık özgür kuruluşlar değildi, devlet kurumlarıydı. Sonradan güçlenmelerinde yeniçerilerin de payı oldu.

Küçücük tohumlardan kocaman meşeler büyüyor

Yeniçeri Ocağı bir sis perdesi ardından çıkagelmıştır. Köklerini araştırmak için onun gizemini, beraberlik ruhunu (*esprit de corps*) ve mutfak terminolojisinden kaynaklanan kendine özgü

mertebe düzenini de kapsayarak yapılan incelemede geçmişten bazı izleri -zayıf da olsa- taşıdığını görmek mümkündür. Antikçağ panteonundan¹⁹ yankılanan sesler bu gizemin eski dinlerle olan ilişkisini çağrıştırmaktadır. Yeniçerilerin, İslamiyet öncesi tanrılarla ve değerini yitirmiş Ahi gelenekleriyle bağlantıları, bilinçaltı bir manevî ihtiyaçtan kaynaklanmış olabilir. Ancak bu hususun yeniçerilerin bir askerî güç olarak gerilemesinde büyük ölçüde katkısı olmuştur. Osmanlı hanedanı XIX. yüzyıla tökezleyerek girerken bu kaçınılmaz bir sondu.

Avrupa'ya korku salmış bir askerî gücün geçmişini politik köklerinde aramak tuhaf gelebilir. Ancak, ister pasif ister aktif olsun, ordular da politik topluluklardır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde yüksek rütbeli subaylar, yeniçeriler örnek alınarak eğitilirlerdi. Saraydaki içoğlanları farklı ve seçkin bir grup oluşturmalarına rağmen bunların Yeniçeri Ocağı'yla bağlantısı soyluluğa özenmelerini önliyordu. Devlet gücünü kaybedene kadar aileden geçen unvanın sultanlar nezdinde önemi yoktu. II. Mehmed soyluluğu baskı altında tutan bir politika izlemişti. Ulemanın karşı olmasına rağmen sonraki sultanlar da halktan gelen kimselerin yükselmesini desteklediler. Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı Sokollu Mehmed Paşa, anne ve babası Hristiyan olduğu için bir köle konumundaydı. Büyük hukuk adamı Ebussuud "Müslüman doğmuş bir kimsenin tanıklığı Sokollu'nun tanıklığından üstündür" diyerek, onun imparatorluktaki en önemli mevkiye yükselmiş olmasına önem vermemişti.²⁰ Hristiyan doğumlu yeniçeriler ile sosyal üstünlüğe -ve daha çok gelire- sahip sipahiler arasındaki rekabeti besleyen temel neden buydu. Devlet de bu rekabeti kullanmıştı.

İlk Osmanlı sultanlarının özel birliklere ihtiyacı yoktu. İhtirasları alçakgönüllüydü. Yanlarında onlara katılan maceraperestler ve savaşçılar vardı. Mihaloğulları soyunu kuran Köse Mihal böyle biriydi. Kendisi paralı savaşçılardan oluşan Katalan lejyonunda çarpışmış, ardından düş kırıklığına uğrayıp İslamiyet'i kabul eden Bizanslılara katılarak Orhan Gazi'ye Bursa'nın fethinde yardımcı olmuştu. Orhan Gazi, kardeşi Alaeddin Paşa ve bir Ahi olan Çandarlı Kara Halil Paşa'yla birlikte ordusunu onluk, yüzlük ve binlik birlikler halinde düzenlemişti. Sipahilerini Karesili bir Rum'dan dönme ve üstün yetenekli Evrenos Bey'in emrine vermiş,²¹ Evrenos Bey aynı zamanda Rumeli'deki serhat boylarının da komutanı ol-

muştı.²² Orhan Gazi en büyük oğlu Süleyman Paşa'yı Rumeli beylerbeyi ve serasker olarak atamıştı. Köse Mihal ise Türkmen süvarilerinin mirasçısı olan akıncıların başındaydı. Bu komutanların parlak başansı ve güçlenmesi, onları kendi başlarına buyruk olmaya yöneltmiş ve Orhan Gazi'den sonra başa geçen I. Murad'ın akıllıca hazırladığı fetih planlarını altüst etmişti.²³

Yeniçeri Ocağı'nı gerçekten I. Murad mı yoksa bir yeniçeri olan Konstantin Mihayloviç'in dediği gibi, kendisinin 1455'te ocağa katılmasından otuz yıl önce II. Murad'ın babası I. Mehmed mi kurmuştu?²⁴ Başlangıçta yeniçerilerin orada burada kullanılan ve kurtulmak için boşuna fidye bekleyen esirlerden oluştuğu sanılmaktadır. Bu esirler sadece sıkıntı yaratmıyor, aynı zamanda yeteneklerin boş yere harcanmasına sebep oluyordu. Muhtelif Osmanlı kayıtları bu nokta üzerinde birleşmektedir.²⁵ I. Murad'ın amacına uygun hareket edilebilseydi, bunlardan değerli savaşçılar olarak yararlanmak mümkündü. Bu uygulama uzun süreden beri başka yerlerde olduğu gibi İslam ülkelerinde de vardı. Sonraları yeniçerilerin de yollandığı gibi bu esirler Türkçe öğrenmek için feodal sipahilerin çiftliklerine gönderiliyordu. Bu eğitim düzeni yeniçerilerin sipahilere hissettikleri tepkinin tohumlarını ekmişti. 1362'de çıkarılan fermanla her 5 esirden birinin 5 ila 7 yıl arası bu çiftliklerde çalıştırılması öngörülmüştü. Ardından Gelibolu'ya ve 1453'ten sonra da İstanbul'a sevk ediliyorlardı.²⁶ Ücretli ordunun çekirdeğini bu Hristiyan esirlerin oluşturduğu sanılmaktadır. Teşkil edilen birlikler Yeniçeri Ocağı'nın temeli olmuştu. Komutanları, Osmanlı beyinin maiyetinden seçiliyor ve böylece saygınlık görmeleri sağlanıyordu. Ocağın gerçek kimliğine kavuşması XIV. yüzyılın ikinci yarısında, I. Murad dönemine rastlar.

Hristiyan çocukların zorunlu olarak alınmasından ilk kez 1438'de bahsedilmiştir.²⁷ II. Murad'ın hükümdarlığı sırasında Selenik Metropolitisi İsidorios Glabas, erkek çocukları, Anadolu sahillerindeki Menteşeoğulları gibi beylikler tarafından gönderilen korsanların kaçırdığı konusunda şikâyetle bulunmuştu.²⁸ Ufak çapta da olsa, bir Osmanlı ordusu o tarihlerde kesin olarak kurulmuş bulunuyordu. Yeni fethedilen Balkanlar'da mağlup düşmüş askerlerin oğulları askere kaydedilmişti. Karadeniz Bölgesi'ndeki Rumlara da aynı düzen uygulanmıştı. Aksi halde bu gençleri doğduklarından itibaren zamanı gelince asker olmak dışında bekleyen başkaca

bir şey de yoktu. Öte yandan XVI. yüzyılın ikinci yarısında Rume-
li'de ele geçirilen toprakların artması buralarda erkek gücü depo-
lanmasına da yol açmıştı. Bizanslılar bu kaynaktan yararlanmasını
bilmişlerdi. Erkek çocukları bir çeşit vergi karşılığı gibi toplayıp
Konstantinopolis'te çalıştıran bir düzen, muhtemelen Osmanlı dö-
neminden çok önce uygulandı. Başkent, bu çocuklardan yetenekli
olanlara, köylerinde yaşarken akıllarından bile geçmeyecek meslek-
lerin kapılarını açmıştı.²⁹

I. Murad'ın toprakları genişledikçe, zorla alınıp askere kaydo-
lanların eğitimine pek zaman ayrılmadı. Oysa yeni elde edilen top-
raklardaki halkın Hristiyanlık görüşü, çoğunluğunu Rumların
oluşturduğu bölgelerdeki halkın görüşlerinden farklıydı. Buralarda
yaşayanlar Hristiyanlığın kabul edilen inançlarından sapmış Bogom-
illerdi ve özgür düşünceyi benimsemiş Albi heretikleriyle yakın-
lıkları vardı.³⁰ Sufiler ile Bogomillerin görüşleri arasında ortak nok-
talar olması nereden dervişlerin onları ikna etmesi zor olmuyor-
du. Ali'nin mistisizmi ve çift çatallı kılıcıyla -Zülfikâr- olan bağlan-
tı yeniçerileri rahatsız edecek, ancak Zülfikâr daha sonra onların
simgelerinden biri olacaktı. Yeniçeriler, Konstantin Mihayloviç ör-
neğinde olduğu gibi, ilk başlarda Bektaşîlerin görüşlerine kaydı
(bkz. Yedinci Bölüm). Şif akımlar Ali'ye olan inancı besliyor ve Os-
manlı'nın ortodoks görüşünü reddediyordu. Birbirini etkileyen giz-
li inançların bağdaşması zordur, ancak bunların önemi inkâr edile-
mez. Bogomil olan sadece halk değildi. 1444 ile 1461 yılları arasında
Bosna kralı olan Stefan da Bogomil'di.

Slavlar İslamiyet'i kolayca kabul ediyordu. Bu nedenle devşir-
me düzeni 1512'ye kadar Anadolu'da uygulanmadı. Bu da Balkan-
lar'daki uygulamaya karşı büyük bir tepki oluşmadığını gösterir.
Öte yandan Tatarlar Kafkasya'dan topladıkları kız ve erkek çocuk-
larla köle ticaretini sürdürdüler ve bu köleler XIV. ve XV. yüzyılda
İstanbul'a gemilerle yollandı durdu. 1400'lerde I. Bayezid'in sara-
yında iç oğlanı olarak bulunan Johann Schiltberger³¹ çocukların -ya-
kışıklı oğlanların ve güzel kızların- gemilerle getirilip satıldığını an-
latır. Köle ticareti Konstantinopolis'in 1453'te fethinden sonra da de-
vam etmiş, ancak II. Mehmed Müslüman olanların getirilmesini ya-
saklamıştı.³² Erkek çocuklardan bir kısmı orduya, kızların bir kısmı
da hareme alındıktan sonra kalanlar Mısır'daki pazarlara gönderi-
lirdi. İtalyan tüccar Tenenti 7 000 kadar Tatar, Çerkez, Rus ve Macar

çocuğunun İskenderiye’de satıldığından bahseder. Tatarlar 130-140 dükaya satılırken Çerkezlerin fiyatı 110-120 düka dolayındaydı. Yukarı Adriyatik’teki barbar Uskok korsanları bu konuda Papa V. Sixtus’a aracılık etmişlerdi.³³ 1599’da 2 000 kölenin Ancona rıhtımlarında satıldığı bilinmektedir.

Tuna Nehri’nin güneyindeki toprakların büyük kısmı Osmanlı egemenliği altına girince, merkezî hükûmet kısa sürede Edirne’ye (eski Adrianopolis) taşındı. Mahallî prenslerin birbirlerine olan düşmanlığından yıpranan bu ülkeler böylece 400 yıllık bir dönem boyunca tek bir yönetim altında toplanmış oldular. Buralarda yaşayan halk, iyi beslenen ve ücret düzeyi yüksek Osmanlı ordusunu, yağmacı ve şehvet düşkünü şövalyelere ve bunların serseri askerlerine tercih ediyordu. XVIII. yüzyıla kadar ordusunu sürekli eğitip silah altında tutabilen tek ülke Hollanda’ydı.³⁴ Paralı askerler³⁵ ise Hollanda’nın bu uygulamasını aşağılıyordu. Osmanlılar sağlam bir disiplin ve ikmal ihtiyaçlarını satın alabilecek para gücü sayesinde yerli halkın kendilerine bağlanmasını sağladılar. Örneğin kölelik ve eşkıyalıkla Osmanlı’nın düzeni arasında seçim yapmak durumunda kalan Bulgaristan böylece 1393’ten 1878 yılında hürriyetine kavuşana kadar Osmanlı yönetiminde kaldı.³⁶ Bulgar prenslerinin acımasız derebeyliği kimsenin gönlünü kazanmamıştı. Osmanlı’ya boyun eğip İslamiyet’i kabul eden toprak sahipleri ve köylüler kelle vergisinden muaf tutuldular; dinî inançları kazançlarına boyun eğmişti. Hatta hükûmet, vergilerdeki düşüş nedeniyle devşirme uygulamasını bile yavaşlattı. Aynı durum 1463 ve 1482’de Osmanlı egemenliği altına giren Bosna ve Hersek’te de oldu. Oysa bu bölgelerdeki halkın çoğu başka hiçbir yerde eşi olmayan bu ücretli orduya katılmaya gönüllüydü. Osmanlı ordusunun üniformaları çok görkemli ve göz alıcıydı, disiplini ise mükemmeldi. Martinet’in XVIII. yüzyılda Fransız ordusuna verdiği düzene kadar Avrupa ordularında böylesine bir disiplin uygulanmamıştır.

Askere alınabilecek insan gücü her zaman mevcuttu. Yeniçeri Ocağı’nın gelişmesi için gereken harcamanın karşılanabilmesi de büyük bir özen ve dikkatle planlandı. Bu husus, bazı paralı askerlerden oluşan birliklerde ve sonraları da korsanlıkta olduğu gibi ganimete dayalı değildi. Vergi kaynaklarının gereğince tahsisini ve harcamaların sorumluluk altında yapılmasını gerektiriyordu.

Yeniçeri Ocağı’nın varacağı sonuçları ne I. Murad ne de oğlu

Yıldırım Bayezid görebilirdi. Tıpkı İngiltere Kralı VII. Henry'nin Eton'da kurduğu okulun 1 400 erkek çocuğu eğitip ileriki yıllarda buradan topluma birbiri peşi sıra liderler kazandıracağını tahmin etmesinin mümkün olmadığı gibi. Balkanlar'dan ilk gelen bu basit köylü devşirmeler bir gün gelip kaderin kendilerine politik güç kazandıracağını hayal bile etmediler. Kısa zamanda okçulukta ve ardından silahşörlükte gösterdikleri ustalıklı ve de deneyimli askerler olarak aralarındaki dayanışmayla gurur duydular. Birinci sınıf piyadeler olan yeniçerilerin Edirne ya da İstanbul'daki sıradan halkla hiçbir yakınlığı yoktu. Bu yakınlaşma, sanki birtakım tesadüfler sonucuymuş gibi, aslında bir boşluğu doldurarak sonradan oluştu. Yapıcı kavramlardan uzak olmalarına rağmen bir süre toplumda halkın haklarının savunucusu olarak yer aldılar. Yeniçerilerin tarih içindeki yükselişlerini işte bu olgu sağlamıştı. Ancak bu türmanışın ucunda fildişi bir kule değil, sadece bir gözcü kulesi bulunuyordu. Onlar Osmanlı'nın devlet yönetim tabakası altında süregelen çatışmaları ve çoğunluğun mücadelesini bu kuleden izlediler.

XIV. yüzyıl sonunda Timur, Yıldırım Bayezid'i esir etmiş ve böylece parçalanmış Osmanlı Devleti'ni yok olma tehlikesiyle baş başa bırakmıştı. I. Mehmed suffilerden aldığı destekle kardeşlerinden kurtularak eyaletleri yeniden birleştirdi.³⁷ 1416'da kul (köle) düzenini kurdu. O dönemde yaklaşık 6 000 yeniçeri olduğu sanılmaktadır.³⁸ Oğlu II. Murad yöneticilik yeteneğini ve mistik eğilimlerini babasından almıştı. Yeniçeri Ocağı ücretli niteliğine tam anlamıyla onun hükümdarlığı sırasında kavuştu, ancak bunun gerektirdiği masraflar nedeniyle asker sayısı açısından büyüyemedi.

II. Murad, Bursa ve Manisa'da tasavvufî yaşamına çekilebilmek gayesiyle 1444'te tahtı terk edince yeniçeriler, 14 yaşındaki oğlu II. Mehmed'in yönetimine karşı ayaklandılar. Karadeniz bölgesinde büyük topraklara sahip olan Çandarlı ailesinden Sadrazam Kara Halil Paşa'yı devirmek istiyorlardı. Kara Halil Paşa, isyanın bastırılıp Hristiyan ordularına karşı konulması için II. Murad'ı derhal geri çağırıldı. Tahtı terke mecbur bırakılmayı kendisine bir hakaret olarak gören II. Mehmed, Çandarlı Kara Halil Paşa'yı hiçbir zaman affetmedi.

II. Murad'ın 1451'de ölümü üzerine II. Mehmed yeniden tahta geçti. Hedefi olan Konstantinopolis'in fethi için eğitim görmüş askere ihtiyacı vardı. Bu nedenle Yeniçeri Ocağı'nı genişleterek dev-

şirme sayısını artırdı. Aralarından seçtiği yapılı ve akıllı olanlardan ayrı bir grup oluşturdu. Bunlar geleceğin komutanları ve devlet adamları olmak üzere Enderun'da eğitildi.³⁹ Onlardan daha aşağı seviyedekiler gibi bu seçkin devşirmeler de İslamiyet'i kabul etmelerine rağmen köle konumundaydılar; ancak ne satın alınabilir ne de satılırlardı. Gerçekten de kapıkulu deyimi bunların sultana ait olduklarını ve devletin güçlü olduğu zamanlarda Hazine'den beslendiklerini belirtmektedir. Buna rağmen sultan onları suçlu bulup ölümle cezalandırsa bile hiçbir itiraz hakları yoktu. Ayrıca, hiç değilse teorik olarak, ister idamla ister savaşta ya da doğal bir ölümle yaşamlarını yitirdikleri zaman tüm mal, mülk ve servetlerine el konurdu. Büyük yetkilere sahip oldukları için kapıkulu seçilmek çok önemliydi.

İKİNCİ BÖLÜM

Devşirme düzeni

Sultanlar için bereketli bir hasat

Asker olarak yetiştirmek üzere çocuk toplamak şaşırtıcı bir kavram olarak görülürse de bu, eski bir uygulamadır. Moğol hükümdarları, savaşta ele geçirilen ve kıtlık dönemlerinde ailelerinden satın alınan çocukları askerlik için eğitirlerdi. Bu gelenek Hindu kökenliydi.¹ Büyük Petro'nun da, cehaletin egemen olduğu ordusu için yetiştirilmek üzere on yaşına giren yetenekli Rus çocuklarını topladığı bilinmektedir. Osmanlı sultanları savaş esirlerinin önceleri beşte birini, daha sonraları da yansını dinî vakıflara para ödeyerek alırlardı. II. Mehmed esirlerden genç olanlarını kişi başına beş altın karşılığında alır, kâtipleri de bunları Yeniçeri Ocağı için kaydetmek üzere orduyla birlikte giderdi. Köle statüsünde olan bu çocuklara pencik oğları denirdi. Pencik oğlanları, köylerden toplanan devşirmelerin aksine, miras bırakamazlardı. Aralarından en yetenekli olanları sultan kendisine alır, diğerlerini eğitilmeleri için Anadolu'ya gönderirdi.

1455'te Novo Brdo ele geçirildiğinde halk şehir duvarlarını çevreleyen hendeğe dizilerek, aralarında Konstantin Mihayloviç'in de bulunduğu 340 genç, Yeniçeri Ocağı'na ve destek kıtalarına kaydedilmişti. Bunlardan Konstantin'le birlikte on dokuzu kaçmayı başarmış fakat yakalanmıştı. Arkadaşları bunu tekrar etmeyeceklerine dair kefil olana kadar dayak yemişler ve atlara bağlanarak sürüklenmişlerdi. Öte yandan madenlerde çalışan ailelerden alınan bir grup genç, sonradan II. Mehmed'i hançerlemeyi planlamış, ancak ele verilip yakalanınca boyunları vurulmuştu. Bu suikast teşebbüsünü atlatan sultan, yakalandığı bulaşıcı bir hastalık sonucu yaşamını yitirecekti. Tatarlar Rusya'ya yaptıkları akınlardan getirdikleri esirleri köle pazarlarında satarlardı. Sultanlar bu esirlerden ve

Kafkaslar'da köle statüsündeki ailelerden de insan kaynağı olarak yararlandılar. Akıncıların Avrupa içlerinde, korsanların da Akdeniz'de hasadı devam ederken toplanan esirler arasından akıllı ve yakışıklı gençler sultana armağan edilirdi.

Başibozuklar ve dönmeler deneyimli askerlerdi, uzun bir eğitimden geçmeleri gerekmiyordu. Bunlar yeni savaş usulleri uygulayarak orduya katkıda bulunuyorlardı. Osmanlıları terk edip karşı saflara geçmeleri de pek söz konusu değildi. 1402 yılındaki Ankara Savaşı'nda Timur'a karşı çarpışan Sırp kuvvetleri buna örnek gösterilebilir. Bu yağmacı askerlerin Osmanlı ordusuna katılma nedeni zafer beklentisiydi. Böylece hem savaşa arzuları tatmin olmuş hem de ganimetten önemli bir pay almış olacaktı. Bir şehir teslim olmayıp düşerse yağmalanırdı. Bir Palaiologos olarak doğan Murad Paşa, Aleksandros ve Mikhail olarak doğmuş İskenderoğlu ve Mihaloğlu gibi dönmeler Hristiyan asıllı gönüllülerdi. Saflarına katıldıkları devlet hem arazilerini koruyor hem de onlara iş sağlıyordu; dolayısıyla ihanet etmeleri akla gelmezdi. Bu Hristiyan doğumlu dönmelerin tek serveti arazileriydi. Örneğin Macarların safına geçseler bile sahibi oldukları toprakları alıp götüremezlerdi. Aralarından bazıları o dönemin Hristiyan şövalyeleri gibi budalaca davranıp başına buyruk hareket etmeye kalkarsa, bunu ikinci kez tekrarlamaya fırsat bulamazlardı.

Fakat askere alınan yeni bir sınıf vardı ki, bunlar sarayda ya da saraya bağlı okullarda eğitilip pekiştirilir ve giderek gelişen bir geleneğe sadakatle katılmanın gururunu taşırdı. Bu kuruluş etkin bir topluluktan ve giderek hem sivil hem de askerî alanda otorite kazanıp büyük bir güç olarak ortaya çıktı. Kendilerini halktan ayrı kılan bir düzenin beslediği yeniçeriler, bir süre sonra devlete bile meydan okuyabildiler.² Nitekim zaman zaman uygun ortamların oluştuğunu sezdiklerinde bile herhangi bir çıkarıcı komutanın buyruğu altına girmeyi kolayca kabullenmediler. Sebep oldukları ayaklanmaların çoğu kez felaketlerle sonuçlanması, ileriye yönelik düşüncelerden ve yakıp yıkarak can almanın ötesinde yapıcı bir planlama yeteneğinden yoksun olmalarından kaynaklanıyordu. Yeniçeriler Osmanlıların ilk dönemlerindeki silah arkadaşları gibi özgür kişiler değillerdi. Aksine devlet yapısının ayrılmaz bir parçası olarak bu ağı içinde yer aldılar. Öyle ki bu yapının yıkılması kendilerinin de sonu demektir. Dolayısıyla uyguladıkları politikalar hiçbir zaman

küçük çaptaki kişisel çıkarlarının boyutlarını aşamadı. Öte yandan iş başına gelen hükûmetler de, asilerin elebaşlarına görkemli unvanlar verip onları maddî yönden memnun ederek etkisiz kılmaya çalıştılar. Ancak bunlar kıskanılır bir yaşam sürerken, giderek artan bir kayıtsızlık içinde sedirlerine yayılıp kendilerini destekleyen kitlelerden koptular. O zaman da yeniçerileri bu unvanlarından sıyrıp canlarını almak kolaylaştı. Oysa kendi kişisel çıkarlarına hizmet ettikleri ölçüde topluma da hizmet vermeyi amaç edinmiş olsalardı, saltanat yıkılıp giderdi. Ancak böyle yapmadılar, çünkü o niteliğe sahip değillerdi.

İlk sultanlar devşirme düzeniyle nasıl bir afacanı sırtladıklarını görebilselerdi bu işe herhalde ara verirlerdi. Oysa haklı olarak istedikleri tek şey doğrudan kendilerine bağlı özel bir ordunun yaratılmasıydı; tıpkı Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'in de düşündüğü gibi. O da savaş için tamamen profesyonel bir ordu düşlemişti. Devşirme yoluyla askere alma kararı da böyle verildi. Ayrıntılara büyük önem veren Osmanlılar bu kararı alınca, kimse'nin yanlış yorumuna meydan vermeyecek kadar açık ve kesin kurallardan oluşan bir devşirme düzeni kurdular.

Büyütülecek tohumun seçimi

İslamiyet'i kabul eden hiçbir çocuk özgür isteği dışında askere alınmazdı, eğer yaşamla ölüm arasındaki seçime özgür istek denebilirse (tarihte dinî inançların bir tutku olduğu ve savaşarak ölmenin istekle kabul edildiği dönemler herhalde böyleydi). Doğru olduğu kuvvetle muhtemel bir diğer husus da dul bir kadının tek oğlunun ya da bir köyün gençlerinden belirli bir oranın üstünde askere alınmaması kuralıydı. Bu yalnızca merhamet duygularından kaynaklanmıyordu, Balkanlar'daki topraklarda tarımın gerilememesi gerekirdi. Uygulanan politika bir yönden de siyasî huzursuzluğu ortadan kaldırıyordu. Şöyle ki, erkek çocuklardan en yetenekli olanların seçilmesiyle lider niteliği taşıyanlar alınıyor, böylece geriye yumuşak başlılar kalıyordu. Devşirme, şehirlere uygulanmazdı. Oysa Atina'da en az iki kez yapılmıştı, ancak XVI. yüzyılda buranın nüfusunun köyden az büyük bir düzeye inmiş olduğunu hatırlamak gerekir. Şehirlerin halkına, sahip oldukları zanaatlar nedeniyle ihtiyaç vardı. Ayrıca bunlar yumuşak huylu

insanlar olduklarından kırsalda yaşayanlar kadar güçlü ve dayanıklı değillerdi. Evli olan gençler alınmazdı. Bunun doğal sonucu olarak aileler erkek çocuklarını on iki yaşında evlendirirdi.³ Büyük bir sadakatle bağlı oldukları sultanla aralarına başka tür bağılıklar girmesini önlemek için yeniçerilerin emekli olana kadar evlenme hakkı yoktu. Romanya vasallık olduğundan, halk sultanın kullarından sayılmaz ve burada devşirme yapılmazdı. Eflak ve Boğdan da hasatın dışındaydı. Yahudiler ve Çingeneler de alınmazdı. Yahudiler şehirliydi. Doktorluk yaparlar, paşaların büyük arazilerini yönetirler ve buraların hesaplarını tutarlardı. Bunlar Müslümanlar gibi dinlerine sıkı sıkıya bağlıydılar. Çingeneler ise açıkça hor görülürdü. Ermeniler başlangıçta bu uygulamanın dışında tutulduklarsa da zaman içinde aralarından bazıları askere kabul edildi. Rumlar pek rağbette olmamalarına rağmen aralarından seçkin paşalar bile çıktı. Devşirme düzeni giderek Anadolu'ya da uzandı, ancak buradan askere alınanlar Balkanlar'dan toplanan Slavlar kadar rağbet görmedi.

Bazı aileler oğullarının İslamiyet'i kabul edip savaflara sürülmesinden korkuyordu. Kendi çocukları yerine gidecek başka çocuklar bulmaya çalışmak, kayıp olduğu iddia edilen gençler için konmuş kurallar ve papazın kalbi uygun biçimde yumuşatılarak kilise kayıtlarından silinmiş isimler duyulan bu korkunun kanıtlarıdır. Devşirme işlerini yürüten ağa, cambaz (beygir taciri) ya da sürecü gibi kaba isimlerle anılırdı.

Bu düzenin başarısını, devşirilenler arasından yetenekli kimselerin devlet yönetiminde en yüksek mevkilere gelebilmiş olması açıkça göstermektedir. Öyle ki, Müslüman aileler devşirilen Hristiyanlara karşı zamanla haset duymaya bile başladılar. Böylece XVI. yüzyılda Hristiyan çocukların Müslümanlarla değiştirilmesi bir tür ticarete bile dönüştü. Ancak bunun akıllıca yapılması gerekirdi zira Müslüman çocukların çoğu o zamana kadar sünnet edilmiş oluyordu. XVII. yüzyıla gelindiğinde kurallara aykırı olmasına rağmen yeniçerilerin oğulları ve Müslüman doğmuş olanlar açıkça ocağa alınmaya başlandı. Bu uygulama doğal olarak Yeniçeri Ocağı'nın niteliklerini de değiştirdi. 1515'te Bosna ve Saraybosna'dan alınan 1 000 devşirme doğuştan Müslüman'dı, ancak babaları Müslüman doğmuş olmadığından bunlara bütünüyle özgürlük tanınmamıştı.⁴ Bu örnek Bogomil Balkanlar'da devşirme

işlerinin ne kadar huz kazandığını göstermektedir. 1550 yılında Filistin'deki tımar sahiplerinin giderek askerlik hizmetinden kaçtığı ve bölgedeki şehirli halkın Yeniçeri Ocağı'na alındığı kaydedilmiştir. Yani bunlar ulufelerini almışlar, fakat baştaki subayları razı ederek özel yaşamlarını da sürdürebilmişlerdi.⁵ Ancak bu gibi uygunsuz davranışlar daha çok eyaletlerdeki mahallî yeniçeriler arasında meydana gelmiş, başkentteki düzenle pek ilişkili olmamıştır. 1564'te çıkarılan bir fermanla Müslüman doğumlu ve sünnetli olsa bile Bosna ile Saraybosna'da devşirilen erkek çocukların ocağa alınmaları yasalaştırıldı. Bu ferman Bosnalıların yaptığı başvuruların yanıtıydı ve yıllar önce başlatılan kanundışı uygulamayı resmen onaylamış oluyordu.

Devşirme yedi yılda bir yapılırdı, ancak XVI. yüzyıldaki büyük savaşlar süresince ordunun asker ihtiyacını karşılamak için çaresiz kalınarak daha sık tekrarlandı.⁶ O dönemde kendisi de yeniçeri olan Ramberti, yüzyılın ilk çeyreğinde her dört yılda bir devşirme yapıldığından bahseder. Ancak bu ender bir uygulama olup kanıtlanmamıştır.⁷ XVI. yüzyıl başlarında çıkarılan bir fermanla devşirme adedi kırk evden bir çocukla sınırlandırıldı. 1573'te Balkanlar ve Anadolu'dan devşirilen çocuk sayısı 8 000'di. Bu rakam yüzyılın başlarına oranla bir miktar azalma göstermektedir.

1637'deki devşirme işleminden sonra uygulamaya 12 yıl ara verildi. Ancak IV. Murad'ın ihtirasları hudutsuzdu ve Yeniçeri Ocağı'nda reformlara başlamıştı. Bu nedenle bir yıl sonra yeniden devşirme yapıldı. Aynı dönemde yaşayan ve IV. Murad'a yakın olan Evliya Çelebi, devşirmenin her yedi yılda bir yapıldığını ve 8 000 kişinin ocağa alındığını yazmaktadır (bunlar doğrudan ocaklara ya da kışlalara gönderildiğinden çocuk olamazdı). 1666'da Enderun için özel olarak devşirme yapılmış ise de son önemli devşirme uygulaması 1663'tedir.⁸ Bir diğeri on yıl sonra yalnızca Yunanistan'a uygulandı ve Köprülü Ahmed Paşa 3 000 çocuk toplamakta büyük güçlükler çekti. Paşa, hücum taburlarına moral verir düşüncesiyle topladıklarının arasına akrobatları ve hokkabazları da katmıştı. III. Ahmed 1705 yılında 1 000 çocuğu ocağa aldığı zaman, devşirmenin özünden tamamen uzaklaşmıştı.

Ocağa alınanlarda yaş sınırının ne olduğu pek açık değildir ve elmanın bir mevsim bol bir mevsim kıt olması kadar farklılıklar göstermiştir. Ramberti bu gençlerin 10 ila 20 yaşları arasında oldu-

ğundan bahseder. Oysa Lybyer'in araştırmaları en gencin 12 yaşında, Reşad Ekrem Koçu ise sadece üstün yetenekli olanların 20 yaşına kadar askere alındığını belirtmektedir.⁹ Koçu muhtemelen bu yaşlarda devşirilmiş olan Mimar Sinan Abdülmennan'la ilgili konuya açıklık getirmek amacını güdüyordu. Sinan, doğum yeri olan Ağırnas'tan (Mimarsinanköy) uzaklaşmak isteyen diğerleri gibi sürücüğü rüşvetle kandırması olabiliyordu. Osmanlı kaynakları 1601'den sonra devşirilenlerin genelde 15 ila 20 yaş arası olduğunu kaydeder. Bazı dönemlerde Enderun eğitimine başlangıç yaşının 13 olduğunu belirten farklı bilgilere de rastlanmaktadır. Çocukların çok genç yaşlarda devşirilmesinin uzun vadeli bir politika izlendiği takdirde mümkün olabileceği açıktır.

Devşirme için özenle hazırlık yapılır ve buna aylar önce başlanırdı. Her bölge 40 çocuk çıkarmak zorundaydı. Yayabaşı (sipahi subayı) ve sürücübaşı ağa bir yerden diğerine yanlarında bir kâtip ve seçilmiş çocuklarla birlikte giderdi.¹⁰ Bu konvoy acıkmuş, susamış ve yorgun olarak bir köye girdiğinde, beklentileri ne olursa olsun, aileler mutsuz bir gün yaşırdı. Papaz, vaftiz listeleri elinde, çocuklar da babalarıyla hazır beklerken anneler ve kız kardeşler evlerinde gözyaşı dökerdi. Sonra her aday bedenî ve aklî yönünden muayene edilirdi. Balkanlar kırsalındaki yaşamın verdiği nitelikler nedeniyle sağlam yapılı gençler bulmak zor olmazdı. Yetenekli görülmeyenlerin yerini sırada bekleyen bir diğeri kolayca alırdı. Zekâ düzeyinin ölçülmesinde, bu konudaki deneyimin ve gözlemin yanı sıra frenolojik¹¹ yöntemler de uygulanıyordu. Oysa kafatası yoklanarak yetenekli görülen köyün aptalı ne kadar ümit vaat etse de kayda geçirilmezdi. Aralarında böylelerine sık rastlanırdı.

Seçim işi tamamlanunca iki nüsha tutanak hazırlanır, bunlardan birini yayabaşı diğerini sürücü alırdı (bunun nedeni köleler değer taşıdığından, dürüst olmayan sürücünün çocuklardan maddî çıkar elde etmesini önlemek için kontrolün iki kez yapılmasını sağlamaktı). Her sürücü Balkanlar'dan topladığı çocukları 100 ila 120 kişilik gruplar halinde İstanbul'a getirirdi.¹² Şimdi sıra gözyaşlarına gelmişti ve aynılığın verdiği hüznün en yoğun biçimde yaşanıyor olmalıydı. Oysa tozlu yolları arkadaşlarıyla yan yana yürüyerek çiğneyen çocuklar yeni bir maceranın başlangıcında hissedilen heyecanlarla doluydu. Onlar yükselmeyi ve zengin olmayı düşlerken

köydeki aileleri, oğullarından kuşkusuz çok daha uzun süre gözyaşı dökerek tarlalarına dönerlerdi. En azından yedi yıl sonra tekrarlanacak bir ziyarete kadar rahatlardı.

Giriş sınavı: işler ve alışılmadık işler

Çocuklar ikinci kez Edirne ya da İstanbul'da muhtemelen yeniçeri ağası tarafından tepeden tırnağa çınlıçplak muayeneden geçirilirdi. İki arada, sanki bir boşlukta gibiydiler. Çocukların künyelerine, uzaklarda kalmış olan babalarının gerçek adı yerine takma adlar yazılırdı. Bunlar Abdullah (Allah'ın kölesi) ya da Abdülmennan ya da abd (köle) takısıyla başlayıp babanın Müslüman olmadığı anlamını taşıyan çeşitli isimlerdi. Öte yandan oğlanlara Müslüman adları takılır, İslamiyet'i kabul ettiklerinin işareti olarak da sünnet edilirlerdi. Zekâ düzeyleri yeniden incelenir ve sonunda -ya da sonuna doğru, zira Osmanlı tarihinde her zaman istisnalar vardır- kaderlerine teslim edilirlerdi. XVI. yüzyıl başlarında 5 000-6 000 devşirmenin arasından ülkenin gözdesi olan Enderun için yalnızca 100 ila 200 arası çocuk seçilirdi. Bir dönem, en yetenekli görülen devşirmeler doğrudan saraydaki Enderun'a¹³ gönderilmişti. İkinci tertip devşirmeler ise saray dışındaki okullara verilmişti ki aralarında, kuşkusuz büyük Mimar Sinan gibi, üstün nitelikli olanlar da vardı. Ancak bunlar kafatası yapıları açısından ya da yeterince güzel bulunmadıklarından ikinci tertibe alınmış olurlardı. İlerki yıllarda acemi oğlanları bir süre Galatasaray'da (Mektebi Sultanî) hazırlık eğitimi gördükten sonra saray için seçilmeye başlandılar.

Sarayda Enderun eğitimi görenlere içoğlanı denirdi. Bunlardan 400 kadarı Galatasaray'da eğitiliyordu. Öte yandan Kanunî Sultan Süleyman'ın gözde sadrazamı İbrahim Paşa, Hipodrom'daki (Atmeydanı) bugün müze olan sarayında Bosnalı ve Arnavut devşirmeler için üçüncü bir okul açmıştı. 1624'te Baudier'nin anlatıklarına göre 140 metre cephesi ve 600 kadar odası bulunan bu büyük saray -İbrahim Paşa Sarayı- resmî törenler ve şehzadelerin türlü eğlenceleri için kullanıldıktan sonra 400 öğrenciye okul olmuştu. Burada onlara edebiyat, silah bilgisi ve diğer dallarda eğitim verilirdi. Evliya Çelebi'ye göre bu okullardaki dinî eğitim, medreselerde verilenden daha üstündü. Öğrenciler ayrıca okçuluk, binicilik ve ci-

rit atmanın yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe de öğrenirlerdi. Eğitim konuşma, düzyazı, şiir, musiki ve hat sanatını da kapsardı. İbrahim Paşa Sarayı sonraları XVII. yüzyıl ortalarında I. İbrahim tarafından gecici olarak kapatıldı. Sultan, aynı zamanda Galatasaray'ın gelirini de kesmişti. İbrahim Paşa Sarayı sonraları bir şekilde varlığını sürdürebildi, ancak buradaki öğrenciler süvari olamıyor, zülüflü baltacılar koğuşunda basit temizlik işleri yapıyor ya da yeniçeri kışlalarında aşçı, fırıncı ve çamaşırhane görevlisi olarak hizmet ediyordu.

Galata ve Edirne'deki okullar, IV. Murad döneminde (1623-1640) devşirmelerden Enderun için seçim yapılması tamamen sona erdiği zaman kapatıldı. İyi bir eğitim görmelerine rağmen içoğlanları kendi yaşıtlan gençlerden farklı davranmazlardı. Biri Fransa Evi'nin (Maison de France) bahçesinden meyve çalmış, bir diğeri Fransız sefirine küçük muziplikler yapmıştı. Fransız Sarayı, bugün de olduğu gibi Galatasaray'ın bahçesine bitişikti. Kâtip meyve olayını şikâyet etmiş, sefir de akşamüstü masasında çalışırken açık pencereden birtakım çığlıklar duymuştu. Sesler sanki Galatasaray'da dayak yiyenlerden geliyordu. Ancak bunların gerçekten suçlu öğrenciye mi yoksa taklitçi bir yaramaza mı ait olduğunu hiçbir zaman anlayamamıştı.

En az rağbet gören okul Gelibolu'daydı ve acemi oğlanları burada XV. yüzyıldan beri denizci olarak yetiştiriliyordu. Bir dönem bunlardan 2 000'i Gelibolu'nun karşı kıyısında bulunan Çanak-kale'deki savaş gemilerinde, 5 000'i de Haliç'teki tersanede görevlendirildi. Haliç Tersanesi aynı dönemin Venedik tersanelerine rakipti. Bir kısmı burada aşçı yamaklığı ve odun kesme gibi işlerde, 2 000 kadarı da saraya ait bahçelerde çalışıyordu. Bu bahçelerin arasına Bursa ve Manisa'daki saray bahçelerine ait büyük çiçeklikler ve meydanlar da dahildi. Ancak acemi oğlanlarının tümünün de paylaştığı tek bir nokta vardı: savaş için eğitilmek.

Diğerleri ise ordu emeklisi olan çiftçiler tarafından 25 akçe gibi küçük bir ücretle iki ya da dört yıl süreyle kiralanıyordu. Fransız Elçiliği'nde çalışan Nicolay'a göre bunlar artakalanlardı.¹⁴ Balkanlar'dan gelenlere Türkçe öğretilir ve ağırlık kaldırma çalışmalarıyla vücut yapları söylendiğine göre 360 kiloyu birkaç adım taşıyabilecek kadar güçlendirilir,¹⁵ dolayısıyla iyi gıda almalarına özen gösterilirdi. Bunlar Şehzade Camii yakınındaki acemi oğlanı kışlasında

kalırlardı. Bu kışlada yaklaşık 2 500 acemi oğlanı barındıran, her biri 70-80 kişilik 31 koğuş vardı. Sarayda nöbet tutanlar kışlanın dış duvarları üzerindeki kulelerde yatarlar,¹⁶ ordu sefere çıktığı zamanlar şehirde kolluk¹⁷ görevi yaparlardı. Zindeliklerini korumaları için bunlara su dağıtım işlerinde, askerî kuruluşlarda, saraya ait yapılarda duvarcılık gibi görevler yüklenirdi. Süleymaniye Külliyesi'nde çalışan işgücünün yarısı bunlardan oluşuyordu.

300 acemi oğlanı Şehzade Camii'nin yanındaki Eski Odalar'da ve kışlaları yakınındaki yeniçeri fırınına bitişik bekâr koğuşlarında kalırdı. Salhanelerdeki kasaplara çıraklık edenlere de benzeri yerler verilirdi. Bu salhanelerde Yeniçeri Ocağı'na ait sürülerden kesim yapıldı. 1566'da çıkan bir fermanla 20 acemi oğlanı Edirne, 250'si de Topkapı Sarayı'na ait bahçelere gönderilmiş, on yıl sonra bunlara 120 kişi daha ilave edilmişti. 1573 ağustosunda 150 acemi oğlanı eşit sayıda bostancıyla birlikte kışlık odun kesimi için İzmit'e yollandı. 1577'de bir fermanla acemi oğlanları sarayın kilerlerinde ve çiçek tarhlarında çalışmaya başladılar. Bir kısmı da mutfaklarda sultanın sofrası için sebzelerin hazırlanmasında, peynir ve yoğurt yapımında aşçı yamağı olarak görev aldı.

1586'daki fermanla Anadolu'dan 20, Balkanlar'dan özel olarak seçilen 25 acemi oğlanı konakların muhtelif işleriyle görevlendirildi. 7 acemi oğlanı saray çamaşırhanesinde, 10'u da atların bakımında kullanılarak bu böylece sürüp gitti. 1572'de 54 acemi oğlanı lağımlarda çalışmaya başladı ve 1578'de 50 kadarı su dağıtım işlerinin başındaki ağanın emrine verilerek muhtemelen boru döşenmesinde kullanıldı. O dönemde bu işlerin başında "dalgıç" lakabıyla anılan ve çevresine korku salmış Davut Ağa vardı. Bu takma ad kendisine Galata Köprüsü yakınındaki Yenivalide Camii'nin temellerini atarak inşaata başlamış olduğu için verilmişti. Bir dönem yeniçeriler Tophane'deki top dökümhanesinde de çalıştılar. 1587'de 100 kadar acemi oğlanı buraya dökümcülük, demircilik, marangozluk gibi işlerde yardımcı olarak kullanılmak üzere gönderildi. 1623'te eski sultanların dul kadınlarına hizmet için toplam 1 277 acemi oğlanı Eski Saray'da,¹⁸ Galata'daki sarayda ve İbrahim Paşa Sarayı'nda ve sultanın emrinde görev aldılar. Bunlar süpürgecilik, su taşıma, aşçılık ve buzhanelerde hamallık gibi işlerde çalıştılar. Bir kısmına da yeniçerilerin hayvan sürülerine bakan silahlı çoban bölüğünde ve askerî törenlerden önce sokakların süpürülmesi gibi

işler verilirdi.¹⁹

Şehirdeki yaşam birtakım kaçamaklara yol açıyordu. Yeniçeriler meyhanelerin tadını çıkarıyor, yeni gelenler de ağabeylerini izliyordu. Evliya Çelebi'nin hem aşağıladığı hem de keyif aldığı köçek oğlanlar, raksederken acemi oğlanı üniforması giyerlerdi.

Üstün nitelikli birlikler

I. Selim, XVI. yüzyıl başlarında uyguladığı politikanın İran'a, Suriye'ye ve Mısır'daki Memlûklara karşı savaşa yol açacağını anlamıştı. Bu durum büyük çapta bir askerî güce ihtiyaç gösteriyordu. Böylece devşirme yoluyla asker toplamak üzere ilk kez Anadolu'ya başvuruldu. Küçük Asya'dan alınanların sertleşip güçlenmesi için Balkanlar'a gönderilmesi gerekiyordu. Bu uygulamayla çocuklardan hiçbirinin gerisin geriye evine kaçabilecek kadar yakında konuşlandırılmaması da göz önüne alınmıştı. Anadolu'dan gelenlerin Türkçe öğrenmesi gerekmiyordu ve XVI. yüzyılda Balkanlar'daki sipahi tımarlarının ucuz işgücüne ihtiyacı vardı.

1512'deki devşirme uygulamasında en ağır yük, Anadolu Rumlarının omuzlarına binmişti. Ancak asker olarak bunlara pek rağbet edilmiyordu. Ispartalıların soyundan geldiklerini savunan ve en sert savaşçılar olarak bilinen Arnavutlar en gözde olanlardı. Osmanlılar arasında örnek gösterilir, hevesle hizmet etmeleri aynı derecede savaşçı olan Karadağlılarla tezat oluştururdu. Karadağlılar, yüksek dağlarda yaşarlar ve onları askere almak için gelen heyetleri geri çevirirlerdi. Osmanlı yönetimi Arnavutluk'ta şehirler ve ovalarla sınırlıydı. 1565'te meydana gelen bir ayaklanmadan başka devşirme uygulamasına karşı burada hiçbir başkaldırı olmaması dikkate değer bir husustur. Arnavutlardan sonra en çok itibar gören askerler, küçük bir İtalyan grubu dışında, Sırp, Bosnalılar ve Hırvatlardı. Topçuluk tekniğinde uzman İtalyanlar olmasaydı I. Selim İranlıları ve Memlûkları yenemezdi. Rumların arasından birçok yüksek rütbeli asker çıkmış, ancak bunlar Kanunî Sultan Süleyman'ın en yakını olan Sadrazam İbrahim Paşa'nın gölgesinde kalmışlardı. Bunun nedeni kendisinin eşit rütbeliler arasında en kıdemlisi olmaktan çıkıp sultanın başyardımcısı sıfatıyla doğrudan ona karşı sorumluluk yüklenmesiydi. İbrahim Paşa, Süleyman'ın

gençlik yıllarından beri can dostuydu. Savaş alanındaki komutanlığı kadar, yönetimde de parlak başarılar sağlayarak kendini ispatlamıştı. Mısır'ın uzun süre Osmanlı yönetimi altında kalmasının nedeni 1517'deki fethini izleyen birkaç yıl kötü yönetildikten sonra İbrahim Paşa'nın uyguladığı reformlardı.

Şan ve şeref için büyük ümitler

Eğitimi bitiren her acemi oğları görevlendirildiği "orta"ya kaydedilir, numara ve ait olduğu ortanın simgesi dövme yapılarak koluna, bacağına ve muhtemelen de ruhuna işlenirdi. Bunu tehlike ve güçlüklerle dolu sefer yılları izlerdi. Sıradan asker için bile Osmanlı ordusundaki yaşam seviyesi Avrupa ölçülerine kıyasla gayet yüksekti. Silah arkadaşlığı ve yeniçeri olmanın saygınlığı, sorumlu görevlere atanmayanları bile yeterince tatmin ederdi. Yeniçeri Ocağı, ayrıca Hristiyan kimliklerinden sıyrılmış bu devşirmelerin kendi kişisel çıkarlarını kollamalarına, zevk ve sefaya düşkünlüklerine -Osmanlı yaşamının iki önemli öğesi- paravan oluştururdu. Devlet genç yaşta askere almakla ve uzun süre türlü zorluklara göğüs germeyi öğreten bir askerî eğitim vermekle onların bu egoizmini kendi yararına kullanırdı. Amacın tek oluşu kişinin diğerini kardeş kabul etmesine engeldi. Önemli biri mevkiini kaybedince ardından pek üzülen olmazdı. Enderun'a alınan bir devşirmenin yaşamı ve ölümü üzerindeki hâkimiyet Osmanlı hanedanına aitti. Yeniçeriler öncelikle sultanın sonra da kendi ihtiraslarının kölesiydi.

Hiçbir okula kabul edilmeyenlerin çoğu kırk yaşlarında maaş bağlanarak emekli olmayı bekler, sonra da rekabet ortamından uzak olan Osmanlı ticaret hayatı içinde kaygısız bir yaşam sürerdi. Bunlar nargilelerini tütürür, halk arasında saygı görerek romantizma ağrıların ve eski yaralarının izin verdiği kadar dolanır dururlardı. Hatta birden çok kadınla evlenecek ve bazı ufak lükslerini karşılayabilecek düzeyde ganimet sahibi olabilirdi. Ancak subay olanın beklentisi bunun çok daha üstündeydi. Bir kısmı, en azından, çiftçilik yapmak için devletten arazi kiralardı, oysa bu hak, sipahilere tanınan bir ayrıcalıktı.²⁰ Sipahiler tımarları, sefer zamanı orduya silahlı asker sağlamanın karşılığı olarak ellerinde tutarlardı. Vermeleri gereken asker sayısı tımarın büyüklüğüyle orantılıydı. XVI. yüzyıl sonlarında tımar sisteminin modası geçerek düzen çü-

rümeye başlayınca bunların yerini paralı süvarilerden oluşan birlikler aldı (feodal süvari sağlayan tımar düzeni varlığını yalnızca Anadolu'da XIX. yüzyıla kadar korumuştı). Araziler çiftçilere askerî yükümlülük getirmeden vergi karşılığı olarak da kiralandı.

Yeniçeriler okuma yazma bilmiyor olsalar bile arzuhalcilere mektup yazdırarak köylerindeki akrabalarıyla teması sürdürür ve onları gözetirlerdi.²¹ Hısımlarını kayırmanın tehlikeli boyutlara ulaşmasından, çoğu Balkan kökenli savaşçılar gibi, Arnavutlar ve Bosnalılar da sorumluydu ve bu zaafın etkileri olumsuz sonuçlar vermişti. Kanunî Sultan Süleyman'ın Hırvat kökenli sadrazamı Rüstem Paşa uzaklardaki topraklarından gelen akrabalarına kötü davranmakla suçlanırdı. Yardıma muhtaç babasını bile sokağa terk etmişti.²² Hiç sevilmezdi. Oysa kardeşinin kaptanpaşalığa kadar yükseldiği bilinmektedir. Öte yandan İbrahim Paşa ise onun tam aksiydi. Meyhanelerde dolaşan ayyaş babasını dışlamamış, onunla ilgilenmişti (babasını sokakta çamurlar içinde yatarken alıp eve götürdüğü söylenir).²³ Bosna kökenli Sokollu Mehmed Paşa gibi diğer vezirler de pek çok akrabasına yüksek mevkiler sağlamıştı.²⁴ Ancak arka çıkma konusu öyle bir düşmanlığa yol açmıştı ki, askere alınan bir Bosnalı derviş tarafından katledildi. Hısımlara arka çıkmaya çavuş düzeyinde rastlanmaz, bunların davranışı kendi köyünden gelen bir yeğen için tanıdık bir tüccara çırak olmasına salık vermekten öteye geçmezdi. Bu tür masum himayeciliğin yanı sıra, Kanunî Sultan Süleyman ve Rüstem Paşa döneminde başarısız sonuçlanan seferlerin kaderini değiştirmek gayesiyle Hazine'ye gelir sağlamak için memuriyetlerin satışı da yapılmıştı. Bu aynı zamanda zengin ulema sınıfının servetini vergilendirmektir.

Enderun'un içoğlanları: seçilmişlerin seçilmişleri

Enderun'dan ya da saray duvarları içindeki okuldan bahsetmeden önce içoğlanı denen gencin kölelik konumuna değinmek gerekir. Kanunlarda bir Müslüman'ın konumu ile saraya bağlı kul ya da gulam statüsündeki birinin arasında ayrım vardı.²⁵ Bir kimsenin yeniçeri olarak kaydı yapıldığında, babasına verilen isim, kendisinin kul (köle) statüsünde olduğu anlamını taşırdı. Bu isim çocuğu olumsuz etkilemesin düşüncesiyle ona verilen Ali, Sinan, Osman gibi adlardan sonra gelirdi.²⁶ Zaman içinde onu diğer Ali'lerden,

Mehmed'lerden ayıran bir de lakabı olurdu. Bu lakabın Sokol'dan gelen Sokollu Mehmed Paşa'da olduğu gibi düzgün bir anlamı vardı. Ancak Vezir Rüstem örneği sevilmeyen kimselere yerici lakaplar da takılırdı (Rüstem'in bu türden lakapları arasında kendisine "bit" de denirdi). Yeniçeri kaydedilen çocuk, XVIII. yüzyılda Virginia'nın pamuk tarlalarında çalışan zencilerin olduğu anlamda köle değildi. Zira yeniçeri olan kimse "Tanrı'nın Yeryüzündeki Gölgesi"nin ailesinden sayılırdı. Dolayısıyla Tanrı'nın kölesi olmak onursuzluk değil, aksine şerefli bir konumdu. Ayrıca hiçbir kula aşağılayıcı isimlerle hitap edilmez, "delikanlım" diye çağılır. Harem'deki genç kızlara da "kızım" denirdi.²⁷ Oysa, Cenova'da yeniçeri üniformaları için kumaş satın alanlar kendilerini "Sultanın uşaklarız" diye tanıtmışlardı. Ancak onlar da asker olduklarından kul konumunda Türklerdi. Kul olmak, bir komutan idam edildiği ya da hiç çocuğu olmadan öldüğü takdirde, yemek tenceresinden konağına kadar bütün mal ve mülkünün sultana intikal etmesi demekti. Miras yoluyla elde edilen servetten sadece yüzde on vergi alınırdı.²⁸ Ne de olsa bu servet, mal ve mülk, öncelikle devletten sağlanmıştı. Oysa, Rüstem Paşa ile karısı Mihrimah Sultan, büyük servetlerinin bir kısmını sessizce çocuklarına aktarmışlardı. Onların bu yaptığını onlar kadar şöhret sahibi olmayanlar da izlemişti. Servet yön değiştirebildiği ve yenilgi şerefsizlik sayıldığı için sistem basitleştirilmiş ve komutanların pek azı son nefesini huzur içinde yatağında vermişti. Sürgüne gönderilen ya da azledilen ve ardında mirasçı bırakmayan kimseye ait mal ve mülkün imparatorluğun mirasçısı sayılan sultana intikali ancak 1826'da son buldu.

Selçuklu soyu

Ünlü İran Şahı Nizamülmülk'ün hüküm sürdüğü XI. yüzyılda Türk aşiretleri birbirleriyle savaşıyor ve aldıkları esirleri köle olarak satıyorlardı. Bu kölelere bir yıl süreyle disiplin ve itaat, bir yıl da binicilik öğretilirdi. İran sarayında içoglanları için okul olmamasına rağmen bu köleler saki, mabeyinci, hatta meydan sorumlusu olarak hizmet görürlerdi. Köleliğin kurumlaştırılması fikri halifelikle birlikte gelişti. Bu dönemde asker köle statüsünü koruyan pek çok Ermeni, Slav, Rum ve Türk vardı.²⁹ Aralarından yüksek mevkilere gelenler hatta hükümdar olanlar bile çıktı. IX. yüzyılda Mısır'a hük-

meden Ahmed bin Tolun bunlardan biriydi. Doğu İran'da Selçuklular ve Karahanlılar döneminde asker karşılığı tımar verilmesine dayanan Abbasi kökenli bir düzen oluşmuş, fakat sonunda merkezî hükûmetin çökmesine de bu yol açmıştı.

Oğlan çocukların eğitilip yetiştirilmek üzere saraya alınması... İşte bu Selçuklu soyundan gelmiştir. I. Bayezid döneminde Bursa'daki sarayın dışında bir esir pazarı vardı ve içoğlanı düzeni kendisinin döneminde uygulanmıştı. Bunu ilk ortaya atanın eski soyluları temsil eden Sadrazam Çandarlı Ali Paşa olduğu sanılmaktadır. Oğlan çocuklar hem vezirlerin konaklarına hem de sultanın sarayına gönderilirdi. Ali Paşa güçlü bir askerdir. Ankara bozgunundan sonra Süleyman Paşa'yı kurtarmış ve birlikte Edirne'ye kaçmışlardır. Ali Paşa'nın 1407'de ölümü üzerine onun askerî yeteneğinden yoksun kalan Süleyman Paşa, Bayezid'in üç oğlu arasında çıkan kardeş çatışmaları sırasında 1410'da I. Mehmed'e yenik düşmüştü. Başlarda yeniçeriler ile içoğlanları arasında ayrım vardı. Bu ayrım sonraları devşirme yoluyla askere alma uygulaması sonucu netliğini kaybetti. I. Murad fethettiği yerlerdeki askerlerin oğullarını orduya almaya başlamıştı bile. I. Bayezid döneminde ve XV. yüzyılda soyluların oğulları, II. Murad Edirne Sarayı'nda bir okul kurduğu zaman buraya ayrıcalıklı bir sınıf olarak alındılar.

II. Mehmed'in, Konstantinopolis'in fethinden sonra duygusal düşüncelerle geliştirdiği düzen buydu. Hedefi yalnızca savaş meydanları için subay eğitmek değil, bütünüyle yönetici olan bir sınıf yetiştirmektir. Bu nedenle saray kapılarını soyluların oğullarına kapattı. Bu sınıfı (Büyük Petro'nun yaptığı gibi) ortadan kaldırmaya kararlıydı. Ne kendi kurduğu okul ne de destek okulları Bizans kökenliydi. Enderun'a ya da Galatasaray'a girmeyi başaramayanlar ikinci derece okullara alınırdı. Kişiye ikinci kez şans tanımak, Türklerin sevgi ve sabır göstermeyi içeren niteliklerinden biridir. Böylece daha alt düzeydeki bir okuldan saraydaki okula geçme imkânı da oluşuyordu.

Simgeler ve törenlerle sarmalanmış bir okul

II. Mehmed'in İstanbul'daki sarayda (Topkapı Sarayı) kalması için başından beri bazı köşkler mevcuttu. Ancak bildiğimiz gibi buranın resmen sultan sarayı olması I. Süleyman'ın saltanat dönemine rastlar. Topkapı Sarayı, uşaklar, muhtelif hizmet bölümleri,

ıçoğlanları, devlet erkânı, Tanrı ve hanedan için akıllıca tanzim edilmiş yerleşim birimleriyle giderek gelişmişti.³⁰ Babıhümayun geniş bir meydana, Birinci Avlu'ya (diğer adıyla Alay Meydanı) açılırdı. Alay Meydanı'nda bir zamanlar Aya İrini Kilisesi olan silahhane gibi hizmet binaları vardı. Birinci Avlu ayrıca Yeniçeri Meydanı adıyla da bilinir ve burada idamların yapıldığı adalet taşı da (ibret taşı) bulunurdu. Orta Kapı'dan İkinci Avlu'ya (Divan Meydanı) girilirdi. Burası saraydaki bütün görevlilere ve sefer zamanı dışında haftada üç dört gün toplanan hükûmetle işi olan herkese açıktı. Divanın toplandığı Divanhane'nin arkasında Zülüflü Baltacılar Koğuşu, onun da arkasında Zenci Hadımlar Koğuşu ve Harem yer alırdı. Harem'de bir avlu ve valide sultana ait bölümler de bulunurdu. İçinde ceylanların dolaştığı büyük bahçenin karşısında, denizden bile göze çarpan bacaları ve kubbeli tavanlarıyla mutfak bölümlerine giden kapılar vardı.

Üçüncü Avlu'ya babüssaadeden geçilirdi. Sultanların tahta çıkışlarında, bayramlarda ve kanunî teşrifata göre her üç ayda bir altın taht buraya kurulur, devlet büyüklerinin ardından yeniçeriler burada sultana bağlılıklarını ifade ederlerdi. Elçilerin kabulü için kullanılan Arz Odası Üçüncü Avlu'da yer alırdı. Enderun'a ve babüssaade ağası (baş ak hadımağası) ile ileri gelen saray görevlilerine ait bölümlerden oluşan binalar da buradaydı. II. Selim'in yaptırdığı hamamın değerli İznik çinileriyle kaplı soyunma odası II. Mehmed'in köşküyle birleştirilmiş ve bugünkü Hazine müzesini oluşturmuştur. Kutsal Emanetler Dairesi, Enderun'u Selamlık'la birleştiriyordu. Selamlık havuzlu terasa, sonraları IV. Murad'ın Erivan ve Bağdat zaferleri anısına inşa ettirdiği köşklere açılırdı. İçoğlanlarının, görevli olmaları dışında buralara girmesi yasaktı. Her devşirme uygulamasında toplanan oğlan çocuklarının ve gençlerin onda biri saraya gönderilirdi. II. Mehmed döneminde bu sayı 300'den XVI. yüzyılda 500 hatta 800'e çıktı. İçoğlanları İstanbul'da yüksek devlet erkânunun ve eyaletlerde beylerbeyleri ile valilerin konaklarına da gönderilir, buralarda da eğitilirlerdi. İbrahim Paşa'nın sarayında okul açılması herhalde bu geleneğin bir uzantısıydı.

Sadrâzamların ve diğer vezirlerin kölelerini barındırmak için büyük konakları vardı. Ayas Paşa'nın himayesinde 600, Kasım Paşa'nın 150, Mustafa Paşa'nın 200 ve Barbaros Hayreddin Paşa'nın 100 oğlanı vardı. Bu sayılar yine de düşük sayılabilir, çünkü Ayas

Paşa'nın 2 000, Kasım Paşa'nın 1 500 kölesi olmakla övündüğü dönemden üç yıl önce kaydedilmişti. İbrahim Paşa'nın bir ara 6 000 kölesi olduğu söylenirdi, ancak bu rakama fazladan bir sıfır eklendiği de düşünülebilir. İskender Çelebi masum olduğu halde 1534 yılında idam edildiğinde Sokollu Mehmed köle olarak kaldığı konaktan sultanın yanına alınmış ve kendisinin sadrazamlığa kadar uzanarak düzenin esnekliğini de gösteren olağanüstü yükselişi böyle başlamıştı. Bazı paşaların giderlerinden tasarruf etmek amacıyla yanlarındaki köleleri saraya yerleştirmeye çalıştıklarına dair kanıtlar vardır. Babüssaade ağası olan Cafer Ağa öldüğünde 156 köle sahibiydi. Bunlardan 13'üne zaten sarayda görev verilmiş, Kanunî Sultan Süleyman 39 köleyi daha süvari bölüğüne, marangozhanelere ya da kendi hizmetine almıştı. Kölelerin ırk, yetenek ya da yeteneksizliğe göre en becerikli ve güçlüden vasat ve işe yaramaza kadar sınıflandırılmış olması sultana kolaylık sağlamıştı. Burada kullanılan köle kelimesinden acemi oğlanı kastedilmektedir. Kabul görmemiş oldukları takdirde ya satılacak ya da sokağa atılacaklardı. Kayıtlarda kadınlara rastlanmamasına rağmen sayılarının yüksek olması gerekir. Örneğin Arnavut Ayas Paşa öldüğünde ardında 140 yetişkin çocuk ve sallanan kırk beşik bırakmıştı.

Saraydaki içoğlanlarının hepsi de devşirme değildi. Bohemyalı, Bulgar, Çerkez, Fransız, Alman, Macar, İtalyan, Polonyalı, Rus, İspanyol, Transilvanyalı gibi farklı milletlerden gelen ve devşirme olmayan içoğlanları da vardı. Bunlar savaş esiri ya da korsanlar ve akıncılar tarafından kaçırılmış gençler olup sıkı bir inceleme sonucu seçilirlerdi. Aslında bütün içoğlanları sürekli olarak değerlendirmeye tabi tutulurdu. Bunun da başlıca nedeni sultana özel hizmet verdiklerinden devlete ait sırlara ulaşabilecek konumda olmalarıydı.

Enderun hakkında bildiklerimiz, Yıldırım Bayezid'e içoğlanlık yapmış Johann Schiltberger gibi kölelerin sağladığı bilgilerden kaynaklanmaktadır. Bayezid Ankara Savaşı'nda maiyetiyle birlikte Timur'a esir düştüğü zaman Schiltberger 22 yaşındaydı ve 19 yıl sonraki kaçışına kadar pek çok kimsenin hizmetinde bulunmuştu. 1436-1453 yılları arasında köle olarak birkaç Osmanlı ailesi arasında el değiştiren Ricoldus ile II. Bayezid döneminde sarayda içoğlanı olarak bulunan Spandugino, devşirme düzeni hakkında ayrıntılı bilgiler sağlamışlardı. Giovanni Antonio Menavino, 1493 yılında varlıklı bir Ceneviz ailesinin oğlu olarak dünyaya gelmişti. 12 yaşındayken

Korsika açıklarında korsanlara esir düştü. Akıllı, iyi eğitim görmüş ve üstelik yakışıklı olduğundan Sultan II. Bayezid'e armağan edildi. Sonraları I. Selim'e miras kalan Menavino, 1517'de 24 yaşındayken Trabzon'da kaçarak Edirne ve Selanik üzerinden Cenova'daki ailesine dönmeyi başardı. Ramberti ise Barbaros Hayreddin Paşa'yla altı ay geçirmişti. Osmanlı düzenine tanık olan bir diğer önemli kişi de, dikkatli bir gözlemci olması nedeniyle 1551'de Fransız sefirinin maiyetine özellikle seçilen Nicolas de Nicolay'dı. Enderun'un varlığını sürdürdüğü bütün dönemleri kapsayan bilgiler (bazen birbirleriyle çelişkili olsa bile) gerek Nicolay'dan gerekse Türk kaynaklarından elde edilmiştir. Aşağıdaki bölüm bunların bir özettir.

Seçkinlerin okulu

Enderun'un başında babüssaade ağası bulunurdu. Kendisine kapı ağası da denirdi. Bu görev kendisine saraya gelen giden herkesi kontrol etme yetkisini de verdiği için çok güçlü konumdaydı. Kendisine 40 ak hadım yardım ederdi. XVI. yüzyıl sonlarında henüz çocuk yaşta tahta çıkan ya da aklî dengesi bozuk olan sultanların anneleri -valide sultanlar- giderek sarayda güç kazanmaya başlamışlardı. Yine aynı dönemde kapı sorumluluğu darüssaade ağasına (baş siyahî hadımağası) devredildiği için babüssaade ağası sadece eğitim göreviyle ilgilenir olmuştu. Önemli olan kapı, erkek ziyaretçilere açık olan selamlık kapısı değil, harem kapısıydı. Babüssaade ağasının yönetimi altında bulunanlar, lalalar ve ziyaretçi hocaların yanı sıra bir hekim, bir cerrah, müzisyenler, müneccimler, terziler, kürkçüler, kuyumculardan oluşuyordu. Sultanın özel hoca efendisi aynı zamanda içöğlanlarının ibadetinden de sorumluydu. Kendisine bu konuda iki imam ve müezzinler de yardımcıydı.

Yeni gelen içöğlanları Küçük Oda'ya yerleştirilirdi. Menavino'nun döneminde burada dört lalanın denetimi altında yaklaşık 80-100 içöğlanı bulunmaktaydı. Ramberti ise içöğlanlarının burada bir arada yattıklarını ve her 10 içöğlanından bir lalanın sorumlu olduğunu yazmıştır.³¹ İçöğlanları Enderun'un her bölümünde muhtemelen birer yıl geçirirler, büyük çoğunluğu ikinci yıl eğitimin giderek ağırlaştığı Büyük Oda'ya terfi ederdi. Bu iki oda babüssaadenin sağında ve solunda yer alırdı. Yirmili yaşlarda 70 kadar içöğlanı Hazineyi Hümayun'da, 25'i kiler odalarında görevlendirilirdi. IV. Murad,

II. Selim'in yaptırdığı görkemli hamamın yanında Seferli Koğuşu'nu inşa ettirerek burasını çamaşırcılara, berberlere, sanık katlayıcılara ve müzisyenlere tahsis etti. Yeterince büyük olan bu koğuşun ayrı zamanda idman yapmak için de kullanıldığı sanılmaktadır. Bütün bu bölümleri Has Oda'nın sorumlularından biri denetlerdi.

Has Oda'da³² yaklaşık yedi yıl sonra bütün aşamaları başarıyla tamamlayan içoğlanları görev alabilirlerdi. Has Oda'daki içoğlanı sayısı 39'la sınırlandırılmıştı, çünkü sultanla birlikte kutsal 40 sayısı tamamlanmış oluyordu. Has Oda'nın içoğlanları sultanın en yakın hizmetkârlarıydı. 1517'den sonra gözalıcı güzellikteki Hırkayı Saadet Dairesi'ni koruyan iki daimi muhafız da bunlara dahil edildi. 39 içoğlanının 12'si yamaklarıyla birlikte sultanın Selamlık'ta tıraş olmasından, giydirilmesinden ve her türlü hizmetinden sorumluydu. Bu işleri görenler zaman içinde sultanın özel kâtipliğini de üstlenen has odabaşı dışında, diğerlerinden daha alt konumdaydı.

En önemli makam Has Oda'dan sorumlu olan anahtar kethüdağıydı. Ancak zaman zaman (değişik dönemlerde) silahtar ağalığının anahtar ağalığından daha önem kazandığı olmuştur. Bu makam öylesine ün kazandı ki, vezirler bunu unvanlarına katmışlardı. İçoğlanlarının en güvenilir olanları sultan yatağının baş ve ayak uçlarında gece boyunca ellerinde fenerle nöbet tutardı. Bunun nedeni sultanın suikastçılara ve ruhlara karşı korunmasıydı. Sultanı giydiren içoğlanları sultan kaftanının bir cebine 500 düka diğer cebine de ihsan dağıtması için 1 000 akçe koyardı. Bu para mutfak bahçesinin ürünlerinin satışından sağlanırdı. Akşam olduğunda içoğlanları sultanın cömertliğinden artakalanları paylaşırlardı. Bu içoğlanları sultana yakın olduklarından fincancıbaşı, okçubaşı, terlikçibaşı, iskemlecibaşı gibi görevlere tayin olabilirlerdi. Aralarından bir kısmı da bu makamlarla divanın zirvesine doğru yükselişe başlardı. Örneğin Sokollu Mehmed Paşa sadrazamlığa giden yola şahincibaşılıkla adım atmıştı. Oysa içoğlanlarının çoğu için bu gibi yüksek makamlar hayal edilemeyecek kadar uzaktı.

Katı bir disiplin ve altın fırsatlar

Enderun'da okuyan içoğlanları devletin yüksek katında yer alabilmek için okumaya Arapça Kuran ile başlar, Farsça'yla devam ederlerdi. Öğretmenleri kaligrafiyi ayrı bir sanat dalı olarak verirdi.

Yeni dinlerini anlamaları için öğretilen edebî Arapça'nın yanı sıra önemli mevkilere geldiklerinde kendileri için gerekli olacak halk dilini Arapça ve Farsça'nın eğitimini de görürlerdi. İslam hukuku Kuran'a dayandığı için ilahiyat dersleriyle aynı zamanda hukuk da öğretilmiş oluyordu. Onlara ayrıca kanunların içerdiği ve uygulayacakları sivil yasalarla ilgili dersler de verilirdi. Bunların yanı sıra tarih dersi yerine Osmanlı menkıbeleri, ayrıca matematik, geometri ve coğrafya da öğreniyorlardı. Öte yandan her biri aynen sultanlar gibi, bir zanaat sahibi olmak zorundaydı. Bir zanaat öğrenmek, kötü gün için hazırlıklı bulunmanın yanı sıra, sultanların görevlerinden, avlarından ve yataklarından ayırabildikleri boş zamanlarını değerlendirebilmek içindi. Bu zanaatlar arasında bahçıvanlıktan (II. Mehmed'in büyük tutkusu) ok, yay ya da altın telkâri yapımına kadar çeşitli beceriler sıralanabilir. Ancak birinci derecede önem taşıyan, muhtelif toplanın, arkebüzlerin ve misket tüfeklerinin ateş gücünü inceleyen savaş ilmi, okçuluk ve kılıç kullanma ustalığıydı. Atletizm, güreş ve Papaz Colton'un 1836'da İstanbul'u ziyaret ettiği zaman hâlâ oynanmakta olduğunu gördüğü cirit, savaşta ustalığı tamamlayıcı sportif faaliyetlerdi.

Acemi oğlanlarının kaldığı odalar ya da koğuşlar gündüzleri sınıf olarak kullanılırdı. Mekânlar ferah ve iyi aydınlatılmıştı. Her 10 acemi oğlanı, üç yanı yüksek olmayan ahşap parmaklıkla çevrili bir platformu paylaşırdı. Biri yaşlı diğeri genç iki hadımağası koğuşun ortasında benzeri bir platformda yatardı. Kıdemli lalaların, koğuşun her iki ucunda kafesli özel bölmeleri vardı. İbrahim Paşa Sarayı'nın büyük salonu, 1960 yılına kadar, XVIII. yüzyıl sonlarında yapılmış benzeri platform düzenini korumuştur. Her zaman bir galerinin çevrelediği bu düzene örnek olarak Hazine Odası (şimdi resim galerisi) ve XVI. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş olmasına rağmen hâlâ ayakta olan aydınlık ve havadar Zülüflü Baltacılar Koğuşu gösterilebilir.

Yüzyıllar boyu kullanılan bu koğuşlarda acemi oğlanları hem mahcubiyetten hem de korunma amacıyla kısmen giyinik yatarlardı. Yün yorganları ve zengin sırma kabartmalı harmaniyeleri sık yıkanmadığı için bit ve pire sorunu eksik olmazdı. Ancak tuvaletleri ve yıkanma yerleri gayet düzgündü ve kendi hamamları vardı. Sanıldığı kadarıyla içoğlanlarına, III. Murad Köşkü'nün inşasından sonra, binanın bodrumundaki sultan ve haremının sıcak su havuzunu haftada bir kullanma izni de verilirdi. Yemekler basit ancak

kaliteli ve boldu. Yeniçeri Ocağı'na pek çok rütbe simgesini veren mutfaklar, imparatorluğun kalbiydi. Sultanlar bu önemli gerçeği Napolyon'dan çok önce kavramıştı. Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminde mutfaklarda başaşçının emrinde 50, helvacıbaşının ise 30 aşçı ve bu aşçı kadrosuna ilaveten bulaşıkçılar ve hamallardan oluşan büyük bir ekip çalışmaktaydı.

Babühümayun'dan girer girmez içoğlanları için bir hastane ve bir de hamam vardı. Hastane görevlileri belirli hastalıklardaki uzmanlıklarına göre seçilirdi. İçki, bazı şikâyetlerin giderilmesinde ilaç olarak kullanıldığından, içoğlanlarının yapmacık şikâyetlerle hastaneye başvurduğu ve bazılarının sarhoş davranışları nedeniyle cezalandırıldığı olurdu. Oğlanlardan biri lalasına hasta olduğunu bildirdiği zaman, lala bunu başlalaya iletir ve o da zülüflü baltacıbaşından iki tekerlekli bir araba göndermesini isterdi. Baltacıbaşının iki adamı tarafından çekilen bu kırmızı perdeli araba geçerken herkes yol açardı. Sarayın bütün kapıları gün batarken kapandığından gece hastalananlar eczanede tedavi edilirdi. Ölen olursa bir kilime sarılarak şafakta hastaneye götürülürdü. Ölüler hastanede yıkanır ve gömülmek üzere Haliç'ten sandalla Kasımpaşa'ya gönderilirdi.

Subayların ve hadım ağalarının denetimi çok sıkıydı. Sessizlik kuralı da, diğer kurallar gibi, bozulursa falaka cezası verilirdi.³³ Bu nedenle tuvaletler ve yıkanma yerleri, özgür olunabilen ve insancıl ilişkilerin geliştirilebildiği tek yerdi. Bazı sultanlar Enderun'a özel ilgi duyduğu için spor çalışmalarında hazır bulunmaktan ya da sınavları bizzat yönetmekten hoşlanır ve bazen içoğlanlarının seçimini kendisi yaparak gelişmelerini yakından izlerdi. III. Murad devlet yönetimini ihmal edecek kadar kendini Enderun'a adamıştı.

XIX. yüzyıl İngiliz eğitim sistemine benzer tuhaflıkları ve önyargılı yaklaşımları da olan bu ideal eğitim, Osmanlı düzeninin kurallarını öğrencilerin kalbine ve beynine işliyordu. Spandugino, Osmanlı seçkinlerinin Hristiyan, Musevî ve Türk ayrımı yapmayan cömert misafirperverliğinden ve yardımseverliğinden övgüyle bahsetmektedir.³⁴

İçoğlanlarına genellikle üç ayda bir mütevazı bir ulufe dağıtıldı.³⁵ Bir kısmı bu parayı saraya gizlice soktukları küçük lükslerine ya da kötü alışkanlıklarına harcasa bile çoğunluğu, 25 yaş civarındaki mezuniyet sonrası ve evlilik için biriktirebiliyordu. Görev dışında şehre inmeleri yasak olduğundan para harcamalarını ge-

rektirecek yaşantıları da yoktu. Kendilerine yılda iki kez kırmızı mintan ve yazın beyaz bir dolama verilirdi. İçoğlanlarının gül gibi koktuklarını anlatan kaynaklara göre, giysileri haftada bir kokulu sabunlarla yıkanırdu (bit ve pire sorunu sadece döşeklere aitti).

Her içoğlanının birinci görevi çalışmaktan yılmamaktı. Eğitim şafakla birlikte başlar ve öğleden sonraki dinlenme saatine kadar hiçbirinin pek boş vakti olmazdı. Aralarında 30 yaşına kadar mezun olamayanların da bulunmasına rağmen hepsi de sağlıklı ve genç erkeklerdi.³⁶ Bu nedenle denetim ne kadar sıkı olursa olsun en ciddi kuralların bile zaman zaman çiğnenmesi doğaldı. Sarhoş olan içoğlanları genelde vurulacak değnek sayısı yasalarla belirlenmiş falaka cezası alırdı. Ancak onları en çok korkutan ceza, okuldan atılmak ve hiç hazırlıklı olmadıkları dış dünyada bütün hakları ellerinden alınmış olarak kendi başlarına kalmaktı.

1826'da Yeniçeri Ocağı ortadan kaldırıldıktan sonra önemini yitiren Enderun, 1922'de saltanat sona erene dek resmen kapatılmadı. Galatasaray Lisesi bugün saygın bir eğitim kurumu olarak varlığını sürdürmektedir. Kadınların sarayı terk etmesi Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllara rastlar. Ancak haremde bir zamanlar davranış, müzik, şiir ve diğer inceliklerin öğretildiği bir okul olduğu da unutulmamalıdır. Haremdeki kadınların pek azı sultanın gözdeleleri arasına girebildiğinden bunların beklentisi içoğlanlarından biriyle evlendirilmektir. Şanslı olanlar zamanla yüksek mevkilere erişecek olanlarla evlenirdi. Geleneğe göre sadrazam sultanın kız kardeşlerinden ya da kızlarından biriyle evlendirilir ve çok hoşnut olduğu diğer eşlerine bile tövbeli olmak zorunda kalırdı.

Enderun'dan mezun olanların çoğu saray muhafızlığına, bir kısmı ise yeteneklerine ya da dalkavukluktaki başarılarına göre saraydaki yüzlerce makamdan birine tayin edilirdi. Sultanın üç başmuhafızı vardı. Savaş alanında kendisini çevreleyen müteferrikalar özellikle Enderun'un mezunları arasından seçilirdi. Bir zamanlar 100 civarında olan sayıları zamanla 800'e yükselmisti. Sultanın yanında ayrıca kıdemli yeniçeri okçularından oluşan dört solak bölüğü bulunurdu. Bu bölüklerin kumandanının sultanın üzüngisini tutmak gibi önemli bir görevi daha vardı. Sultanın sağında ve solunda yer alan bu bölüklerden sağdakilerin yaylarını kullanabilmeleri için solak olmaları gerekiyordu. Üçüncü grup muhafızlar yaya olan peyklerdi. 150 kişiden oluşan peyklerin bir özelliği dalaklarının alınmış olmasıydı.

II. Mehmed hiçbir mantığa dayanmayan bu geleneği, giyim kuşam-daki mor ya da pembe atlas üzerine sim işlemeli giysiler ve altın yal-dızlı, balıkçıl tüylü gümüş miğferler gibi Bizans'tan devralmıştı. So-lakların ve peyklerin çoğu ikinci kuşak Osmanlı'ydı.

Çavuşluk mertebesi teşrifatçılıktan elçiliğe kadar uzanan fark-lılıklar göstererek yıllar içinde sayıca artmıştı. Çavuşların ağası ay-nı zamanda kapıkulu askerinin başında olduğu gibi bazı dönemler-de cellatbaşılık da yapardı. Zülüflü baltacılar saraydaki en sıradan işleri yapan yeniçerilerdi. Bunların yarısı silahtarın diğerleri dârûs-saade ağasının emrinde çalışırdı. Görevleri hareme odun taşımak, çöpleri atmak gibi hamallık işleriydi. Görev yaptıkları odalar ve ko-ridorlardaki kadınların önceden uzaklaştırılmasına rağmen yine de göz siperi olarak yalancı zülûf takarlar ve her zaman ikişer kişilik gruplar halinde çalışırlardı. Haremin girişindeki dârûssaade ağası-nın dairesi yanında, çinilerle kaplı koğuşu ve mescidi bulunan ayrı bir bölümde kalırlardı. Mızraklı baltaları aslında odun kesmek ve kütükleri parçalamak içindi. Saray nöbeti olmayan baltacılar or-manda odunluk ağaç kesmek, yolların bakımı ve bataklıklara geçit yapılması için kereste hazırlamakla görevlendirilirdi.

Saray dışındaki muteber işler

Sarayın içindeki bu makamlardan başka içoğlanlarının saray dışında da istediği pek çok muteber görev vardı. Bunlardan biri üzengicibaşılıktı ki II. Mehmed zamanında bunların 17 olan sayısı XVIII. yüzyılda 5'e düşmüştü. Aralarında en yüksek mertebe sulta-nın önünde 12 at kuyruklu tuğu taşıyan miri alemdi (at kuyruğu, Orta Asya Türkleri arasında da bir otorite sembolüydü). Miri alem, aynı zamanda mehterhanenin de sorumlusuydu. Ülkenin en büyük bandosu olan mehter, her gün büyük bir seremoni ve şatafatla çal-manın yanı sıra savaşta Osmanlı stratejisinde önemli bir rol oynayan o dehşet verici sesleri çıkarmakla görevliydi. Mehter, Avru-pa'nın askerî bandolarına ilham kaynağı olacaktı.

Dr. Covel'e göre çalınan müzik sultan, sadrazam ya da her kim için olursa olsun büyük bir farklılık göstermiyordu. Hiçbir zaman tam bir melodi çalmayan borular, zaman zaman yüksek bir notayla melodiye girerdi. Zurnalar ise sürekli olarak çalardı. Davullar sağ el-de tutulan büyük bir tokmakla üstten, küçük bir değnekle de alttan

vurularak melodinin her notasına eşlik ederdi. Kösler ve nakkareler çiftler çalınırdu. Covel, kökeni Anadolu olan ziller için “metal tepsi-ler” deyimini kullanmıştır. Ancak ne Covel, ne de XVIII. yüzyılda Yeniçeri Ocağı konusunda otorite olan Marsigli, üzerinde küçük çanlar bulunan çevgândan hiç söz etmemektedir. Covel aynı zaman-da müzik zevki için dinlenen topluluklardan da bahseder. Bu toplu-lukların kullandığı ilginç müzik aletlerinden biri olan miskal, çeşitli uzunluklarda 20-30 borudan ve 22 kamıştan oluşan bir çalgıydı. Her biri aynı bir müzisyen tarafından üflen en borular, kanun, dört ut, beş ile sekiz arası çift telli çalgıya ve tamburlara eşlik ederdi. Önem sıra-lamasında miri alem den sonra gelen makam, imrahorbaşıydı. İmra-horbaşı sadece has ahırlardan değil aynı zamanda sayısız otlaklar-dan, katır ve katırcılardan da sorumluydu. Haremin altındaki sıra sı-ra has ahırlarda sultanın 100 seyis tarafından bakılan 200 özel atı bu-lunurdu. Ancak saraya ait has ahırlar park ve bahçelerin altında Marmara Denizi’ne açılan Ahırkapı’daydı. Ayrıca otlaklardan yarar-lanmak amacıyla şehir surlarının dışında ve Boğaz sırtlarında sara-ya ait 4 000 civarında at vardı. Hristiyan Bulgarlardan oluşan ve adı-na voynuk denen özel birlikler, Balkanlar ve Anadolu’daki çiftlikle-re yollanan atların bakımından sorumluydu. İmrahorbaşının yar-dımcısı, koşum hayvanlarına ve harem kadınlarının gezintilerde kullandığı arabalara bakmakla da görevliydi.

Sarayın ve hükûmetin diğer üyeleri arasında mimarlar, sanat-kârlar ve vezir statüsünde özel temsilciler vardı. Bunların bir kısmı Sinan ve Mehmed Ağa gibi Enderun’dan mezun olmamış yeniçeri-lerdi. Saraydaki görevlerin genellikle saray içinden birilerine veril-mesine rağmen diğer birtakım işlerde sultanın gözüne girmiş kı-demli yeniçeriler kullanılırdı. Genellikle içoğlanları arasındaki rüt-be farklılıkları kesin kurallarla ayrılmamıştı ve bir kademed en diğ-e-rine terfi etmenin önünde, şansın rolü hariç, hiçbir engel yoktu. An-cak herkesin köle olduğu bir dünyada kimse kral değildi.

Bahçelerin ve kayıkların muhafızları

4 000 kişilik bostancı bölüğü, acemi oğlanları ve bazı durum-larda yeni devşirmelerden oluşurdu. Bunlar XVIII. yüzyıl sonunda III. Selim’in yeni ordusunun üniforması olacak mavi şalvar ve kı-r-mızı dolama giyerlerdi. Başlarında koni şeklinde kırmızı külahları

vardı. Görevleri Topkapı, Edirne ve Manisa saraylarının geniş bahçelerini gözetmekten ibaret değildi. Buraların sebze ve meyvesi satılarak gelir de elde edilirdi. Bostancılar aynı zamanda sultanın muhafızlığını ve sultan Boğaz'da ya da Kâğıthane'de tebdili kıyafet dolaşmaya çıktığı zamanlar kayıklarda kürekçilik yapardı. XVII. yüzyılda İstanbul'a gelen Fransız seyyah Galland, valide sultan Fransız gemilerinin limana girişini izlemek üzere köşke geldiği sırada bostancıların Sarayburnu civarındaki bütün tekneleri uzaklaştırdıklarını görmüştü. Yeniçerilerle olan yakın ilişkilerinden dolayı her iki bölüğün subayları arasında bağlantılar vardı. Bostancılar aynı zamanda varoşlarda, İstanbul'u çevreleyen ormanlarda ve su yollarında kolluk görevi yaparlar, sultan bizzat sefere çıktığında onunla birlikte giderlerdi. Bostancıbaşının önemli bir mevkii vardı; yazlık sarayda ikamet izni sadece kendisine verilirdi. Bir dönem sultanın üzençicibaşılığı ile sultan kayığının tekneçibaşılığını yaptığından hem karada hem denizde efendisine yakın olan kimseydi. Terfi ederse saraydaki subaylar arasında sadece kendisinin uzatmasına izin verilen uzun sakabırı kesmek zorundaydı. Bostancıbaşı her zaman İstanbul'daki bostancı kışlalarından seçilirdi. Edirne kışlasından seçilme geleneği yoktu. IV. Mehmed bir seferinde Edirne'den gelirken yolda pek az av hayvanına rastladığından, Bostancıbaşı Şaban Ağa'yı azledip yerine Sinan Ağa'yı getirince, bostancılar bu değişikliği kabul etmemişler ve sultan geri adım atmak zorunda kalmıştı.

Bostancıbaşı mabeyinci sıfatıyla saraya bağlı yeniçeri bölümüne karşı da sorumluydu. Bir ayrıcalık olarak yılda bir kez sultana Kâğıthane'de ziyafet düzenlerdi. Yüklendiği bir diğer sorumluluk balık pazarındaki muhafız köşküydü. Bu kötü şöhretli bir görevdi, çünkü azledilen bir sadrazam bostancıbaşıyı beklemek üzere buraya yollanırdı. Kendisine beyaz renkte şerbet sunulması sürgüne yollanacağı, şerbet kırmızıysa yayla boğularak öldürüleceği anlamını taşırdı. 1774 yılında Ruslara karşı savaşan Serasker Mehmed Emin Paşa, bostancıbaşının köşküne konuk olarak çağrılmış ve burada boğularak öldürüldükten sonra tüm servetine el konmuştu. Bostancıbaşının kendisi azledilirse yerini bir alt rütbedeki subayı ya da muhafızbaşı alırdı. Edirne ve çevresindeki asayiş konularına bostancıbaşının yardımcısı bakardı. Edirne, Balkanlar beylerbeyinin eyalet sınırları içinde yer almasına rağmen kendisi beylerbeyine bağlı değildi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İmparatorluğun temel direkleri

Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi

Yeniçerilerin rolünü ve olağanüstü gücünü anlamak için Osmanlı Devleti'nin temel direklerini incelemek gerekir. Tümünün ve her şeyin üstünde Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak bilinen sultan ya da padişah vardı. Kendisi sadece bütün mevki ve rütbe-ri veren kimse olmayıp aynı zamanda imparatorluktaki halkların koruyucusu ve yöneticisiydi. Tüm halkların; çünkü imparatorluk birçok ırk ve aşiretten, çeşitli din ve mezheplerden oluşuyordu. İslam geleneklerine göre Rum Ortodoksları ve Ermeniler gibi başta gelen topluluklar kendi patriklerine ya da önde gelen din adamlarına karşı sorumluydu ve millet olarak tanımlanmıştı. Bu topluluklar kısmen kendi kendilerini yönetirdi, ancak muhtelif sorumlulukları ve vergi yükümlülükleri vardı. Hristiyanlar askerlik görevinden muaf tutulur, karşılığında kelle vergisi öderlerdi. Bu verginin olmaması halinde hükûmetin iflası söz konusuydu.

İlk Osmanlı sultanları günlük hayatın dışında görkemli kişiler değildi. Adaleti simgeleyen saray kapısından çok üzengi üzerinden yönetirlerdi. Önceki sultanlar kâfirlerle sınır olan bölgelerde gazi unvanıyla anılırdı. Yaşam hedefleri İslamiyet'in ilerlemesini sağlamak ve Rumeli'deki toprakları genişletmekti. Orhan'ın Bursa'daki caminin kapısı üstündeki 1350 yıllarında yazılmış olduğu tahmin edilen şu ibare, bu bakış açısına örnektir: "Sultan, gaziler sultanının oğlu; gazi, gazilerin oğlu, ufukların bekçisi, dünyanın kahramanı." Bu ithaf, Osmanlı soyunun yasallaşmasını sağlamak için sonraları han, hanın oğlu ya da benzeri bir sözcük kullanılarak değiştirilmiştir. Bu hükümdarlar sülalenin başlangıcını oluşturuyordu. Orhan'ın başlatıp I. Murad'ın geliştirdiği ordunun yenileştirilmesi, onları kavimlerin başındaki beylerin kaskacından kurtarmıştı. Ancak dere-

beyliğine dayalı soylular sınıfı, 1453'te Konstantinopolis'i fetheden II. Mehmed dönemine kadar ortadan kaldırılamadı.

1402'de Anadolu'ya giren ve avlanarak ilerleyen Timur, ardından kendisine benzemeye özendiren bir ihtişamla güya dünyanın üç parçasını tanımlayan üç güllenin oluşturduğu bir simge bırakmıştı. II. Mehmed, üzerinde dalgaların, bulutların ve kaplan postundan çizgiler bulunan bu üç gülleyi kendi simgesi olarak kullandı. Ayrıca Bizans'ın pek çok yöntemini ve sarayla ilgili tören kurallarını benimsedikten başka döneminin hükümdarları gibi bir dünya imparatorluğu düşledi. Büyük Roma düşüncesinden kaynaklanan bu fikre Yeni Roma'nın hâkimi olarak yakınlık duymaması imkânsızdı.

Osmanlıların 1517'de Mısır'ı fethetmesiyle Muhammed'e ait kutsal emanetler İstanbul'a getirildi. Muhammed, tanrısal olmaya hiçbir zaman istek göstermemişti. Ancak bu kez işgüzâr din adamlarını meşgul eden halifelik konusu ortaya çıktı. Aslında İslamiyet'te baş olmak, Muhammed'in belirlenmiş haleflerine geçen bir haktı ve kendisinden hemen sonra da türlü hizipleşmeler başlamıştı. Fakat XVI. yüzyılda I. Selim bir orta yol izlemeyi uygun gördü. Kutsal emanetler, onları elinde bulundurarak kullanacak güce de bazı yetkiler sağlıyordu. Aksi halde büyük bir özelliği yoktu ve pek de önemsenmezdi. Ancak halifelik, dinin koruyucusu olmakla kıyaslanacak kadar büyük bir şerefti. Oysa elinde hilafet fermanıyla her adil hükümdar kendi topraklarında halife olabilirdi.¹ XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı sülalesine bir dayanak arama çabasına giren II. Abdülhamid, halifelik makamını yüceltmek için umutsuz bir girişimde bulundu. Aynı zamanda Söğüt'te, ailesinin aşiret olarak yaşadığı günlere ait mezarları abartılı biçimde tamir ettirdi. İçinde XIV. yüzyıl kahramanlarının mezar taşları bulunan bir mezarlık yaptırdı; tıpkı Glastonbury'de Arthur ve Lancelot için düzenle sıralanmış aslının taklidi mezarlar gibi.

Bu efsane, mistik yaşamlarını kutsal kurallara göre sürdürmüş olan gazi beylerden çok uzaktı. VII. yüzyılda Suriye topraklarındaki ilk gaziler, o dönemin halifesine sadakatle bağlıydı. Gürz² ya da başka bir silahın sunulma geleneği buradan gelmektedir. Sonraları, Osmanlılarda tahta çıkmak, ataları olan Osman Gazi'nin kılıcını kuşanmakla simgelendi. Yapılan törene bir dönem Mevlevî dervişleri de katıldı. İlk zamanlar bir Moğol geleneği olan davul verilmesi da-

ha sonra da büyük bir önem taşımıştı. Orhan Gazi'nin davulu ya da eş örneği, bugün Bursa'daki türbesinde asılıdır. Ancak Moğol hanlarına ait bir geleneğe uyulmamış ve Orhan Gazi öldüğünde davul patlayana kadar çalınmamıştı.³

II. Mehmed'in, çekişmeleri sona erdirmek için bütün dinleri bir araya getirme eğilimi yeni değildi. I. Bayezid XIV. yüzyılda İslamiyeti, Hristiyanlığı ve Museviliği birleştirmeyi düşünmüştü. Hatta Papa V. Nicolaus, Osmanlıların Priamos⁴ soyundan geldiği efsanesini, Bayezid'in Hristiyanlığı kabul edebileceği hususunda umudunu kaybedene kadar desteklemişti. Fischer,⁵ Bayezid'in oğullarına verdiği isimlere dikkat çekmektedir: Musa (Moşe), Mehmed (Muhammed), Süleyman (Salomon), Ertuğrul (Türk) ve sûfî adı alan Mustafa. Bayezid, Bizans'ın giyim tarzını ve oğlancılık, şarap içme gibi göreneklerini benimsemiş ve bu yüzden Müslüman halkın düşmanlığını kazanmıştı.⁶ Unutmamak gerekir ki 1402 Ankara Savaşı'nda yenilgiye uğradığı zaman yeniçerilerine destek verenler kendisine bağlı Hristiyan vasallardı. Konstantinopolis'i elde etmeyi düşünüyor ve planlar yapıyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm simgeciliği, törenselliği ve farklı toplumları tek başına yöneten hükümdarıyla birlikte varlığını ortaya koyması, 1453'te Konstantinopolis'in düşüşüyle gerçekleşti. II. Mehmed'in getirdiği Kanunî Teşrifat'la kişilerin makamı, yeri ve kıyafeti belirlenmiş oldu.

Herkes bu görkemden etkilenmişti, çünkü hepsi de II. Mehmed'in törenlerinin birer oyuncusuydu. Sultanın huzurunda fısıldaşmak bile kabalık sayılırdı. Topkapı Sarayı'nda İkinci Avlu'dan içeri girişte bu sessizliği sağlayan görevliler vardı.⁷ Dolayısıyla sağır ve dilsiz bir konuşma biçimi gelişmişti. Saray yarı kutsal bir kimliğe bürünmüştü ve bu kimlik, yozlaşma döneminde bile bazı veliahtların hayatını kurtardı. Bir diğer kural da veliahtların kan dökülmeden, boğularak öldürülmesiydi. Kanda büyülmüş bir güç olduğuna ve bunun düşmanlar tarafından kötülük için kullanılacağına inanılırdı.⁸ Bu çok önemsenen bir Moğol ve Türk inancıydı. Osman Gazi'nin soyuna bir şekilde karıştığı söylenen bu kutsal gücün sadece erkekten erkeğe geçtiği sanılırdı.

Osman Gazi'nin Moğol tarzında uzun saçları vardı. XIV. yüzyılda saç kısaltıldı ve sonunda İslamî biçimde tamamen tıraş edildi.⁹ Osmanlı soyu ortadan kalktığı takdirde vârisi Kırım'daki Giray hanları olacaktı.¹⁰ Osmanlı sultanının en başta gelen görevi orduya

ulufe ödemekti. Ayrıca toplumda her kesimin kendi işlerini yürütmesini sağlar ve birbiriyle çatışmasını önlerdi.¹¹ Bir sultan, duygusal anlamda, yeteneği ve becerisiyle ölçülürdü. Devletin kalıcılığını sağladığı takdirde anasının hangi kandan geldiği önemli değildi.¹² İstediyiyle evlenebilirdi. Bu bağlantılar hanedana birçok Hristiyan kadının girmesine yol açtı. II. Mehmed döneminden sonra saraydaki herkes gibi onlar da kul konumuna geçtiler.¹³ Oysa efendileriyle evlenip bundan doğan haklara sahip olabilirlerdi. Ancak sultan, devletin çıkarları uğruna aile bağlarını bir kenara itmek zorundaydı. II. Mehmed'in koyduğu, taht kavgalarını önlemek için erkek kardeşlerin öldürülmesi kuralı buna dayanıyordu. Öldürülme işi ipek kordonla boğularak yapılırdı. Önce de gördüğümüz gibi hanedan kanı akıtılmamalıydı. Sonunda ulema ve zaten güçlü olmayan azınlıklar dışında köle düzeni herkesi kapsadı.¹⁴

II. Mehmed, gaziler olarak otokratik yönetimine başkaldırımlarını önlemek için soyluları acımasızca bastırdı. Aralarından en sadık olanlar bile herhangi bir nedenle ortadan kaldırıldı. Edindikleri serveti ileri sürerek ulema sınıfının gücünü bir süre zayıflatmayı başarmıştı. Ancak ulema sınıfını oluşturanlar Müslüman doğduğu için özgürdü. Uyguladıkları kanunların ve dinî hukukun verdiği yetkiler açısından güvence altındaydı. Çıkarlarına düşkünlükleri sık sık kendini gösteriyordu. Yine de onların sınırlayıcı ölçüleri, komutanlarının yetkilerini sorumsuzca kullanmasını önliyordu.

Kanunun bekçileri

Tutuculuk, ulemayı korkulan bir siyasî güç haline getirmişti. Ayrıca ulema eğitim görmüş ve tanrısal bilgilere sahip bir sınıftı; ancak bu, ilim sahibi kişiler oldukları anlamına gelmiyordu. Tüm manevî ve hukukî konulardaki başvuruların dinî açıdan değerlendirilmesi önceden saptanmış bir adalet anlayışı içinde yorumlanırdı. Zira İslam hukuku, gelişimci görüşlere, ideallere ve dolayısıyla tartışmaya açık değildi. Adlarına kadı denen, geleneklere bağlı bu hâkimler, konuları formüle etmek yerine sadece verdikleri kararlarla halkın yaşamını etkilerdi. Ulemanın ortodoks eğitimi uzun ve tek düzeydi. Her öğrencinin (softa), II. Mehmed'in kurduğu külliyeğe bağlı tüm okullardan mezun olması gerekirdi. "Sekiz" adıyla anılan sekiz adet hazırlık okulu vardı. Böylece her talebe Süleymaniye'de-

ki dört medreseye girmeden önce en az 16 yıllık bir eğitimden geçirdi. Öğrenciye burada başlangıçta "softa" sonraları da "lala" denirdi. Zenginlerin ve sözü geçen kişilerin oğulları için birtakım kestirme yollar olduğunu söylemeye gerek yok. Pek çok öğrenci olağanüstü bir ezber gücü ve saygı uyandırabilme yeteneği gerektiren bu eğitime devam etmeyip küçük kasabalara ya da büyük köylere kadı olarak atanmayı tercih ederdi. Bu kimselerin herhangi bir kararla ilgili olarak hükûmetin baskısı ve (eğer bundan farklı ise) sultanın eğilimi ile mahkeme salonunun sakin havasını etkileyen diğer baskılar arasında denge kurabilecek içgüdüsel bir anlayışa sahip olması gerekirdi. Ayrıca uzun ve sağlıklı bir ömre ek olarak sakallı olması da önemliydi.

Mezuniyetle orta yaşa erişilmiş olunurdu. Önce molla (büyük kadı) unvanıyla üst düzeyde bir okula atanır, sonra da kıdemli kadılar kurulunun kabulüyle, devletin siyasi çarkı içinde ilerleme olanağı bulabilirdi. Ardından pek gözde bir mevki olan Rum (Rumeli) ya da Anadolu kadiaskeri unvanına kavuşması mümkündü (bu makam, inzibat amiri olmaktan çok, baş askerî kadının mevkiiydi). Rum sözcüğü ise, gayet tabii, sultanların düşlerinden uzak olmayan Roma şehrinden türetilmişti. En son ve en büyük makam şeyhülislam olmaktı. Şeyhülislamın divanda (büyük devlet meclisi) yeri yoktu. Ancak önceliği sadrazamla paylaşmasına rağmen dünyevî güç, genel olarak ruhanî gücün önündeydi. Başlarda İstanbul müftüsü olan büyük hukuk bilgini Ebussuud'u Kanunî Sultan Süleyman XVI. yüzyılda bu makama getirmişti. En yüksek söz sahibi kişi olduğundan ancak şeyhülislam sultanı tahttan indirebilir ve taht vârislerinin idamına fetva verebilirdi. Önemli yasal değişikliklerin yürürlüğe konabilmesi için onun fetvasına gerek vardı.¹⁵ Sadrazam ile şeyhülislam birlikte yürüseler yan yana gidiyor olurlardı, çünkü şeyhülislam doğuştan Müslüman'dı. Oysa başvezir genellikle Hristiyan kökenliydi.

Sadrazam şeyhülislamı haftada iki kez ziyaret eder ve ona bilgi verirdi. Buna rağmen gerçek yetkilinin sadrazam olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu. Bunun nedenlerinden biri, şeyhülislamın kadiasker olarak katıldığı divan toplantılarında şeyhülislam sıfatıyla bulunmamasıydı. Bu uygulama sonraları değiştirilerek toplantılar sadrazamın konağında yapılmaya başlandı. 1656'da Köprülü Mehmed Paşa'nın IV. Mehmed tarafından sadrazam olarak atan-

masıyla bu mekân Babiâli adıyla anılmaya başlandı. XVII. yüzyılda kanunlar önem kazanmaya başlayınca kadiaskerler yetkilerinin çoğunu kaybetti. Kadiasker görevden azledilebilirdi. Bu durum şeyhülislam için yüzyılın sonlarına kadar söz konusu olmadı. O tarihten sonra da itibarının zedelenmesiyle yetinildi. Böyle durumlarda şeyhülislam yalnızlığa terk edilir, entrika çevrilmesinden korkulduğu için dostlarının kendisini görmesine izin verilmezdi. II. Mahmud bu uygulamaya 1826'da son verdi.

Ulema sadece hukuk ve din adamlarından oluşmuyordu. Aralarında saraya mensup doktorlar ve cerrahlar ile müneccimbaşı da vardı. Şeyhülislam yeni yapılan bir camide mihrabın temel taşını yerleştirmesi ya da ordunun sefere çıkması için en hayırlı zamanı müneccimbaşıya danışmadan belirlemezdi. Sultanın aynı zamanda aileden gelen imam unvanı da vardı. Müslüman bir hükümdarın halkına namazda imamlık etmemesi düşünülemezdi. Ulema imparatorluğun bütün şehirlerine yayılmıştı. Kahire bu yönden ilim ve irfan yuvası sayılırdı. Bir de Muhammed soyundan gelen, başları yeşil sarıklı "seyitler" vardı. Bunlara dinî görev pek verilmezdi. Mısır ve Suriye'de yaşayan seyitler ayrı bir siyasî güç oluşturmuştu. Şam ve Halep'teki seyitler yeniçerilere düşmandı ve onlardan nefret ederlerdi.¹⁶ Aslında askerî düzenin bütününe karşıydılar, fakat anarşiden korktukları için sesleri çıkmazdı.¹⁷

Başlangıçta ulemanın bilgisine ve onurlu yaşam biçimine büyük saygı duyulurdu. Gösterişten uzaktılar. Yanlarına uşak almadan sokağa çıkarlar ve onlar geçerken halk kenara çekilirdi. Makul sınırlar içinde hediye kabul ederler ve önemli davalar hakkında kişisel erdemlerine dayalı kararlar verirlerdi. Eğer oğulları bir yolunu bulup da seçkinler sınıfına katılırsa, bundan çıkar sağlanması engellerirdi. Sonraları kısa süreli zenginlikler gösterişe yol açtı. Kanunî Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı sırasında paranın değer kaybetmesi üzerine devletin gelir kaynaklarını artırmasıyla da bu zenginlik doruğa ulaştı. III. Murad döneminde (1574-1595) davalar altın ve gümüşle tartılır oldu. Medrese eğitiminin kalitesi düşene kadar oğulların sınıf geçmesi parayla sağlandı. Gerçekten de matematik ve coğrafya gibi dersler eğitim programlarından kaldırıldı. Bunun nedeni öğretici kadro olmamasının yanı sıra duyulan tepkilere de dayanıyordu. Gericilerden cesaret alan isyancı bir grup İstanbul'daki tek rasathaneyi yerle bir edip kapatılmasına sebep oldu.

Özgür düşünceleri yüzünden üç bilginin idam edilmesi ve dışardan kitap getirilmesinin yasaklanması aynı döneme rastlar.¹⁸

Önemli bir kişi olan Kemalpaşazade, ulemaya katılmanın sağladığı olanaklar için iyi bir örnektir. Kendisi önceleri asker olmak istiyordu. II. Bayezid'le bir sefere katıldı. Bu sefer sırasında bir gün Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa'nın çadırında Filibe'deki külliye'nin müderrisi (profesör) Lütü Efendi'ye gösterilen olağanüstü saygıdan çok etkilenmişti. Aynı zamanda yüksek rütbeli bir subay olan Lütü Efendi'ye ünlü kahraman Gazi Evrenos'un oğlu Ahmed Bey'le eşit davranılıyordu. Böylece Kemalpaşazade ulemanın diğer sınıfların üstünde tutulduğunu gördü. Lütü Efendi'nin öğrencisi oldu ve Edirne kadılığına tayin edilene kadar Edirne ile Üsküp'te müderrislik yaptı. I. Selim'in vakanüvisi oldu ve sultanla birlikte Mısır seferine katıldı. 1526'da Kanunî Sultan Süleyman kendisini şeyhülislam tayin etti. Kemalpaşazade aynı zamanda vakanüvislik görevini de sürdürerek 1533'te ölümüne kadar bu makamda kaldı. Beş yıl sonra devlette görev verilen Ebussuud Efendi, bilgisi ve kişiliği sayesinde en üst makama gelecekti. Süleyman'a Kanunî lakabını verdiren Medenî Kanun'u Ebussuud Efendi hazırlamıştı.

Divan ya da büyük devlet meclisi¹⁹

Divanın oluşumu döneme ve şartlara göre farklılıklar göstermiştir. II. Mehmed'in yeniçerilerinden olan Konstantin Mihayloviç'e göre bir süre sultanın altında iki üye vardı: Sadrazam Mahmud Paşa ve İshak Paşa. Bunlar aralarında toplanarak tartışılar, bilgi almak için dilediklerini yanlarına çağırırlar sonra da görüşlerini sultana iletirlerdi. XVI. yüzyılda divan sadrazamın başkanlığında toplanır, hemen ardından da iki kadiasker gelirdi. Bunun nedeni divanın o dönemde yönetim işlerini yürüttüğü kadar divanı âli niteliği de taşımasıydı. Sefer sırasında divan, serasker konumunda olan sadrazamın çadırında toplanırdı.²⁰ Kendisine bağlı dört kubbealtı veziri de çoğunlukla savaş alanında komutanlık yapabilecek niteliklere sahip kimselerdi. Sadrazam gibi onlar da Enderun'da eğitilmişlerdi. Kaptanpaşa (Barbaros Paşa'nın atanmasından sonra en azından aralıklı olarak) ve yeniçeri ağası da zaman zaman bu toplantılarda bulunurdu. Yeniçeri ağası katılmazsa, toplantı bittikten sonra huzura ilk kabul hakkı kendisinini. Burada bizzat sadrazam-

dan alınan kararları öğrenirdi. Dışışleri, cehaleti çoğu zaman inanılmaz boyutlara varan reis efendinin, parasal konular ise defterdarın elindeydi. Divan, haftanın belirli günleri halka açık olurdu. Sadrazam ek görüşmeler için kendi divanını kendi konağında, sonraları da Babıâli'de toplardı. Çok kez yeniden inşa edilen Babıâli binalarının bir kısmı İstanbul Valiliği olarak bugün de kullanılmaktadır.

Divan ya da sadrazamın güvendiği kişilerden oluşan iç meclisi ayrıca özel olarak da toplanırdı. II. Mehmed'in iki veziri bir kez özel görüşebilmek için Hazine'de kasaların bulunduğu bölümde buluşmuşlardı. Buradaki muhafız, oturmaları için yere bir halı sermiş, o sırada kendisini ziyarete gelen kardeşini dolaplardan birinin arkasına saklamak zorunda kalmıştı. Nerede yapılmış olursa olsun, elde bu gibi toplantılara ait kayıtlar yoktur. Bunlara katılanların arasında darüssaade ağası gibi devlet siyasetini etkileyebilecek olup da pek ortalıkta görünmeyen kimseler de olabilirdi. Dârüssade ağaları XVII. yüzyılın çoğunu haremî yönetmekle geçirmişlerdi. Toplantılara, siyasi yönden güçsüz sultanların anneleri olan bazı valide sultanları da getirdikleri bilinmektedir. Süvarilerin başkomutanı sipahi ağası ve bazı ayrıcalıklı kişiler de bu toplantılara katılırlardı. Görünüşte hiziplerin ve entrika ağlarının örülmesini sağlayan bu gibi durumlarda kozlar daima bir Machiavelli'nin elinde olurdu. XVI. yüzyılda sultanlar divandan çekildilerse de görüşmeleri salonun üstündeki küçük bir odanın kafesli penceresi ardından izlemeye devam ettiler. Bu uzaklık sultanın hükûmet işlerinden çekildiği anlamını taşııyordu. Kendisi her zaman iç grubun etkin bir üyesi olarak kaldı.

Divanın kararları, imparatorluktaki birçok vilayetin yönetimine yansırđı. Haberleşmede çekilen güçlükler, valilere son derece geniş bir yönetim özgürlüğü sağlıyordu. Sadece çok önemli konuların kararı, divandan gelecek cevabı beklerdi. Diğer kararlar -saraydan gelen buyrukların nasıl uygulanacağı dahil- valinin kendi kurulunda görüşülür, ancak bunlar genellikle sultanın buyruğunu yansıtmaktan öteye geçmezdi. Vilayetin önemli ve güçlü kişilerinden bazıları da bu kurulda yer alır, böylece bir derece özerklik ve yöre sorunları hakkında genel bilgi sağlanmış olurdu. Fakat bu düzen, sorunların tamamen çözümlenmesi ya da tatminsizliğin Bağdat ya da Şam'da, İstanbul'dan daha az olması demek değildi.²¹ Taşıdığı anlam, merkezî hükûmet güçten düştükçe yerel çıkarların giderek

egemenlik kazanmasıydı. Makama destek olsun diye beylerbeyine ya da valiye bağışlanan mal ve mülkün XVII. yüzyılda kısıtlanması, bunun bir diğer nedeniydi. Bu kısıtlama kısmen ekonomik bir tedbir olmakla beraber kısmen de toprak sahiplerinin özgürlüğünü ve gücünü kontrol altında tutmak içindi.

Beyler ve beylerbeyi

İran kökenli eski bir Türk unvanı olan "bey", Orhan Gazi döneminde ikinci sınıf soyluluğu belirtirdi. Başlangıçta I. Murad'ın sadece iki komutanı, Şehzade Alaeddin Paşa'nın torunu olan Lala Şahin ve Timurtaş, bu unvanla anıldığından, bey sıfatına gıptayla bakılırdı. XV. yüzyıl başlarında I. Mehmed'in hükümdarlığı sırasında Anadolu'da ve Balkanlar'da beyler vardı. XVI. yüzyılda beylerin sayısı 40'ı bulmuştu ve Balkan beyleri divanda ön sırada yer alıyordu. Gerçekten de bu beyler, büyük tımar arazileri üzerindeki haklarını kaybedene kadar valilerinki gibi yetkilere sahipti. Beylerbeyi unvanıyla tanınmaya başlayan büyük vilayetlerin valileri, genel vali kavramına yakın konumdaydı. Daha küçük bölgeleri kapsayan sancakların valileri, beylerbeyine bağlıydı. Bu yöneticilerin hepsi de sultanın okullarında, sarayda ya da Edirne ve İstanbul'daki yüksek düzeydeki okullarda eğitim görmüştü. Genellikle eski yeniçeri subayları ve meslekten askerlerdi. Sonraları bunların yerini Musul'da olduğu gibi yerli eşraftan kimseler aldı. Güvenliğin korunması gayesiyle kısa sürede yerel ve düşük nitelikli yeniçeri birlikleri yetiştirildi. Ancak bunların başkentteki Yeniçeri Ocağı'yla ortak yönü pek azdı. Dolayısıyla vergiler konusunda ortaya çıkan sorunla uğraşmak için İstanbul'dan yeniçeri birlikleri gönderilirdi.

Kararların uygulanması ve geliştirilmesi zaman aldığından valiler önceleri gittikleri bölgelerde uzun süre kalırlardı. Yerel destek toplayarak bağımsızlık kazanmalarının önlenmesi için bu süre sonradan kısaltıldı. Aynı nedenle valilerin en kısa zamanda zenginleşmesini sağlamak için de ağır vergiler kondu.²² Yönetimin yetkileri, acil sorunların çözümüyle sınırlı olup uzun vadeli yarar sağlamaktan uzaktı. Bu tutumdan Suriye vilayeti kadar zarar gören olmamıştı ancak, bunun özel bir nedeni vardı. Mekke'ye hac için gidecek olanlar Şam'da toplanırdı. Hac kervanının komutanlığını genellikle beylerbeyi yapardı. Bu iş, kârlı olmasına rağmen çapulcu

Bedevî kabilelerine karşı kervanı koruyacak askeri kendisinin temin etmesini gerektiriyordu. Osmanlılar Bedevîlerle hiçbir zaman baş edemedi; hacılar muhtelif zamanlarda soyguna hatta katliama uğradı. Yemen gibi vilayetler de gerçek anlamda fethedilemedi. Burada Osmanlı egemenliğinin çoğu zaman adı var kendi yok gibiydi; şehirler ve kalelerle sınırlı kaldı. Yaşanması zor bölgelerdeki kalelere yollanan yeniçerileri, iki misli ulufe dahi ikna edemiyordu. Bu gözden uzak garnizonlarda onları vicdansızca soyan gezici satıcılardan aldıkları ıaşıyla yaşamlarını sürdürmeye çalışırlardı. Kutsal yerler sultanın koruması altındaydı, ancak Mekke şerifleriyle ilişkiler sık sık bozuluyordu. Bunun da nedeni şeriflerin Şiî inançlarına sarayın Sünnî görüşlerinin ters düşmesiydi.

Sonuncu olarak devletin dördüncü bir direği daha vardı: ödedikleri vergilerle yönetime ve orduya güç veren tüccarlar. Her ticarî sınıfın, üyelerini zorbalığa ve güçlülere karşı koruyan loncaları vardı. Ancak onların en büyük güvencesi, önemli olmalarının sultan tarafından kabul edilmesiydi.

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

Osmanlı ordusu

Kara kuvvetleri: görkemli süvariler ve delişmen akıncılar

Yeniçeriler, Osmanlı ordusundaki en kalabalık askerî topluluk değildi ama silahlı kuvvetlerin, sipahiler dışındaki diğer sınıfları üzerindeki etkisi, büyük ve yaygındı. Sipahilere, sefer zamanı orduya verdikleri hizmet karşılığında yaşamları boyunca üç sınıf arazi tahsis edilirdi. Aralarında en küçük olanı tımarıydı. Buna karşılık kendisinden tam teçhizatlı bir süvariyle bir de seyis getirmesi istenirdi. Sipahiler savaşta başarı göstermiş askerlerden başka içoğlanları arasından da seçilebilirlerdi. Arazilerin işletme hakkı sipahinin yaşamıyla sınırlı olmasına rağmen çoğu bu hakkını oğluna bırakma eğilimindeydi. Ancak bunun bir miras haline gelmesi önlenmeye çalışılır ve sipahiler arasında arazi değiştirmeye gidilirdi. Oysa bu düzen tarım politikası olarak pek olumlu değildi. Tımarın en az beş katı gelir sağlayan topraklara zeamet denirdi. Zeamet sahibi sipahiler sefer zamanı orduya daha çok süvari vermekle yükümlüydü. Has adı verilen topraklar ise geliri 100 000 akçenin üstündeki arazilerdi ve tam teçhizatlı 25 süvari sağlaması beklenirdi. Başlangıçta Osmanlı soyundan kimselere gelir kaynağı olarak tahsis edilen haslar, sonraları içoğlanları ya da yeniçeri kökenli vezirlere de verilmeye başlandı. Haslar, tahsis edilen kişinin ölümü üzerine tüm mal ve mülküyle yeniden saltanata intikal ederdi.

Kapıkulu süvarisi şehir dışında, atların otlayabilmesi için kırık alanlarda konuşlandırılırdı. Süvariler, yeniçeriler ve içoğlanları arasından seçilen ulufeye bağlı ücretli askerlerdi.¹ Savaşlarda göz alıcı üniformalarıyla sultanın sağında ve solunda yer alırlardı. Başka hiçbir ordunun süvarisiyle kıyaslanamayacak kadar usta biniciler ve eski Türkmen atlıları kadar keskin okçular olmak üzere eğitim görürlerdi. Kullandıkları teçhizat ve silahlar, hissettikleri gururu ve aza-

meti yansıttı. Fakat bu silahlar sonraları savaşlarda zayıf düşmelerine ve yenilgilere yol açacaktı. Barut dumanının pisliği yüzünden ateşli silahlardan uzak duruyorlardı. Kapıkulu süvarisinin sağ kanadı mızraklarının ucunda üç köşeli kırmızı flamalar taşırdı. Bunu, sarı flama taşıyan sol kanat süvarisinden ayırt edebilmek için II. Mehmed uygulamıştı. Sarı flamanın ise Orhan Gazi'den kaldığı söylenir. Sağ kanattaki süvarilere barış dönemlerinde Hazine'yi korumak ve vilayetlerden gönderilen vergilere, İstanbul'a getirilirken yol boyunca muhafızlık görevi verilirdi. Eskiye otağların satılmasıyla da bazen bu süvariler uğraşırdı. Sol kanatta yer alan süvariler seferde sultanın çadırı önünde istiflenen Hazine sandıklarının korunması ve ödüllerin sultan namına dağıtılması işleriyle yükümlüyüdü. Bunlardan bir tabur, saraya ait atların bakımıyla uğraşır, seyisler aralarından seçilirdi. Üzerinde sultanın simgesi olarak 12 at kuyruğu bulunan tuğların seferde sultan otağı önüne dikilmesi şerefi de bir diğer kapıkulu süvari taburunundu. Aldığı ulufeye ek olarak kapıkulu süvarisine bir de küçük tımar tahsis edilir ve savaşa silah ve zırhıyla bir atlı asker vermesi istenirdi. Ata binmeyi iyi bilen yeniçerilerin, iki katı ulufeyle hassa süvarisi olmaları mümkündü. Bunların oğulları da süvari olabilir, fakat nedense torunlarına bu hak tanınmazdı.

Bunların dışında kalan süvariler 12 000 kadardı ve fırkalara bölünmüştü. 5. ve 6. fırkalarda yeniçeri kökenli süvariler, silahtarlar bulunur ve bu gözde fırkalar savaşta sultanın sol kanadında çarpışırdı. Gureba adı verilen 3. ve 4. fırkalar ise yabancılardan oluşan süvarilerdi. Bunlar XVII. yüzyıla kadar Güney Anadolu eyaletlerindeki İran, Arap ve Kürt kökenli paralı Müslüman askerlerdi. Ordunun her iki kanadında da bulunan bu süvariler gaddarlığıyla ün salmıştı. Madeni halkalardan örülü zırh gömlekleri ve yuvarlak kalkanları vardı. Ateşli silahların önemi, kapıkulu süvarileri dışında, diğerleri tarafından kabul edildiğinde bile bunları kullanmadılar. Geleneksel silahları olan pala, gürz, ok ve mızrakla savaşmaya devam ettiler. Bu nedenle, XVIII. yüzyıla doğru gelişen silahlar karşısında birer Don Kişot gibi kalarak önemlerini yitirdiler.²

Sipahilerin ateşli silahlardan uzak durması, önce de belirtildiği gibi, daha akla uygun bir sebebe dayanmaktaydı: barut dumanının pisliği. Öte yandan sipahiler de gurebalar gibi düşmanı ateşli silahla vurmayı korkaklık ve kalleslik olarak görüyordu. Memlûklara göre göğüs göğüse çarpışmadan top kullanarak 50 kişiyi öldürmek

mümkündü. 1548'de İran'da 200 kadar sipahiye tüfek eğitimine başlanmış ancak arkadaşlarının bunları alaya almasına, barut dumanının pisliği de eklenince atışlardan vazgeçilmişti. Sipahilerin yüksek rütbeli komutanları olan alaybeyleri önemli mevkilere sahip kişiler olup genellikle eyaletlere vali olarak tayin edilirdi.³ Dolayısıyla kendilerini soylular gibi hisseden sipahiler, savaşıyla yaya giden, üstü başı barut isisiyle kaplı, çamura bulanmış yeniçerileri küçümserdi. Karşılığında yeniçeriler de sipahilere kendini beğenmiş hanım evladı gözüyle bakıyordu. Sipahiler giderek önem kaybetmeye başladıkları zaman büyük araziler elde ettiler ve İzmir'in tepelerindeki bıçkı tezgâhlarını sahiplenerek yöredeki ormanlardan İstanbul'a kereste sevk etmeye başladılar. Kereste ticareti kârlı bir işti ve Yeniçeri Ocağı'na yeni alınan tayfaların kullandığı teknelerle ucuza taşınabiliyordu. O dönemdeki bazı seyyahların, kereste taşıyan 1 000 mandanın oluşturduğu kervanlardan bahseden anıları, ticaretin hacmi hakkında iyi bir fikir vermektedir.

Hafif süvariler olan akıncılara ise kesinlikle hanım evladı denemezdi. Bunlar Balkanlar'dan ve sınır boylarındaki aşiretlerden askere alınırdı.⁴ Görevleri baskın ve yağma yoluyla düşmanı şaşırtarak esas saldırının nereden geleceği konusunda yanıltmaktı. Sonraları baş belası kesilen ve sayıları 20 000'e ulaşan bu yağmacılara, Yemen fatihi, düzen ve disiplin yanlısı Koca Sinan Paşa 1595'te çıkarttığı bir buyrukla son verdi. Akıncılarla birlikte deli adı verilen bir sınıf daha vardı. Keşif işlerinde kullanılan ve akıncılara da katılan bu sınıfın görevini giderek Kırım Tatarları üstlendi.⁵ Oysa bu her iki kuruluş, Konstantinopolis'in fethinden sonra II. Mehmed'e başarıyla hizmet etmiş, akıncılar 1499'da Vicenza kapılarına dayanmıştı. Göçebe aşiretlerden gelen ve adlarına müselleme denen savaşçılar da yanlarında yamaklarla birlikte üçer-dörder kişilik gruplar halinde seferlere katılır, karşılığında vergiden muaf olurlardı. Bunlar çoğunlukla Türkmen aşiretlerinin yörükleriydi. Yörüklerden ancak ele geçirilirse vergi alınır.

Piyadeler ve cehennem makineleri

Osmanlı ordusunda bir de yaya ya da piyade adı verilen Anadolu askeri vardı. Bunlar çoğunlukla küçük arazi sahipleriydi ve askerlik hizmeti karşılığında vergiden muaf tutulurdu. Ayrıca

eyaletlerden gelen başıbozuklar da sefer zamanı orduya katılırdı. Gözünü budaktan sakınmayan, adeta ölümüne savaşılan başıbozuklar, çoğunlukla Balkanlar'dan gelen, İslamiyet'i yeni kabul etmiş fanatik dönmelerdi. Savaşmak için duydukları istek sadece savaşıyor olmanın verdiği heyecan ve coşkuya yönelikti. Hafif okçular olan azaplar hudut boylarındaki kalelerin savunmasında ve başkaldırlara karşı yeniçeri birliklerine destek verirdi. Azap birliklerinin bir kısmı donanmada görev alır ayrıca cephane taşıyan deve katarlarının güvenliğini üstlenirdi. Aralarından topçu birliklerine geçenler de olurdu. Azaplar devşirme değildi. Her bölge orduya belirli miktarda genç vermekle yükümlüydü. Yolların ve geçitlerin güvencesi, çevredeki Müslüman ve Hristiyan halktan seçilen küçük birlikler tarafından sağlanıyordu. Bunlara derbend denir ve tımar tahsis edilirdi. Tımar sahipleri bu görevin aile içinde yürütülmesine çalışır, derbendlerin arasına bazen yörüklerin de katıldığı olurdu.⁶

XVIII. yüzyılda yeni bir savaşçı sınıf ortaya çıktı. Onlara ölüm taburları demek uygun olur. Serdengeçtiler, savaşta canları pahasına düşman saflarının içine dalan ve intihar edercesine çarpışan fedailerdi. Yeniçeriler arasından ayrılan bu gönüllüler daha yüksek ulufe alır ve farklı bir başlık giyerdi. Değişik bir sınıf olduklarını vurgular gibi yeniçerilerin gözden düşmeye başladığı dönemde ortaya çıkmışlardı. En akla gelmedik çılgınca taktiklerle savaşılan bu birlikler diğerlerini yüreklendirip onlara örnek oluyordular.

Topçu sınıfını kuran II. Murad'dı. Birliklerin başta gelen silahı kuşatma topuydu. Topçular üç ağanın komutası altındaydı ve sayıları giderek 2 000'i bulmuştu. Topların dökümü, onarım ve kullanımı topçuların göreviydi. Sonraki yıllarda top dökümü Galata'daki tophanede yapılacaktı. Namlular dökümhanenin altında denize doğru uzanan kumsala yuvarlanarak buradan teknelere kolayca yüklenebiliyordu. Top arabası sürücülerinden oluşan tophane personelinin sayısı zaman içinde 3 000'e ulaştı. Bunlar dökümcübaşının komutasında çalışırdı.⁷ Dökümhanenin sırtlarındaki Beyoğlu ya da Pera'nın güvenliğinden de bunlar sorumluydu.

Silah üretimi ve onarımıyla uğraşan cebecilerin sayısı XVI. yüzyılda 2 000'e ulaşmıştı. Bütünüyle bağımsız bir sınıf olan cebeciler, yeniçeriler için arkebüzler⁸ ürettiyordu. Sonraları piyade talimi görerek bunların en mükemmellerini kendi birliklerinde kullandı-

lar. Lağımçıların görevi de kale duvarları altından tüneller açarak buraları havaya uçurmaktır.⁹ Humbaracılar ise bir tür havan topu olan humbara yapımından, bunların naklinden ve ateşlenmesinden sorumluydu. Havan güllesi ve barut yapanlar olarak iki bölüğe ayrılmıştı. Humbaracıların bir kısmı kalelerde, esas birlikler ise topçu ocağında görevliydi. Tüm topçular acemi oğlanları arasından seçilirdi. Öte yandan cebecilerin hem zülüflü baltacılarla hem de yeniçerilerle belirli ilişkileri vardı.

Savaş zamanı işçilerle birlikte esnaf ve zanaatkârlar, duvarcılar, terziler, ayakkabıcılar, tümü de bağlı oldukları loncalar kanalıyla orduya çağınırdı. Fakat yeniçerilerin ve diğer asker sınıflarının çoğu zaten bu tür işlerde becerisi olan kimselerdi. Örneğin yeniçerilerin kendi kasapları ve aşçıları vardı. Acemicilik döneminde hepsi inşaat işlerinde çalışmışlardı. Bundan dolayı ordunun peşine takılarak birlikte savaşa gidenler kalabalık değildi. Fakat zanaat sahibi birinin askere dönüşmesi kolay olmayan ve zaman alan bir işti.

Osmanlı ordusunun kalbi: yeniçeriler

Osmanlı ordusunun dörtte üçünü böylece gözden geçirdikten sonra geriye en seçkin ve gözde asker olan yeniçeriler kaldı.¹⁰ Bunlar ücretli piyadelerdi ve seferde ve kale nöbetinde olmadıkları zaman sürekli olarak kışlalarında kalırlardı. Bu nedenle evlenmeleri yasaktı.¹¹ Ulufe alırlar, 45 yaşında emekliye ayrıldıktan sonra bile üniformalarıyla dolaşır, isterlerse kışlalarında yaşarlardı. Burada savaş anılarını anlatarak ocağa yeni katılan gençlere şevk verirlerdi. Pierre Gyllius, Fransa Kralı I. François tarafından Bizans dönemine ait kitapları toplaması için Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı sırasında İstanbul'a gönderilmişti. Fakat kendisi her nasılsa unutulmuş ve kararını doyurabilmek için Yeniçeri Ocağı'na katılmak zorunda kalmıştı. Genç biri olmamasına rağmen buraya zorluk gösterilmeden kabul edilen Gyllius, İran seferi sırasında kaçmayı başarıp Roma'ya döndü. İstanbul'da bulunduğu sürede şehrin her köşesini gezmişti. Anılarında İstanbul surları içinde özgürce dolaşabildiğinden bahseder.

Profesyonel askerler olan yeniçeriler, mağrur sipahilerin aksine tüfek kullanmayı kabul ederek bunu saldırı silahı olarak benimzediler.¹² İlk kez 1389'da Kosova Savaşı'nda Hunyadi'nin ordusunda gördükleri çakmaklı tüfeği benimsemişlerdi. O dönemlerde Os-

manlı komutanları, düşmanlarından pek çok şeyi süratle öğrenip yararlanmasını bilen kimselerdi. Ancak ileri tarihlerde yeniçerilerin ayrıcalıklı bir topluluk olarak şehir hayatına karışması, Batı'nın askeri alandaki yeniliklerinden yansıyan ışığı söndürmüş ve XVIII. yüzyıl karanlığı içinde bu gibi gelişmelere gereken önem verilmemişti. Yeniçerilerin mızrak kullanmak istemeyişi baltacı sınıfının kurulmasıyla bağlantılıydı. II. Mehmed döneminde yeniçerilerin başlıca silahları ok, Tatar yayı,¹³ misket tüfeği ve humbaraydı. Yeniçeriler, Laupen'de mızraklı İsviçre piyadelerinin yer değiştirmeden ya da birliklerin Waterloo tarzı kareler oluşturarak uyguladığı savaş biçimlerinde başarılı değillerdi.¹⁴

Yeniçeriler üç ana bölüme ayrılırdı: seğmen, cemaat ve bölük. Kırmızı çizme giyen seğmenler (zağarcılar) 34 ortadan, önemli kalelerin savunmasını sağlayan cemaat ise 101 ortadan oluşuyordu. Subayların çizmeleri ise sarı renkteydi ve yeniçeri ağasıyla birlikte ata binmelerine izin verilirdi. Üçüncü bölüm ise 61 ortadan oluşan bölüktü. Böylece yeniçeriler toplam olarak 196 ortaydı. Her ortada önceleri 100 kişi olan asker sayısı giderek 600 hatta 800'e çıktı. XVII. yüzyıl sonlarına doğru yeniçeri sayısının 70 000 kadar olduğu sanılmaktadır. Bu rakamın içindeki gerçek asker sayısı yarıdan azdı. Diğerleri uydurma isimlerle kaydedilmiş kimselerdi. Yeniçeri sayısı, zaman zaman yarıya indirilmesine rağmen yine de kutsal bir sayı olarak 70 000'le ifade edilirdi.

Yeniçeriler sultana bağlı kul konumundaydı. Kuramsal olarak yalnızca acemi oğlanları arasından seçilirlerdi. Bu gelenek XVII. yüzyılda acemi oğlanı kalmayana kadar sürmüştü. Yeniçeri ortasının komutanına çorbacı denir, rütbesini gururla taşıdığı fakat hiçbir zaman kullanmadığı uzun saplı bir kaşık simgelerdi. Emrinde 6 subaydan başka bir kâtip ve bir de imam bulunurdu. Çorbacı altın yaldızla kaplı bir miğfer giyer ve elinde beyaz bir asa taşırdı. Küçük rütbeli subayların bellerine sardığı kuşağa sokulu ve rütbelerini gösteren kın içinde bir kama vardı. Çorbacının sağ kolu olan odabaşı, kışlada ortanın kaldığı bölümden sorumluydu. Emrinde bir de aşçıbaşı vardı. Yeniçerilerin mutfağı ile onları memnun edecek yemeklerin hazırlanması ona ait olduğundan aşçıbaşı önemli bir kişiydi. Diğer ordulardaki gibi askere kuru peksimet verilmez, koyun eti, pırlav ve tereyağının yanı sıra her gün taze ekmek çıkardı. Aşçıbaşı aynı zamanda bölümdeki disiplinden de sorumluydu, ne de ol-

sa en keskin bıçaklar onundu. Ancak idam, hapis ve zincire vurulma cezalarından çok, en sık uygulananı mutfakta bulaşıkçılık ve temizlik yaptırılmasıydı. Her ortanın ulufe ödeyen ayrı bir görevlisi vardı. Özellikle XVI. yüzyıl sonlarına doğru rüşvetin ve yozlaşmanın artmaya başlamasıyla, bu memurun konumu giderek önem kazandı. Hazine’de ödeyecek akçe kalmayınca verilen borç senetleri çek gibi kullanılır oldu. Evli yeniçerilerin kışlanın dışına, kendi evlerine çıkmaları da bu döneme rastlar. Terfiler de bedel karşılığı yapılmaya başlanınca yeniçeriler giderek esnaflığa bulaştılar.

Yeniçeri Ocağı’nın başında eski bir divan üyesi olan yeniçeri ağası vardı. Ağanın rütbesi dört kubbealtı vezirinin altında fakat diğer vezirlerin üstündeydi. I. Selim döneminde bu tayin, ocağın içinden değil saraydan yapılırdı. Yeniçeri ağası Süleymaniye Külliyesi ile Haliç arasında, Tekeli Köşk adıyla anılan ahşap bir konakta¹⁵ kalırdı. Bahçelerle çevrili bu konağın etrafında muhafızlar kışlası ve diğer memurlara ait binalar bulunuyordu. Ayrıca subay odaları ve karargâh bölümleri de olan Tekeli Köşk başlı başına bir mahalle gibiydi. Kışla olarak kullanılan bölümlerin bile duvarları İznik çiniliyle, tavanları da altın yaldızla kaplıydı.

Seğmenlerin komutanına kulkâhya denirdi. Kulkâhya aynı zamanda yeniçeri ağasının yardımcısı olup ocağın bölük grubuna da komuta ederdi. Bunlar ve en önemli 3 ocağın komutanları ocak ağaları adıyla anılırdı. Bir de 34 acemi ortasının komutanlığını yapan yeniçeri kâtibi vardı. Birliklerin asker ihtiyacı bu 34 ortadan sağlanırdı. 5. Orta’nın komutanı acemilerin kayıt ve disiplin işlerinden sorumluydu. Ateşçibaşı denen levazım komutanı siyah deriden yapılmış, üstü gümüş kabaralarla süslü bir dolama giyerdi. Kemerindeki kancalardan sarkan zincirlerin ucunda kaşıklar, bir kâse ve iki de büyük bıçak gibi mutfak aletleri sallanırdı. Bütün bunlar o kadar ağırdı ki, ateşçibaşı yürürken ya da at üstündeyken her iki yanında birer yeniçeri ona destek verirdi. Yeniçeriler merasimlerde başlarına kırmızı ya da beyaz keçeden Hacı Bektaş Veli’nin cüppesinin kolunu simgeleyen börk giyerlerdi.¹⁶ Börkün başa geçen kısmı yüksekti ve arkaya, enseden aşağı doğru sarkardı. Alınlarının ortasında kaşıklık denen bir de sorguç bulunurdu.¹⁷ Börkün arkaya sarkan kısmı, yeniçeriler yürürken sallanarak görünüşlerine heybet katardı.¹⁸

Yeniçeri subayları merasimlerde çeşitli süsler ve başlarına kalafat adı verilen bir tepelik takar. kaşıklıklarına da turna ve balıkçıl

tüyleri ilıstirirdi. Ancak en göze çarpan Bektaşiliği simgeleyen börtü-tü. Bol pantolonları gibi bu da muhtemelen dervişler yerine Ahiler-den gelme bir geleneğin devamıydı. Yılda bir kez Ramazan'da Kadir Gecesi'nde askere Beyazıt Camii'nin yanındaki darphane depolarının birinde Selanik'ten getirilen bir mavi kumaş dağıtılırdı.¹⁹ Bölükler birer birer komutanlarının ve 150 kişilik maiyeti olan levazım emirinin önünden geçerek mavi kumaşın yanı sıra mintanlık kumaş ve tül bent alırlardı. Bunlar, biri has ahırların diğeryse sadrazam konağının yakınındaki askerî terzilerde diktirilirdi. Keçe başlıkları ise kışlalardaki 10 atölyede 60 usta tarafından imal edilirdi.

At kuyrukları ve flamalar

Sancak, Osmanlılar için büyük önem taşırdı. Konya'daki sultanlar tarafından beylere verilen sancak ve davul, onların yetki ve yönetim haklarının simgesiydi. Ak sancak en başta gelirdi. Bu sancağın beyaz ipek kumaşı üzerine simle işlenmiş yazı egemenliği belirtirdi. Süvarilerin kırmızı ve yeşil-kırmızı, saraydaki yeniçerilerin ise kırmızı ve altın sarısıydı. Komutanlık simgesi olan at kuyruğu geleneği Moğol hanlarından geliyordu. Tuğ adı verilen bu amblem, üstünde Kible'nin hilali bulunan altın bir topuzdan sarkan at kuyruklarıydı. Her tuğun tepesine ayrıca gümüş mahfazası içinde küçük bir Kuran da bağlanırdı. Küçük vilayetleri yöneten valilere sancak beyi unvanı verilmesi gelenek olmuştu. Bir paşanın çadırı önüne dikili olan tuğ, zaman zaman farklılık göstermesine rağmen mertebesinin işaretiydi. At kuyruğu, tuğun tepesine bağlanırdı. Sultanın dokuz tuğu vardı; bu sayı daha sonraları iki tuğ üstünde altışar adetden toplam 12'ye çıkmıştı. Ancak Mohaç seferinde Kanunî Sultan Süleyman yedi tuğ kullanmıştır. Küçük bir valinin sadece bir ya da iki, divan vezirlerinin üç ve sadrazamın beş tuğa izni vardı. XVIII. yüzyılda Emin Paşa'ya serasker olarak altı tuğ verilirken kurbanlar kesilip yoksullara dağıtılmıştı.

Yeniçeri Ocağı'nın yarısı kırmızı yarısı sarı sancağının ortasında zülfikâr amblemi vardı.²⁰ Denizde kaybedilen sancaklar hariç ilk Osmanlı sancağının 1559'da ele geçirildiği söylenir.²¹ O zamanlar kayrak taşı renginde olan Osmanlı sancağı sonradan yeşil olmuştur. Hazreti Muhammed'in yeşil sancağı zamanla rengini kaybedip kararmış olsa bile hiç kimse peygamber ailesinin bu kutsal rengini değiştiremezdi. Peygamber soyundan gelenler savaşırlara, doğuştan

hakları olan yeşiller giyinmiş ayrı bir bölük olarak katılırdı. Kara Mustafa Paşa'nın komutasındaki 1683 Viyana Kuşatması'nda bile peygamberin kutsal sancağı sultan emretmedikçe açılmamıştı. Yeniçeri alaylarının sancak renkleri böylesine bir huşu yaratmasa bile neredeyse benzeri bir saygı görürdü. Her alayın sancağı farklıydı. 1. Orta'nunki deve, 43.'nünkü fil, 17.'ninki aslan, 10.'nunki atmaca, 68.'ninki leylek, 74.'nünkü garip bir münberle süslenmişti. 84. Orta'nın amblemi çift minareli, 30.'nunki ise tek minareli bir camiydi. Diğer amblemler 41.'ninki mum söndürme külahı, 56.'nunki pupa yelken bir tekne gibi çok çeşitliydi. Çapalar, bayraklar, silahlar, anahtarlar, 54. Orta'nın ok ve yayı ve 44.'nün gül motifi vardı.²² Bu amblemlerden hiçbirisi ortanın görevini simgelemiyordu. Ağarın kişisel sancağı bir topuz ve hilalin altında sallanan at kuyruklarıyla birlikte taşınırdı. Sefer sona erdiğinde bu sancaklar -İngiliz alaylarının kiliselere konan bayrakları gibi- merasimle camilere ve tekkelere taşınır ve münberin sağına ve soluna asılırdı.²³

Kahramanlara layık kışlalar

Yeniçeri kışlaları muhteşemdi. Grenville'e göre XVIII. yüzyılda İstanbul'da 40 000 askeri barındıran 60 kışla vardı. Sanderson, 1594 yılında, yeniçerilerin kaldıkları yerlerin keşişlerin manastır hücrelerine benzediğini yazar (bu Şehzadebaşı'ndaki Eski Odalar için geçerli olabilir). Vandal ise yeniçeri kışlasını, yüksek bir galerinin çevrelediği, tavanı kısmen altın yaldızlı büyük (örneğin dikdörtgen) bir salon olarak anlatır. Bir tarafı çinilerle kaplı bu salonun diğer tarafında avluya açılan kapılar bulunduğunu yazmıştır; bu tarif Topkapı Sarayı'nda görülen örnekler ve Kâğıthane'deki saraya bitişik olarak inşa edilmiş ve bugün ayakta olmayan bostancı kışlalarının planına uymaktadır. Saraydaki zülüflü baltacılar koğuşunun da helalar, çeşme, depolar ve küçük bir mescidin bulunduğu ve silah dolaplarının yer aldığı L şeklindeki bir avlusu vardı. Bu avludaki küçük odalar muhtemelen subaylara aitti.

Galland, çinilerle kaplı, kapıları ve çerçeveleri mermerden, galerileri fenerlerle aydınlatılmış uzun binalardan söz eder.²⁴ Hem yeniçerilerin, hem subayların odalarının geniş ve ferah olduğunu, bir kısmı mutfaklarda olmak üzere pek çok çeşme bulunduğunu yazar. Bir orta, birden fazla koğuş işgal ederdi. Bu koğuşlar 100 kişiyi ve ge-

rekirse iki katını barındırabilirdi. Her koğuşun, ortanın özel işaretine ilaveten bir de amblemi vardı ve bu uygulama küçük birlikler arasındaki bağılılığın gelişmesine yardımcı olurdu. Ortanın özel işareti her yeniçerinin bacağına ve koluna dövme olarak işlenirdi. Galland bu koğuşların 250'şer kişiyi barındırdığını söyler, ama 1672 yılında çoğu yeniçerinin evlenip koğuşları terk ettiği düşünülürse, bu sayı pek gerçekçi olamaz. Şehzade Camii yanındaki Eski Odalar (ki yakın zamana kadar o civardaki bazı sokaklar ve harabeler bu binanın varlığını kanıtlamaktadır) kısa zamanda küçük gelmeye başlamış, fakat bölük ortalarını ve en azından XIX. yüzyıla kadar subayları ve çavuşları barındırmaya devam etmiştir. Kışlalar, sadece yangınlardan sonra bile olsa, zaman zaman tamir görmüşlerdi. XVI. yüzyılda caminin hemen altında Yeni Odalar inşa edilmişti. Bu devasa kışla şimdiki belediye binasının bulunduğu yerden Aksaray'a, Muratpaşa Camii ve Sofular Hamamı'na kadar uzanıyordu.

Uzunçarşılı, bu iki kışladaki odaların listesini şöyle vermektedir:

Tablo 1
Eski Odalar ve Yeni Odalar'da oda sayısı

Odalar	Eski Odalar	Yeni Odalar	Toplam
Ocaklı odalar	47	368	415
Bölük ortalarının odaları	26	-	26
İlave yatak yeri	55	-	55
Barakalar	21	130	151
Yatak odaları	-	69	69
Talim ve eğitim salonları	-	90	90
Özel bölümler	-	20	20
Tekkeler	1	4	5
Ahırlar	26	158	184

Yeni Odalar'ın yedi kapısı vardı. Yeniçerilerin 1826 yılında son direnişlerini sürdürdükleri büyük kapı, resmigeçit alanı olan Etmeydanı'na açılan tören kapısıydı. Verilen tabloda mutfaklar, depolar, koşum odaları, atölyeler, dükkânlar, hamamlar, helalar ve hapishanelerin sayısı belirtilmemiştir. İhtişamına rağmen tek katlı olan bu kışlada herhalde duvarlarla çevrili 800 ayrı bölüm bulunmaktaydı. İç avlunun ortasında Orta Camii vardı. Bu cami 1591'den sonra sekiz Bektaşî dervişinin (daha sonra sayıları artmıştır) toplantı yeri ol-

muştur. Bu iki kışlaya ilaveten Sultanahmet'te İbrahim Paşa Sarayı'nda azaplar için kırk oda ve Eski Odalar'ın yanında acemi oğlanı kışlası bulunmaktaydı. O civarda bir sokak hâlâ adlarını taşımaktadır. Le Chevalier, 1800 yılında, hiçbir namuslu kadının bu kışlaların yakınından geçmeye cesaret edemediğini, ancak aynı şeyin Fransa ve diğer ülkelerdeki kışlalar için de geçerli olduğunu yazar.

Ayasofya'ya bakan saray kapısının yanındaki imalathanede yeniçeriler için mum yapıldı. Kış aylarında yeniçerilerin bol bol içtiği boza, Vefa gibi semtlerdeki bozacılardan sağlanırdı. 300 acemi oğlanının çalıştığı fırınlar ekmek pişirir ve peksimetler yakındaki Kırkçeşme ve Galata ile Boğaz kıyısındaki Yeniköy'de özel olarak yapıldı. Etler 20 dükkândaki 80 Rum kasap tarafından hazırlanırdı. Celepler hem saraya hem şehirdeki kasaplara koyun getirirdi. Celeplik kârlı bir işti ve askerlerin Yeniçeri Ocağı'nı terk edip bu işe girmesi yasaklanmıştı. Celeplerin gelirine uygulanan vergi yeniçerilerin et ihtiyacını sağlamak için kullanılırdı. Ulema başka şeylerde olduğu gibi et vergisinden de muaftı. Yeniçerilerin kendi koyun sürüleri vardı, ama bunlar muhtemelen seferler içindi.²⁵

Ordunun diğer birlikleri için başka yerlerde de kışlalar bulunmaktaydı. Bostancıların kışlası saray hudutları içindeydi. 4 000 kişilik cebeci ve 2 000 kişilik topçu kışlaları Kılıçalipaşa Camii ile bugünkü Güzel Sanatlar Akademisi'nin arasında bulunan ve Nusretiye Camii'nin iki tarafında yer alan muntkadaydı. III. Selim'in yeni ordusu için yaptırdığı kışla, İngiliz tarihinde Kırım Savaşı'nın yaralıları için (Florence Nightingale gelene dek) hastaneden çok morg gibi kullanıldığından kötü şöhret sahibi olsa da muhteşem bir yapıdır. XIX. yüzyılda Harbiye'de inşa edilen büyük ve ferah kışla şimdi Mimarlık Fakültesi'ne tahsis edilmiştir.

İpekten ve brandadan şehirler

Osmanlıların çadırları da merasim üniformaları kadar görkemliydi. Askerin savaş alanında, evinden daha büyük bir ihtişam içinde yaşadığı doğrudur. Bu çadırların hepsi, silahlar ve zırhlar gibi, sultanın malıydı ve savaş zamanı tahsis edilirdi. Tahta çıkan sultan kendine yeni bir ipek otağ ısmarlardı. Bu gelenek Orta Asya hanlarından ve Timur'un bir zamanlar inşa ettirdiği gerçek bir saray görünümündeki otağlardan geliyordu. Bir otağın yapımı yıllar

alırdı. Galland, halkın görmesi için Sultanahmet Meydanı'na kurulan bir otağdan söz eder. IV. Mehmed için yapılan bu otağ 16 direkliydi ve satenle kaplıydı. İçi ve dışı Osmanlı geleneğine uygun olarak canlı ve parlak kırmızı ile yeşil tonlarında, stilize edilmiş bitki motifleriyle işlenmişti.

Sefere çıkıldığında kullanılan çadırlar genelde bu kadar gösterişli olmazdı. Sultanın çadırı Çin tarzında, kumaştan bir kale içine kurulur ve iki kademeli kapısının üstünde bir sayvan bulunurdu. Sultanın ayrıca 15 basamakla çıkılan ve içinde bir hamamla kumalar bulunan 1,5 metre karelik bir çadır daha vardı. Divan ve savaş meclisi toplantıları için büyük bir çadır daha kurulurdu. Otağ ihtişam sembolüydü: Peygamber'in çölde kubbeli bir çadırda oturduğu ve efsaneye göre sufi ermişlerin gökyüzünde çadırları olduğu söylenirdi. Lady Mary Wortley Montagu önemli kişilerin çadırlarının XVIII. yüzyıl saraylarına benzediğini yazar.²⁶ Kemalpaşazade Mohaç seferindeki komutanların kırmızı ve sarı, Sadrazam İbrahim Paşa'nın mor çadırından bahseder. Tüm İslam dünyasında çadırın çok önemli bir yeri vardı, örneğin Hindistan'da Moğol imparatorunun çadırı kırmızıydı.²⁷ Önemli seferlere divanın bütün ileri gelenleri katılır ve başkentte sadece vekâleten yardımcılar bırakılırdı. Divan üyelerinin her birinin, mertebesiyle orantılı kişisel çadırlarından başka kâtipler ve evraklar için de çadırlar kurulurdu. Devlet işleri savaş alanında da aynen saraydaki düzene göre yürütüldüğünden, çıkılan sefere hükûmet erkânı sultan ve ordusuyla birlikte katılırdı.

1670'lerde İstanbul'da bulunmuş olan Dr. Covell, sultanın farklı işler için tasarlanmış altı ayrı çadırından söz eder. Bunlardan birinin girişinde 2,4 metre karelik bir sayvan bulunuyordu. Dörder sıralı yedi direk üzerine çatılmış olan çadırın iç mekânı 15 adıma 12 adımdı. Tavanı alçak ve düzdü. Kenarları ancak hava soğuk olduğunda takılırdı (Osmanlılar çok dayanıklı kimselerdi, dolayısıyla havanın gerçekten aşırı soğuk olması gerekiyordu). Arzuhal çadırı, Covell'in tarifine göre, ortasında tek bir direk bulunan, çapı 12 ya da 15 metre civarında yuvarlak bir çadırı. Bu direğin tepesindeki çiçek saksısının üstünde bir altın topuz bulunurdu. Sultanın yattığı çadır ise sadece 3,7 metre kare olup yanları geleneksel kabile çadırları tarzında kafesliydi. Çadırın her köşesinde kısa birer direk ve ortada iki direk tutardı. Covell ayrıca olağandışı uzunlukta, içinde yaklaşık 35 adım boyunda bir divan bulunan üç direkli bir çadırdan

da söz etmektedir (Edirne’de bu çadırın güzel bir örneği vardı).

En mütevazı çadırlar bile süslemelerle bezeliydi. Marsigli bu süslemelerden hayranlıkla ve Osmanlıların göçebe geçmişlerinin değerli bir yadigârı olarak söz eder. Bir zamanlar ortalara büyük yuvarlak çadırlar verilirdi, ama genellikle her üç yeniçeri koni şeklinde, kumaş ya da keçeden yapılmış alçak bir çadırı paylaşırdı. Kendilerine ayrıca bir yük hayvanı ve önden gidip çadırı kuracak bir asker tahsis edilirdi. Emirliği yapan bu askerler genellikle voy-nuklardı (Hristiyan gönüllüler) ve kelle vergisinden muaf olma karşılığında seyislik, arabacılık gibi mütevazı görevler üstlenirlerdi. Sultanın ve ileri gelenlerin çadırları bir ordugâh toplanmadan diğeri kurulabilirdi diye çift olurdu. Askere birer koyun postu (koyun eti bol miktarda tüketildiğinden fazlasıyla post vardı) ya da birer kilim verilirdi. Subayların çadırlarında ise halılar ve hatta alçak sedirler üstünde yastıklar bile vardı. Bunların dışındaki eşya yedek giysilerin ve halıların göçebe usulü sarıldığı denklerden ibaretti. Büyük çadırların içi perdelerle ayrılabilirdi ve kanatları direklerle kaldırılarak veranda vazifesi görüyordu.

Ordugâh sözcüğü Osmanlı stratejisinin temelini oluşturan mükemmel bir düzeni özetler. Tarihte pek çok yazar ana yolları, yan sokakları, meydanları olan bu ordugâhların biçimselliğinden hayranlıkla bahsetmiştir. Ordugâhların simetrisi, geometri kurallarını yerine mülkiyet esaslarına göre düzenlenen Osmanlı şehirlerinin tam zıddıydı. Yollar padişahın ve paşa çadırlarının bulunduğu merkezden başlayarak yayılır ve Roma kamplarının düzenini hatırlatır şekilde bölümlere ayrılırdı. Her çadır komşusuyla aynı hizaya gelecek şekilde kurulurdu. Atların otlatıldıktan sonra akşam çökmeden bağlandığı direkler muntazam bir sıra oluştururdu. Her grubun ayrı bir yıkanma ve aptes alma çadırı vardı. Belirli aralıklarla kazılan ve üzerlerinde kırmızı kapakları olan hela çukurlarının etrafı tahta perdeyle örtülmüştü. Pek çok yabancı kendi ülkesinde görmeye alışık olduğu pis ve sefil kamplara tezat teşkil eden Osmanlı temizliğine dikkat çekmiştir.²⁸ Kemikler köpeklerle atılıyor olsa bile, diğer çöpler dikkatle toplanıp yok ediliyordu.

Bölük komutanları da çadırlarını kendi birliklerinin ortasına kurardı. Her bölümde mutfakların, yiyecek satan dükkânların, terzi, zırh ve silah ustası gibi zanaatkarların bulunduğu bir meydan vardı. XVI. yüzyılda ordunun peşine takılan asalaklar boy göster-

mişti. Kanunî Süleyman gibi sert sultanlar buna mani olamasalar bile onları kontrol altında tutabilmişlerdi. Esirler ve suçlular için boş çadırlar hazırlanır ve en az biri idam çadırı olarak kullanılırdı. Marsigli Belgrad'da, asilerin iplerle sürüklendikten sonra kesik başlarının nehre atıldığını izlemişti. Ordugâh karanlık çöktükten sonra uzun direklere asılı fenerlerin içinde yağa batırılmış çaputların yakılmasıyla aydınlatılırdı. Akşam namazından önce çadırları kurmak zorunda olan öncü hizmetkârların el çabukluğu, Avrupa'ya uzanan eski sefer yolları üzerinde daha önceki mekânların kullanılmasından, gördükleri eğitimden ve deneyimlerinden kaynaklanıyordu. İlk önce merkez noktasını oluşturacak sultan çadırı kurulur, buranın tefrişi gibi ayrıntılar daha sonraya bırakılırdı. Askerin yürüyüşü düzenli değildi, çünkü en iyi yollar bile engebeliydi; Roma lejyonlarının savaş düzeninde yürümesinden sonra mucirli yollar yapılan kadar hiçbir ordu onlar gibi düzgün adım yürümemiştir. Ancak yeniçeriler çok iyi gıda aldıklarından²⁹ büyük bir süratle hareket edebiliyor ve gerekirse meşalelerin yardımıyla geceleri bile yol alıyorlardı. Bazı günler önden giden lağımçıların ve mühendislerin ağaçları keserek, engebeleri ortadan kaldırıp çukurları doldurarak ve bataklık araziye ağaç kütükleri yerleştirerek yolu hazırlamaları sonucu ordu, bazı günler 35 kilometre kadar yol kat edebiliyordu.³⁰ Tatar muhafızların koruduğu levazım kervanı arkadan gelirdi. Bu kervanda binlerce devenin taşıdığı cephane, yiyecek ve yem ile ordunun peşinden gelen satıcıların mallarından başka, Hazine, kayıtlar ve zafer kazanılırsa gerekecek olan merasim giysileri vardı.³¹

En iyi atlar, sultan ordusuyla savaşlara katılacak olursa, sadrazamın komuta edeceği öncü kuvvetler için saklanırdı. Bu öncü kuvvetler genellikle Tatarlardan oluşurdu.³² Tatar atları nalsızdı. Her atın bir köle seyisi vardı ve bunlara nehirleri geçerken atın kuyruğuna tutunmaları öğretilirdi. Bu atlar inatçı ve hantaldı, ama yorulmak nedir bilmezlerdi. Bulgaristan'da daha iri atlar yetiştirilmesine rağmen safkan yarış atlarının ataları olan Anadolu atları çok daha asil ve süratliydi ve Boğdan'da³³ yetiştirilen cins atlarla kıyaslanabilirdi. Bu cins atlara, onları saatlerce tımar eden, hatta yele ve kuyruklarındaki beyaz kılları kınayla boyayacak kadar kendini bu işe adanmış Arap seyisler bakardı. Sultanın atları öylesine itibarlıydı ki ahırları keçeyle kaplanmıştı.

Strateji, taktikler ve savaş alanı

Ordu düşman arazisine girdiğinde ayrıntılara gösterilen özen ve dikkat değişikliğe uğradı. Dinlenmeye vakit ayrılmaz ve bir günde kat edilecek yol zamanlanamazdı. Askere çelik miğfer, hafif zırh gömlek,³⁴ deri kaplı tahta kalkan ve en önemlisi özel silahları dağıtılırdı. Toplar arkadan öne alınır ve kamp saldırıya karşı dik-katle korunurdu. Dip dibe kurulmuş çadırların birbiri üstünden geçen tutturma ipleri birer tuzak ağı görevi görürdü. Toplar, düşman atlısının arkadan dolanarak alıp götürmesini engellemek için birbirine zincirlenirdi.

Osmanlı savaş taktiğinin özü yaraltmak ve şaşırtmaktır. Akıncılar savaş alanından kaçır gibi yapar ve ağır zırhlı Hristiyan atlıları sahaya çıkararak hem atlarını yormaya hem de yeniçeri siperleri önüne çakılı sivri uçlu engellere doğru çekmeye çalışırlardı. Aynı zamanda aralıksız olarak düşman atlısının yan kanatlarına saldırırlar ve hantal şövalyeler kolayca dönüp karşılık veremedikleri için ağır kayıplara uğradı. Yeniçerilerin müthiş silah gücü Osmanlı ordusunun en etkili ve can alıcı özelliğiydi. Ordunun alışılmış savaş düzeni bu silah gücüne dayanıyordu. İdeal savaş düzeninde sultan ile sancakları, yığılmış topraktan bir duvar, kazıklar ve kalkanlardan oluşan, ortası çukur bir tümsek ya da tepelik üstünde yer alırdı. Bunun arkasında her mazgalda toplan, havan toplan ve kaval tüfekleriyle yeniçeriler bulunurdu. Anadolu süvarisi ve pek iyi eğitim görmemiş Anadolu yaya askeri sağ kanatta, Balkanlar'dan gelen süvari ve yaya asker sol kanatta savaşırdı. Bu taktik, toplan merkezden öne alan I. Selim tarafından değiştirilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman ve İbrahim Paşa'nın Mohaç seferinde yararlandığı büyük nehirler saldıran ordu için her zaman sorun yaratmıştı. Drakula adıyla anılan Kazıklı Voyvoda III. Vlad, Niğbolu halkının burunlarını kesip Macaristan'a yollayarak zafer kazanmakla övünmüştü. Bu vahşet üzerine II. Mehmed vasalını azledip yerine rehin olarak bulunan yakışıklı kardeşini tayin etti. Bu genç vasalı 4 000 atıyla önden gönderdikten sonra kendisi de Tuna Nehri kıyılarında ona yetişti. Drakula ordusuyla nehrin karşı kıyısında idi. Sultan'ın talimatı üzerine yeniçeriler 80 adet tekne tedarik edip karanlıkta karşı kıyıya kürek çekerek nehrin aşağılarında, bütün ordunun ve toplanın geçebileceği bir köprü başı oluşturdu. Ancak bu ara-

da oldukça büyük kayıplar da verdiler. Osmanlı ordusunun sayısal üstünlüğü karşısında durumu ümitsiz gören Drakula Macaristan'a kaçtı. Ancak kral akılcıca bir kararla Drakula'yı işlediği suçlardan ötürü hapsedmeden önce, bir gece Osmanlı ordugâhına saldırarak, çadır iplerini kesip pek çok askeri katletti. Katliamdan kaçanlar çadırlarından fırlayan yeniçerilerin üstüne çığ gibi akınca, yeniçeriler ezilmemek için bu insan selini biçmek zorunda kalmıştı.

1683 yılında Viyana önlerindeki Kara Mustafa Paşa'nın aksine, II. Mehmed her zaman sabırsız davranır ve kalelerle şehirlerle yaptığı saldırılar pahalıya mal olurdu. Bu, deneyimle geliştirdiği bir sistemdi. Sultan Mehmed Allah'ı da yanına almak için saldırılarını cuma gününe planlardı. Topçu ateşi sonucu bir gedik açıldığında, saldırının günü, saati ve cesaret göstereceklerle (düşman siperlerine sancak dikmek gibi) verilecek ödüller açıklanırdı. Saldırdan önceki gece ordugâh don yağından yapılmış mumlarla ıslıl ıslıl aydınlatılır ve surları koruyanları uzaklaştırmak için ağır bir topçu ateşi başlatılırdı. Sonra da top ateşi birdenbire durur ve asker kaleyi çevreleyen hendeği çalılar ve dallarla doldurup tırmanma merdivenleriyle birlikte gediğe saldırırlardı. Zamanlama Birinci Dünya Savaşı'nda, binlerce ölü verilen Flanders'daki müttefik topçusundan daha başarılıydı. Düşman öğlene kadar dayanırsa, cephaneleri tükenen Osmanlılar, kayıpları çok fazla olacağı için saldırıyı durdururdu. Eğer geri çekilirlerse, toplar süratle yüklenir, çadırlar sökülür ve artçı kuvvetler oluşturulurdu. Sakat kalanlara da cömert bir maaş bağlanırdı. II. Mehmed devletin görevleri konusunda ve düşkünlere yardımında aşırı titiz davranırdı. Servete karşıydı ve çevresinde pek az zengin vardı.

Osmanlı komutanlarının çoğu çözüm yaratmakta üstün yetenek sahibiydi. Sultan Mehmed'in 1453 yılında ormanlarda inşa ettirdiği gemileri, mandalar ve askerlerle, yağlanmış kalaslar üstünden Haliç'e indirerek limanın ağzına gerili Bizans zincirini aşması bunun en güzel örneklerinden biridir. Babası da Varna'da ordusunu sarp yamaçlara doğru geri çekerek fundalıklara gizleyip arkalarından gelen düşmanı peş peşe pusuya düşürmüştü. Düşmanın sadece bir kolu, krallarının öldüğünden habersiz, bulunduğu derin bir vadide başarılı olmuş ve yıpranmadan savaşı terk edebilmişti.

XV. yüzyılda, fetihler sırasında bile en temel strateji, tedbirdir. II. Mehmed buna örnek olarak yere büyük bir halı serdirir, ortasına

bir elma koyar ve komutanlarından halıya basmadan elmayı almalanrı isterdi. Komutanlar ya gerçekten ya da sultana nezaketten sorununu çözemezlerdi. Sultan o zaman halıyı yavaş yavaş katlayarak elmaya ulaşırdı. Ancak tedbirli olması toplanın önemini azaltmadı. Yüzyılın dönüşümünde Fransız toplanı İtalyan şehirlerini nasıl yıldırıyorsa Sultan Mehmed'in topçu ateşi de Akkoyunlu Uzun Hasan'ı öyle yıldırıştır. Sultan Mehmed yabancı ülkelerden getirttiği vasıflı ustalar sayesinde savaş alanında da top dökabiliyordu. Mora seferinde Korintos'u kuşatmış ve ele geçirdiği bir kiliseyi dökümhaneye dönüştürmüştü. Burası için gerekli malzeme yeni fethedilmiş Novo Brdo'nun zengin madenlerinden temin ediliyordu. Böyle bir tesisi olduğu için sultan, geri çekilmek gerektiğinde toplanı Belgrad önünde olduğu gibi düşmana terk etmektense uçurumlarından aşağı ya da nehirlerle iterek imha edebilmişti. Sultan Mehmed'in ordusu bu nedenle kendisinin çok önem verdiği süratli hareket yeteneğine sahipti.

Osmanlı topçusunun belki de pek hak etmediği bir ünü vardı. İlk top 1366 yılında Kahire'de kullanılmıştı. Osmanlıların ise topu ilk kez bu tarihten 60 yıl sonra, 1425'te Antalya kuşatmasında kullandıkları kaydedilmiştir. Yeniçerilerin seyyar topla (arkebüz) tanışması 1465 yılındadır.³⁵ Top tekniği XVII. yüzyılda İtalyan Pietro Sardi tarafından geliştirilmişti. İtalyan silah ustalarının Osmanlılara ve başka ülkelere hizmet verme geleneğine rağmen Babürşah, Moğol ordusunu yetiştirmek için Türkler ve Portekizli mellezlerden yararlanmıştı. Aynı dönemde Kürdoğlu Kızır Bey sekiz topçu ve 50 silah ustasıyla Sumatra'da Aceh Sultanı Alaeddin'in ordusunu eğitmekteydi.

Venedikli bir dönme tarafından geliştirilmiş olmasına rağmen Osmanlı havan toplanının kalitesi iyi değildi. Toplar ve havan toplanı yağlanmış deri ya da koyun postuna sarılı taşlar,³⁶ zincir parçaları ve bakır güllerle fırlatırdı. Mayınların mükemmel yerleştirilmesinde Ermeni duvar ustaları son derece başarılıydı. I. Selim'in Memlûklara karşı kazandığı zaferler maden cevheri temin edilebilmesi sayesinde. Babasının seferlerinden ders alan Kanunî Sultan Süleyman yeniçerilere kaval tüfeği verilmesini Osmanlı stratejisinin kuralı hâline getirmişti.

Osmanlı top ve tüfeklerinin namluları silahlara verdikleri önemi yansıtmaktadır. Genellikle silahların üstü özenle işlenir ve

tüfeklere savat ve gümüşle kakmalar yapılırdı. Mermi yatağı namludan döküm bir parçayla ayrılmıştı ve üzerinde değişik mesafelere nişan alabilmek için delikler bulunan bir dışbükey gez vardı. Tüfeğin beş kenarlı kundağı Adapazarı'ndan gelen ağaçlardan yapıldı. Dipçik omza yerleşecek şekilde açıldırılmıştı. Bu tüfeklerin tetik mahfazası yoktu. En kıymetli tüfeklerin namlularına ejderha başları işlenirdi. XVII. yüzyıl ortalarında İspanya ve İtalya'da geliştirilen Katalan *miquelet* ateşleme tertibatlı arkebüzün yerini alarak hem tüfeği dinlendirmek hem de kibrit kullanmak zorunluluğu gibi yavaş ve sakar bir işleme son verdi. Çakmaklı tüfeklerle donatılan Avusturyalıların, 1683'teki Viyana yenilgisinden sonra Osmanlıları Macaristan'dan söküp atmalarında bu seri ateşli silahın büyük rolü olmuştu.

Yeniçerilere ayrıca çok yakın mesafelerde kullanmak için tabanca verilirdi. Bu silahlar askerin şahsî malıydı. Her silah şahsa teslim edilir ve bakımından kendisi sorumlu olurdu. Yeniçerilerin aşırı ve azgın davranışları nedeniyle silahları kilit altında saklanır ve kendilerine sadece resmigeçitler için merasim günlerinde dağıtıldı. Yeniçeriler bu resmigeçitlerde izleyenleri oldukça ürkütücü bir yaylım ateşiyle selamlardı.

Marsigli'nin 1693'te Budin ve Belgrad'da tanık olduğu gibi Tatarlar şehirlere saldırırken alevli oklar kullanırdı. Diğer el silahları arasında küçük cirit, kargı, mızrak, kılıç, yatağan, hançer, meç, gürz, balta ve insanın kanını donduracak kadar ürkütücü kıvrık pala sıralanabilir. Tırmanma merdivenleri ve kuşatma kuleleri -1683'teki İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra bunların 40 tanesi ele geçirilmiştir- XVIII. yüzyılda bile birer savaş abidesi gibi savaş alanlarına taşınmışlardı. Şehirler ve kalelere karşı en etkin silah, duvarların ve kulelerin maharetli bir şekilde mayınlanarak yıkılıp kale hendeğini doldurmasıydı. Bu yıkıntı geçiş için mükemmel bir köprü oluşturmurdu.

Osmanlılar, düşmanın artan silah gücü karşısında değiştirilmesi gereken taktiklerini aynen uygulamakta devam ettiler. Değişim sanki Osmanlı askerinin yapısına aykırıydı. Sipahiler için geçerli olması mümkün görülen bu husus yeniçerileri de kapsamamalıydı. Üstelik ordu farklı diller konuşan değişik ırklardan oluşuyordu. 1683'te Viyana'yı kuşatan yaklaşık 250 000 askerin dörtte biri Suriye'deki aşiretlerden ve dörtte birinden biraz fazlası Anadolu'dan ge-

liyordu. Bir o kadarı da kapıkulu askeriydi: sipahi ya da yeniçeri bölükleri. Geri kalanı Tatar, Transilvanyalı, Ulah ve Kazak'tı. Demek ki zafere ulaşmak ulusal bir karakter olmaktan çok komuta yeteneğinden kaynaklanıyordu. Osmanlı saldırı düzeninde çok kayıp verilirdi. Çılgın ve ani hamlelerle birbirini dalgalar halinde izleyen saldırılar, sevk ve idareyi sanki disiplinsiz kabile savaşçıları yürütüyormuş izlenimi vermekteydi. Savaş bir ilim haline geldikten sonra da Osmanlıların en gözde birlikleri bile gazi ruhuyla savaşmaya devam ettiler. Ve bu onlar için felaketlerle sonuçlandı.

Kuşların uçmaya korktuğu yerler

Osmanlı yayı kutsal Moğol yayıyla bağlantılıydı. Konumu ne olursa olsun Osmanlı erkeği sert ve uzun süren bir okçuluk eğitiminin geçirdi. Her erkek çocuk hafif bir deneme yayıyla birkaç yıl yay bükme, birkaç yıl da kiriş gerip boşaltma çalışmaları yapardı. Bu çalışmalar gencin okçuluk sanatını öğrenmesindeki en tehlikeli dönemdi. Yapılan bir hata yay parmağının,³⁷ yani tetik parmağının kazaya uğrayıp ömür boyu sakat kalmasına sebep olabiliyordu. Dolayısıyla koruyucu yüzükler kullanılırdı. Bu yüzüklerin yapımı başlı başına büyük bir ustalık gerektirir ve sultanların öğrenmesine layık bir zanaat kabul edilirdi. Acemi okçu ancak yıllar süren bu dönemin sonunda ilk okunu atar ve böylece uzun mesafe atışlarına ve keskin nişancılık eğitimine geçebilirdi. İsabetli ve uzun mesafe atışlarında ustalık kazanmak kolay değildi, büyük çaba gerekirdi. Başkaca bir yetenek sahibi olamamış sultanlar bile aynen okçulukta büyük başarılar sağlamışlardı. İngiltere Büyükelçisi Sir Robert Ainslie 1798'de III. Selim'in bir kilometreye yakın mesafeye ok attığından hayranlıkla bahsetmektedir. II. Mehmed'in Haliç sırtlarında yaptırmış olduğu okçuluk meydanı (bugünkü Okmeydanı) XIX. yüzyılda bile önemini yitirmişti.³⁸ Amerikan büyükelçilerinden biri, II. Mahmud'un 800 metre uzaktaki hedefe isabet sağlayacağından şüphe duyduğunu belirtmiş, kendisi ok meydanına davet edilerek ve burada II. Mahmud'un tam olarak ölçülen 800 metreye yaptığı atış karşısında mahcup olmuştu. Rekor atışların anısına mermer sütunlar dikilirdi. Bunlardan 20 kadarı günümüze kalmış, I. Selim'in yaptığı bir rekor atışın anısına, okun toprağa saplandığı yerde dikilen anıt sütun bugünkü Nişantaşı semtine adını vermiştir. Okçulukta en üstün olan-

lar Tatarlardı. Okçulukta en üstün olanlar Tatarlardı. Onların bu yeteneğini anlatmak için Çinliler kuşların bile uçmaktan korktuğunu söylerdi. Osmanlılar bir sığın ucundan sallanan piring topa, Orta Asya stepleri geleneğine uygun biçimde eyer üzerinden atış talimleri yapardı.

Yay yapmak başlı başına bir sanat ve zaman işiydi. Bunun için sığır ve diğer bazı hayvanların baldır kasını topuğa bağlayan kat kat tendonlar (Aşıl kirişi) kullanılırdı. Bu tendonlar tercihen Kastamonu yöresinin akçaağaç dallarına gerilirdi. Boynuz esnek hale gelene kadar kaynatılır ve bundan yayın kavrandığı orta kısım yapılırdı. Boynuz ve tendon ne kadar çoksa yayın aldığı refleks şekli ve kalitesi o derece mükemmel olurdu. Yay yapan usta, tendonları ağır ağır kaynatarak satıhta toplanan yağ ve pislikten arındırırdı. Ardından tendonlar odun kömürü ateşinde birkaç gün boyunca pişirilir, buharlaşmayı önlemek için yağmur suyu kullanılırdı. Yay yapımında zamk da çok önemliydi ve bunun en iyi cinsi ton balığı ağzından çıkartılan reçineden yapılırdı. Kıvamını bulması için keten tohumu yağı ile yağlanarak bir yıl bekletilen yay, 200 yıl ömürlü bir hale gelirdi. Kiriş, ortalama 70 cm gerilebilir, yayın uçtan uca uzunluğu 112 cm civarında olurdu. At kuyruğundan yapılan kiriş beş kısım balmumu, beş kısım çam sakızı ve 20 kısım balık tutkalında yatırılarak ipek kadar saf hale getirilirdi. Okun gidişini yönlendiren kılavuzlar fildişi ya da kaplumbağa kabuğundandı. Atışta kullanılan yüzükler için mühür mumundan okçunun parmak kalıbı alınır; yüzüğün parmak ölçüsünde olması çok önemliydi. Okların yapımı için de aynı derecede özen gösterilmesi gerekir, ok kanadı olarak kuğu, kartal, karabatak ve diğer bazı kuşların tüyleri kullanılırdı. Çam ağacından yapılan ok genellikle 61 cm uzunlukta idi. Ok uçları ise keçi kemiğinden imal edilirdi. Okluklar (sadak) inceden inceye büyük bir özenle süslenir ve kişinin en asil eşyaları arasında yer alırdı.

Yay kirişinin barut gibi, rutubetten uzak tutup kuru kalmasını sağlamak sorunlu bir işti. Gereken özenin gösterilmesiyle yay ve oktan, eski kaval tüfeğine kıyasla çok daha hassas sonuçlar almak mümkün oluyordu. Tahrip gücü kaval tüfeği kadar olmamasına rağmen okla peş peşe atışlar yapmak mümkündü. Bundan dolayı yay ve ok, yeniçeriler tarafından XVII. yüzyılda bile kullanılmıştı.³⁹

Osmanlı ordusu, gerekli deneyimler sonucu, düşmanda aşırı korku yaratmak gayesiyle başarıyla yararlandığı bir diğer silaha da-

ha sahipti. Ses ve gürültü, savaşların ayrılmaz bir parçasıdır. Uygun adım yürüyen birliğin ayak sesleriyle bir köprüyü yıktığı bilinmektedir. Ancak “profesyonelce yaratılan sesin” korku salabilmesi için savaşlarda çıkan normal gürültünün üstünde olması gerekir. Bir şehri ya da kaleyi kuşatan yeniçeriler gayet düzenli ve planlı siperler kazardı. Oysa açılan bir gediğe yapılan saldırılar düzensiz ve telaşlıydı. Yeniçeriler saldırırken attıkları savaş naralarıyla ünlüydü. Fakat tehlike içindeki herkese doğal gelen bu haykışlar bilinçli bir taktik sonucu olduğundan çok daha ürkütücü bir etki yaratıyordu. Savaşta ilk saldıran hücum kollarından yükselen naralar, yeniçerilerin haykışlarından daha da korkutucu olurdu.

Topların gürlemesi, tüfek sesleri, vızıldayan kurşunlar ve havayı yaran güllerin çıkardığı vınlamalar başlı başına olağanüstü bir gürültüydü. Ancak Batıların kulağına tamamen yabancı olan ve yankılanan gürültünün üstünde bir ses daha vardı: mehter müziği.⁴⁰ Yeniçerilerin bu askerî bandosu köslerden, davullardan, zurnalar, borular ve zillerden oluşur, çaldığı aletlerin adedine ve bağlı olduğu komutanın rütbesine göre sınıflandırılırdı. Mehter takımında altı ila dokuz arasında müzik aleti vardı (dokuz rakamı Oğuz Türklerinde uğurlu bir sayı olarak bilinirdi). Sultan için bu adet bir düzineye kadar çıkabiliyordu.⁴¹ Mehter, barış zamanı her gün saraylar ve kalelerde çalar, savaş dönemlerinde orduyla birlikte giderek saldırılara şevk katıp düşmana korku salardı. Mehteran bölüğü çok etkileyici, güçlü ve ağır bir tempoyla yürürdü. Yaptığı müzik gözdağı veren bir niteliğe sahipti ve bu etkisini XVIII. yüzyıl ortalarına kadar sürdürdü.

Bir orduyu tüm askerinin hayvanların yiyecekleriyle, silah ve çadırlarıyla ve de kösleriyle birlikte savaş alanlarına taşımak çok ayrıntılı bir planlamayı gerektirirdi. Süratli hareket edebilme yeteneği devletin ilk dönemleri için büyük önem taşıdı; yeni toprakların, yeni ülkelerin fethi gerekiyordu. XV. yüzyılda II. Murad’ın orduları, IV. Murad’ın 200 yıl sonraki ordularından çok daha esnek bir yapıya sahipti. IV. Murad’ın kurduğu kusursuz ikmal düzeni sınırlayıcı olmuştu, çünkü ordunun bir ikmal mahallinden diğerine gidebilmesi için belirlenmiş güzergâhları izlemesi gerekirdi (oysa bu durum IV. Murad’ın Bağdat ve Erivan seferlerinde önemli olmamıştı). Başlarındaki komutanlar yetenekli olduğu (ve gerçekten de bunu kanıtlamışlardı) ve kendilerini, askerî ya da dinî açıdan, alışılmış

katı usullere bağılı hissetmedikleri sürece Osmanlılar beklenmeyen olayların her zaman üstesinden gelebilmişlerdi. II. Mehmed'in belki gaddarca fakat olağanüstü başarıları buna örnektir.

Karadeniz'in yağmurları

II. Mehmed 1461 yılında Trabzon'un fethi için sefere çıktığında ne Akkoyunlu Uzun Hasan, ne İsfendiyaroğlu ne de Trabzon İmparatoru David Komnenus, aralarından hiçbirini hangisinin gerçek hedef olduğunu anlayamamıştı. Aslında Uzun Hasan on yıl sonrasına bırakılmış, İsfendiyaroğlu ise kolayca bertaraf edilmişti. Ana hedef Komnenus'tu. Sultan ve ordusu çıkılan bu seferde büyük güçlüklerle karşılaştı. Hristiyan komşusunu II. Mehmed'e tercih eden Tatar hanının atlıları orduya rahat vermedi. Dağ geçitleri çok yükseklerdeydi ve arazi aşılması kolay olmayan ormanlarla kaplıydı. Karadeniz'in aman vermeyen yağmurları her yanı bataklığa çeviriyor, bazen bele kadar çamur içinde yol almak gerekiyordu. Bu zorlu yolculuk sırasında Sultan Mehmed 100 tanesi kendine ait olmak üzere bütün yük arabalarını yaktrarak ağırlıkları 800 deveye yükledi. Bunlardan biri yardan aşağı yuvarlanmış, taşıdığı sandıklar parçalanarak etrafa 60 000 kadar altın sikke saçılmıştı. Altınlar, onları korumaya alan yeniçerilere toplayabildikleri kadarı ödül olarak verilip yine de bu korkunç sefere devam edilmişti. Öncülerin katliama uğramasına rağmen ordu sonunda hedefine ulaştı. 150 gemiden oluşan bir donanma da aynı zamanda şehri denizden kuşatmış bulunuyordu. II. Mehmed altı hafta süren saldırılardan sonra 26 ekim 1461'de Trabzon'u ele geçirdi.

Sultanın şahsî eşyalarını 400 deve ile katırlar taşıyordu. Hazine sandıkları, aralarından en güçlü 60 deveye, sahra mutfakları ile çadırlar da 24'er deveye yüklenmişti. Toplarla, sayıları 6 000 civarında olan kapıkulu askerinin barut ve cephanesini de develer ve katırlar yüklenmişti. Ordu, geçtiği yerlerde ekine zarar vermemeye özen gösteriyordu. Gereken ihtiyaçlar, bedelleri tek bir tavuğa kadar ödenerek satın alınmış, aksi hareket edenlere ağır cezalar uygulanmıştı. Hristiyan çiftçiden erzak yüklü büyükbaş hayvanlar tedarik edilmiş, ancak bunların da karşılığı verilmişti. II. Mehmed'in ordusu XVI. ve XVII. yüzyıllarda sayıları 250 000'leri bulan ordularla kıyaslandığında son derece küçüktü.

Büyük bir ordunun ikmali

Osmanlı'nın giriştiği seferlerde ordunun yiyecek, giyecek, hayvan yemi ve teçhizatı için kendi kendine yeterli olması, kurduğu düzenin ne boyutlara ulaştığını göstermesi açısından önemlidir. Filibe'de sadrazamın 5 000 deveyi barındıran ahırlarındaki düzen Henry Blount'u hayrete düşürmüştü.⁴² Oysa bu gördüğü, binlerce çuval buğdayı, kumaş balyalarını, silahlarla yedek parçalarını, barutu ve gülleleri taşıyan muazzam bir kervanın sadece ufacık bir bölümüydü.⁴³ Her üç deve için gereken yemi dördüncü bir deve taşırdı. Ordu mola verdiğinde 100 000 baş hayvanın civar tarlalarda otlaması, dönüş yolunu tam bir çöle çevirebilirdi. Ruslar XVIII. yüzyılda bu hataya düşmüşler ve dönüşte bu durumla karşılaşmışlardı. Planlama alışılmış yöntemlere göre yapıldı. Yılların deneyimiyle kurulmuş bu düzen Viyana'ya, Eflak'a, Erzurum'a ve Şam'a uzanan yollar boyunca mükemmel bir hizmet vermişti.

Osmanlılar karşılaştıkları acil durumlarla baş etmeyi bilmişlerdi. I. Selim'den sonra tahta geçen oğlu Kanunî Sultan Süleyman filizlenmekte olan bir ayaklanmayı önlemek gayesiyle yeniçerilere yeni zaferler vaat etmiş ve 1521'de Belgrad'ın fethi için sefere çıkmıştı. Ordusunda 10 000 tahıl arabası ve cephane yüklü 3 000 deve-⁴⁴ başka binlerce hayvan daha vardı. Şehir, kuşatmaya büyük bir dirençle karşı koymuş ve üç hafta sonra İstanbul'dan Tuna yoluyla 300 top getirilmişti. Seferlerin zaferle sonuçlanması her şeyden önce öngörüş sayesindeydi. Osmanlı'nın gücü, kurduğu bu değişmeyen düzenden kaynaklanıyordu. Sefere giderken çoğunlukla aynı güzergâhları izlemenin de katkısı büyüktü. Orduyla birlikte yol alan hayvan sürülerinin dayanıklı olması gerekirdi. Bu da asker için koyun ve keçi etinin lezzeti demekti ve üç yaşındaki koyunlar bulunabilen en iyi eti sağlıyordu.⁴⁵ Top ve ağır yük taşıyan arabalara mandalar koşulurdu. Huysuz hayvanlar olmakla beraber orduda mandanın önemi büyüktü,⁴⁶ dolayısıyla bakımına özen gösterilirdi.

Kaleler, yollar ve yüzer köprüler

Ordu sefere çıkarken 500 kadar mimar ve mühendisi, duvarcı, madenci ve demirci ustasını beraberinde götürürdü. Ayrıca 250 kadar yaya askeri de aletleriyle birlikte işçilik hizmetleri için hazır bu-

lunurdu. Bunlar köprülerin - daha çok yüzer köprüler- yapım ve onarım işleriyle uğraşırdı. Kuşatmalarda yıkılan kaleleri, bu kez ele geçirilen toprakların korunabilmesi için, yeniden inşa ederlerdi. Kiliseleri de camiye dönüştürmek onların görevleri arasındaydı. Ancak bu sadece basit bir marangozluk değildi. Sunakların mihraba, vaiz kürsülerinin minbere ustalıklı dönüştürülmesi gerekirdi. Ayrıca kiliselerin ahşap eşyalarından geçici minareler yapılırdı. Ferhad Paşa XVI. yüzyılda İran seferine giderken başmimar Davud Ağa'nın emrinde 400 kadar marangoz ustasını da yanında götürünce İstanbul'da bir süre marangoz bulunamamasına sebep olmuştu.⁴⁷

İşçilik öğrenimi acemi oğlanı eğitiminin bir bölümüydü. Barış döneminde huzuru sağlamak için 24 000'den fazla acemi oğlanına iş vermek gerekirdi. Ancak bu uygulamadan her zaman olumlu sonuç alınmazdı. Örneğin II. Selim'in Edirne'de yaptırmakta olduğu büyük cami için işçi olarak gönderilen 100 kadar acemi oğlanı burada kendi kurdukları işlerde çalışmışlardı. Uzun yıllar zanaat ve ustalığın merkezi olan Şam'da yeniçerilerin işçilik yaptığı bilinmektedir. Sefer sırasında savaşılmadığı sürelerde asker duvar örmekte kullanılırdı. Böylece yeniçerilerin ticarete nasıl bulaştıkları da ortaya çıkmaktadır. Bu noktadan sonra bir adım daha atarak kasapların, fırıncıların, mumcuların ve benzeri esnafın loncalarına katılmak zor değildi. Sonuçta, duruma göre şekil değiştiren, seferde askerlik, barışta esnafılık yapan bir yeniçeri tipi ortaya çıktı.

Barış dönemindeki görevler

Sefer zamanı savaşan yeniçerinin barışta da üstlendiği görevler vardı. Yeniçeri subayları şehrin önemli yönetim konularıyla da uğraşırdı. 56. Orta'nın komutanı çardak çorbacı (gümrük emini) gıda maddelerinin şehre dağıtımında kadıya yardımcılık yapardı. Böyle önemli görevleri yüklenen subaylar acemi oğlanı okullarından birinde bu gibi konularda eğitim görürlerdi.

Yeniçeri ağası herhangi bir paşa kadar güç ve yetki sahibiydi. Kendi divan toplantılarını Süleymaniye'deki konağında yapardı. Terhis edilen askerlerin 1632'de Anadolu'da ayaklanıp köy ve kasabaları yağmaladığı dönemde yeniçeri ağası, kıdem sıralamasında üçüncü geliyordu. Üzengicibaşı olarak sultanın her zaman yanında yer alması, hükümdara diğer saray erkânından daha yakın olması-

nı sağlardı. Yeniçeri ağası aynı zamanda saray mutfağını da denetlerdi. Bilindiği gibi Yeniçeri Ocağı'nın yemek kazanlarıyla yakın ilişkisi vardı. Bu nedenle ağanın mutfak işleriyle de ilgilenmesi görevinin bir bölümünü oluştururdu. Askerle karavana arasındaki bu bağlantı Orta Asya'dan, eski Moğol âdetlerinden geliyordu, aynen ok ve at kuyruğunun şamanlıkta kutsal sayılması gibi (iyi ve kötü ruhlarla bağlantılı ilkel inançlar). Bu inançlar Bektaşilikte de önemli olmuştu. Yeniçeri Ocağı'na ait rütbe ve simgelerin sahra mutfaklarından kaynaklanmasının nedeni budur. Hiç kimse ayaklanmasının işareti olarak yeniçerilerin kazan kaldırmasını ve de kazanlardan yansıyan gümbürtüleri yadırgamazdı.

Azım sahibi bazı yeniçeri ağalarının giderek güçlenip sadrazam dahi olduğu bilinmektedir. Başkaldırıp zorbalıkla mevki elde edenler dışında çoğu en azından kaptanpaşa ya da Rumeli beylerbeyi olmayı düşlerdi. XVI. yüzyılda yeniçeri ağaları çoğunlukla içoğlanı eğitiminden geçmiş saray görevlileri arasından seçilirdi. Önemli mevkilerde bulunmuş bu kimselerin kubbealtı veziri, hatta en üst makam olan sadrazamlığa yükselmeleri mümkündü. Askerini disiplin altına alamamış, savaşlarda yenilgiye uğramış ya da adına bir şekilde leke düşmüş yeniçeri ağası eğer hayatta kalabilseyse Ege'deki küçük adalardan birine vali olarak gönderilirdi.

Her orta, saraydaki görevinin adını taşır, seferde ise farklı bir adla anılırdı. Örneğin 64. Orta zağarlardan,⁴⁸ 69. Orta tazılar ile şahinlerden, 71. Orta ayı zağarlarından sorumluydu. 54. Orta'nın özelliği okçuluktur. Bu orta sonraları askere tüfekle atış eğitimi de vermişti. 54. Orta'nın komutanı bir ayrıcalık olarak sultanın kavuğuna benzer bir kavuk giyerdi (bu ayrıcalık büyük bir şeref sayılırdı, zira sultan, tören alayıyla geçerken önünde taşınan kavuğunu yeniçeriler daha da büyük bir saygıyla selamlardı). Bu gibi ayrıcalıklar Yeniçeri Ocağı'na hâkim olan gizemin önemli bir kısmını oluşturduğundan büyük bir dikkatle korunurdu. 82. Orta'ya bölük imamlarının yanında çadır kurma hakkı tanınmıştı. Bu orta Tatar yayı ve sapan kullanmadaki ustalığıyla bilinirdi. Osmanlı mimarlarının en büyüğü olan Sinan Ağa bir zamanlar 82. Orta'ya komutanlık etmişti. Mimar Sinan 50 yıl süreyle imparatorluğun başmimarı mevkiinde bulunmasından büyük gurur duyardı. Ancak Yeniçeri Ocağı'ndan gelmekle ve ordu saflarında yükselerek kapıkulu komutanlığı yapmış olmakla daha çok övünürdü. 17. Orta sultanın ça-

dını yanında konaklar ve bu ortanın yeniçerileri sultan dolaşırken el ele verip çevresinde bir halka oluşturmaya çalışırdı. İlk beş ortanın subayları genellikle kalelere komutan olarak tayin edilirdi. Sultana muhafızlık görevi yapan solaklar her zaman 60, 61, 62 ve 63. ortalarından seçilir ve bunlar da seferde sultanın çadırı yanında konaklardı.

Önceleri 84. Orta'ya Sünnî imamlar tayin edilmekteydi, fakat 8 Bektaşî babasının ocağına kabul edilmesiyle bunların etkisi giderek azaldı. Bektaşîler 99. Orta'ya katılmış ve en kıdemli Bektaşî babası yüksek askerî rütbeyle onurlandırılmıştı. Bunlar verdikleri vaazlarda şehitlerin cennete gideceğini tekrarlayıp dururlardı. Çok rağbet gören Bektaşîler 1826 yılına kadar yeniçerilerin koruması altında kaldılar.

İçki ve şeytan

Meyhaneler Batılı askerler için olduğu kadar yeniçeriler için de yaşamlarının önemli bir parçasıydı. Yeniçeriler görevde olmadıkları zaman eğlenmek için Galata meyhanelerine, Edirne'nin varoşlarında Karagöz ve Hacivat oynatılan kahvelere ve ortaoyunlarına giderlerdi. Ortaoyunu bir halk tiyatrosuydu. Adını herhangi bir meydanda ya da çayırdan oynanmasından alıyordu. Ocağın bir bölüğü anlamlı bir şekilde meydan orta adını taşırdı. Meddahlar dolambaçlı yoldan siyasî ve sosyal yorumlarla yüklü öykülerinde yeniçerilerin haylazlıklarından ve çalgın maceralarından bahsetmeyecek kadar akıllıydılar. Yeniçeri Ocağı hakkında bilinen tek ortaoyununu XVI. yüzyıl sonunda kanun tanımazlıklarının örneği olan gerçek bir olaydan alınmıştır. Bu olay sarhoş yeniçerilerin bir kadınlar hamamını basarak sonunda kendi mahkemeleri yerine kadı tarafından yargılanmasıydı. Yeniçerilerin itaatkâr görüntü altında otokratik yönetime karşı için için kaynayan kitlerle temas halinde olduğu yerler, meyhaneler ve kahvelerdi. Ancak meyhanelere içki içmeye ve kız gibi giyinerek dans eden ve peçeleri ardında bir kadın kadar çekici görünen oğlanları seyretmeye giderlerdi. Kız kılık kıyafeti içindeki oğlanların bu çekiciliği yüzünden XVIII. yüzyılda bazı acemi oğlanlarına efendileri peçe taktırmaya başlamıştı.⁴⁹

XVIII. yüzyıla girildiğinde, ocağın kuralları giderek gevşediğinden, yeniçeriler zorbalıklarıyla sadece meyhanelerde değil her yerdeydiler.⁵⁰ Askerî uniformaların ve teçhizatın tamiri gibi gerek-

li işlerde ustalaşmış esnaf bir zamanlar loncasını terk edip bir ortaya katılmaya zorlanırken, artık bunun tam tersi oluyor ve yeniçeriler loncalara katılıyordu. Bir zamanlar oğullarının ocağa alınması yasakken bu artık olağan bir uygulama haline gelmişti. Üstelik ücretli görevde olan yeniçerilerin evlenebilmesi, durumu daha da kötüleştiriyordu. Eskiden ancak emekli olduktan sonra evlenebildiklerinden, oğullarını en az 20 yıllık bir emeklilik döneminden sonra ocağa yerleştirebilirlerdi. Bu çöküşün tek iyi tarafı, zanaat erbabı ile (bunlar ocağa sadece sağladığı ayrıcalıklar için kayıtlıydılar) savaşçı yeniçeriler (bunlar ise zorbalıklarına rağmen en azından savaşçıydılar) arasında kesin bir ayrım oluşmuştu. Diğer birlikler de kanunsuz davranışlar sergiliyordu. Galland, seferlilerin Hristiyanlardan zorla para istemeleri sonucu büyük bir patırtı koptuğundan söz eder.

Kolluk gücü ve gece bekçileri

Halkın çoğunun kendilerinden nefret etmesine, zorbalık ve yağmalarından korkmasına rağmen şehirdeki düzeni yeniçeriler sağlardı. Sefer çıkılan mevsimlerde, güvenlik görevini şehirde bırakan sadrazam yardımcısının emrindeki acemi oğlanları üstlenirdi. Yüksek rütbeli subayların geceleri şehrin en sorunlu mahallelerinde atla dolaşarak semtin çetelerine ve serserilerine sultanın kanunlarının şehrin her yerinde geçerli olduğunu göstermeleri âdetti (10. Bölüm’de göreceğimiz gibi 1826 katliamından önceki gece, bu görev son kez ağa tarafından yerine getirilmişti). İstanbul’un diğer İslam ve Rumeli şehirlerine kıyasla farklı bir durumu vardı. Hiç kimse geceleri sokakta üniformalı bir otorite olarak devriye gezen yeniçerilere karşı gelmeye cesaret edemezdi. Suriye şehirlerinde ise kanun ve düzen, ayaktakımına ve devlet içinde devlet oluşturmuş çetelere hâkim olamayan ulemaya teslim edilmişti. Yeniçeriler kolluk görevinden dolayı temelde nefret ettikleri yargı sınıfıyla çelişkili bir ilişki içindeydiler.

Yeniçeriler aynı zamanda çarşı ve pazarlarda düzeni ve adil alışverişi sağlamakla görevliydi. Dalavereli işleri ve hileli tartıyı anında cezalandırma yetkileri vardı. Aynı zamanda şehrin kapılarını korur, kaleler ve hapishanelerde nöbet tutarlardı. Bu nedenlerle yeniçeriler, hamamlarda kadınlara tecavüz etmedikçe, kanunların

üstündeydi. Sivil otoriteyi temsil etmesine rağmen kendi subayları tarafından cezalandırılabilir, ciddi bir suç işlemişse kaba etlerine sopa vurulurdu. Sipahiler ise falakaya yatırılarak cezalandınılırdı. Yeniçeriler kısa süreli hapis cezaları için Rumelihisarı'nda, daha uzun süreler için Boğaz'ın Karadeniz'e açıldığı yerde soğuk rüzgârların estiği kasvetli bir kaleye hapsedilirlerdi. Çok ciddi suçlardan dolayı idama mahkûm edildikleri de olurdu. Böyle bir durumda önce aşağılanarak ocaktan ihraç edilir ve geceleyin boğdurularak cesedi denize atılırdı.

Anayollarda ve taşradaki kasabalarda devriye gezmek, mahallî yeniçerilerin göreviydi (bunların başkentteki gerçek yeniçerilerle isim benzerliği dışında paylaştığı yönleri pek yoktu). Taşradaki subaylar da askerin, silahlı ve üniformalı bir kolluk gücü olarak toplumda her kesimi korumakla görevli olduğu düşüncesine sahipti. Ancak askerin, gece belirli bir saatte kapatılmış olması gereken meyhanelerde sabahlara kadar içip kumar oynama düşkünlüğü bu düşüncenin zayıf noktasıydı. Yeniçeriler ayrıca bu uğrak yerlerinde oğlanların kıvrak danslarına büyük ilgi göstererek onları, sultanları gibi altın olmasa bile, gümüş yağmuruna tutardı.

Ocağın kolluk görevi şehir kapılarının dışına da uzanıyor ve zaman zaman başka yörelere yapılan resmî bir yolculukta mahallî yeniçeriler ile başkent yeniçerileri arasında ayırım yapmak zorlaşıyordu.⁵¹ 1674'te İngiliz sefirinin sağladığı ve bütün görevlilerin kendisine yardım etmesini buyuran fermanla birlikte yola çıkan Richard Chandler⁵² ve muhafızı yeniçeri Mustafa, Gülhisar valisi tarafından berbat bir odaya hapsedilir. Mustafa'nın Kandiye'de aynı valiye karşı bir isyana karışmış olması, durumu daha da ciddileştirmiştir. Vali korkudan titreyen Mustafa'yı şans eseri tanımaz ve Chandler'ı serbest bırakır. Daha sonra, Chandler'ın bazı Türklerin düşmanca davrandığından ve kırsalda soyguncularla canilerin pusuda beklediğinden söz ettiği Denizli'de, zavallı Mustafa'nın başı daha büyük derde girer. Yolda rastladıkları birinin tavsiyesine uyarak kamp kurduklarını yere aynı adam silahlı soyguncularla gelip eşyalarını karıştırır. Mustafa korunmaları için ağaya başvurduğunda, beraberinde götürdüğü şeker, kahve ve para gibi hediyeleri az bulan ağa zavallı yeniçeriye hapse atar. Sonunda, pis ve pireli bir hana yerleşmiş olan Chandler'a geri dönmesine izin verir. Silahı alınan ve fena halde korkan Mustafa, hırsızlar ve isyancılar arasında olduklarından ve ağa-

nun onları öldürüp eşyalarını almak istediğinden emindir. Korkak biri olmadığından ağaya biraz daha para götürerek onun daha önce okumayı reddettiği fermanı okumasını sağlar. Bu kez korkma sırası, Chandler'ın sultanın koruması altında İstanbul'a gitmekte olduğunu öğrenen ağandır. Kendisi hakkında şikâyetle bulunmalarından çekinerek aldığı rüşvetleri iade eder ve güvenliklerinden kendisinin sorumlu olduğunu bildirir.

1634 yılında Henry Blount Venedik'te kendisine yolluk, araba, at ve İstanbul'a kadar geçiş sağlayan bir yeniçeri tutmuştu. Adriyatik'i yolcuları Türk ve Musevî olan bir Venedik kadırgasında geçerler. Blount, yolda kaldıkları kervansaraylar ve hamamlardan çok memnun kaldığını anlatır. Daha önceleri 1589'da Lord Harry Cavendish bu kadar şanslı olamamıştı. Kırbaçlarla saldırıya uğramasına ilaveten, bir kilise sundurması altında, bir kümeste, Edirne'de bir nalbant dükkânında, bir köylünün arabasında, saman yığınları arasında ve pek çok kez köy evlerinin toprak zemininde uyumak zorunda kalmıştı. Yine de bunların hepsini kötü kokulu kervansaraylara tercih ettiğini yazar.

Kaleler ve ağır topçu ateşi

Osmanlıların Avrupa seferleri, İstanbul'dan üç aylık yürüyüş uzaklığındaki bir orduya gerekli desteği verecek bir dizi kalenin elde tutulmasına bağlıydı. Szeged gibi bir düşman kalesi 1566'da, ordusu İmparator Maximilian'ın askerinden sayıca birkaç kez üstün olmasına rağmen Kanunî Süleyman'ı durdurmuş ve sultan sonunda orada ölmüştür. Monte Cassino Savunması da İkinci Dünya Savaşı'nda Mareşal Alexander'ın ordusunu aynı şekilde engellemiştir. Kale, ister kendi başına, ister bir şehrin müstahkem mevki olsun, aslında bir sınırdır. Bazen, zaman içinde bir kalenin çevresinde yerleşim alanı oluşur ve kale müstahkem mevki haline gelir.⁵³ Ancak Osmanlılar İstanbul'un taş surlarının dayanıksız olduğunu farkındaydılar, çünkü kendileri Balkanlar'da ve başka yerlerdeki kaleleri bir bir imha edebiliyorlardı.⁵⁴ Sistemleri etkili olduğu kadar aynı zamanda tekdüze idi; mancınıklardan ve toplardan güller ve çeşitli büyüklükte taşlar fırlatarak ve büyük miktarlarda barut kullanarak açtıkları lağımlarla duvarların ve kulelerin, kaleyi çevreleyen hendeklerin içine yıkılmasını sağlıyorlardı. Böylece hem duvarlarda ge-

dikler açılıyor hem de dolan hendeğin üstünden aşılması mümkün oluyordu.

XIV. yüzyıl sonunda Timur, Şam'ı hiç top kullanmadan ele geçirmişti. Şehrin güçlü surlarını ateş yakarak ısıttıktan ve sirke kullanarak hızla soğuttuktan sonra duvarlar çekiçle kırılır hale gelmişti. 1500'lerden sonra hiçbir kale sultanın topçu bataryalarının güçlü saldırısı altında uzun süre dayanmayı ümit edemezdi. Surlar ancak halkın yılmadan onardığı sürece kuşatmaya dayanabiliyordu. Şehirdeki askerin surları ve gedikleri savunmanın yanı sıra onarım yapabilmesi imkânsızdı.⁵⁵ Osmanlılar yıktıkları kaleleri onarıp yeni baştan inşa ettikleri gibi, tasarımları kendilerinin olan örnek kaleler de yaptılar.⁵⁶

Bunların en ünlüsü İstanbul alınmadan önceki yaz, üç ay içinde inşa edilen ve Yıldırım Bayezid'in daha önce Asya kıyısında yaptırdığı kalenin karşısındaki Rumelihisarı'dır. Bu çift kalenin Boğazlar'a hâkim olduklarını ispatlamaları için tek bir gemi batırmaları yeterliydi. Rumelihisarı, esas itibarıyla, çapraz mermer sütunlarla birbirine bağlanmış bol miktarda, hatta savurganlık derecesinde, taştan yapılmış bir dizi heybetli ve sağlam kuleden oluşur. Kalın perde duvarlarla birleştirilen kuleler, toprakların bulunduğu platformun altından suyun kenarına kadar inen bir savunma hattıyla ayrıca takviye edilmişti. Kulelerin her birine de küçük toprak yerleştirmek mümkündü. Kale, deniz tarafı hariç, bulunduğu tepedeki arazinin iniş çıkışlarını zarif ve stratejik bir şekilde izleyerek yapılmıştı. İnşa edildiği zaman bu kulelerin tepesinde Galata Kulesi'nden kopya edilen çini kaplı başlıklar vardı. Bunlar zamanla yok oldu. Keskin nişancılar bu başlıkların saçakları altına saklanabilirlerdi. Ancak bu hiçbir zaman gerekmedi, zira kale tarihi boyunca film aktörlerinin saldırısından başka bir saldırıya uğramadı. Taş bloklardan inşa edilmiş, insana ürperti veren Rumelihisarı sadece hapishane olarak kullanıldı. Buradaki askerler oval biçimde ahşaptan yapılmış koğuşlarda kalırdı. Ne gariptir ki II. Mehmed'in güçlü topraklarının 1453 mayısında İstanbul surlarına gedikler açmaktaki başarısı benzerlerinin en muhteşemi olan Rumelihisarı gibi kalelerin ve dolayısıyla bir dönemin sonu oldu. 400 kişiyi barındırabilecek kapasitesi olmasına rağmen burada tarihi boyunca askerden çok gardiyan göreviyle pek az sayıda asker bulundurulmuştu.

İç kesimlerdeki vilayetlerin yanı sıra sınırlarda ve özellikle

anayollar boyunca çok sayıda kale ve hisar bulunması, yenicilerin buralardaki garnizonun sadece nüvesini oluşturduğuna ve gerisinin çoğunlukla mahallî birliklerden meydana geldiğine işaret ettiği söylenebilir. Boğaz'ın Karadeniz çıkışındaki her iki kalede de çok sayıda asker bulunmadığı muhakkaktı. Ancak Çanakkale ve Gelibolu'daki heybetli müstahkem mevkiiler, Venedik donanmasına karşı ana savunma unsuru olarak büyük önem taşıyordu. Bu kaleler VIII. Henry'nin güney İngiltere sahillerinde yaptırdığı kaleler tarzında yekpare taşlardan inşa edilmişti. XVIII. yüzyılda Macar mühendis Baron de Tott onarımını üstlendiği bu kalelerin harap durumunu ve ahşap kızaklar üstünde çürümekte olan paslanmış toplan görünce çok şaşırılmıştı. Düşmanlar II. Mehmed'in bu büyük eserlerinin birer aldatmaca olduğundan ve Marmara Denizi'nin Ege'den gelecek herhangi bir düşman saldırısına açık olduğundan tesadüfen habersizdi.⁵⁷ Tott iki kaleyi de onarıp genişlettikten sonra, metrelerce kalınlıktaki duvarlarına top bataryaları yerleştirdi. Bu toplar, bakımlarını yapacak ve ateşleyecek büyük bir topçu birliği gerektiriyordu.⁵⁸

II. Mehmed ayrıca, Bizans imparatorlarının Hebdomon'da taç giymeye giderken altından geçtiği Altın Kapı'yı da içine alan Yedikule'yi inşa ettirmişti. Burası tabakhaneler nedeniyle kötü bir şöhrete sahipti, zira tabaklamada kullanılan ve iyi para getiren çürük yumurta ve köpek pisliği toplayıcıları bu bölgede barındırıyordu. Yedikule, benzerleri İtalya'da inşa edilmiş kalelerden daha eskiydi. Unutmamak gerekir ki, burası Balkanlar'dan yapılacak bir saldırıdan çok şehirden gelecek çapulculara karşı planlanmıştı. Burası camilerden toplanan iratların saklandığı bir mekân ve aynı zamanda zindan olarak kullanılmıştı. Yedikule'de görevli askerler, Osmanlı usulüne uygun biçimde, surların içindeki ahşap evlerde ve barakalarda yaşıyor ve tutuklular –sefirler de dahil– soğuk taş kulelerde hapsediliyordu. Ancak kumandanlarla arası iyi olan ya da kira ücreti ödeyebilecek bazı tutukluların ahşap evlerin konforundan yararlandığı da oluyordu.

Osmanlıların kendilerinin inşa etmeyip ele geçirdiği kaleler de vardı. Bakras'ta İskenderun yoluna hâkim Ermeni kalesi bunun örneklerinden biridir. Kanunî Sultan Süleyman 1551'de bu kaleyi onarıırken kasabaya bir de cami ve han yaptırmıştı. Amanos Dağları'ndaki geçide hâkim Payas'ta II. Selim, anıtsal boyutlarda ve gör-

kemli bir şekilde tefriş ettirdiği bir de kervansaray inşa etti. Ayrıca sahildeki eski kaleye ilaveten yine Payas'ta kuleli ve dikdörtgen ikinci bir kale (kalenin içindeki tuğla duvarlı kışlalar XIX. yüzyılda inşa edilmiştir) yaptırdı. XVII. yüzyılda Hoşap Kalesi vahşi Hakkâri Dağları'na geçit sağlaması nedeniyle fethedildi. Amaç İranlılara ve müttefiklerine karşı savunmadan çok, dağlardaki asi aşiretleri kontrol altında tutmaktı. Daha güneyde savunulması gereken tahkim edilmiş kervansaraylar ve manastırlar ile Hadramut kaleleri vardı. Bunların savunulmasında muhtemelen mahallî yeniçeriler görevliydi. Balkanlar'da ise 1550'de, bugünkü Romanya topraklarında bulunan Giurgiu Kalesi yapılmıştı. Boğdan'daki Montecastro, yeniçerilerin çok sevdiği İznik çinileriyle süsledikleri eski bir müstahkem mevkiydi. Bender Kalesi Ruslar tarafından tadil edilene dek Osmanlıların sınırlarında inşa ettikleri müstahkem mevkiilerin en güzel örneklerinden biriydi. 1538'de eski bir kalenin temelleri üzerine yapılmıştı. Bütün bu kaleler, kaleye yaklaşmayı zorlaştırmak, top ateşinden ve geleneksel saldırı yöntemlerinden daha iyi korumak amacıyla yüksek yerlere inşa edilirdi.

Kervansaraylar gibi konaklama yerlerinde az sayıda asker bulundurulurdu. Bunların 10 kadarı yeniçeri, diğerleri yöreden temin edilmiş ve sadece birkaç yıl hizmet veren evli barklı askerlerdi.⁵⁹ II. Mehmed döneminde kaleye, dizdar denen kale komutanı, emrindeki kâhyalar ve bölükbaşılar kumanda ederdi. Dizdar her iki gün için bir altın alırdı. Kâhyaya her dört günde, bölükbaşılara her sekiz günde ve erlere her on günde bir altın verilirdi. Bu para geçimlerini sağlamaları içindi. Kuşatma altında olmadıkça kaledeki stokları kullanmaları yasaktı. Bu uygulama nedeniyle kale garnizonu çevrenin ekonomik sorunlarına da yabancı kalmıyordu.

Kapıda nöbetçi olarak iki asker bulunur ve kulelerde 24 saat nöbet tutulurdu. İçkiye izin yoktu ve bu yasak seferdeki ordu için de geçerliydi. Hristiyanlar bu kuralın dışındaydı ve istediklerini yapabilirlerdi. Osmanlı saldırısından yansıyan korkunç uğultunun yarattığı korkuyu bastırmak üzere (Savoie Prensi Eugène'in ordusu da dahil) sarhoş olmaya teşvik edilen Avrupa ordularının aksine, sultanın orduları mideleri sadece inanç ateşiyle yanarak dövüşürlerdi. Dinî kurallara riayet son derece gevşekti ve bazı yüksek rütbeli subaylar bu kuralları tümüyle yok sayardı.

XV. yüzyılda bir sınır garnizonu 50 kadar yeniçeri ve 30 civa-

rında diğer askerden oluşurdu. Ancak yerine göre farklılıklar gösteren bu sayı, XVII. yüzyıla girildiğinde genelde yanya inmişti. Oysa bu az sayıdaki bir güç bile Zvecaj'ın Macar kralına karşı sekiz hafta direnmesine yetmişti (surlar yıkıldıkça gece gündüz demeden onanıyordu). Kalelerin savunmadaki fonksiyonu çift yönlüydü; düşman saldırısında sultan ordusunu toplayıp gelene kadar sınırları savunmaktı. Bunun yanı sıra bir eyaleti valiye karşı da korurdu, çünkü garnizonlar valiye bağlı olmadığından kendisini denetim altında tutabilirlerdi.

Demirkapı'daki Adakale

Tuna Nehri üzerindeki en güçlü kale Habsburglar tarafından 1689-1690 yıllarında Demirkapı'ya yakın bir adanın üzerine inşa edilmişti. Adakale, nehrin yukarı bölgesinin anahtarıydı. 1690 yılında sahildeki diğer kalelerle birlikte Osmanlıların eline geçti. Osmanlılar Adakale'de, burasını sahildeki savunma hattıyla birbirine bağlayan tünel hariç, pek bir değişiklik yapmadılar. İmparatorluk orduları koruganların bile ağaçtan yapıldığı bu ormanlık araziye büyük miktarlarda taş taşıdı. Adakale, Osmanlılar için hem bir ileri karakol hem de Tuna donanmasına destek verecek önemli bir müstahkem mevkiydi. Habsburg topraklarının huzurunu bozacak baskınlar için bir üs olarak kullanılabilirdi. Bugün ikinci bir barajın suları altında olan bu kale tarihî açıdan, XVIII. yüzyıl başlarında tutulan envanterinin günümüze kadar korunmuş olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Ayrıntılara gösterilen özen, Osmanlı gücünün sonbaharında bile her şeyi ne kadar dikkatle planladığının ve kalelerini, teorik olarak dahi ne kadar iyi donatmış olduğunun kanıtıdır.

Bu listede demir takviyeli 51 adet kapı, demir kirişler, palangalar ve zincirler, kale kapısındaki 7 adet sivri uçlu büyük demir kaba-ra, menteşeler, yaylar, musluklar, vidalar, ızgaralar ve merdivenler gibi demirbaşların hepsi sıralanmış; 32 kazan, 14 tencere, 51 su tulumu, 3 demir dolap, bıçaklar, güğümler, deri masa örtüleri ve 100 adet çuvaldıza kadar bütün mutfak eşyasının hesabı verilmiştir. Kalede ayrıca 106 döşek bulunduğu kaydedilmiş, cephanesinin envanterinde ise 94 adedi bronz, 6 adedi demir döküm olmak üzere çeşitli top-lar, 142 adet tokmak, kepçe, ölçek, barutluk ve çadır dikim iğnesi yer almıştır. Top arabaları yedek parçalarıyla listelenmiş, ayrıca bir kıs-

mı süngülü 3 311 adet düşman tüfeği, kılıçlar, hançerler, kargılar, mızrak başlıkları, 3 173 bomba, 26 018 el bombası, 17 813 top güllesi, kutularla fişek ve misket, barut, destelerle kartuş kâğıdı bulunduğu belirtilmiştir. Mermi yapmak için kurşun kalıplar olması tüfeklerin çaplarının standardize edildiğine işaret etmektedir. Listenin sonunda barometreler, saatler, açölçerler, keserler, keskiler, çekiciler, örsler, lağımclar için 6 531 kürek, bahçıvanlık ve balıkçılık aletleri, cerrah aletleri ve donanmaya ait stoklara ilaveten 17 çadır, çadır bezleri, her türlü halat ve 5 850 adet kenevir torba ve çuval da yer almıştır.

Kale, kıyıya tünelden başka bir yüzer köprüyle de bağlıydı ve sel basmasına karşı pompalar vardı. Bu vahanın bahçelerinde kiraz, erik, şeftali, elma, armut, fındık, ceviz, 19 ayrı tür üzümünden başka mısır, arpa ve buğday gibi tahılların yanı sıra çeşitli sebzeler yetişirdi. Nehirden bol miktarda mersinbalığı çıkıyordu. Burası başka yerlere kıyasla kışları ve savaş zamanı hariç konforlu bir görev yeri idi. Döşek sayısı garnizonun yaklaşık 100 kişiden ibaret olduğuna işaret etmekteydi. Dağlar gibi diğer malzemenin, ordunun gelişi için stoklanmış olması muhtemeldi. Binlerce kürek herhalde bir lağımçı birliğinin gelişini bekliyordu.

Yeniçeriler ayrıca eyalet başkentlerinde valiye destek vermek üzere görevlendirilirdi. 1669 yılında 400 yeniçeriden oluşan bir orta, mahallî yeniçerilerin ve sipahilerin katıldığı bir ayaklanmayı bastırmak üzere İstanbul'dan Şam'a yollanmıştı. Mahallî birliklerin disiplinsizliği, kötü atıcılar olması ve askerlikten çok ticaretle ilgilenmeleri nedeniyle bu görevi zorlanmadan yerine getirdiler. Fakat düzeni korumak üzere şehirde yerleşenler zaman içinde yozlaşmış sonunda bu görevden atıldılar.

Sınır görevi kolay değildi. XVI. yüzyıl sonunda yazılmış bazı mektuplar⁶⁰ Osmanlı gücünün zayıflamaya başladığı bu dönemde Macaristan sınırındaki sorunlara ışık tutmaktadır. Yöredeki Osmanlı valisi sürekli olarak 1568 anlaşmasına uyulmadığından ve çatışmaların, baskınların ve adam kaçurmaların gündelik olaylar haline geldiğinden yakınmıştır. İmparator II. Maximilian, Estergon valisine ve Beylerbeyi Ferhad Paşa'ya her yıl para, fincan ve çanaklardan oluşan bir haraç ödemek zorundaydı. Ferhad Paşa'ya ayrıca tüfekler ve saatler de yollanıyordu. Yeniçeri ağasına arasında saatlerin de bulunduğu daha mütevazı hediyeler gönderiliyor ve sultan ve vezirleri için önemli miktarda para sağlanıp saklanıyordu. Maca-

ristan halkının yansı savaşlarda ya ölmüş ya da esir düşmüş olduğundan ülke perişanlık içindeydi ve Budin paşasının görevi zordu. Osmanlı birlikleri fethedilen bu topraklarda sadece belirli noktalarda üslenmiş olduğundan asayişini sağlamak imkânsızdı. Tımar sahipleri hasat yaparken ve hatta köy papazını ziyarete giderken saldırıya uğrayıp kaçınılıyordu. Kiralarını toplayamıyorlardı ve valinin habercileri merkezden uzaktaki kalelere ulaşır birlikleri yardıma çağırıyordu. 1590'dan sonra Budin valilerinin sık sık değiştirilmesi ve hatta sırayla nöbetleşe göreve getirilmeleri bu soruna yardımcı olamadı. Ertesi yıl şikâyetler çığ gibi arttı; iki taraf da askerlerini kesinlikle kontrol edemiyordu. Avusturya Arşidükü Ernst'in, esir generalleri soğuk mahzenlerde aç, susuz hapsettiği ve eve dönmekte olan esirleri fidye almak ya da rehin olarak elinde bulundurmamak için yeniden tutsak aldığı söyleniyordu. Hatta Ferhad Paşa'ya, talihsiz bir subayının çenesinden sökülen bir avuç diş bile yollanmıştı. Macarlar kanuna aykırı düellolara rağbet etmekte hatta mektuba göre silahlı yarışmalar düzenlemekle itham edilmekteydi. Bazı köylüler vergilerini mahallî arazi sahiplerine ödedikleri takdirde kazığa geçirilmekle -Osmanlıların devraldığı eski bir Balkan geleneği- tehdit ediliyordu. Hepsinden önemlisi İstanbul bir türlü ödenmeyen savaş tazminatı için sabırsızlanmaktaydı.

Macarlar da aynı derecede şikâyetçiydi. Tazminat yerine ulaşmamıştı, çünkü bazı yeniçeriler ve subayları kervanı pusuya düşürmeyi planlamıştı. Bu iddia yeniçerilerin yeni ağalarına verecekleri teftiş için toplandıkları ileri sürülerek şiddetle yalanlandı. Ancak Arşidük Ernst bazı gemilerin tahrip edildiğinden şikâyet edince, Ferhad Paşa suçsuz olduklarında ısrar etmelerine rağmen birtakım subayları hapse attı. Kanlı bir arbedede (köylüler bu arada fırsattan istifade odun çalıyorlardı) Osmanlıların açıklamasına göre 12, arşidükün iddiasına göre 130 kişi öldü. O yıl ürünü kaldırmak, bazı değirmen sahiplerinin her biri 4'er Türk'e karşılık serbest bırakılmasına rağmen zor oldu. Yağma edilen köylere araştırma yapılacağı vaat ediliyordu. Eğer suçlular sultanın ordusundan ise ve de amaçları sipahiler için ödenmemiş vergileri almakla sınırlı değilse cezalandırılacaklardı. Bu vergiler başka hiçbir geçim kaynağı olmayan sipahiler için toplanıyordu. İki tarafın da bir uzlaşma arayışı içinde olduğu sezilmekteydi, ancak Osmanlı subayları artık sadece dışlerini değil, kulaklarını, burunlarını ve parmaklarını kaybeder olmuş-

tu; bir diğer Habsburg arşidüküne göre bu acımasız cezalar, haptsten kaçma teşebbüslerini engellemek içindi.

Bununla beraber, beyler suçları nedeniyle görevden alınırken araçlar dürüstlükten uzak, bildiklerini okuyorlardı. Üç tüccar Musevîleri ve Müslümanları dolandırarak edindiği büyük servetle Macar topraklarına sığınmıştı. Macarların iade etmediği bu suçlu tüccarların servetine ne olduğu ise meçhuldü. Büyük bir Osmanlı gücü bir Macar kalesini kuşattığında paşa, bu gücün kendi komutası altında olmadığını ve şikâyetin İstanbul'a yapılması gerektiğini ileri sürmüştü. Üç köyün yöneticisi bir paşanın emriyle idam edilmişti. Bunun nedeni bölgelerinde Macar birliklerinin bulunduğunu rapor etmemiş olmalarıydı. Ve gerçekten Macar birlikleri bazı Osmanlı mevzilerine saldırılarda bulunmaktaydılar.

Paşa'nın mektuplarında sık sık tekrarlanan konulardan biri vergiler, ödenmeyen tazminat ve bulunduğu kalenin dışına çıkacak Osmanlı askerini bekleyen tehlikelerdi. Ferhad Paşa'nın öldürülmesi üzerine yerine gelen daha sert ve savaşçı vali, yasal olmayan bir sefere çıkarken Bosna paşasını özellikle engellemedi. Ve Paşa 1593 haziranında Osmanlı'nın çöküşünü simgeleyen çürümüş bir köprüden geçerken düşüp boğuldu. Son sadrazam Rüstem Paşa'nın oğullarından biri de kaybolanlar arasındaydı. İmparatorun elçisinin bu konuda sergilediği alaycı tavır Budin paşasını fena halde öfkeliendirdi. İstanbul'un büyük bir infial içinde olduğu söyleniyordu. Mevsimin geç olmasına rağmen Sadrazam Sinan Paşa komuta ettiği bir orduyla Budin'e hareket etti. Savaş hazırlıkları, mevsimi geldiğinde hediye çiçek fideleri gönderileceği vaadiyle gecikti. Mektupların bu kısmında halkın ıstıraplarından da alışılmadık şekilde söz edilmektedir.

Böyle bir ortamda yeniçerileri görev yerlerinde tutmak için ek bir gelirin özendiriciliği şarttı. Kalenin sınırları içine kapanmış yeniçeriler arada bir baskın yapıp, yasaklanmış olmasına rağmen silahlı yarışmalar ya da bir iki düello düzenleyerek tatmin oluyorlardı.

Yangın ve ayaklanma

Kolluk görevinin yanı sıra, yeniçerilerin üstlendiği önemli bir sorumluluk da yangınlarla mücadele etmektir. Bunun için özel eğitim görürler ve çeşitli gereçlerle donatılırlardı. İstanbul'da kundak

sonucu çıkan yangınlar pek çoktu ve bunları diğer nedenlerle oluşan yangınlardan ayırt etmek kolay değildi. Evleri mangalla ısıtılan, ahşap binalardan ve büyük bir kalabalığın doldurduğu daracık geçitlerden ve sokaklardan oluşan bir şehirde halk, yangının getireceği felaketlerin bilincindeydi. Ancak bu bilinçlenme ne düzeyde olursa olsun, geceleri ve özellikle fırtınalı havalarda çıkan yangını, alevlerin ilerlediği yöndeki evleri yıkarak önlemek imkânsızdı. Yangını Galata Kulesi'nden ya da Eski Saray'ın yanındaki Beyazıt Kulesi'nden hemen görmek mümkündü. Yangını, bu kulelerdeki yeniçeri gözcüler davullar çalarak, gece bekçileri de ucu demirli sopalarını sokak taşlarına vurarak haber verirlerdi. Yangınla mücadele etmek, sadrazamla yeniçeri ağasının görevleri arasındaydı. Yangın giderek büyürse sultan da bizzat yapılan çalışmalara katılırdı.

Sultanahmet Meydanı'nda barut deposu olarak kullanılan bir kiliseye 1489'da bir fırtına esnasında yıldırım düştü ve çıkan yangında sadrazam hayatını kaybetti. Depoda meydana gelen patlamalar çok uzaklara kadar taş parçaları fırlatmış ve büyük zarara sebep olmuştu. Bu felaketten bir süre sonra, 1501 yılında, yine fırtınalı bir gecede ahşap evlerin birinden sızrayan kıvılcımdan çıkan yangın kısa sürede şehre yayıldı. Bu kez de ya düşen bir yıldırım ya alevler ya da civardan yansıyan sıcaklık Galata'daki bir barut deposunu tutuşturdu. Depo patladığı sırada Haliç'i kayıkla geçmekte olan Sadrazam Mesih Paşa ve Yeniçeri Ağası Karagöz Paşa teknenin isabet olmasıyla yaralanıp birkaç gün içinde hayatlarını kaybettiler.⁶¹

İstanbul ilk büyük yangını 2 temmuz 1539'da karşılaştı. Yangın Baba Cafer Hapishanesi civarında zift satan bir dükkânda başlamıştı. Hapishanedeki mahkûmların hepsi de ilgisizlik yüzünden yanarak can verdi. Öte yandan servetiyle ünlü Sadrazam Ayas Paşa diğer bütün vezirler ve toplanabilen yeniçerilerle birlikte sabah-tan akşama kadar yangınla boğuştu. Ölü sayısı yüksekti ve alevler İstanbul'un birçok mahallesini kül yığınına çevirirken Ayas Paşa aldığı yaraların etkisiyle öldü.

Yeniçeriler yangını da politik bir silah olarak kullandılar. 1554 yılında Anadolu'ya yapılan bir sefer sırasında yeniçeriler Rüstem Paşa'ya duydukları nefreti göstermek için Amasya'yı ateşe verdikten başka çıkan yangının söndürülmesine de engel oldular. 1569'da İstanbul'un Yahudi mahallesinde bütün bir gün ve gece süren bir yangın çıktı. Sokollu Mehmed Paşa yangının söndürülmesiyle uğ-

raşırken çetin bir sorunla karşılaşmıştı: yeniçerileri bu işte kullanamıyor ve de yangın yerine giden yollardaki evleri yağmalanmaktan koruyamıyordu. Bunun nedeni yeniçeri ağasının hasta olmasıydı; ondan başka hiç kimse yeniçerileri çalıştıracak ve talana son verecek güce sahip değildi. Yeniçeriler kahramanca çabalarının karşılığını terfiler yerine dolgun ödüllerle almak istiyordu. Birçok paşanın yangınlarla yiğitçe baş etmeye çalışırken can vermiş olması, bu felaketlerde karşılaşılan tehlikenin ne derece büyük olduğunu göstermektedir. Yangını söndürmeye uğraşmak yerine soygunculuk daha kârlıydı. Sonraları yeniçeriler talan gayesiyle kundakçılığa da başladılar. 1588'deki bir yangın Bedesten'den Haliç'e uzanan mahalleleri kasıp kavururken yeniçeriler, III. Murad yönetimine duydukları düşmanlığı göstermek için yağmacılığa girişmişti. Aynı nedenlerle 1590 yılında şehrin iki ayrı semtinde yangın çıkardılar. 1591 yılının temmuzunda Pera'nın altında bulunan Tophane'de, top dökümhanelerinin yakınlarında kundak sonucu olmayan gerçek bir yangın çıkmıştı. Boğaz'ın karşı yakasından kayıklarla söndürmeye gelen yeniçeriler, topçuların yangını kontrol altına aldığını görüp bekledikleri ödülден düş kırıklığına uğradılar. Ancak bunu fırsat bilip düşmanlık besledikleri Diyarbakır Valisi İbrahim Paşa'dan intikam almak istediler. Bunun nedeni paşanın bir yeniçeri arkadaşlarını öldürmüş olmasıydı ve ona karşı nefret doluydular. Karaya çıkıp İbrahim Paşa'nın Şehzade Camii ile Eski Odalar yakınında bulunan konağını ateşe verip büyük zarara sebep oldular. Oysa ertesi yıl Ayasofya yakınlarında çıkan bir yangını canla başla çabalayarak kısa zamanda söndürmüşlerdi.

1633 eylülünde çıkan büyük bir yangın yeniçerilerden intikam almış, şehrin beşte birini silip süpürdükten sonra Eski Odalar'ı da bir kül yığını haline getirmişti. Böylece yatacak yerleri kalmayan yeniçeriler kahvehanelere sığınmaya çalıştıysa da, IV. Murad kendisine karşı komplolar hazırlanmasından kuşku duyarak buraları kapattı.⁶² Yedi yıl sonra sıcak bir ağustos akşamı koyun yağhanesinde çıkan yangın büyümeye başlayınca Kara Mustafa Paşa buraya yetişmeye çalışmış, ancak kayığıyla yanaşırken meydana gelen patlama sadrazamın yüzünü kavurarak ömür boyu silinmeyecek yanık izleri bırakmıştı. Kara Mustafa Paşa'nın içkiye olan tutkusunun bu olaydan sonra başlamış olması mümkündür.

1688'de yeniçerilerin yangın söndürme işlerinde gevşek dav-

randıklarını ve alevler Haliç'in fakir mahallelerine yayılırken halkı huzursuz ettiklerini görüyoruz. 1718 yılında meydana gelen yangın gerçekten büyük zarara yol açmış, vezirlerin konaklarını, yeniden inşa edilen Eski Odalar'ı ve Şehzade Camii yakınındaki acemi oğlanı kışlasını yok etmişti. Bu durum birtakım yeni düzenler kurulmasını gerektiriyordu. 1721'de I. Selim'in yaptırdığı caminin yakınında çıkan bir yangına Sadrazam İbrahim Paşa 150 kadar eğitilmiş yeniçeri ve Davud (David) adında bir Fransız'ın icadı olan yangın söndürme tulumbalarıyla yetişti. Bu tulumbalarla minare boyu su sıkılarak alevler süratle söndürüldü. Ağustos ayında Balat'ın kenar mahallelerindeki yangın da aynı şekilde -yeniçerilere gösterecekleri gayret karşılığı ödülleri vaat edilip halkın korkusu yatıştırıldıktan sonra- bu tulumbalarla kontrol altına alınmıştı.

Ertesi yıl millî hisleri galeyana gelen bazı seraseriler İran Sefaret'i'nde görevli ve hoşlanmadıkları memurların evlerini ateşe verdiler. Ancak tulumbacı yeniçeriler zamanında yetişerek başıbozukları kendi kazdıkları kuyuya düşmekten kurtardı. 1750'de Baron de Tott anılarında, sık sık meydana gelen feci yangınlardan bahseder. Bunlardan biri Haliç kıyılarında başlayarak yayılıp Topkapı Sarayı bahçesinin duvarlarını aşan bir yangına aittir. Bu yangın Pera'daki Maison de France'tan olduğu gibi görülüyormuş. Alevler sadrazamanın konağını yerle bir ettikten başka Ayasofya'nın kubbelerini kaplayan kurşun levhaların da eriyip akmasına sebep olmuş. Tott, sultanın da bizzat yangın yerine geldiğini, alevlerin evleri yıkmakla uğraşan bir yeniçeri birliğini çembere aldığını ve askerlerin yanarak can verdiğini anlatmaktadır. Yerle bir olan bu evlerin yeniden inşası tamamlanmadan ikinci bir yangın daha çıkmış. III. Osman (1754-1757) şehrin sokaklarını genişletmeye çalışmışsa da bu girişimi dinî vakıflara mensup kimseler tarafından engellenmiş. Tott, sultanın yangınla mücadeleye her zaman nezaret ettiğinden ancak pek çok yangının kasten çıkarıldığından ve yeniçerilerin halkın üstüne su sıkarak eğlendiklerinden bahsetmektedir.

XVIII. yüzyılda peş peşe çıkan yangınlar genelde yönetim bozukluğundan kaynaklanan huzursuzlukla bağlantılıydı. Özellikle 1769 yılında moral destekten yoksun bir ordunun imparatorluğu Ruslara karşı savunamamış olmasında bunun büyük payı vardı. 1782'de meydana gelen yangın faciasında sultan saraydan çıkıp süratle Beşiktaş'a gelerek burada bulunan vezirlerine katılmıştı. Vezir-

ler ise oradan oraya koşturup duruyor ve kaybedileceği başından belli bir savaş veriyorlardı. Yeniçeriler yangının söndürülmesi için ya da sair nedenlerle oraya buraya dağılmış olduklarından kışlaları da hasar görmüştü. 1808'deki yangın, o yıl meydana gelen ayaklanmayla bağlantılı olarak Dokuzuncu Bölüm'de anlatılmıştır.

Yangınların yeniçeri ayaklanmaları ve birtakım politik ihtiraslarla ilişkisi, Osmanlı tarihinde sık rastlanan bir konu olmuştur. Yeniçerilerin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda gözden düşmesine sebep olan kanun ve nizam dışı davranışları her zaman belirli bir haksızlığa karşı gelmeyi hedeflemiyordu. Bunda kaba kuvvetin ve kabadayılığın payı büyüktü. Bazen bir hedefe yönelik olsa ve koparılan gürültü köklü bir nedene dayanıyormuş izlenimini verse de, yaptıkları zulüm çoğu kez gayesizdi. Kötü niyetle başlayan kargaşanın olumlu sonuçlar alınan bir ayaklanmaya dönüştüğü de görülmüştü; örneğin 1651'de loncaların kurumsallaşmasının kabul edilip destek verilmesi ve yeniçerilere loncalara katılma hakkının tanınması gibi. Öte yandan Sokollu Mehmed Paşa tarafından Cihangir'de yaptırılan rasathanenin düşüncesizce yakılıp yıkılması imparatorlukta müspet ilmin gelişme yolunu tıkamış, bu olay gerici ulemanın yeniçerilerin bilinçaltında var olan kundakçılık eğilimini körüklemesinden kaynaklanmıştı.

Cavendish, 1589'da İstanbul'a geldiği dönemde devletin içinde bulunduğu sorunlardan bahseder. Anlattıklarına göre varışından iki ay önce İstanbul, başkaldıran yeniçeriler tarafından yakılmıştı. Buna sebep sultanın yakın çevresindeki iki kişiden hoşnut olmamaları, yeni uygulanan bir vergi ve sadrazam tarafından tayin edilen yeniçeri ağasını kabule zorlanmalarıydı. İsyancılar sarayın kapısı önünde toplanıp üç kelle istemişler, Sultan III. Murad bu istekleri geri çevirince şehrin birçok semtini yakıp yıkmışlardı. Ayrıca sultana haber gönderip sarayı yıkmak ve oğlunu Anadolu'dan getirip tahta oturtmakla tehdit etmişlerdi. Hiçbir vadin ve hediyenin işe yaramadığını gören III. Murad yeniçerilerin isteklerini kabul etmek zorunda kalarak istenmeyenleri onlara teslim etmiş ve zavallılar atların kuyruklarına bağlanıp sokaklarda sürüklendikten sonra da kafaları kesilmişti. Böylece tatmin olan yeniçeriler dağılıp halkın yangını söndürmesine göz yummuşlardı. Cavendish'in anılarına göre bu yangında şehir merkezinde 48 000 ev yanmıştı.

Kötüden daha da kötüye

İngiliz sefirinin eşi Lady Mary Wortley Montagu, 1717 yılında Belgrad'a geldiği zaman burasının yeniçeriler ile başlarındaki paşanın yumruğu altında yönetildiğini gördü. Gerçekte paşaya da hükmedenler yeniçerilerdi. Bir önceki paşa Alman hududu boyunca yapılan yağmacılığı önlediği için düşmana yumuşak davranmakla suçlanıp yeniçeriler tarafından öldürülmüştü. Paşa Edirne'ye gönderilerek kadı ile şeyhülislamın karşısına çıkarılmış, kendisine nasıl olup ta kâfirleri koruduğu ve yeniçerilerin ekmeğine mani olduğu -her zamanki şikâyetler- sorulmuştu. Paşa da bütün bu suallere bir anda cevap veremeyeceğini, tek bir can taşıdığını söyleyince daha hüküm verilmeden orada katledilmişti. Dolayısıyla yerine tayin edilen paşanın asilere boyun eğmekten başka yapacağı bir şey yoktu.

Mary Montagu ve eşi, bir an önce Belgrad'dan ayrılp Edirne'ye ulaşmak istiyordu. Gereken izinlerin verilmesi ve kendilerine muhafızlık yapacak yeniçeri müfrezesinin hazırlığı için bir süre bekledikten sonra ancak yola çıkabildiler. Çürümeye yüz tutan Osmanlı İmparatorluğu'nun egemen olduğu toplumlara sağladığı geleneksel güvencenin nasıl yok edildiğine de böylece tanık oldular. Sırbistan ormanları soyguncu çetelerle doluydu ve bunlar askerî birliklere bile saldırmaktan çekinmiyorlardı.

Sefir ve eşi, yeniçerilerin, yol boyunca ele geçirdiği kümes hayvanlarını ve koyunları hiç acımadan boğazladığını gördüler. Kendileri kötü bir davranışla karşılaşmaktan korkan köylüler bu hayvanlar için hiçbir karşılık talep edemiyorlardı. Kuzular, kazlar, hindiler hepsi de merhametsizce öldürülüyordu. Paşa'nın yöreyi gezerken yaptıkları daha da kötüydü. Gittiği yerlerde kendisi için kurulan sofraları silip süpürdükten başka köylüden bir de dış kirası adı altında para topluyor, hediyeler alıyordu. Bu dönemde ordu her şeye hükmediyordu. Sultan III. Ahmed dahi adeta ordunun kölesi haline gelmişti ve yeniçerilerin surat asmasından bile korkmaktaydı. Daha önceleri IV. Mehmed İstanbul'un boğucu ortamından kaçarak Trakya'nın tertemiz havasına sığınmış, ancak düzensizliği de kendisiyle birlikte getirdiği için halkın gözünden düşmüştü. İstanbul taşıyamayacağı kadar kalabalıktı ve haşaratın işgaline uğramıştı. Subaylar şehir dışında kurdukları çadırlara kaçmışlar, asker

de halkın imkânlarına sığınmıştı. 1672 şubatında bir fırıncı yeniçeri askerinin verdiği değeri düşük parayı kabul etmediği için canından olmuştu.

Yeniçeri Ocağı Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden önce yozlaşmaya başlamıştı. Bunun tek nedeni, iddia edildiği gibi ocağa aşağı sınıf halktan Müslümanların alınması değildir (bunların arasında Araplar ve Çingeneler yoktu). Yozlaşmayı sadece loncalarla ilişkilerin artmasına ya da halka çok yakın olan Bektaşî dervişlerinin etkisine de bağlamak doğru değildir. Bunun tohumları daha önceleri atılmıştı. Yeniçeriler uzun süre savaşa zorlandıklarında her zaman başkaldırmıştı. Paraya da aşın düşkünlüler. İçmeye de meraklıydılar. XVI. yüzyıl başlarında II. Bayezid'i meyhaneleri açmaya zorlayanlar da onlardı. Sert bir hükümdar olan IV. Murad tütün içmeyi yasaklamış ve buna uymayan yeniçerileri ağızlarında çubuklarıyla astırmıştı. Ancak IV. Murad da I. Selim gibi sıradışı sultanlardandı. XVII. yüzyılda Köprülü Mehmed'in tarikatları kapatmasını yeniçeriler önlemişti. Suriye ve diğer eyaletlerde aynı derecede başına buyruk davranıyorlardı. İstanbul'daki loncalarla ismen ilişkili olmalarına rağmen başkentteki yeniçeriler kadar haristiler. Tüm İslam ve Batı dünyasının şehirlerinde olduğu gibi bu arsız kabadayılar aşağı tabakadan genç kitlelerle yakın ilişki içindeydi. Aynı şekilde yeniçerilerin de İstanbul'daki ayaktakımıyla da dışa yansımamış bir bağlılığı vardı.

Donanma

II. Bayezid'e kadar güçlü bir donanma olmayışı, sonraki Osmanlı hükûmetlerini zor durumlara sokmuştu. Yıldırım Bayezid, 1396'da Niğbolu'da yenilgiye uğrattığı İmparator Sigismund'un yelken açarak Marmara'yı geçmesini önleyemedi. Yapabildiği tek şey elinde esir tuttuğu birtakım soyluları Gelibolu sahillerinde paçavralar içinde yürüterek onu küçük düşürmek olmuştu. II. Mehmed fethettiği ülkelerden getirdiği marangozları tekne yapımında kullanmış, onlardan gemici olarak da yararlanmıştı. Sonunda adalara, hatta İtalya'nın topuğundaki Otranto'ya asker çıkarabilecek güçte bir donanmayı denize indirdi. Venedikli korsanların soygunlarına da 300 teknedен oluşan bu deniz gücüyle 1468 yılında son verdi. Ancak gemilerin çoğu küçük teknelerden oluşuyordu ve bü-

yük bir donanmaya karşı koyacak güçte değildi.⁶³ Nitekim korsanlık yine de sürüp gitti.

Venedik ve Ceneviz kadirgalarını örnek alarak hafif tekneler yerine büyük savaş gemileri yaptıran II. Bayezid oldu. 1515'te oğlu I. Selim, sahil yolunu izleyerek Selanik'e giderken Rodos şövalyelerinin saldırısına uğradı ve maiyetindekileri öldüren korsanlardan zor kurtuldu.⁶⁴ Denizlerde üstünlük sağlanması, Cezayir sahillerinde korsanlık yapanların donanmaya alınması ve Batı'da Barbarossa adıyla tanınan boyun eğmez Barbaros Hayreddin'in Kuzey Afrika beylerbeyliğine ve kaptanpaşalığa getirilmesiyle başladı. Bu yaşlı denizci, batıl inançlara sıkı sıkıya bağlı biriydi. Akdeniz'i avuçları içine almıştı. Dönemindeki çoğu denizcinin aksine karayı gözden kaybedecek kadar uzaklara yelken açmaktan kaçınıyordu. İstanbul'da divana görkemli kaftanını giymiş, kılıcını kuşanmış ve elmaslarını takmış olarak kendi bayrağıyla gelirdi. Çok etkileyici bir kişiliği vardı. Emrindeki güçlü donanma Akdeniz'e batıdan doğuya hâkimdi. Galata'daki tersanede emri altında 100 okçusu vardı. Halic'in adı o dönemde Tersane Boğazı olarak değiştirilmişti. Bu tersanede III. Murad devrinde 2 364 yeniçeri ve acemi oğlanı bulunurdu.

İkinci önemli tersane ise Gelibolu'daydı ve buranın valiliği kaptanpaşaya verilmişti. Donanmayı kuran Barbaros Hayreddin Paşa değildi; ona yalnız başarısı ve ünüyle sahip olmuştu. Namı öylesine yayılmıştı ki, Cenevizli Amiral Andrea Doria, Barbaros'un kalyonlarının yakınlarda olduğunu duyduğu zaman olağanüstü tedbirler alıyordu. Fransa Kralı I. François, Barbaros'un müttefikiydi. 1543 yılında Osmanlı donanmasının kışı Toulon'da geçirmesini sağlamak için şehri boşaltıp camiler kurulmasına izin vermişti. Gariptir ama Osmanlı donanması yelken açtıktan sonra evlerine dönenlerin en ufak bir çizik dahi bulmadıkları ve askerleri överek göklere çıkardıkları söylenir. Oysa halktan on yıl vergi alınmaması dikkat çekicidir. O dönemde Toulon'da bulunan Maurand, şehrin yağmalandığından bahseder. Sorun Villefranche'tan gönderilen kötü ekmek yüzünden çıkmış, bunun üzerine Barbaros, Osmanlıların ekmeği kendileri pişirmesi için mısır unu talebinde bulunmuş. Bu ziyaretin sonunda Türk etkisi büyük ölçüde yayılmıştı. Barbaros ayrıca, sultanına büyük bir hizmette daha bulunarak yetenekli denizciler arasından yerini alabilecek nitelikte gördüklerini gemicilik ve savaş tekniği konularında eğitti.

Kadırgalar

Barbaros'un komutası altında 80 kadırgadan oluşan donanmanın Toulon'dan dönüşü, yeniçerilerin denizlerdeki görevi hakkında bir fikir vermektedir. Yolculuk 1544 yılının 23 mayısından 10 ağustosuna kadar sürmüştü ve ilk yarısı karada yapılan seferler benzeri çarpışmalarla geçmişti. Kadırgalarda her küreğe üç forsanın oturacağı sıralar vardı. Ayrıca her türlü işe koşulan 144 köle, 60 denizci ve 18 subay bulunuyordu. 100 sipahi ve 6 000 yeniçeri de kadırgalar arasında dağıtılmıştı (1587'de Hacı Paşa'nın filosundaki her kadırğa bu rakamın iki katı, yani 200 asker taşınıyordu). Barbaros'un yeğeni ile İtalyanca konuşan ve muhtemelen İtalyan asıllı olan Gelibolu Sancak Beyi Cafer Ağa da donanmadaydı. Ayrıca Maurand'dan başka bazı Fransız subayları ve tanınmış İngiliz Doktor Alban Hill de Barbaros'un yanındaydı.

Savona'ya çıktıklarında şehri tamamen terk edilmiş buldular; Barbaros adının yarattığı korkuydu bu. Elbe'de hiçbir dirençle karşılaşmadı. Orbetello Kalesi'nin kapıları içerdeki askerler tarafından kapatılmıştı. Burayı zapt etmek Osmanlılara 5 askere mal oldu. Giglio'da ise topları karaya çıkarmak gerekti. Kale 30 ölü verilerek ele geçirildi ve yakıldı. Önde gelen komutanların boynu vurulup 632 Hristiyan esir alındı. Doktor Hill ve Fransız subaylar henüz bu zaferi kutlamaya vakit bulamadan İschia'ya çıkılıp burası yerle bir edildi ve 2 040 esir zincirlendi. Vezüv Yanardağı'nın görkemli patlayışının ardından çıkan fırtınada kadırgaların biri kayboldu. Bunun üzerine donanma terk edilmiş olan Policastro Adası açıklarında toplanarak burayı da yakıp yıktı.

Lipari'de ise ciddi bir savunmayla karşılaşan Barbaros Hayreddin Paşa bizzat karaya çıkarak kuşatma toplarına ve yeniçerilere komuta etti. 11 gün süren çarpışmalarda 2 000 ev yıkıldı ve Osmanlılar 343 ölü verdiler. Lipari kuşatmasında 2 800 top güllesi kullanılmış, 10 000 kişi esir alınarak, kent yağmalanıp yakılmıştı. Barbaros daha sonra elinde bulunan çok büyük sayıdaki esirin fidye pazarlığını yapmak üzere Reggio'ya yelken açtı. Filo Venedik sularına girildiğinde, sultan ve serenissima barış yapmış olduklarından, İstanbul'a devam etmeden önce Zante'ye bir dostluk ziyaretinde bulunulmuş, malzeme ikmal yapıldı. İstanbul'da bayraklar ve törenlerle karşılandılar, ama sultan o günlerde başkentte değil Bursa'daydı.

Filolar genellikle büyük olur ve birkaç bölük asker taşırdı. 1554'te Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan Paşa'nın emrindeki Turgut Reis 103 kadırgaya kumanda ediyordu. Ertesi mevsim Piyale Paşa'nın komutası altında 70 gemiden oluşan bir filo vardı. Turgut Reis 1561'de Cenevizli korsan Visconte Scipione Cicala'yı esir almıştı. Cicala, fidyesi ödenip serbest kaldığında 16 yaşındaki oğlunu şansını denemesi için Osmanlılara bıraktı. İslamiyet'i kabul eden genç, en yüksek mevkilere kadar yükselerek Cigalazade Yusuf Sinan Paşa adıyla bir dönem yeniçeri ağalığı bile yaptı. Babası Cicala İspanya kralına ait bir deniz filosuna komuta ediyor, ailesi de Messina'da oturuyordu. Başarıyı gurbette yakalayan Messinalı Sinan Paşa, filosuyla şehrin açıklarında demir atarak annesini ve diğer akrabalarını ziyaret etmişti. Sinan Paşa daha sonra İran seferine komuta ederek meşalelerle yapılan son derece romantik bir savaşın da galibi oldu. Üç gün, iki gece süren askerlik tarihinin bu en olağandışı savaşında, geceleri dostu düşmandan ayırabilmek için ateşler yakılmış ve meşaleler kullanılmıştı.

Bir diğer İtalyan amirali, Calabria'daki Licastella'dan gelen Kılıç Ali Paşa, Sinan Paşa'dan da ünlüydü. 1571'de Lepanto bozgunundan kaçırmayı başardığı filosu yeni donanmanın çekirdeğini oluşturdu. Osmanlı donanması bir mevsim içinde yeniden toparlanarak denize indirildi, ama iki taraf da Avusturyalı Don Juan'ın deniz zaferinden gerekli dersi almamıştı. Gerçek şuydu ki pruvadan ilerleyebilen ve sadece kıçtan ve pruvadan kısıtlı sayıda top atabilen kadırgaların devri geçmiş, biraz rüzgârla manevra kabiliyeti çok daha artan ve bordasından salvo ateşi açabilen kalyonlar dönemi başlamıştı (Kılıç Ali Paşa, daha sonraları Cervantes'i esir almasıyla ün yapacaktı. Esareti süresince Cervantes'e son derece saygılı davranılmıştı).

Osmanlılar, kaptanları açısından her zaman böyle şanslı değildi. 1554 yılında Mısır'dan Hint Okyanusu'na açılan filonun amacı Portekizlileri bu sulardan sürmek ve ekonomik krize çözüm getirecek baharat ticaretini tekrar ele geçirmektir. Ancak kaptanlar cesaret sahibi olmayan ve ele geçirilen limanlarda halka sağduyusuz yaklaşan yeteneksiz kimselerdi. Aşırı davranışları Hint Okyanusu'nun son derece zeki ama vahşet düzeyinde acımasız Portekiz genel valisi Albuquerque Dükü'nden aşağı kalmıyordu. Bir de, uzaklardaki İstanbul'dan bu subayları kontrol etmek ya da verdikleri zararı değerlendirmek imkânsızdı.⁶⁵

Tuna üzerinde ayrıca bir nehir filosu bulunmaktaydı. Altı düz teknelerden oluşan bu filo, Belgrad'dan takviye gören bir dizi küçük kalenin yardımıyla XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar bu su yolunda Osmanlı egemenliğini korumuştur. Rusçuk'ta üslenen filoya Tuna'daki kaptanpaşa komuta ederdi. Bu 60 kadar teknenin tümü de Haliç'te inşa edilmişti. Filo, kara ordusu için gerekli atların ve malzemenin naklinde kullanılıyordu. Kanunî Sultan Süleyman'a Belgrad önünde gereken 300 topu bu tekneler taşıyordu. 1690'da önceleri Akdeniz filosuna komuta eden Mezomorto (yarı ölü) Kara Hüseyin Paşa sayesinde Demirkapı'nın altındaki Adakale ele geçirildi. Sava Nehri üzerindeki Novi Kalesi'nde bu filoya hizmet veren daimi bir tersane vardı. 1538-1539 yılları arasında bu tersanede 100 adet at nakliye teknesi inşa edilmişti. 1551 tarihli bir buyruk Zvonik bölgesinden 70 kürekçi toplanmasını emreder. Güçlü akıntı nedeniyle tekneler nehir yukarı atların yardımıyla çekilerek yol alırdı. Buna karşılık ticaret tekneleri üstünkörü yapıldı, çünkü Karadeniz'e çıkarlarsa kolayca parçalanacaklarından nakliye kara yoluyla devam ederdi.

Donanmanın insan gücü

Donanma komutanlarına büyük saygı duyulurdu. Kaptanpaşanın mevkii bazı dönemlerde sadrazamdan hemen sonra gelmekteydi ve bu göreve çoğunlukla Enderun'dan yetişmiş subaylar atanırdı. Üç fenerli bir paşa, uç tuğlu bir kara paşasından daha yüksek mevkide sayılırdı. Çoğu denizlerden gelmiş ve acemi oğlanı dönemlerini teknelerde geçirmiş askerlerdi. İlk yeniçeriler gibi onlar da esirler arasından seçilmiş olduklarından bir tür devşirmeydiler.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın karargâhının bulunduğu Cezayir'e yollanan 2 000 kadar yeniçeri zaman içinde Kuzey Afrika'nın yönetici sınıfını oluşturdu. Nüfusunun çoğunluğu hem karada hem denizde çalışan dalavereci kimseler olmasına rağmen, Cezayir onların sert yönetimi altında son derece düzenli bir şehir haline gelerek görenleri etkilemişti.

İlk zamanlar kadirgaların kürekçileri gönüllülerdi. Ancak sonraları bu zahmetli göreve esirler ve tutuklular yerleştirildi. Dökülen ter ve gözyaşının ve forsaların yerlerine zincirlenmesinin doğal sonucu olan kötü kokular karanlıkta bir kadirganın gelişini bir

kilometre kadar uzaktan haber verirdi. Kalyonlar ve diğer yelkenli gemiler özgür denizciler tarafından idare edilirdi. Bunlar Rumlar, Levantenler ya da aralarında İngiliz ve İskoçların da bulunduğu ve vatanına ihanet etme pahasına parayı verene hizmet eden yağmacılardı. Sonunda XVIII. yüzyılda Grenville'in vahşiler olarak aşağıladığı bir levent sınıfı oluştu. Tersanenin banyol adı verilen hamamdan bozma hapishanesi, ucuz emek sağlayan bir depoydu. 4 000'in üstünde tutuklu⁶⁶ bulunan bu hapishanede birçok Hristiyan mezhebinin ibadet yeri vardı. Hapishane yaşamı sadece elem-den ibaret olmasa da küçük keyifler bile hüsrarla son buluyordu. 1672 martında Sicilyalı bir mahkûm bir başka tutuklunun müzik aletini çaldığı için dövülerek öldürülmüştü.

Acemi oğlanları, Gelibolu ve İstanbul'daki donanmanın bakımını yapıyor, yeniçeriler de denizciliğin en cazip yönü olan ganimete borda etme hevesiyle donanmaya hizmet ediyorlardı. Bu arada iyi okçu olmaları da gerekiyordu. Arkebüzün menzili 100 metreden azken iyi bir okçu, gemiler rampa etmeden subayları ve tayfaları rahatlıkla avlayabiliyordu. 1589 temmuzunda Akdeniz'de seyreden Afrikalı siyah korsanlar bile vardı. Fransızlar aynı yıl Rum yağmacıları sindirmiş ve 1765'te de herkesin baş düşmanı Arnavutları mağlup etmişti. Aslında Yunan denizcilik geleneği korsanlık sayesinde gelişmiş ve 1 000 kadar zorba Yunanlı Selanik'e saldırıp 8 000 kişilik yeniçeri garnizonunu kaçmaya zorlamıştı. Şans eseri Rus ve Ragusa korsanları da denizde olduğu için rakip donanmalar birbirini kontrol altında tutuyordu. Gelmiş geçmiş en büyük korsan gemileri XVI. ve XVII. yüzyıllarda Rodos ve onları izleyen Malta şövalyelerine aitti.

Kaptanpaşalığa sık sık bir askerın tayin edilmesi politiktir, donanmayla ilgili olması önemli görülmezdi. Bu mevki denizcilik bilgisinden çok, bir çıkartma gerçekleştiğinde genel kumanda yeteneği gerektiriyordu. Osmanlıların çoğu deniz seferi, düşman donanmasıyla denizde savaşmak yerine karaya çıkartma yapmaya yönelikti. XIX. yüzyıl ortalarına kadar donanmaya Mezomorto gibi aslen yabancı olan komutanların tayinine, yabancıların usul ve taktiklerinin kopya edilmesine devam edildi. Kaptanpaşanın denizden, başmimarın inşaattan anlamadığı XVII. yüzyılda tersane Fransız etkisi altındaydı ancak burada Spurring adında bir İngiliz gemi mühendisi ve bazı İsveçliler de vardı. 1703-1706 yılları arasında yapılan kuru havuz, Toulon'dakinin kopyasıydı.

Reform: donanma başı çekiyor

III. Selim'in Osmanlı donanmasındaki reformları kara ordu-sunda da neler yapmayı tasarladığını gösterir. 1718'den itibaren kaptanpaşa, yozlaşmanın simgesi olmuştu. Gemi inşaatında yeni hiçbir gelişme kaydedilmemiş ve denizcilik bilgisi kaptanların sa-hilden uzaklaşmaktan çekindiği ve en ufak fırtınadan bile korktu-ğu bir düzeye inmişti. Subaylar ve denizciler kendi kumanyala-rından sorumlu olduğu için güverteler küçük aşevleri sergisine benzerdi ve şehirde olduğu gibi sık sık yangın çıkması olağandı. Çatlamış ya da iyi bakım görmemiş toplara yanlış güllerle yük-le-niyordu. 1770 Çeşme Savaşı'nda donanmanın tamamen yok ol-masından sonra güverteler kaptanpaşanın emriyle boşaltıldı. Ha-san Paşa'ya yeniden bir donanma yaratmak görevi verildi. Paşa, tersanede yeni kıslaların yapımı için iki Fransız mimar getirtti, üc-retleri ve eğitimi düzene koydu ve uygunsuz serseri takımının donanmaya girişini engelledi. Ege sahillerinden gemiler için üc-retli asker alındı ve bu gençlere terfi imkânı ve emeklilik hakkı ta-nındı. Bundan böyle denizcilerin yiyeceğinden kaptan sorumluy-du. Eskiden nevaleler gemi yola çıkmadan denizcinin evine tes-lim edilirdi.⁶⁷

Bu arada becerikli Baron de Tott ve İslam dinini seçen İngiliz Kampel Mustafa Ağa Türkiye'ye geldiler ve bir Fransız subayının da katkılarıyla daha sonraları mühendis mektebi olacak okulu kur-dular. Ancak subaylar arasında okula devam azdı ve rüşvet, terfi etmenin en hızlı yolu olmayı sürdürüyordu. 1784'te donanma bir kısmı iyi durumda olmayan 22 ana tekneden ve 15 firkateynden oluşuyordu. 1791'de donanma Karadeniz'de mağlup olunca Ha-san Paşa azledilerek yerine Küçük Hüseyin Paşa getirildi. Hüseyin Paşa'nın yardımcısı III. Selim'in yakın dostu İshak Bey'di. Yeni kaptanpaşa, subayların eğitimini zorunlu kılmanın yanı sıra sade-ce deneyimli oldukları kategorideki gemilere kumanda edebile-cekleri kuralını koydu. Ödemeler ve harcamalar için makbuz kesil-mesini zorunlu kıldı. Haliç'in yukarısında yeni barakalar yapıldı ve Karadeniz, Ege ve Tuna üzerindeki Silistre'de birçok tersane düzene sokuldu. 1789-1798 yılları arasında Fransız gemileri model alınarak 45 savaş gemisi inşa edildi. 1796 yılında 122 topu ve 1 200 mürettebatı olan Selimiye denize indirildi. Bahriye Mektebi, deniz-

cilerin yanı sıra asker de yetiştirir olmuştu, çünkü başka hiçbir askerî eğitim merkezi yoktu. 1804'te kurulan Bahriye Vekâleti, Osmanlı yönetiminin ilk çağdaş devlet kuruluşu olma özelliğini taşımaktadır. 1806'da deniz tıp okulunun açılışı da aynı derecede bir devrimdi. Sonuçta Osmanlı bahriyesi, 1826'daki Vakayı Hayriye'den bir kuşak önce yeniçeri etkisinden kurtulmuş oluyordu (bkz. Bölüm 10).

BEŞ İNCİ BÖLÜM

Zafer dolu yıllar

II. Murad: mistik bir yönetici

Yeniçeri Ocağı XVI. yüzyıl sonlarına doğru devşirme düzeninin gevşemesi ve Müslüman ailelerin, hatta ulema çocuklarının alınmasıyla bağlantılı olarak yozlaşmaya başladı. Bu uygulamanın tohumları aslında yüzyılın başlarında atılmış ve 1582’de de yasallaşmıştı. Ancak Osmanlı askerî gücünün zayıflamasını ocağa Müslüman kökenli ailelerden alınan bu çocuklara bağlamak haksız bir yaklaşımdır. Dönemin saray kitabı olarak bilinen *Kabusname*,¹ Türklerle ancak bir İranlıdan beklenebilecek iftiralarda bulunarak onları kaba zekâlı, cahil, düzensiz, övünge, adalet anlayışından yoksun ve ürkek olarak nitelendirmişti. Oysa Türkler gayretli, açık ve yürekli kimselerdi. Yeniçeriler IV. Murad gibi olağandışı hükümdarların yönetiminde zaman zaman başarıyla savaşmaya devam ettiler. Ortaklaşa paylaştıkları gurur duygusundan kaynaklanan değişken mizaçlı, çabuk öfkelenen bir yapıları vardı. Onların bu davranışı, İngiltere’de Edward dönemindeki İngilizlerin okullarına, kıtalarına ve kulüplerine duydukları takım ruhunun (*esprit de corps*) benzeriydi. Yeniçeriler kuruluş günlerinden itibaren, komutanları kendilerine katılmasa da başkaldıran dik kafalı bir grup olarak kaldılar.

II. Mehmed ilk kez, henüz çocuk yaşta tahta geçtiğinde naibi Çandarlı Halil Paşa, onun en gözde veziri olan Babüssaade Ağası Sabahaddin Paşa’nın evine bir yeniçeri baskını düzenlemişti. Bu baskın, kıskançlıklar ve rakipler arasındaki çatışmalardan kaynaklanmış ve bunu izleyen ayaklanmaya örnek oluşturmuştu. Askerî yenilgilerden doğan hoşnutsuzluk nedeniyle ordunun hükûmetleri devirmesi XIX. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunun özelliklerinden biri oldu. Ancak bu başkaldırıları etrafıca düşünülüp yerine gerçekçi çözümler getirilmeden yapılmıştı. Böylece Edirne kenti ve

pazar yeri ateşe verilerek yakıldı. Askerler, yükselen alevlerin karşısında, I. Bayezid'in eski sarayının bulunduğu (sonradan II. Selim döneminde en büyük Osmanlı camii'nin inşa edildiği yer) tepede toplanmışlardı. Ulufelerinden artakalanı ödenmediği takdirde Bizans yanlısı birini tahta geçireceklerini bildiren tehditler savurdular. Ulufe her zaman önemliydi, bunda da haklıydılar.

Sultan Mehmed'in babası II. Murad, Bursa'ya çekilerek kendini tasavvufa vermişti. Macarlarla Szeged'de on yıllık bir barış antlaşması yapmış, fakat onun tahtı terk ettiğini öğrenir öğrenmez Macarlar antlaşmayı bozmuşlardı. Bunun üzerine orduya komuta etmek üzere geri dönen II. Murad yeniçeriler tarafından coşkuyla karşılandı ve 1444'te düşmanı Varna'da kesin bir yenilgiye uğrattı. Sonra da arzuladığı değişik nitelikli yaşam için Manisa dağlarının eteklerinde, yeşillikler arasındaki sarayına yerleşti. II. Murad derviş değildi. Ruhunun bağımsızlığı peşinde olmasına rağmen mal ve mülkünden vazgeçmedi. Birçok Müslüman hükümdar gibi onda da *Kabusname* kitabı vardı. Kitap hükümdarlara 40 yaşına kadar,² yaşamın sınırlarına ulaşınca tahttan ayrılmayı, ayrıca günde bir kez yemeyi, evde içmeyi, yazın gençlerle, kışın kadınlarla keyif sürmeyi öğütüyordu. Hamama gınaşını gidilmeli, avlanmak için doğan, şahin, köpek ve çita kullanılmalıydı. Avcılıktan sonraki en soylu spor ise polo oynamaktı.

Tasavvuf kadar dünyevî konularda da bilgi sahibi olan II. Murad en gözde oğlunun ölümünden (bu Şehzade Mehmed değildi) duyduğu acıyı unutamadı. 1442 kışında Macar ve Sırp kuvvetleri ordusunu geri çekilmeye zorlamıştı. Bu yenilgi onu çok üzmüş, fakat Varna'da kazandığı zafer bozulan moralini güçlendirmişti.

1446'da altı aydır ulufe alamayan yeniçeriler yeniden huzursuzlanmaya başladılar. Gerçekten de 1429'dan 1441'e kadar sadrazamlık yapan Lütü Paşa onlara ancak akçenin değerini düşürerek ulufe dağıtabilmişti. Bu uygulama Osmanlıların ekonomik tarihinde bir model haline gelmiş, hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin başbakanlarından Adnan Menderes'in 1961 yılında idamının sebeplerinden biri olmuştu. Ücretli ordu 15 000 kişiydi ve üçte birini yeniçeriler oluşturuyordu. Öte yandan başka hiçbir ülke bu boyutta bir ordu beslemiyordu. II. Murad'ın küçük devleti böyle bir orduyu silah altında tutabilmek için gereken kaynaklardan yoksundu. Sonraları yeniçeriler bu sayının yaklaşık on katına ulaştı ve masraf korkunç

boyutlara vardı. Yeniçerilerin varlığı devlete hem destek vermiş hem de başlangıçtan beri, sürekliliğine tehdit oluşturmuştu. Ordu, kardeşi Mustafa'ya arka çıktığı zaman II. Murad bile ulemanın desteğine başvurmak zorunda kalmıştı.

Despot sultan

Halk ve onu bir bakıma devlet katında temsil eden yeniçeriler II. Murad'ın 1446'da geri gelişini memnuniyetle karşıladı. Bunun nedeni kendisinin gösterişsiz yaşam tarzına duyulan saygıdan çok oğlunun sevilmemesiydi. Herkesle konuşmaya açık olan Murad, demokrat ruhlu Osmanlı sultanlarının sonuncusu, oğlu II. Mehmed ise despot sultanların ilkiydi. Konstantinopolis'i aldıktan sonra kendini bilinçli olarak tebaasından uzak tuttu. Bizans'ın törensel kurallarını benimsemişti. Bunun bir nedeni çevresinde başka bir imparator modeli bulunmamasıydı. Bir diğeri de Yeni Roma'yı, Eski Roma'yı da ele geçirmek için bir hareket noktası, bir basamak olarak kullanmak gayesiyle fethetmiş olmasıydı.³ Buradan, bu yeni panteondan dünyaya, hiç değilse bir kısmına hükmetmeyi düşlüyordu. Ancak buna daha vakit vardı. Genç Mehmed'in erken yaşlarda edindiği kötü şöret, bir bakıma ona avantaj sağlamıştı. Askerlerinin onu sevmediğini bilen Bizans, bu hovarda şehzadeyi küçümsemiş ve dolayısıyla kendini güvence altında hissetmişti.

Mehmed'in tahta dönüşü kolay olmadı. Sadrazam, II. Murad'ın ölümünü gizli tuttu ve bu politika sonradan sultanların ölümünde bir kural haline geldi. Haber Manisa'da vali olarak bulunan veliaht ulaşana kadar Halil Paşa bu sırrı on beş gün saklamıştı. Babasının öldüğünü böylece öğrenen Mehmed, yıldırım hızıyla yola düşmüştü. Hazırlanmasını beklemediği maiyetinin büyük kısmı kendisine ancak Gelibolu'ya ayak bastığında ulaşabildi. Mehmed burada kendini güvende hissettiğinden iki gece kalıp dinlenerek yeniden yola çıktı. Büyük süratle yol alan veliaht, Meriç Nehri kıyısında bir gece daha mola vererek başkentteki karşılama hazırlıklarının tamamlanmasını bekledi.

Mehmed'e naiplik yaptığı sıra aralan açılmış olan Sadrazam Halil Paşa, yeni sultandan hoşlanmayan yeniçerileri kontrol altında tutmakta zorluk çekiyordu. Mehmed şehre girdiğinde Edirne'de gergin bir hava vardı. Yeni sultan, Halil Paşa'nın düşmanı olan göz-

de veziri Sabahaddin Paşa tarafından karşılanırken kendi akıbetlerinden kuşkulu olan devlet büyükleri kenarda duruyorlardı (Halil Paşa 10 yıl önce Sabahaddin Paşa'nın konağını yeniçerilere yağmalatmıştı). Oysa Sultan Mehmed, sadrazama duyduğu öfkeyi gizleyerek bütün vezirlerin makamlarında kalacaklarını buyurdu. Halil Paşa, kendilerini sultan seviyesinde gören bazı beyleri kendine bağlamıştı. II. Mehmed bu eski düşmanını Konstantinopolis'i fethettiğinde ortadan kaldıracaktı. Ordunun gözbebeği olan İshak Paşa, Sultan Murad'ın naaşını Bursa'da hazırlanan türbesine götürmek üzere büyük bir askerî birliğin başında yola çıktı. Paşa'ya verilen emirlerden biri de bazı vilayetlerdeki ayaklanmaları sindirmektir. Bu görev, yeniçerilere entrikalarla uğraşıp isyan hazırlamak yerine yeni ganimetler elde etme ümidi vermişti.

Sultan Murad'ın dul kansı da İshak Paşa'yla gidiyordu. İskenderoğlu ailesinden gelen bu orta yaşlı kadın, kocasının defin töreninde bulunacak ve aynı zamanda, Shakespeare'in Gertrude'u gibi, Mehmed'in emriyle İshak Paşa'yla evlenecekti. Öte yandan Mehmed, babasının bu kadından olan oğlu (ve kendisinin üvey kardeşi) Küçük Ahmed Çelebi'yi boğdururken annesinin ortalıkta olmasını istemiyordu. Küçük şehzadenin hayatta kalması ileride kargasalara yol açabilirdi. Dönme olan Evrenos Paşa'nın oğlu Ali Bey, çocuğu bir yay kırıyla vahşice boğmak yerine ipek kordonla boğazını sıkarak öldürdü. Küçük Ahmed Çelebi'nin ölümüyle kardeş katli acımasız bir yasa olarak sürdü. XVII. yüzyıla kadar Osmanlılar bununla, aile içindeki düşmanlıkları ve başkaldırmaları, hatta birbirine rakip kardeşlerin babaları henüz hayattayken çatışmasını önlemeye çalıştılar.

İshak Paşa Anadolu'daki ayaklanmaları bastırdı ve karargâhını Ankara'dan Kütahya'ya taşıdı. Bu karargâh imparatorluğun ortadan kalktığı 1923 yılına kadar Kütahya'da kaldı. Ardından İshak Paşa, Sultan Mehmed'le buluşmak üzere Bursa'ya hareket etti. Sultan buraya geldiğinde yeniçeriler arasında huzursuzluk baş göstermişti. Sabahaddin Paşa pek akıllıca olmayan bir düşünceyle sultanın tahta çıkışı şerefine onlara keselerle akçe dağıtarak öfkelerini yumuşatmayı önerdi. Pek hoş giden bu davranış o tarihten sonra her sultanın tahta çıkışında uygulanan bir âdet halini aldı, fakat aynı zamanda Osmanlı ekonomisinde sorun yarattı, hatta hükümdarı devirmek için bir neden bile oldu. Sultan Mehmed hiç istekli olma-

makla birlikte öneriyi kabul etmek zorunda kaldı. Ancak kendisini rahatsız eden bu uygulama yüzünden hursını yeniçerilerin küstah komutanından çıkararak Kazancı Doğan Ağa'yı görevinden azletti.

Mehmed ortaları yeniden düzene sokmaya başladı ve onları sarayın içoğlanlarıyla takviye ederek sayılarını artırdı. Bu binlerce doğancı ve kapıkulu birlikleri, ilk seğmen bölüklerini (zağarcılar) oluşturdu. Devşirme yoluyla alınanları eğitecek zaman yoktu. Sınırlardaki kalelerin korunması için buralara asker gönderilmesi gerekiyordu. II. Mehmed öte yandan en büyük düşü olan Konstantinopolis'in fetih hazırlıklarıyla uğraşmaktaydı. Sınır boylarındaki birlikler yerel valiye bağlı olmayıp divana karşı sorumluydu. Böylelikle yerel yöneticilerin başkaldırma olasılığı kontrol altında tutuluyordu. Ayrıca küçük yeniçeri birliklerinin imparatorluğun dört köşesine dağıtılmış olması da, bunların başkentteki ortalarla işbirliği yaparak ayaklanmasını önliyordu. Bir diğer önlem de kalelerdeki garnizonlarda görev süresinin kısa tutulması ve buralardaki askere dağıtılan ulufenin artırılmasıydı. Zira buralardaki yeniçeriler iaşelerini kendileri temin etmek zorundaydı.

Sipahiler ise kendilerine tımar olarak verilen arazilerin kısıtlı olması nedeniyle en az piyadeler kadar sorun yaratıyordu. Bu nedenle Sultan Mehmed İslamiyet'i kabul etmiş Bizanslı toprak sahipleri ile Müslüman derebeylerine ait arazilere el koydu ve bunları yaşam boyu kullanma hakkıyla süvari sağlayan tımarlara bölerek Hazine'yi de bu yükten kurtardı. Sultan ayrıca ulemanın gücünü de kırmakta kararlıydı. Bu kimseler dinî vakıflar yoluyla üstü örtülü bir miras düzeni yaratarak, mal ve mülkün daimî bir irat olarak vârislere geçmesini sağlıyordu. Hayır kuruluşlarına, görevlerini gereği gibi yapmalarına ve destek veren ailelerin onları korumasına rağmen, sonuçta ülke topraklarının ve kentlerin yarısından çoğu dağıtılmak üzere devlete geçti. Büyük araziler, yeteneksiz olanlarla başarı gösteren 2 000 kadar subay arasında sürekli el değiştirdi. Bu uygulama soyluluğa karşı bir hareketti. Sultan giderek 20 000'den fazla köye el koydu ve buralardaki ulemayı, dervişleri ve yöneticileri etkisiz kıldı.⁴

Reformlar orduda disiplini sağladıktan başka askere güç kazandırdı. Gelecek yıllar büyük zaferlere ve birkaç yenilgiye gebeydi. En büyük zafer ise 1453'te kazanılacaktı. XI. Konstantinos, budalaca bir davranışla iki yıl önce tahta çıkmış olan sultandan büyük bir

meblağ talep etti. Tersi durumda kullanacağı koz, elinde tutsak olarak bulunan II. Mehmed'in amcası Orhan'ı serbest bırakıp karşısına rakip olarak çıkarmaktı. Bu davranışı Konstantinopolis'e yapılacak saldırını hızlandırmaktan başka işe yaramadı. Hazırlıklar Karaman Beyliği'ne karşı girişilecek bir sefer adı altında kısmen gizlenmeye çalışıldı. Boğaziçi'nin Avrupa yakasındaki Rumelihisarı için de bu seferin karargâhı olacak denildi. Buradaki kalenin yapımı 1452'de tüm Bizans dünyasında büyük endişe yaratmıştı. Sultan Mehmed inşaat sırasında bizzat taş taşınmış, maiyeti ondan aşağı kalmamış ve böylece yeniçerilerin sadakat duygusunu pekiştirmişti. Ankara'da birliklerini teftiş etmesinin yankıları çok geçmeden yayıldı. 4 000 seçkin piyadesini izlerken, "Bu rakamın 10 000 olması için çok şeyden vazgeçerdim" demesi üzerine yanındaki uyanık bir solak, kendisinin değil 10 000 böyle 20 000 piyadeye layık olduğunu söylemiş ve bundan büyük mutluluk duyan sultan bu askeri 100 altınla ödüllendirmişti.

Savaş ve felaket: şehrin düşüşü

Rumelihisarı yaz sonuna doğru bitmiş, fakat ordu yerinden kılmıdamamıştı. Ağır bir kış geçmiş, birlikler son ilkbaharını yaşayan şehrin surlarına dayanmıştı. Aralarında Hristiyan despotunun Novo Brdo'dan II. Mehmed'e gönderdiği madenciler de vardı. Bunlar Konstantinopolis surlarını yıkmak için lağımalar açmakla görevlendirilmişti.

Nüfusunun dörtte üçü tarafından terk edilmiş bulunan bir zamanların görkemli şehri Konstantinopolis'in düşmesiyle ilgili ayrıntılara burada yer vermiyorum. Ancak şehrin fethedilmesinde, yeniçerilerin katkısına bir parça değinmek gerekir karusındayım. Cenevizlilerin komutanı Nicolo Barbaro, tuttuğu kuşatma günlüğünde bu askerlerin vahşi yaratıklar gibi surların dibine kadar hiç korku duymadan sokulduklarını anlatır. Aralarından birkaçı öldüğü zaman daha çoğunun onların yerini aldığını ve ölen bir yeniçeriyi bir diğerinin hiç korku duymadan sırtlayıp götürdüğünü, hatta bu yeniçeri de vurulursa diğerlerinin gelip ikisini birden geriye taşıdıklarını yazar. Barbaro hiçbirinde ölüm korkusu olmadığından, tek bir Osmanlı ölüsünü surlarda bırakmanın utancıyla azap çekmektense on yeniçerinin ölmesini tercih ettiklerinden bahseder.

Nisan ayı boyunca Osmanlılar büyük saldırılarda bulundular. 18 nisan'da yeniçeri birlikleri her zamanki savaş naralarını atarak mehterin eşliğinde bir gece saldırısına geçtiler, fakat 200 ölü vererek geri çekildiler. Kuşatma toplanının attığı güller surlarda büyük çöküntüler yapmıştı. Yeniçeriler buraları savunanları arkebüz ateşine tuttu. 7 mayısta 30 000 asker şahmerdanlarla büyük bir saldırıda bulunduysa da üç saat süren boğuşmadan sonra geri püskürtüldü. 12 mayısta daha şiddetli bir saldırı oldu ve yine sonuç alınmadı. Bizanslı lağımclar, Osmanlı hatlarının içine kadar sokulan karşı lağımclar açabilmişlerdi. Buna rağmen Barbaro yine de tüm Bizanslıların korkaklığından söz etmektedir. Türkler bir ayda ancak bitebilecek bir savaş kulesini dört saat içinde tamamlamışlardı. Bu kule deve derileriyle kaplıydı ve içi yarıya kadar toprak yüklüydü. Surların önündeki hendek de doldurulmuş olduğundan kule buradan geçirilerek Bizanslılara ok yağdırılmıştı. 19 mayısta okçular bütün gün boyunca surları ok yağmuruna tuttu.

544 kiloluk güller atan büyük topun çıkarttığı ses Bizanslı kadınların baygınlık geçirmesine sebep oluyordu. 22 mayıs gecesi dolunay olması gerekirdi, ancak mehtap üç günlükmüş gibi, tıpkı bir İslam hilali şeklinde doğdu. Ay tutulması dört saat sürdü. Bizanslılar esir ettikleri iki Osmanlı lağımclarını işkenceyle konuşturup yeni açılan lağımcların yerlerini öğrenmek istediler; sonra da başlarını kesip surlardan aşağı attılar. Bu olay yeniçerileri çileden çıkardı.

27 mayıs gecesi Osmanlı ordugâhındaki her çadırın önünde iki meşale yanıyordu. Yapılan şenlik, şehri paniğe uğratmıştı. Bu dehşet dolu gece boyunca bombardıman bir an olsun kesilmedi. Meşalelerin alevi gece karanlığını gündüze çevirmişti. Ertesi gün yeniçerilere 2 000 tırmanma merdiveni dağıtıldı. Güneş batarken Sultan Mehmed'in birlikleri son saldırı için mevzilerini aldılar. Askerin hazırlık sesleri bütün gece, şafak sökmeden üç saat öncesine kadar devam etti. Mehmed üç ayrı saldırı yapılmasını emretmişti. Her birinin başındaki paşanın 50 000 askeri vardı. İki saat sonra topçu ateşi surlarda büyük bir gedik açtı ve ilk saldırıda geri püskürtülen yeniçeriler, sonunda yükselen dumanlar arasından şehre girdiler.

Uygulanan taktiklerin zamanlaması ve sağlanan disiplin mükemmeldi. Aksi halde topçuların kendi birliklerini bıçması işten değildi. Osmanlılar şehre girdikten sonra önlerinde hiçbir engel kalmamıştı. Katliam ve esir alma öğlene kadar sürdü. Denizcilerin ra-

hibeleri teknelere doldurduğu söyleniyordu. Yağma edilen evlerin kapısına bir flama dikiliyor ve buraya başkaları girmiyordu. Sultan Mehmed'in ise şehir nüfusunun yeniden artırılmasını da kapsayan başka planları vardı.⁵ Sonunda 20 000 esir, 200 000 duka altını alındı; bir de Venedik balyosunun kafası. Ancak şehrin yağmalanması 1204'te Doge Enrico Dandolo komutasındaki haçlıların çapulculuğu ve vahşetiyle kıyaslanamazdı bile. Venedikli esirler için ayrıca yılın sonuna doğru yüklü bir fidye de elde edildi.

II. Mehmed, Konstantinopolis'e yaptığı saldırılarda azapları (piyadeler) ve yeniçerileri kullanmıştı, fakat sonraları bu taktiğini değiştirdi.⁶ Bir kaleye ya da şehre taarruz ederken, eğitim görmüş ve deneyimli askerlerini harcamamak için önce başıbozukları kullanmaya başladı. Düzenli birlikler, başıbozukların çılgınca yaptıkların intihar saldırılarını izlediler. Mehmed her savaştan zaferle çıkmıştı. 1456 yılında Belgrad'ı 150 000 kişilik ordusuyla 13 hazirandan 22 temmuza kadar kuşatma altına aldı ve göğsünden yediği bir okla yaralandı. Lağımçıların patlattığı bir mayın surlarda büyük bir gedik açınca yeniçeriler başıbozukları beklemeden buradan saldırıp ciddi bir dirençle karşılaşmadan şehre girdiler. Yağmadan elde edecekleri ganimetlere kavuşmak için hiç vakit kaybetmek istemiyorlardı. Ancak bunu fırsat bilen Sırp birlikleri gizlendikleri yerlerden çıkarak yeniçerileri panik içinde geri püskürtüp siperlerini katrana bulanmış odunlarla ateşe verdiler. Bu cehennemden kendini kurtarabilenlerin bozgun içinde kaışı sultanı ve yeniçerilerin başındaki Hasan Ağa'yı hiddete boğmuştu. Celladın elinde şerefsizce can vermektense savaşarak ölmeyi seçen Hasan Ağa, kendini boğuşmanın içine attı. II. Mehmed geride iki top bırakmıştı. Kanunî Sultan Süleyman 1527'de Budin'e girdiği zaman bu topları geri aldı.

Savaş yorgunluğu ve hasta bir sultan

Fatih Sultan Mehmed 1463'te hastalandı. Ordu da savaştan usanmıştı. Bu durumun farkında olan sultan askerini iki yıl dinlenmeye çekti. Bu arada maliye ve toprak dağılımı konularında uyguladığı sert tedbirler büyük toprak sahiplerini ve daha kötüsü siyasî açıdan ulemayı kendine düşman etmişti.⁷ Yobaz ve dar görüşlü biri olan oğlu II. Bayezid bu düşmanlığı kendi yararına kullandı.⁸ II. Bayezid ortodoks bir İslamî anlayışa sahipti. Babasının geniş gö-

rüşlülüğünden yoksundu. Açık fikirli olmasına rağmen II. Mehmed bile tarikatlarla ilgilenmişti. Hatta şeyhülislama öfkelenildiği halde boyun eğmek zorunda kalarak dinî inançlardan saptığı için İranlı gözdesinin yakılmasına göz yummuştu.

Taht kavgası

Dervişlerin tarlada biten gelincikler gibi çoğaldığı Amasya'da⁹ bulunan Şehzade Bayezid, ulemanın ve yeniçerilerin verdiği desteği sürekli olarak geliştirdi. Art arda yapılan seferlere kaynak sağlamak için aldığı vergiler yüzünden Sadrazam Karamanlı Mehmed Paşa pek sevilmiyordu. Bayezid'in tutumu da Paşa'yı rahatsız eder hale gelmişti. Bayezid Enderun'dan yetişmiş olanların görev alması gereken mevkilere ulemadan kişileri tayin ediyordu.

II. Mehmed 1481 yılında Marmara kıyısındaki Maltepe'de hayata gözlerini yumdu. Zehirlendiği söylenirse de buna pek ihtimal verilmemektedir. Bu ölüm Mehmed Paşa'nın sonu geldiğine işaret etti. Sadrazam, Sultan Mehmed'in küçük oğlu Şehzade Cem'i tahta oturtmayı düşünüyordu. Genç şehzade, Bayezid taraftarlarına destek olan yeniçerilere karşıydı. Karamanlı Mehmed Paşa, II. Mehmed öldüğünde, sultanın hasta olduğunu ve bu nedenle çıkılan seferden vazgeçildiğini bildirdi. Ardından Bursa'da bulunan Şehzade Cem'e üç ayrı ulak yollayarak onu tahta geçmeye çağırdı. Aynı zamanda orduyu da Üsküdar'daki ordugâha geri gönderdi. Sultan Mehmed'in güya romatizmaları nedeniyle yatarak yolculuk yapması gerektiğini açıklayarak, naaşı karşı kıyıya taşınana kadar birliklere burada kalmalarını emretti.¹⁰ Ne yazık ki birtakım aksilikler üç ulaşın da Bursa'daki Şehzade Cem'e ulaşmasına engel oldu. Bunlardan birinin taşıdığı mektubu okuyan Anadolu beylerbeyi, çavuşu kazığa geçirerek öldürdü. Üsküdar'da konaklayan ordu durumdan şüphelenmeye başlamıştı. Hızla yayılan dedikodulardan huzursuzluk duyan yeniçeriler ellerine geçirdikleri teknelerle karşı kıyıya geçerek sarayın iç kapısını zorlayıp sultanı görmek istediler. II. Mehmed karşılarına çıkmayınca bu kez divan odasına açılan kapıları da kırıp içeri girince Babühümayun'un arkasındaki taht odasının önünde sultanın naaşıyla karşılaştılar. Duydukları öfke haklıyı haksızdan ayırmalarını engelliyordu. Sadrazam hemen orada can verdi. Sultanı zehirlemiş olması ihtimaline karşı sarayın Musevî

doktoru da öldürüldü. İkisinin de kafaları kesilerek birer mızrak ucuna geçirilip şehrin sokaklarında, yeniçerilerin yakınlık duyduğu semtlerde dolaştırıldı ve Yahudiler ile Hristiyanlara ait bazı yerler yağmalandı. Tam yetmiş gün, zorbalık kanunla yer değiştirdi ve İstanbul'a yeniçeriler hâkim oldu.

İshak Paşa'nın, Yeniçeri Ağası Sinan Ağa'yla işbirliği sonucu yeniçerilere büyük vaatlerde bulunularak ortalık yatıştırıldı. Bayezid'in oğlu Korkut haremde bulundu ve kentin sokaklarında dolaştırıldı. Babası, beraberindeki 4 000 sipahiyle birlikte ancak 20 mayısta İstanbul'a ulaşabildi. Hükümdarlığı süresinde akçe değerinin düşürülmeyeceğine ve yeniçerilerin sorumlu mevkilere getirileceğine söz vermesi üzerine II. Bayezid tahta geçti. Ülkeyi asker yönetir olmuştu.¹¹

Öte yandan yakışıklı ve uyumlu Şehzade Cem, Ahilere dayanarak kendisini eski başkent Bursa'da sultan ilan etmişti. Ancak arkasında eğitimli bir ordu yoktu. Buna karşı çıkan bazı yeniçerilere rüşvet verilerek eski bir şehir olan Bursa'nın yakılması önlendi. Yeniçeriler birkaç dervişin canını almakla yetindiler. Bu dervişler muhtemelen Halvetî tarikatına bağlıydı. Şeyhleri Hacı Çelebi, Bayezid'in şahsi dostuydu. Sufî eğitimi görmüş olan Bayezid'in de aynı tarikatın mensubu olduğu sanılmaktadır.¹² Bu şeyhin eğitim görmüş kimseler ve yönetici sınıflar üzerindeki etkisi, erdemleri henüz göze çarpmayan Bayezid'e destek vermeleri açısından büyük önem taşıyordu.¹³ Bayezid ve İshak Paşa, seçkin bir asker olan ve yeniçerilerin büyük hayranlık duyduğu Gedik Ahmed Paşa'yı¹⁴ tüm hazırlıklarını tamamladığı İtalya seferinden¹⁵ vazgeçirdiler. Ordugâhını Arnavutluk'ta kurmuş olan Ahmed Paşa İstanbul'a dönerek Anadolu'ya geçti ve Cem'in köylülerden oluşan ordusunu dağıtmakta hiç zahmet çekmedi.

Şehzade Cem, sonunda Avrupa'ya kaçtı ve esarete teslim olarak kaleden kaleye, şatodan şatoya gönderilen bir piyon haline geldi. Ancak onu, konuştuğu olduğu herkes çok sevmiş ve ardında o güne kadar Osmanlılara duyulmamış bir saygının izlerini bırakmıştı. Papanın gözetimi altındayken Capua'da ölene kadar tüm masraflarını ağabeyi karşıladı. Cenazesinin iadesi uzun tartışmalara yol açmıştı. Ancak Papa VIII. Innocentius'a 1453'teki yağmada ele geçirilen kutsal mızrak ile kutsal vaftiz hamurunun hediye edilmesiyle konu çözümlendi. Cem'in 25 şubat 1495'te zehirlenerek öldürüldü-

ğü haberi¹⁶ kendisine ulaştığı zaman Bayezid çok sevdiği bu yiğit kardeşini keybetmesinden duyduğu elemi ifadesi olarak tüm dükânların kapatılmasını emretti. Öte yandan, Bayezid'e göre hükümdarların aile bağları olmamalıydı. Gedik Ahmed Paşa ise haşin davranışlarının ve içkiye düşkünlüğünün kurbanı oldu. Sarhoşken çok kavgacı oluyor, sultana bile hakaret ediyordu.¹⁷ Sonunda 18 kasım 1481'de öldürüldü. Kayınpederi İshak Paşa da Bursa civarında İnegöl'e sürgün edildi.

II. Bayezid 1481'de hükümdar olduktan sonra yeniçeriler onu kendilerinin tahta geçirdiğini unutmadılar ve bunu sultan yaşlandığı, hasta olduğu ve ona karşı saygıları azaldığı zamanlar bir koz olarak kullandılar. Ancak babasının ve oğlunun başarılarına benzer büyük fetihler yapılmamış olmasına rağmen Bayezid'in saltanat dönemi askeri açıdan önemli geçti.¹⁸ Savaşlar yine süregeldi, ama farklı biçimlerde yönlendirildi. Akıncılar, baskınlarını batıdaki sınır boylarında aralıksız sürdürdüler. Hedefleri yeni topraklar yerine köle ve ganimet elde etmekte. 1490'da Transilvanya'ya¹⁹ saldırdılar, Avusturya'da Villach'a ve St. Veit'e kadar girdiler.²⁰ Gedik Ahmed Paşa'nın son zaferi 1491'de Otranto'nun fethiydi. Zengin topraklara sahip Eflak'a yapılan sefere Sultan Bayezid bizzat komuta etti. Polonyalıların Osmanlı atlılarını 1497'de Karadeniz'den geriye sürmesine rağmen Boğdan ve Tatar süvarileri ertesi yıl buna misilleme yaptılar. Ancak askerin fevri kararlarla kötü yönetilmesi ve zafere ulaşmak için mevsim açısından geç kalınması sonucu geri çekilmek zorunda kalındı. Karpat Dağları'nın kanı, onları feci bir yenilgiye uğratmıştı.

En ciddi sorun Anadolu'daki durumun kötüleşmesiydi. Bu topraklar Osmanlı döneminde hiçbir zaman huzura kavuşamadı. İshak Paşa, Sultan Bayezid'in ilk saltanat yıllarında Karamanlı beylerinin ayaklanmalarını bastırmıştı, ancak bu kurnaz savaşçıdan sonra onun yerine gelen komutanlar bölgeye yabancıydı. Memlûkların hemen her yerde, özellikle Toroslar'ın güneyinde taraftarları vardı. Tipik bir Osmanlı olan Hersekoğlu Ahmed Paşa Memlûklara yenildi. Kendisi son Hersek dükünün oğluydu ve yetenekli bir yeniçeri komutanıydı. Zincire vurularak Kahire'ye gönderildikten sonra²¹ serbest bırakıldı ve serasker mevkiine yükseldi. Ardından yine esir düştü ve yine kurtuldu. Daha az şanslı olanlar görevden azledildi ya da boyunları vuruldu. Bir komutana siyah kaftan gön-

derilmesi, yaşamına derhal son verileceği anlamını taşırdı. Saygıdeğer bir kişiliği olan Arnavut asıllı Koça Davud Paşa (bilime büyük ilgi duyardı ve Venediklilerin dostuydu) ile Karagöz Paşa'ya da birer siyah kaftan gönderildi. Bunların hiçbiri Bayezid'in kötü yazgısını değiştirmeye yaramadı. Vezirler, Memlûkların üzerine gönderilen orduların yenilgisini kullanılan silahların düşük kaliteli ve ateş gücünün zayıf olmasına bağlıyordu. Bu nedenle Bayezid gelecekteki zaferlerin temelini oluşturacak birtakım reformlara girişti. Üstün nitelikli arkebüzlerin, küçük silahların ve hareket kabiliyeti yüksek topların imalatına kendisinin döneminde başlandı. Ancak şansı yaver gitmiyordu. Düşen bir yıldırım sonucu tersane havaya uçtu. Aralarında yeri doldurulması güç olan birçok deneyimli ustanın da bulunduğu yaklaşık 6 000 kişi yaşamını yitirdi.

Şehzade Cem'in ölümü, Batı'yla barışın sonu olmuştu. Batılı güçlerin elinde Osmanlıları savaştan alıkoyacak başka bir rehin yoktu. Uygulanacak politikalara divandaki savaş yanlısı zihniyetin egemen olması nedeniyle Venedik etkisini kaybetmişti ve 1499'da savaş patlak verdi. Bayezid'in dikkatle yaptığı hazırlıklar sayesinde Osmanlı donanması 158 gemiye ve 15 000 denizciye sahip olmuştu.²² Balkanlar deve kervanlarıyla doluydu. Mustafa Paşa, Peloponnesos'u almıştı. İsa Paşa ve ardından Firuz Bey Dalmaçya'ya akınlarda bulunuyordu. 1500-1501 kışında Sinop'taki tersanede 50 kalyon inşa edilmişti.²³ Böylece Doğu Ege 300 yıl sürecek olan Osmanlı egemenliği altına girdi. Ancak Anadolu'dan gelenler, devlet yönetimini içten zayıflatıyordu.

İnanç, hizip ve sadrazamın ölümü

Şah İsmail'in Şiîler üzerinde aileden gelen güçlü bir etkisi vardı. Bu nedenle, yeniden gelişmekte olan İran devletinin hükümdarı olarak kazandığı başarılar ciddi bir tehlike olarak belirliyordu. Şiîler İran'da büyük çoğunlukta idi. Bunların aynı zamanda Osmanlı eyaletlerinde de sufi dervişlerin telkinleri ve birtakım pagan gelenekleriyle aşlanmış pek çok yandaşı vardı. İsmail aynı zamanda muzaffer kumandanlara özgü bir çekiciliğe de sahipti. Bu niteliğini 1504'te Bağdat'ı ve 1505'te Mardin ile Diyarbakır'ı aldığı zaman birçok dost edinmekte kullanmıştı. Şiî sorunu Doğu Anadolu için yeni değildi. Daha önceleri meydana gelen bir Kızılbaş ayaklanması Mesih Paşa

tarafından acımasızca bastırılmış ve asilerin birçoğu Arnavutluk'a ve Yunanistan'a sürülmüştü. Oysa şimdi Şiilerden başka Bektaşiler de İsmail'in saflarına katılmaktaydı. Yeniçerilerin kendilerini Bektaşilere yakın hissetmeleri konunun ciddiyetini daha da artırıyordu. Bu ilişki ancak yüzyılın sonlarına doğru resmen kabul görecekti. Yahya Paşa süratle Ankara'ya gönderildi. II. Bayezid kaçınılmaz halle gelen İran seferinin hazırlıkları için 1508 ilkbaharında Bursa'ya gittiğinde farklı inançlara sahip olanların ayıklanmasına büyük hız verildi.

Talih, Sultan Bayezid'e bir türlü gülümsemiyordu. 1509 eylülünde İstanbul'da meydana gelen büyük deprem, ardında harabeyle dönmüş bir şehirle 13 000 ölü bıraktı. Fakat surlar 60 000 işçiyle²⁴ 18 günde onarıldı. Yapılan onarımın izlerini bugün dahi kara surlarında görmek mümkündür. Bu telaşın nedeni, Anadolu'da Şah İsmail'le uğraşılırken Hristiyanların saldırma ihtimaliydi. İranlılar henüz Anadolu'ya girmemişti, fakat huzursuzluk devam ediyordu. Korkulan ayaklanma 1511'de patlak verdi.²⁵ Dindarlık, stratejinin bir parçası olsaydı, suffiler kazanabilirdi.

Oysa böyle olmadı. İsyancıların başı Şahkulu²⁶ Konya'yı ele geçiremeyince Afyonkarahisar üzerine yürüdü ve burada Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'yı bozguna uğrattı. Paşa bunun üzerine Kütahya'daki karargâhına kaçtı. Burada bir yeniçeri birliği ve azaplar bulunuyordu. Şahkulu'na bağlı vahşi aşiretler savunma hatlarını yardılar, şehir yağmalandı ve beylerbeyi kazığa geçirildi. Sadrazam yaşlı fakat yetenekli bir kişi olan Ali Paşa'ydı. Dürüstlüğü, bilim ve edebiyata olan ilgisiyle çevresinde saygı ve sevgi kazanmıştı. Derhal ordunun başına geçti ve Şahkulu'nu tam yakalamak üzereyken avucundan kaçırdı. Asilerin başı ordugâhının meşalelerini yonar bırakarak adamlarıyla birlikte sessizce sıvıştı. Ali Paşa, Sakarya Nehri'ni aşarak kaçanlardan artakalanları acımasızca yok etti ve isyancıları Kayseri'den ileriye kovaladı.²⁷ Şahkulu dağlara saklandı. Paşa, yeniçerilere dinî konularda düşünecek zaman tanımadan bütün yorgunluğuna rağmen hemen saldırıya geçti ve yaşamını savaş alanında yitiren ilk sadrazam oldu. Şahkulu da ölmüştü. II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ahmed birkaç gün sonra taze kuvvetlerle yetişerek zaferi tamamladı. Uzun süredir hasta olan babası giderek iyileşiyordu. Ancak Ahmed'in başarısından telaşa düşen küçük oğlu Selim, Tatar süvarilerin başında stepleri aşarak Kırım'dan Edirne'ye geldi.

Yaşlı sultan şehri terk etmiş ve tahtı oğlu Ahmed'e bırakıp istirahat çekilmek üzere İstanbul'a doğru yola çıkmıştı. Yeniçeriler Selim'e karşı çıkacak kadar sultana sadıktılar. Selim yenilgiyi kabul etti. Yeniçerilerin düşmanlığını kazanmak istemiyordu.²⁸ Ancak yeniçeriler de kaybedecek olanın yanında yer almayı kendilerine yediremediler; Selim, Kırım'a dönüp yeni kuvvetler toplarken Şehzade Ahmed'in Boğaziçi'nin karşı yakasına geçmesini engellediler. Bayezid yeniçeriler üzerindeki hâkimiyetini kaybetmemişti, fakat onların Ahmed'e destek olmasını da sağlayamadı. Aynı zamanda büyük oğlunun Şiîleri kendisine karşı isyana teşvik etmesinden korkuyordu. Bu nedenlerle çaresiz kalan Sultan Bayezid, Selim'i çağdırmaktan kaçınmadı. Selim, 24 nisan 1512 günü başkente girdi. Babası da üç hafta sonra, Kral Lear gibi, beraberindekilerle çok sevdiği Dimetoka'daki sarayına (65 yıl önce doğduğu yere) hareket etti. Ancak 26 mayısta Çorlu'da zehirlenerek ya da aşırı yorgunluk nedeniyle öldü.

Selim ve önlenemeyen yükselişi

Görmüş olduğumuz gibi I. Selim yeniçerilerle dostluğunu pekiştirmeye özen gösteriyordu. Önderlik, cesaret gibi onların değer verdiği niteliklere sahipti. Kendisinin başa geçmesini destekleyen yeniçerilere halkın gözleri önünde eğilerek selam vermemekte de kararlıydı. Bu nedenle saraya küçük bir arka kapıdan girdi. Yeniçeriler tahta çıkardıkları hükümdarın kişiliğini sezebilmiş olsalardı onu alkışlamakta pek acele etmezlerdi. Hiç vakit geçirmeden onları yeni seferlere hazırlayan eğitimlere başlandı. Aynı zamanda özel bir devşirme uygulamasına girildi. Bu uygulama, acaba kimlerin ölümü yeni gelenlere yer açacak diye bazı öngörüşlü kimseleri tedirgin etmiş olmalıydı. Üstelik Selim, tayinleri başanya göre yapıyordu ve bunların hepsi de Enderun mezunu değildi.²⁹ Yeni sultan kendisiyle ordusunun arasına bir sadrazam koymakta acele etmedi. Yapılacak işler için kendi başına kolları sıvadı.

İlk iş olarak diğer kardeşlerinden kurtuldu. Bunların arasında sakat ve şair olan Şehzade Korkud ile başında Kızılbaşların kırmızı külahıyla açıkça ortalıkta dolaşan Şehzade Ahmed de vardı.³⁰ Sultan Selim'in Şiîlere karşı olması sadece politik nedenlere dayanıyordu, ama Safevî sülalesinin de can düşmanıydı. Osmanlılara

açıkça karşı olmamasına rağmen muzaffer bir Şah İsmail İstanbul için tehlikeydi.

Harekete geçmek için ayrıca ikinci ve daha acil bir neden vardı. Vasco de Gama 22 kasım 1497'de Ümit Burnu'ndan dolaşınca, bir Portekiz filosunun Hint Okyanusu'na açılması kaçınılmazdı. Bu durum öyle başarılı olmuştu ki Levant ticareti tamamen durdu. İran engellediği takdirde Asya'dan gelen ticarî malların İpek Yolu üzerinden³¹ değil Venedik'e, İstanbul'a bile ulaşması imkânsız hale geliyordu. Hindistan'ın Portekizli genel valisi olan Albuquerque dükkü çok zalim fakat yetenekli bir amiraldi. Esirlerinin burunlarını, ellerini ve kulaklarını keserek Arabistan kıyılarına dehşet saçan, şansı döndüğü zaman nedenini kendinden başka herkeste arayan bir despottu (Aden seferinde kırılan tırmanma merdivenleri yüzünden yenilgiye uğradığında olduğu gibi). Ekonomik açıdan durum I. Selim için felakete doğru gidiyor, kendi öngörüşünü paylaşmayanlara öfkeleniyordu. Savaş bir ölüm kalım mücadelesi olacaktı. Ona yılmayan kararlılığından dolayı Yavuz adı verilmişti. Anadolu'da çeşitli ırklardan oluşan mozağin parçalanmasına göz yumamazdı.

Kırsalın çamuru ordusuna geçit verecek duruma geldiği zaman, 20 mart 1514'te ilk seferine çıktı. Ayaklanan dervişlere, tahta göz diken bölücülere ve genelde Türkmen aşiretlerine böylece kesin cevabını vermiş olacaktı. Acımasız davranışı akılsızca değildi. Bitlis'teki İdris Han'ın önerilerini dikkate aldı. Han, Kürtlere karşı hoşgörülü bir politika uygulayarak sultanın gücünü pekiştirdi. Diğerleri için merhametsiz oldu. Sefere, kitle halinde tutuklamalar ve sürgünlerle başladı. 40 000 ölü abartılı bir rakam dahi olsa yapılan idamlar büyük dehşet yarattı. Bu tür vahşet, Şam halkını baş aşağı asarak dağlayan, burun deliklerini külle dolduran ya da mengeneyle ezerek öldüren Timur'la başlamış bir döneme aitti.

Ordu ancak Osmanlı levazım düzeninin başarabileceği bir özen içinde Anadolu'dan geçti.³² İran topraklarına girdiklerinde Şah İsmail'in bütün tarlalardaki ekinleri yakmış olduğunu gördüler. Ancak Osmanlı ordusu tahılını, hayvan yemlerini ve sürülerini beraberinde götürüyordu. Aşılması en güç arazide toplan mandallar çekmekteydi. Bir kıyaslama: 1472'de Milano dükünün 18 topunu ve cephanesini taşımak için 227 araba ve 522 çift öküz kullanılmıştı. At sonraları Avrupa'da öküzün yerini aldığı anda bile tek bir

topu ve cephane arabasını çekmek için 70 at gerekliydi. Bunun kış şartları altında başarılması da ayrıca imkânsızdı.

Yolculuk zor geçiyor ancak Selim'in ordusu büyük bir düzen içinde ilerliyordu. İki ordu 25 ağustosta Çaldıran'da karşılaştı. Lütfi Paşa'nın kayıtlarına göre Şah İsmail, Osmanlı ordusunu ümitsiz ve aç yığınlar halinde beklerken birliklerin disiplin altında birbiri peşinden saflar halinde gelerek ovada mevzilenişini izledi. Bu görüntü güllerin kendi askerlerini havaya uçurmasından daha çok etkilemişti onu. Selim öyle bir hızla saldırmıştı ki yeniçeriler farklı bir İslamî görüşü savunan bu düşmanla savaşmayı reddedecek zaman bulamamışlardı. Oysa onlarla paylaştıkları noktalar çoktu. Hatta Şi'ilerin önderi olan ve kahramanlığıyla tanınan İsmail'in Anadolu'da bir hayli yandaşı vardı. Selim'in sabırsızlığı artıyordu. Nedeni ise kendisinin Azerbaycan'da savaştığı haberi casuslarla Batı'nın kulağına giderse, büyük bir orduyla harekete geçebilirlerdi.

Yeniçeriler büyük bir üstünlükle savaşıyorlardı. Bir ara sağ kanatta çarpışan mahallî birlikler bozguna uğrayıp kaçmaya başladılarsa da kapıkulu askerinin gösterdiği cesaret ve merkezde bulunan yeniçerilerin atış gücü durumu düzeltti. Yeniçeriler topraklarıyla ve 12 000 arkebüzle Şah'ın şaşkına uğramış ve kötü donanımlı birliklerine karşı eşine rastlanmadık bir üstünlük sağladılar. Selim'in birbirine zincirli toprakları saldıran süvarileri dize getirdi. Çaresiz kalan süvariler tabancalarla öldürülüyordu. Aynı derecede önemli olan bir diğer husus da uygulanan ağır eğitimin ikmal düzeniyle uyum içinde olmasını sağlamaktı. Talim ve siper kazmak, silah kullanma becerisinin birbirinden ayrılmaz iki temel unsuruydu. Yeniçerilerin üstlendiği bu yeni uygulamadan yeni bir strateji doğdu. Onlar artık saldırı birliği olmak ya da can vermek pahasına surların dibinde ölen arkadaşlarını toplamak yerine, baruta dayanan koordineli bir savaş makinesi haline geliyorlardı. Ancak yardımcı silah olarak oklarını elden bırakmadılar. İran ordusu ise çağıdışı kalmıştı. Kendini beğenmiş olmanın yarattığı kötü disiplin yüzünden büyük yaralar aldı ve bütünüyle yenildi.

Tebriz'e giden yol artık açılmıştı. Şehir sonbaharda ele geçti. Yabancı topraklarda savaşmanın getirdiği güçlüklerden yorgun düşen yeniçeriler homurdanmaya başladılar. Yolu üzerindeki kaleleri askerle takviye ederek ilerleyen Selim, kışlık ordugâhını Amasya'da kurmak zorunda kaldı. Bu arada Erzurum'u yönetimi altına

aldı. Burası 1523'te hâlâ ürkütücü ve kalesindeki askerî birlik dışındayken boş bir şehirdi. Kasımda Diyarbakır'a girdi. Heybetli surların çevirdiği kente, geleceğin güneydeki merkezi gözüyle bakıyordu. Artık panislam bir Osmanlı İmparatorluğu'nu düşlemesi mümkündü. Böylece Anadolu'nun büyük bir kısmında güven sağlamıştı. Ancak Alevîlerin ve Kızılbaşların tutuklanıp bunlara işkence edilmesi devam ediyor, Kalenderî tarikatına mensup dervişlerin mallarına el konuyordu.

Sultan 1515'te ordusunun eğitimiyle uğraştı. Suriye ve Mısır'ın fethi için askerinin yeterince hazırlıklı olmadığını görüyordu. Üstelik Memlûklar Anadolu'da, Elbistan'ın yüksek vadilerinde son bir yandaş bulmuşlardı: Dulkadir beyleri. Kıyılan ve ovaları ele geçirmek kolaydı. Ancak yaylalar, onları çeviren yüksek dağlarla korunuyordu. Bu engeli üzerinde geçitler bulunan iki yolu izleyerek aşmak mümkündü. Geçitlere hâkim olmak ise zor değildi. Yüzyılın ikinci yarısında bu geçitleri kullanan aşiretler Karaman'ı yakıp yıkmışlar, XIX. yüzyılda ise buraları eşkıya yatağı olmuş ve sultanın askerleri onlarla baş edememişti. Sultan Selim'in annesi Dulkadir soyundan, ancak bu ilişki yeğenlerine ait topraklar üzerinde ona bir hak tanımıyor, kendisi de bu gibi hassas konularla ilgilenmiyordu. Zapt edilmesi mümkün görülme-yen bu bölge yapılan saldırılar sonunda ele geçti ve sultan böylece akrabalarından da kurtulmuş oldu.

Gelecekte Ayas Paşa adıyla anılacak olan cahil bir devşirme 1512'de, henüz 30 yaşundayken yeniçeri ağası olarak atandı. Seçkin bir subay olduğunu kanıtlamıştı. Çaldıran ve Elbistan'da gösterdiği başarılar nedeniyle yapılacak yeni seferin komutanlığı için uygun görülüyordu. Sultan I. Süleyman onu 1520'de Anadolu beylerbeyi, sonra da 1536 martında sadrazam olarak atayacak ve 1539'da ölümüne kadar bu mevkide kalacaktı. Kendisi Arnavut'tu. Aslında 1453'ten 1623'e kadar geçen 170 yıllık sürede sadrazam olan 47 kişinin sadece beşi doğuştan Türk'tü.

Selim artık Memlûkları bertaraf edecek büyük seferine hazırlanabilirdi, ayrıca üstünlük sağlayan bir avantaja daha sahipti; kendi askerleri kul (köle) konumundaydı, oysa Memlûk hükümdarlarının kendileri köleler arasındaydı. Selim'in babası II. Bayezid'i yenilgiye uğratmış olmalarına rağmen, Memlûk Sultanı Kansu, (Sultan Kansu Gavri) 1509'da Selim'e yalvararak yardım istemek zorunda kalmıştı. Mısır'da kereste, gümüş kadar değerliydi ve Kan-

su'nun Hint Okyanusu'nda Portekizlilere karşı koyabilmek için donanmaya ihtiyacı vardı. Bu çatışma Osmanlıların yararıydı. Böylece Memlûklar için 32 tekne, 150 gemi direği ve 3 000 kürek yapımına yeterli kereste ile 300 dökme top ve sair malzeme gemilere yüklönmiş, fakat bu gemilerin bazıları ve taşıdıkları malzemeler Rodos şövalyelerinin eline geçmişti. Hazırlanan Memlûk donanması ise onur kırıcı bir mağlubiyete uğramıştı.

Osmanlı ve Memlûk: son hesaplaşma

Selim, Kansu'ya Elbistan eyaletini vermeyi teklif etmişti. Memlûk sultanı ise Karaman topraklarını da istedi ve tüm Memlûk ordusu, Kahire'de 2 000 kişilik bir garnizon bırakarak Halep üzerine yürüdü. Selim'in divanı 29 temmuz 1516'da hâlâ barıştan bahsederken Memlûkların ilerleyişi savaşın kaçınılmaz olduğunu ortaya koydu. Bu durum Selim'i hiç de şaşırtmadı. 4 ağustosta savaş ilan edilerek Osmanlı ordusu ertesi gün harekete geçti. Bütün hazırlıklar temmuzdan aylar önce tamamlanmıştı. Memlûk temsilcisi, saç sakalı tıraş edilerek başına da bir külâh geçirilip topal bir katırın üstünde geri gönderildi. Söylenecek bir şey kalmamıştı.

İlk önemli engel Amanos dağ silsilesiydi. Selim, ateşli konuşmalarla yeniçerileri yüreklendirmeye çalışırken, azaplar yük katırları için geçitlerde yollar açıyorlardı. Top gülleleri askerlerin sırtında taşınyordu. Osmanlılar öyle süratle yol alıyordu ki, bütün ordu 23 ağustosta Halep'in 16 kilometre dışında ordugâh kurunca kentin Memlûk valisi derhal Osmanlı tarafına geçti. Mercidabık Ovası ertesi gün son kozun paylaşılmasına hazırды.

Her iki ordu birbirinin karşısında yer aldı. Sinan ve Yunus paşalar sağ ve sol kanatta süvarilerin başındaydı. Selim ve yeniçeriler merkezde bulunuyordu. Topçular ise iki batarya halinde bunların arasında yer almıştı. Osmanlı ordusu klasik savaş düzenindeydi. Memlûk ordusuna son anda arkebüzlerle donatılmış siyah kölelerden oluşan bir birlik de katıldı. Memlûklarda top bataryaları da vardı, ancak bunlar siperlere sabit olarak yerleştirildikleri için kolayca ele geçtiler. Bu savaş da, Çaldıran gibi, ateş gücünün üstünlüğüyle kazanıldı, fakat zafere süratle ulaşamadı. Sinan Paşa'nun sipahileri geri püskürtülünce Osmanlı ordusunun her iki kanadı da tehlikeye düştü. En yetenekli komutanlar tımar süvarilerini toplamak

için gönderildi. Selim ve yeniçerileri, topçu desteği altında, Memlûk saldırılarını geri püskürttüler. Memlûk askeri bir süre sonra yorulmaya başlayınca sultan, birliklerine ilerlemelerini emretti. İhanetler yüzünden Memlûk saflarında panik başlamıştı. Selim, zafere daha ağır ulaşmak istemiş gibi askerini dizginliyordu. Birliklerin buna uyum sağlaması aldıkları disiplinin eseri idi. Osmanlıların iki şansı olmuştu: Kansu'nun fitik yüzünden savaş alanında ölmesi ve askerleri arasında yayılan veba. Bu salgın XVI. yüzyılda Mısır ve çevresindeki vilayetlerde, İslam ülkelerinin hiçbirinde görülme- yen boyutlara ulaştı ve Napolyon'un buralara gelişine kadar etkisini sürdürdü. Nihayet son saldırı emri verilince Memlûk ordusu yürekli arkadaşlarının cesetleri üzerinden kaçarak darmadağın oldu.

Halep kenti yenik düşen orduya kapılarını kapamıştı. Kansu'nun oğlu at koşturarak Kahire'ye kaçmak zorunda kaldı. Yunus Paşa ve akıncılarının ardından 28 ağustosta Selim Halep'e girdi. Mısır fethinin yolu açılmıştı ve Sinan Paşa kuşatma için Şam'a gönderildi. Sultan 16 eylülde Halep'ten ayrılıp 20'sinde Hama'yı, 22'sinde Humus'u ele geçirerek 10 ekimde Şam'a ulaştı. Selim, Osmanlıların burada kalıcı olduğunu -hem de uzun süre- belli edene kadar direnen şehir, 27 aralıkta düştü. Yağmaya izin verilmedi, hatta bahçeler bile koruma altına alındı. Ancak her fetih sonrası Osmanlılarda âdet olduğu üzere bazı nadide bitkiler ve meyveler kökleriyle sökülerek götürüldü. Ticaret açısından önemli bir sınıf olan Hristiyanlara iyi davranıldı. Zarar görenler sadece Memlûklar oldu. Halk, kendilerine acı çektiren bu zorbalardan ele geçirdikleri yerde intikam alıyordu. Memlûklar, Suriye'de de Kahire'deki gibi davranmışlardı. Kendileri saraylarında büyük bir zenginlik ve gösteriş içinde yaşarken tüccarlar ve halk aşırı vergilerden ve alınan haraçlardan uzak durmak için zavallı kılıklarda dolaşıyordu. Memlûklara baş eğmeyenler Bedevilerdi. Çölde yaşayan bu kabileler kervanları ve gezginleri soyuyordu. Memlûkların yaptığı vahşet, çöküşlerinden önceki yıllarda doruğa ulaşmıştı. Aralarında Çerkezce konuştuklarından pek çoğu Arapça okuyup yazma öğrenmek zahmetine katlanmamıştı. Ashında yerli halk onlara hak ettiklerinden fazla destek vermişti. Vergileri falaka gücüyle toplarlardı. Falaka, aynı zamanda onlarla uğraşmaya kalkanların da ödülüydü.

Vergileri ve gümrük rüsumlarını indirerek zengin Suriye şehirlerinin hamisi rolünü üstlenmek, Sultan Selim için kolay oldu.

Ancak kanun tanımayan Bedevilere hükmedemedi. Şehirlerde yaşayan halk, onlardan hem nefret ediyor hem de korkuyordu. Sultan, Şam, Halep ve Trablusşam'ın başıbozuk ayaktağını sindirmekte de başarılı olamadı. Bunlar sokaklarda yatıp kalkıyor ve türlü hastalıklar taşıyordu. Böyle güruhlar Kalküta gibi İstanbul'da ve hemen hemen bütün şehirlerde mevcuttu. Ancak İstanbul'un ayaktağını Suriye şehirlerini dolduranlardan daha üst seviyedeydi. Suriye sokakları büyük bir yoksulluk içindeydi. Buralarda yeniçeriler ile ayaktağını gençler arasında sık sık kanlı çatışmalar oluyordu. Hükûmetlerin dengesini bozan bu sürtüşmeler Osmanlı İmparatorluğu sona erene kadar sürüp gitti. 1516'nın son günlerinde sokakların güvence altına alınması için Nil'in fethini beklemek gerekiyordu. Kahire'ye, yetenekli bir yönetici olan Tomanbay, Memlûk sultanı seçilmişti. Yıl sonuna doğru³³ Sultan Selim Şam'dan ayrıldı. Mevsimin karlı oluşu nedeniyle yolda develerin ve atların büyük bir kısmını kaybetti. Bedeviler için Memlûklarla Osmanlılar arasında hiç fark yoktu. Gazze'ye varana kadar, kazanılan ufak bir galibiyet dışında, Osmanlıları saldırılarla taciz edip durdular. Selim buna rağmen 13 gün sonra Kahire önlerine vardı. Ve 23 ocak 1517'de yapacağı büyük saldırıya hazırlandı. Kahire, etrafını çeviren hendeklerle korunuyordu. Bu hendeklerin içine eskiden kalma bir usulle sivri uçlu kazıklar çakılmıştı (XX. yüzyılda tank savaşlarında hâlâ kullanılanlar gibi). Şehirden kaçanlar bu sını açıklamışlar, hatta savunma hatlarının arkasına topların yerleştirilmiş olduğunu da söylemişlerdi.

Rüşvet vererek Bedevilerin desteğini alan Memlûklar, Osmanlı ordusunun iki kanadına birden süvari saldırısına geçtiler. Akdeniz ticaretinin çöküşünden sonra meydana gelen yoksulluk yüzünden, Tomanbay'ın elinde paslanmış eski toplar kalmıştı. Oysa Selim'in topları İtalyan topçularının bakımı altındaydı. Osmanlıların kullandığı barutun kalitesi de yüksekti. Bunun karşısını Katolik İspanya'dan sürülen Yahudiler hazırlamıştı.

Memlûk savunması bozulmuş, süvariler geri çekilmiş ve Bedeviler yorgun düşerek safdışı kalmıştı. Kahire artık son saldırıya açıldı, bu da 27 ocakta başladı. Kadınlar ve çocuklar silahlandırılmış, 6 000 siyah köle serbest bırakılmıştı. Evden eve uzatılan kirşiler ve sokaklara açılan çukurlarla türlü engeller yapılmaya çalışılmıştı. Yeniçeriler bu engelleri aşmak için büyük gayret sarf ederken

evlerden üzerlerine taşlar atılıyordu. Onlar da evlerin pencerelerine ateş edip kapılarını kırarak cevap veriyor ve karşı koyanları öldürüyorlardı. Yanan evlerden ve dükkânlardan yükselen alevlerin ışığı altında gece gündüz, tam 72 saat süren bir boğuşmadan sonra Kahire düştü. Şehir yağmaya ve katliama terk edildi. Memlûk sultanı kayıklardan oluşan bir köprüyle Nil'in karşı yakasına kaçmıştı. Çarpışmalar burada da bir süre devam ettikten sonra sultan esir alındı. Selim onu derhal idam ettirmedi, ancak orduda artan huzursuzluk Tomanbay'ın sonunu hızlandırdı. Elleri arkasında bağlı olarak adı bir katil gibi sokaklarda dolatırıldıktan sonra 13 nisan'da şehir kapısına asıldı. Ertesi gün de Osmanlılar etkin bir yönetim anlayışı içinde Memlûkların Kıbrıs'tan aldığı verginin bundan böyle İstanbul'a gönderilmesini sağladılar.

Sultanı da kanser fethediyor

Sultan Selim, Mısır'ı bir Osmanlı vilayeti olarak düzene soktukten sonra 10 ocak 1518'de yeniçeri birlikleriyle Şam'a döndü. Şimdi de birtakım Bedevî ayaklanmalarını bastırmayı planlıyordu.³⁴ Fakat her zaman olduğu gibi Bedevîleri ele geçirmek kolay değildi. Ayrıca İran'la yeni bir savaş ihtimali de söz konusuydu. Bu nedenlerle Selim Bedevî kabilelerini kontrolü altına alamadan 500 usta zanaatkârla birlikte Horn'a döndü. Bu ustalar, oğlu Süleyman'ın yaptıracağı anıtları ve Sinan döneminin mimarî eserlerini süsleyecekti. Suriye şehirlerine Osmanlı valileri tayin etmiş, Şam'daki beylerbeyinin komutasına yeniçeri birlikleri vermişti. Suriye vilayetlerine vergi gelirlerinden 200 000 düka harcamış, yapılan seferlerin ağır masraflarıyla boşalan Hazine için İstanbul'a ancak 100 000 düka gönderebilmişti. Getirilen ganimetler savaş harcamalarını bile doğru dürüst karşılamadı.

Yeniçeri birlikleri ve azaplar sayıca yetersiz olduğundan 1522'de Rodos'un ve 1571'de Kıbrıs'ın fethi için Mısır ile Suriye'den mahallî askerler temin edilmişti. Lübnan, dağlarında barınan Dürzî aşiretleri yüzünden devamlı bir huzursuzluk ve kargaşa merkeziydi. Bu aşiretler gerektiğinde 25 000 savaşçıyı bir araya getirebiliyordu. En ciddi ayaklanmalar Selim'in öldüğü haberi üzerine meydana geldi. Kendisi yaptığı fetihlerin arkasını getiremeden 1520'de kansere yenik düştü.

Tahta çıkışı bütün hükümdarlıklarda en tehlikeli dönem olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda da birçok ayaklanma yaşanmış, Rum Ahmed Paşa 1522'de Şam'da büyük bir isyan hareketine girişmiş, fakat yeterince destek görmeyip hamamda öldürülmüştü. Kasım Paşa, birbiri ardınca ortaya çıkan Memlûk isyanlarıyla uğraştı ve bunları bastırdı. Ancak Damat İbrahim Paşa 1524'te Suriye'yi Şam, Trablusşam ve Halep olarak üç vilayete ayırıp yönetimi kolaylaştırdı. Sonra da, daha önce belirtildiği gibi, Mısır'ı düzene sokmaya girişti. Dağınık olan vergi kayıt işlerini düzelterek sağlanan gelirlerle, savaşın kaçınılmaz sorunu olan öksüzleri ve borçluları koruma altına aldı. Bedevîlerin güvencesini sağlayarak onlara belirli görevler verdi. Beylere Kahire belediye başkanını seçme yetkisi tanıdı. Kurulan yerel divan haftada dört kez toplanacak ve Mısır'a İstanbul'un kararlarını yansıtacaktı.

ALTINCI BÖLÜM

Büyük zafer¹

Gençlik atılganlıktır

Osmanlı tarihinde zaferle sonuçlanmış seferler arasında en ilginç olanı 1526 yılındaki Mohaç'tır. Bununla ilgili bilgileri vakanüvis ve şeyhülislam olan Kemalpaşazade'nin coşkulu anlatısına borçluyuz. Daha önce de gördüğümüz gibi kendisinin ilk arzusu orduya girmektir. Böylece II. Bayezid'le Yunanistan seferine katılmış, sonra da kendini ilme vermişti. Süratle yükselerek Edirne ile Üsküp'te kadılık ve müderrislik yapmış, ardından ikinci başkent olan Edirne'ye başkadi olmuştu. I. Selim, gittiği seferlerde kendisini vakanüvis olarak yanına almış, oğlu Süleyman da bu makamını değiştirmemişti.

Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı altın bir dönemdi. Kemalpaşazade, tuttuğu kayıtlarda bundan çocuksu bir coşkuyla bahseder. Kanunî henüz çok gençti. Sadrazamı Damat İbrahim Paşa² ise 26 yaşındaydı. İkisi de barış döneminden sıkılmışlar, sakin duramayan yeniçeriler gibi yeni fetihlerin özlemini çekiyorlardı. İbrahim Paşa'nın gençliği ve heyecanı onu karşı konması güç bir kahraman yapmıştı. Orduyu şevke getiren, onlara öncülük eden İbrahim Paşa'ydı ve Süleyman onun izinden giderdi. Sultan savaşa katıldığında ordunun öncülerine, Balkanlar beylerbeyi olarak sadrazamın komuta etmesi ve sultanın merkezde bulunup tüm orduyu yönetmesi, yerleşmiş bir usuldü. Bu gelenek her iki dostun da mizacına tam tamına uygun düşüyordu. Kemalpaşazade ön methiyesinde ikisine de hak ettikleri onurlandırmayı yapmıştı. Bunun için kullandığı cümleler gerçeği yeterince yansıtmaktadır. Anlattıkları sona erdiğinde, Kanunî Sultan Süleyman'ın İbrahim'i delikanlılık yıllarından beri kendisine en candan dost olarak seçmesinin, sultanın sorumluluklarının tek kişi tarafından taşınamayacak boyutlara ulaş-

masının ve kul konumundaki İbrahim'in neredeyse ikinci imparator mertebesine yükselmesinin nedenleri ortaya çıkmaktadır.

Kemalpaşazade yeniçerilerden de aynı derecede övgüyle bahseder. "Yiğidin yiğidi" lakabını hak ettikleri Mohaç, onların doruk noktasıydı. Ordunun en seçkin sınıfını oluşturuyorlardı. Ok atmada, kılıç ve tüfek kullanmada kusursuzdular. Zırh giymedikleri için baskıncı birliklerden değillerdi. Savaşlara büyük bir güç ve disipline sahip üstün nitelikli piyadeler olarak katılırlardı. Yeniçeriler ve kapıkulu süvarileri ordunun gözbebeği konumundaydı. Bu sadece şatafatlı görüntülerinden ve başlarındaki komutanların savaş deneyimlerinden kaynaklanmıyordu. Rumeli topraklarında savaşmayı birtakım doğal nedenler yüzünden Asya'nın uzun sınır boylarına tercih ediyorlardı. Şöyle ki, Macaristan'a uzanan yol kendi doğum yerleri olan yörelerden geçiyordu. Buraların dilini bildikten başka, bazı yerlerde oralara özgü lehçeleri de konuşabiliyorlardı. Yeniçeri Ocağı'na, Anadolu yerine çoğunlukla Balkanlar'dan gelen devşirmelerin alınmasına devam ediliyor, Anadolu'dan gelenler yeterince yetenekli görülüyordu. Ancak istisnalar da vardı. Örneğin Mohaç'ta büyük ün kazanmış kapıkulu süvari komutanlarından biri, Kayseri dolaylarından gelen Sinan'dı. Kendisi daha o zamandan büyük Osmanlı mimarı olarak tanınıyordu.

Sefere çıkılmadan önce sadrazam Kütahya, Diyarbakır, Halep, Şam ve Mısır'daki komutanlara kesin emirler gönderdi.³ Cidde, Aden ve Yemen sahili boyundaki kale kumandanlarına uyanık olmalarını ve mevkilerini değiştirmemelerini bildirdi. Hac yolu sıkı koruma altına alınacak, Karadeniz ve Akdeniz'deki donanma savaşına hazır olacaktı. Genç sultanın başkentten ayrılması Suriye, Anadolu ve Mısır'da isyanların patlak vermesine davetiye çıkarmak olabilirdi. Hepsinden önemlisi Şii yanlısı Türkmen boylarıydı. Bunlara güvenilemezdi ve İbrahim bu konuda haklıydı. Trabzon ve kuzeydoğu Anadolu'daki birlikler sonuna kadar savaşmaya hazır tutulacaktı. Amasya, Tokat, Niksar ve Karahisar'daki paşalar emirlerindeki birlikleri baştan aşağı donatacak ve gerektiğinde hudut boylarındaki komutanların süratle yardımına koşabilmek için Sivas düzünde toplayacaklardı. Bu kararın nedeni, ezeli düşman İran'dan gelebilecek bir saldırıya olduğu kadar, Anadolu'da Kızılbaşların yaratabileceği huzursuzluğa karşı da tedbir almaktı.

Öte yandan Karaman valisinin komutasındaki birlikler de sa-

vaş düzeni içinde Kayseri Ovası'nda konaklayarak Orta Anadolu'yu ve güney kıyılarını kontrol altında tutacaktı. Toroslar'daki başıboş aşiretler ile eski Ermeni kalesi Bakras civarındaki çapulcu göçebelerin de gözetim altında tutulmaları için emirler verildi. Kısacası tüm Anadolu savaş düzenine sokuldu. Kaptanpaşa olan Güzelce Kasım Paşa İstanbul valiliğine getirildi. Önemli konular karar için seferde bulunan sultana iletilecek, ancak şehrin günlük yönetimi yardımcısıyla birlikte kendisi tarafından yürütülecekti. Adı bugünkü tersanelerin bulunduğu yere verilen Kasım Paşa deneyimli bir askerdi. Vezir olarak atanmadan önce Halep, Mısır ve Anadolu'da valilik yapmıştı.

Hükûmet, Fransa Kralı I. François'nın güvenilir bir müttefik olduğundan ve ortaklaşa düşmanlık beslenen kutsal Roma imparatoru ile İspanya kralını tehdit altında tutacağından yana iyimserdi. Osmanlıların V. Charles'a saldırmasında onun da büyük çıkarları vardı. Osmanlı haber alma ağı Avrupalı güçlerinki kadar iyi çalışıyordu. Ancak bütün bu önlemler alındıktan sonra davullara vurmak mümkün olmuştu. Böylece tımar sahiplerine askerlerini silah altına alıp şehrin surları dışında bulunan Davutpaşa'daki ordugâhta toplanmaları için çağrıda bulunuldu. Ordu 12 000 yeniçeri, 50 000 süvari ve diğer birliklerle beraber 2 000 kadar da topçudan oluşuyordu. Sadrazamın tam ortada kurulu pembe sefer otağı sarı ve kırmızı renkli çadırlarla çevrelenmişti. İbrahim Paşa burada kendisine bağlılığını ve saygılarını sunmaya gelen komutanları kabul ediyordu. Böylece hem zaman doldurulmuş oluyor hem de müneccimbashının hareket için en uğurlu günü bildirmesi bekleniyordu. Sonunda hareket günü 23 nisan olarak kararlaştırıldı.

İbrahim Paşa süvarinin başında sultandan bir hafta önce hareket etti. Askerî birliklerin çoğu 23 nisanı takip eden pazartesi günü yola çıktılar. Önde, boruların ve zillerin ürkütücü tiz sesleriyle davul ve köslerin azametli gümürtüsü içinde mehter takımları gidiyordu. Onları büyük bir ihtişamla atlarına binmiş vezirler, beyler ve diğer komutanlar izlemekteydi. Bunların tümü de aslında kul konumundaydı, oysa kendilerinde hiç de böyle bir görüntü yoktu. Kanunî Sultan Süleyman gül kurusu renkli üniformalar giymiş kapıkulu alayının ortasında yer almıştı. Arkalarında yük atları, katırlar, develer ve artçı süvari birliklerinden yükselen büyük toz bulutları savruluyordu. Sultan, tepelerinde altın kaplı alemler bulunan

sancaklar, paşaların at kuyruğu tuğları, birliklerin hem yürüyüşte hem savaş alanında tanınabilmesi için kargıların uçlarında taşıdıkları beyaz, kırmızı, sarı ve mor renkli flamalar, parıltıyan mızraklar ve halkın çılgınca bağırışları arasında uğurlanıyordu.

Süleyman başkentinden böylece ayrılp ilk geceyi Halkapınar'da, konaklaması için özenle hazırlanmış bir mekânda geçirdi. Büyük ordu yavaş ilerler. Edirne düzlüğüne varıldığında toz içinde kalmış asker ve hayvanlar için birkaç gün dinlenme molası verildi. Sonra da Kanunî Sultan Süleyman Filibe üzerinden Balkanlar'ın başkenti ve askeri karargâhı olan Sofya'ya ulaşarak burada bir hafta kaldı. Sultanın ordu tarafından çok sevilen sadrazamdan ayrı kalıp kuşku duymaması için onu bir an önce karşılamakta sabırsızlanan İbrahim Paşa, otağı hümayunu kurmuştu bile. *Kabusname* adlı kitapta bir vezirin hiçbir zaman hükümdarından uzun süre ayrı kalmaması, aksi halde başının belaya girebileceği yazılıydı. Sofya, mahallî birliklerin ve Anadolu'dan gelen destek kuvvetlerinin toplanma noktasıydı. Anadolu askeri Marmara Denizi'ni teknelerle, yanlarındaki binlerce at, katır ve mandayla birlikte aşarak Gelibolu'ya oradan da Sofya'ya ulaşmıştı.⁴ Bu büyük ordunun bütün birlikleri emredilen saatte toplanarak sultan tarafından teftiş gördü. Eflak'tan gelenler sultana hediyeler getirmişti. Belirlenen saatte tekrar hareket edildi. Yol toza gömülüydü. Kemalpaşazade anlattıklarında tozdan sürekli olarak bahseder. Hava çok sıcaktı. Hafif bir yağmur serpiştirip de askeri canlandırana kadar alçak bulutlar bunaltıcı bir ortam yaratıyor, Kanunî Sultan Süleyman ise küçük bir kubbe ve andıran şemsiyesi altında yol alıyordu.

Casusları tarafından uyarılan Macarlar, Polonya ile Bohemya'dan yardım istemişti. Böylece 100 000 atlı toplanmış ve ordu Sava ile Drava nehirlerinin öte yakasında mevzilenmişti. Bunu önceden haber alan İbrahim Paşa dikkatle seçtiği, gül rengi flamaları rüzgârda uçuşan 10 000 yeniçerinin ve mandaların çektiği 150 topun başında harekete geçti. Süleyman, Niş'e doğru yol alıyordu. Burada Belgrad Valisi Bali Bey'le buluşacaktı. Bali Bey, deneyimli bir akıncıydı ve akıncılarıyla birlikte gelmişti.

İbrahim, Sava üzerindeki Sirmium Adası'nı işgale hazırlanıyordu. Emrindeki öncüler tekneleri zincirle birbirine bağlayıp suların akıntısına karşı koyacak ve üzerinden geçecek ağır yüklü develerle erzak arabalarını taşıyacak güçte bir yüzer köprü kurdular. Bu

iş süratle tamamlandı ve Kanunî Sultan Süleyman gelmeden bir gün önce İbrahim Paşa nehri geçti. Bir kez daha meşalelerle ışıldayan pırıl pırıl bir ordugâh kurulmuştu. Korku saçan yeniçerilerin çadırları otağı hümayunu ayın etrafındaki hale gibi kuşatmıştı. Silahları kuşanma zamanı gelmişti artık. İbrahim Paşa zırh gömleğini giyerken Kanunî Sultan Süleyman miğferlerin ve kalkanların dağıtımına nezaret ediyordu. Görüntü, saldırı bekleyen bir savaş kampını andırıyordu. Çadırlar birbirine o kadar yakındı ki aralarındaki gergi halatlarından sanki bir duvar örülmüştü. Askerler silahlarıyla yatıyorlar, yeniçeriler de kılıçları, okları ve arkebüzleriyle⁵ uyuyorlardı. Burası artık savaş bölgesiydi ve askerlerin her biri gazi sayılırdı.

Ordu, her biri tımar edilmiş gösterişli Arap atları, bayrakları ve rüzgârın salladığı laleleri andıran kırmızı-beyaz başlıklarıyla savaş düzenine sokulup yeniden teftiş edildi. Sonra da sultan, Salan-kamen'e doğru yola çıktı. Buradaki kaleyi terk edilmiş ve harap bir halde buldu. Ardından 1521'de fethettiği Belgrad'a hareket etti. Belgrad garnizonunda 3 000 yeniçeri ve 200 top bulunuyordu. Bali Bey ve ona bağlı akıncılar Petrovaradin yakınlarında düşmanla çatışmaya girmiş ve esirlerin, savaş heyecanı içinde kelleleri uçurulmamış olanlarını zincire vurarak ordugâha göndermişti. Bosna valisinden Belgrad'a gelen bir haber bağımsız bir birliğin Iriğ Kalesi'ni ele geçirdiğini bildiriyordu.

Kaleler düşüyor

İbrahim Paşa, Bali Bey'le buluşup kaleyi kuşatmak düşünceyle Petrovaradin'e yürüdüğünde kaleyi savunanlar ani bir saldırıya geçtiler fakat paşa, her zaman olduğu gibi hazırlıklıydı. 1525'te Mısır'da çıkan bir ayaklanmayı bastırmıştı. Bu ayaklanmanın nedenlerini inceleyerek hazırladığı ve 400 yıl boyunca uygulanan kurallar, onun parlak zekâsının ürünüydü. Paşa derhal süvarilerinin başında cesaretle karşı saldırıya geçti ve düşmanı nehre sürdü. Kaçanlar canlarını kurtarmak için yüzmeye çalışarak nehrin öte yakasına kaçmaya çabaladılar. Sazlar arasına dağılan Hristiyan askerlerin birçoğu yeniçerilerin yaylım ateşi altında can verdi. Aralarından 20 kişi İbrahim Paşa'nın yüzer köprü için kullandığı 800 kayıktan en baştakiyle kaçıp kurtulabildi. Öncülerin komutanı Koca Hızır, tam karşı sahile çıkmak üzereyken bir şövalye dörtnala üstüne geldi, an-

cak yetişen bir yeniçeri onu atından devirip kellesini uçurdu. Diğer kaçanlar daha fazla kayıp vermeden sahile çıkarak şehir surlarının ardına sığınmayı başardılar.

Surların dışındaki mahalleler kısa sürede ele geçirildi, ancak Sırp askerleri şehri ateşe verip zaman kazanarak alevlerden oluşan duvarın ardındaki iç kaleye doğru geri çekildiler. İbrahim Paşa toplarını yerleştirmişti. Her top için kendisi ve subayları dahil bir asker görevlendirdi. Toplar, namluları kıpkırmızı olana kadar ejderhalar gibi duman püskürtüp durdular. Fakat Sırp kalelerini büyük cesaretle savunuyor, güllerin açtığı gedikleri süratle dolduruyorlardı. Topçuların dışındaki tüm Osmanlı askeri, kaleyi ok ve kurşun yağmuru altında tutuyordu. Bu arada Bosna'daki Hüseyin Bey'den gelen bir haber, askerin gücüne güç kattı: iki önemli kale daha zapt edilmişti ve başka yeni haberler de bekleniyordu. Toplar kalenin kulelerini ve burçlarını gece gündüz yıkadursun, lağımçılar da kazdıkları lağımlarla kale duvarlarını ve temelindeki kayaları atıyorlardı. Çaresiz kalan Sırp, sonuç alamadıkları birkaç çıkış yaptılar. Bu arada saldırıya geçen Osmanlı kuvvetlerini geri püskürtmeyi de başarmışlardı. İbrahim Paşa askere bir gecelik dinlenme izni verdi ve ardından ikinci bir hücumla kalktı. Ancak bu da ok ve kurşun fırtınası altında yapılmasına rağmen ilk saldırıdan farklı sonuç vermedi. Daha çok lağım açıldı ve topçu ateşi mehterin çaldığı marşlarla birlikte bütün heybetiyle devam etti. Sonunda kalede tek bir kule dışında taş üstünde taş kalmadı. Sırp askerlerinden geriye kalanlar bu kuleye çekilmişti. Bunlar daha fazla direnmenin bir yararı olmayacağını anlayarak onurlu bir şekilde teslim oldular; tümünün de canı bağışlandı. Petrovaradin, hayati önemi olan bir geçit yerini koruyordu. Bu nedenle İbrahim Paşa hemen ertesi gün otağını kurarak hiç vakit geçirmeden eskisinden daha sağlam bir kale inşa etmeye başladı. Etrafına çok derin bir hendek açtırdı. Yıkılan kulelerin taşları hendeğin içine yığılmıştı, fakat üzerinden aşılabilecek bir köprü oluşturmuyordu. Kanunî Sultan Süleyman hiç gecikmeden muzaffer komutanlarını kaftanlar ve esirlerle ödüllendirdi.

İbrahim Paşa, kale inşaatının başlamasına kadar burada kaldıktan sonra Tuna ve Drava nehirleri üzerindeki en güçlü kale olan Essek'e doğru yola çıktı. Çevresini neredeyse dipsiz denebilecek kadar derin bir hendek kuşatıyordu.⁶ Hendeğin derinliği lağım açıl-

masına engeldi; dolayısıyla önce içindeki suyun kanallarla boşaltılması gerekiyordu. Ancak bu iş de çok uzun bir süre aldı. Kale ayrıca güçlü topraklarla savunuluyordu. Küçük bir baskın düzenleyen Osmanlı süvarileri şehrin bazı önde gelenlerini de beraberinde getirdi. Bunlar kurulan divana Macar kralının yürüyüşe geçtiği haberini verdiler. Burada Petrovaradin'deki gibi Sırp birlikleri yoktu. Şehir teslim oldu ve kiliseler camiye dönüştürüldü. Bali Bey'in dehşet saçan akıncıları çevre kırsalı talan etti. Aynı zamanda nehir boyundaki küçük kaleler pek az direndiler ya da hiç karşı koymadan teslim oldular. Osmanlılar yeniden yürüyüşe geçerek Onik'e vardılar ve buradaki Macar akıncılarının komutanı esir edildi.

Drava Nehri'nin suları önünde

Drava, türkütücü bir nehirdir. İstihkâmcılar bu nehrin üzerine köprü kurmak için üç ay gerektiğini üzümlere bildirdiler. Oysa İbrahim Paşa düşmanın engellemesiyle karşılaşmadan yüzer köprüyü kurup üç gün sonra öncü Osmanlı birliklerini Drava'nın karşı kıyısına geçirdi. Bir hafta sonra da bütün ordu, Kanunî Sultan Süleyman'la birlikte nehri aşıp öte yakasına yerleşti. Macarlar, Osmanlıların saldırıya açık olduğu bu kısa süreden yararlanmasını bilemediler. Ordunun yüzer köprüden geçişi Delacroix'nun hayranlık duyacağı bir sahneydi: yalpalayarak ilerleyen kuşatma topları ve mandallar, deveçilerin, katırcıların yüklü hayvanlarla boğuşması, bağrımlar, feryatlar ve hiç kuşkusuz üzerindeki ağırlıkla bir inip bir çıkan teknelerin savurduğu sular. Osmanlılar bu ve benzeri sorunlarda başarılıydı, zira orduda sadece duvarcılar ve yol yapımcılar yoktu. Bunların yanı sıra bina inşa eden, salları, tekneler ve kuşatma araçları yapan, dingilleri kınları arabaları tamir eden, kiliseleri camiye dönüştürmek için minberler ve geçici minareler kuran usta marangozlar da vardı.

Artık gerçeğe yüzleşmenin zamanıydı. Macar ordusu Mohaç Ovası'na yerleşmişti. Şövalyeler ve silahşörlere (orduyu çoğunlukla bunlar oluşturuyordu) yaklaşan zaferi kutlamaya başlamışlardı bile. Savaş için seçilen yer buna uğurlu bir işaretti, çünkü girdikleri her yere korku saçan Tatar süvarilerini burada yenmişlerdi. Macar Kralı Lajos, Osmanlı ordusunun geri çekilmesini önlemek gayesiyle yüzer köprüünün yakılması için bir baskın müfrezesi göndermiş-

ti. Böylece Osmanlıların tuzağa düşeceğinden kesinlikle emindi. Oysa İbrahim Paşa'nın köprüyü çoktan söktürüp toplamış olması Macarları şaşkına uğrattı. Paşa bunu tahmin etmişti. Aldığı karar ordusuna verdiği ya zafer ya ölüm emriydi. Taşındığı bu anlamı askerine dolaylı olarak iletmişti için daha da etkileyici olmuştu. Nehrin üzerinde herhangi bir köprüye rastlamayan Macar atlılarının heyecanı akan sulara karışıp gitti. Bu arada akıncılar boş durmamış, şövalyelerin savunmaya geldiği, üzüm bağlarıyla kaplı kırsalı yakıp çöle çevirmişlerdi. Bunun yaklaşmakta olan savaşa pek etkisi olmadı, ancak bir komutanın, planladığı tuzağa kendisinin düştüğünü göstermesi açısından önemliydi.

Macar ordugâhı, Mohaç Nehri'yle bataklık bir arazinin arasına yerleşmişti. Açık olan tarafa taş ve toprak doldurularak tümsekler yapılmış üzerlerine de toprak yerleştirilmişti. Halbuki ağır zırhlar giyen Hristiyan şövalyeleri savaşta bu bataklığa gömülecekti. Kaldı ki İbrahim Paşa'nın hafif süvarileri için burasının, önünde hiçbir engel bulunmayan açık bir cenah oluşturacağı Macarların aklına bile gelmemişti. Gerçekten de Macar ordusunun komutanları savaşacakları düşman ve bu düşmanın savaş taktikleri, güçlü ve zayıf yönleri hakkında inanılmaz derecede bilgisizdi. Bir de askerlerinin yeteneğine aşırı değer biçiyorlardı.

Artık Kanunî Sultan Süleyman'ın başkomutanlığı sadrazamından devralma sırası gelmişti. Tarih 28 ağustos 1526'yı gösteriyordu. Kapıkulu süvarileri, İbrahim Paşa'nın emrindeki öncülere destek için gönderildi. Paşa öğlen güneşi altında savaş alanının kenarına kadar gelmiş ve burada durmuştu. Yaptığı akınlar ve saldırılar nedeniyle bölgenin ve düşmanın özellikleri hakkında bilgi sahibi olan Bali Bey'i yanına çağırttı. Akıncıların en büyük hazinesi düşmanın davranışlarını, tepkilerini ve arazinin ayrıntılarını bilme-leriydi. Yaşlı paşa, askerine "Hristiyan atlılarından çekinmeyin" demişti. "Macarlar baştan aşağı zırh giyerler, bundan dolayı atları demirle yüklüdür ve hayvanların bu ağırlığı taşıması kolay değildir." Tavsiyesine göre Osmanlı piyadesi ve süvarisi şövalyelerle göğüs göğüse gelmemeli, tam aksine saflarını yana açarak onların geçmesini sağlamalı, ancak Macarların atlarını geri döndürmesine fırsat vermeden akıncılar saldırıya geçmeliydi. Hafif Osmanlı süvarisi doğrudan şövalyelere saldırabilir, ardından onları çember içine alarak düşman kendini toparlayamadan bir darbe daha indirebilirdi.

Mohaç ve Macarların gücü

İbrahim Paşa bu tavsiyeden etkilenmişti, fakat böyle bir manevra Osmanlı ordusunun hemen ardında dağlar gibi yükselen erzak ve malzemeyi, develere yüklü tahılları, arabaları ve top taşıyıcıları düşmana açık bırakacaktı. Bali Bey, İbrahim Paşa'nın kararsız halini üzüntülü gözlerle izliyordu. Birkaç dakika daha düşünen sadrazam birden ordugâhın derhal bulunduğu yere taşınmasını emretti. Böylece, sık kurulacak çadırların aralarında gergi halatlarından örülü bir ağ oluşacak, şövalyeler de buna kalkan bahğı gibi yakalanacaktı. Macarlar atlarını ağların içine sürmeye kalkarsa kurtulmak için çırpınıp duracaklardı. Sonuçta piyadeler ve süvariler arkalarında halatlardan örülü bir savunma hattı, önlerinde ise hiçbir engel olmadan savaşa girişebilecekleri. Macarlar savaş alanının uzak bir köşesinde olması gereken ordugâhın, sultanın otağı hümayunu da dahil burada kurulmasını hayret dolu gözlerle izlediler. Sipahi ağalarına savaşa hazır olmaları emri verildi. En yetenekli akıncılardan 50 000'i seçilerek bunlara yeni eyerler dağıtıldı ve parlayan güneşin altında kendi görkemiyle büyülenmiş düşmanın Osmanlı ordugâhını hedefleyen saldırısından sonra baskın için sol kanatta beklemesi emredildi. Akıncılar mızrak, savaş baltası ve gürzle hücumla geçecekti.

Macar topçusu öncülere ateş açıp oklar havada uçuşmaya başladı. Sıradaki Kanunî Sultan Süleyman ve ordunun ana birlikleri mehter marşlarıyla tam bir savaş düzeni içinde harekete geçti. Askerin giderek yükselen sesi çok uzaklara kadar yansıyor. Atlı Macar şövalyeleri üç gruba ayrılmıştı ve her atlı diğeriyle arasında belirli bir açıklığı koruyarak ilerlemekteydi. Ön saflar ovaya yayılmış geniş bir madeni dalgayı andırıyordu. Belki zırhlarının verdiği rahatsızlıktan, belki de sert mizaçlı ve disiplinsiz olmalarından bu düzenlerini koruyamadılar. Mızraklarını indirip ilk bir kilometreye yakın mesafeyi yürüyüş hızıyla aşarak saldırıya geçtiler. İbrahim Paşa baskın için bekleyen birlikleri teftiş ederken bir çavuş ona saldırının başladığı haberini getirdi. Henüz çadırları kurmakta olanlar, yaklaşan süvarilerin seslerini duyunca hızlandılar. İbrahim Paşa atına atlayıp sipahilerin başında yerini alarak karşı saldırıya geçecek vakti ancak bulabilmişti. Her iki taraf da tekrar tekrar saldırıyor ve çarpışma bir o yana bir bu yana yalpalayıp duruyordu. Osmanlı ve Macar

süvarileri buldukları gediklerden dört nala koşturuyor, fakat atlar birbiriyle çarpışmamak için ani dönüşlerle yön değiştiriyordu. Şövalyelerin atlı düello sahalarındaki gibi hayvanları sakinleştiren çitler yoktu burada. Bazıları yere düşenlere takılıyor ve savaşın ağırlık merkezi, oluşan yoğun karmaşadan dolayı bir süre için hareketsizmiş gibi görünüyordu. Artık ok yaydan çıkmıştı. Akıncılar gizlendikleri yerden fırlayarak düşmanın sol kanadına hücum ettiler. Kral Lajos, emrindeki bir numaralı bölüğü bu belayı savmak üzere üstlerine gönderdi. Kendisi de savaşın kilitlendiği merkezden ayrılmış sol kanadının başındaki İbrahim Paşa'ya yüklendi. Savaş anı gelmişti. Tam bu sırada iki büyük rakip, Bosna Valisi Bali Bey ile Savendia beyi, birbirlerini ölene dek desteklemeye ant içtiler. Ancak yaptıkların hesapta ufak bir hata vardı, sonuç sandıkları gibi kötü olmadı.

Tıpkı 50 yıl sonraki İnebahtı Deniz Savaşı'nda küreklerin denizi örtmesi gibi burada da atılan oklar akıncıların kırmızı başlıklarını örtüyordu. Macar topları mevzilerini değiştiremediği, Osmanlı toplarının ise kendi askerlerini vurmamak için ileri hatlara alınmasında geç kalındığı için savaşa hakim olan silah oktu. Bu nedenle her iki tarafın süvarileri de kalkanlarını başlarına siper edip, omuzlarını kısarak insan ve ok parçalarıyla dolu toz bulutlarını yarıp yol almaya çalışıyorlardı. Akıncıların hızına karşı koymak mümkün değildi. Bunların gözüpek şiddeti karşısında birinci Macar bölüğü çözülerek gerisin geriye kaçmaya başladı. Kovalanarak yakalananlar esir edildi.

Kral Lajos'un sol kanadındaki birlikler, sultanın gönderdiği yeniçerilerle destek gören İbrahim Paşa kuvvetlerine saldırmaya devam ediyordu. Yeniçeriler, ellerinde mızrakları, yuvarlak kalkanlarının ardında sabırla bekliyorlardı. Arkalarında dehşet saçan Osmanlı topçu bataryaları yerleşmişti. Yeniçeriler geri çekilecek olursa saldıran düşmana ölüm saçan güllelerini göndereceklerdi. Ancak Lajos, Osmanlı mevzilerine vardığında tamamen geri püskürtüldü ve muzafer yeniçeriler kıvrık kılıçlarıyla şövalyelere yüklendiler. Sonunda üzerlerindeki zırhların ağırlığına dayanamayan Macar piyadeleri geri çekilmeye başladı. İbrahim Paşa atının üstünde, kılıcını havada savurarak ne yapacağını şaşırmış bu güruhun içine daldı. Macar Kralı, etrafını kuşatan soyluların nerdeyse tamamı ölene kadar çarpışmaların ortasına sıkışıp kalmıştı. Kanunî Sultan Süleyman işte bu sırada kapıkulu süvarileri ve ardından taze piyade birlikleriyle savaşa girdi.

Kral Lajos'un direnecek gücü kalmamış, ümidini ve onurunu kaybetmişti. Aldığı üç yaradan akan kanlarla meydanı terk edip kaçtı.

Bu arada kralın sol kanadındaki birlikler yeniden saldırıya geçmiş ve Anadolu askeriyle kanlı bir boğuşmaya girmişti. İki taraf da oklarla büyük can kaybına uğruyordu. Sultan, arkebüzlerle donatılmış yeniçeri birliğine ateş emri verince tek bir yaylım ateşi, morali çökmüş Hristiyanları bozguna uğratmaya yetti. Böylece birçok Polonyalı, Bohemyalı, Avusturyalı, Macar, Hırvat, Alman ve İspanyol savaşçı öldürüldü ya da esir alındı. Lajos'un başsız kalan büyük ordusu bozguna uğramış ve kaçmıştı. Pek çoğu gibi kralın da, ordusunu koruyacağını sandığı nehirde boğulup öldüğü tahmin edilmektedir. Macarlar, Tatarların yaptığı gibi atlarının kuyruklarına yapışarak nehri geçmeyi öğrenememişlerdi.

Akşam çökerken ölümün gölgesi

Macarlar arkalarında değerli eşyalarla dolu çadırlar bırakmıştı. Bunlar ganimet hakkı olarak yağmalandı. Osmanlı esirlerini bağlamak için hazırlanmış halatlar Hristiyanların boyunlarına geçirildi. Savaş alanı üst üste yığılmış insan ve at ölüleriyle doluydu. Yeniçerilerin kelle uçuran kılıçlarından kaçabilenler akıncılara yakalanıyordu. Üstlerindeki zırhlar bazı tüfekli piyadelere tuzak olmuştu.

Akşam namazı vakti Osmanlılar kendi ordugâhlarına döndüler ve Kanunî Sultan Süleyman kubbeli otağına girdi. Ertesi gün bütün ordu istirahate çekilmişti. Sadece yerinde duramayan akıncılar dört bir yana dağılarak çevreyi talan edip ateşe vermeye devam ettiler. Esir alınan ve zincire vurulan 10 000 silahşör, sultanın karşısına getirildikten sonra tümünün de boynu vuruldu. Kesilen kafaların oluşturduğu piramitler sultanın otağına doğru uzanan bir yol oluşturmuştu. Bu yolu kazığa geçirilmiş 2 000 kafa çevreliyordu. Büyük bir şölen düzenlendi ve Kanunî Sultan Süleyman, zaferi İbrahim Paşa'ya bağışlayarak sarığına imparatorluğu simgeleyen bir beyaz balıkçıl tüyü taktı. Haberi tüm İslam dünyasına ve sadık bir müttefik olan Fransa kralına iletmek üzere dört bir yana ulaklar gönderildi. Her köyde, şehirde ve kalede büyük kutlamalar yapılıyordu. İstanbul görkemli bir debdebeyle donatılmış, âdet olduğu üzere surlar badana edilmişti. Ancak Mohaç kıyılarında ve akıncıların ganimet peşinde koştuğu yerlerde sessizlik vardı.

Budin'in çanları susuyor

Artık Budin'e giden yol açılmıştı. Zenginler şehri terk etmiş, Budin'in anahtarlarını İbrahim Paşa'ya teslim etmek bazı önemsiz kişilere kalmıştı. Sadrazam ordunun gelişinden çok önce şehre ulaştı. Macaristan'ın başkentini teslim alırken yanında sadece bir içoğlanı vardı. Budin, tüm kaleleri ve burçlarıyla o dönemde herhangi bir şehir kadar kendini savunabilecek güce sahipti. İbrahim şehrin anahtarlarını derhal sultana yolladı. Kanunî, Hazine'yi, silah depolarını ve sarayı boşalttırdı. Mohaç'ta soylular ve komutanlardan pek geriye kalan olmadığı için buraları ağzına kadar doluydu. Bütün bu servet, 1456'da II. Mehmed Belgrad kuşatmasını kaldırdığı zaman ele geçirilen topla birlikte, Tuna yoluyla önce Belgrad'a gönderildi. İbrahim Paşa, Herakles, Diana ve Apollon'a ait üç klasik heykeli İstanbul'a alıncı bunları zafer anısına sarayının bahçesine koydurdu. Bu heykeller sonraki on yıl içinde kendisinin de düşüşüyle birlikte yobazların bir saldırısında parçalandı. Saldırganlar onları kâfirlerin kralı ve onun çocukları sanmıştı.

Kanunî Sultan Süleyman, boşaltılmadan önce Budin'deki görkemli sarayda kalıp dinlendi. İmparatorun avlaklarında ayı, panter, kurt, yaban domuzu, ceylan, çakal, tilki ve tavşan avladı. Doğanları ve kar leoparlarıyla yaptığı iki büyük av partisinden keklik, sülün ve güvercinle birlikte pek çok avla döndü. Oysa İbrahim Paşa, kazanlarını kutsanmamış av etleriyle doldurmak istemiyordu. Vaktini Tuna üzerinde yeni bir köprü inşa ederek geçirdi. Bu uzun köprü birbirine zincirlerle sıkıca bağlanmış teknelerden oluşuyordu. Tekneler baştan ve kıçtan kilise çanlarıyla demirlenmişti. Sadece bir hafta süren bu çalışma sırasında İbrahim Paşa yanına aldığı yeniçeriler ve süvarilerle güzel kız ve erkek çocuklar aramaya çıktı. Kemalpaşazade'nin vakayinamesi bu çocukların vücutlarının limon ve su gibi, tenlerinin parlak beyaz olduğunu yazmaktadır. Köprü tamamlanınca İbrahim Paşa yeniçeri ve sipahileriyle karşıya geçti. Sultan köprüden geçmek için münecimlerinin belirleyeceği en uğurlu zamanı bekledi. Sadrazamın ise yıldızlara gerek duymadığını belirtmek gerekir. Süleyman döneminde batıl inançlar, büyü ve uğursuzlukla ilgili hususlara uyulması protokol kurallarının önünde geliyordu. Neyse ki münecimler uğurlu vaktin geldiğini kısa zamanda bildirdiler ve sultan zafer alayı ile Peşte'ye girdi. Kendisi-

nin Budin'den ayrılışıyla birlikte bütün zanaatkâr ve tüccarlar Osmanlı vilayetlerine gönderildi. Ardından bu görkemli şehir anıtlarıyla birlikte, saray dışında, ateşe verilip tahrip edildi. Sarayı korumak üzere güçlü bir yeniçeri birliği bırakılmıştı.⁷

Ordu güneye, Szeged'e doğru yola çıktı. Szeged sakin ve güzel bir şehirdi. Gereksiz yere sadece bir gece direnebildi ve o da yağmalanarak yakıldı. Halk kılıçtan geçirildi ya da esir alındı. Olaylar kalelerin ve şehirlerin ümitsizlik içinde boşaltılmasına yol açmıştı. Bunların hepsi, meyve ağaçları ve çiçeklerine kadar, yağmalandıktan sonra yakıldı. Ancak mevsim ilerlemişti ve hava koşulları ürkütüyordu. Osmanlılar arkalarında çöle dönmüş ve yıllar boyu ıssız kalacak topraklar bırakarak geriye döndüler.

Sultan olmanın büyüklüğü

Şimdi taktik değişmişti: ordusunun başında Tuna'yı Kanunî Sultan Süleyman aştı. İbrahim Paşa ise Osmanlı topraklarına girene kadar artçı kuvvetlere komuta ederek kendisiyle Belgrad'da buluştu. Anadolu beylerbeyi ile emrindeki birlikler ve ağırlıkları buradan Gelibolu yoluyla Anadolu'ya gönderildi. Balkanlar'dan gelen kuvvetler de geldikleri vilayetlere yollandılar. Sultanın ordusu, ganimetleri ve hazineleri taşıyan kervanlar dışında küçülmüştü.

Bu arada sultana Anadolu'da başlayan ve İbrahim Paşa'nın önceden tahmin etmiş olduğu bir ayaklanma haberi ulaştı. Ancak buna önderlik edenlerin kesilen başları getirilip sultanın ayakları dibine serilince olay yatıştı. İstanbul'a dönüş zamanı gelmişti. Sonbahar yağmurlarının getirdiği sellerle bazı yolların kapanması yüzünden sultan başkente 13 kasımda ulaşabildi. Süleyman'ın şehre zafere girişini düzenlemek için İbrahim Paşa ve vezirleri İstanbul'a ondan bir gün önce geldiler. Şehrin kasım ayında hiç de yabancı olmadığı yağmurlu ve fırtınalı bir gündü. Buna rağmen halk Kanunî Sultan Süleyman'ı kutlamak için sokaklara dökülmüştü. Onlara göre rüzgâr sokakları temizliyor, yağmur ise kutsal savaşın kahramanı için Tanrı'nın gönderdiği sevinç gözyaşları olarak gökten boşanıyordu.

YEDİNCİ BÖLÜM

Balık baştan kokar

Akşamın gölgeleri

Batıda tanındığı adıyla Muhteşem Süleyman tahta çıkar çıkmaz, ihtiraslarına destek veren can dostu İbrahim Paşa'yla birlikte büyük seferlere girişti. Yapılan savaşlarda sipahilerle akıncıların coşkusu yeniçerilerin ateş gücünü dengelemişti. Tuna Nehri, Osmanlıların Avrupa'daki hududunu oluşturuyor ve buranın güvenliği nehir üzerinde seyreden bir donanmayla sağlanıyordu. Budin'in ele geçmesini ve Macaristan'ın Osmanlı topraklarına katılmasını zaferlerin en büyüğü izlemeliydi. Viyana'nın fethi. Roma'nın bir düş olarak kalması gibi Viyana seferi de ulaşımında karşılaşılan güçlükler yüzünden başarılı olamadı.

İyi bir eğitim görmüş olan genç sultanın etkileyici bir kişiliği vardı. Kendisinin yanında içöğlanı olarak bulunan Geuffroy, yüz hatlarının muntazam olmayışından ve uzun kısl bıyıklarını beğenmediğinden bahsederken koyu renkli iri gözlerine de değinmişti. Ramberti, sultanın felsefe bilgisine ve kanunlarda yaptığı reformlarla bunlara getirdiği düzene büyük hayranlık duymuştu. Bu düzenlemeler yalnızca hukuk bilginlerinin eseri olmayıp, bizzat sultanın yakın ilgisi ve denetimi altında yapılmıştı. Kanunî Sultan Süleyman, Anadolu'daki ve yeni ele geçirilen bölgelerdeki isyanlarla da uğraşmak zorunda kaldı. Macaristan seferi sırasında Anadolu'da filizlenen aşiret ayaklanmaları 1528 yılına kadar sürdü. Bunlardan birinde barbarlığıyla tanınan bir aşiret, Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın kaldığı çadırın gergi iplerini keserek yapılabilecek en ağır hakarete bulunmuş ve böylece olaylar doruk noktasına ulaşmıştı. Başkaldırıları aslında silahlı soygunculardı, zira o dönemde Küçük Asya'da vatanseverlik kavramı söz konusu değildi. Durumdan yararlanan diğer aşiretler de yağma ve katliamlara girişince ordugâhını Kayse-

ri Ovası'na kurmuş olan Hürrem Paşa süratle harekete geçti, fakat çatışmalarda can verdi. Bunun üzerine emrindeki birlikler karmakarışık bir şekilde dağıldılar (unutmamak lazım ki düzensizlik acil durumlarda bir taktik olarak da uygulanabilirdi). Asiler böyle bir başarı beklemiyordu, çünkü ne askerî ne de siyasî bir hedefleri vardı. Başlarındaki Baba Zünnun ya da -sonraları- Kalender Çelebi gibi bazı Türkmen önderler aslında sadece cesur dervişlerdi. Ancak devlete galebe çalmış olmalarına rağmen aşiretler bu kez de intikamdan korkmaya başladılar. Muzaffer Osmanlı sultanı Budin'den dönünce onunla baş edebilecek güçte olmadıklarını biliyorlardı.

Asiler 1526'da Hürrem Paşa'ya karşı kazandıkları, yenilgiden pek ayırt edilmeyen zaferden sonra paşanın tüm silahlarını ve hazinesini atlara yükleyip Azerbaycan'daki Kızılbaşlara katılmak üzere yola düştüler, ama geç kalmışlardı. Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa üzerlerine yürüdüyse de yeniçerilerin kararsız davranışları yüzünden hayatını kaybetti. Ancak Diyarbakır'daki kışlık ordugâhtan kuzeye doğru harekete geçen Hüsrev Paşa'nın süvarileri asileri kuşatarak acımasızca kılıçtan geçirdi. Buna rağmen ayaklanmalar tam olarak bastırılmış değildi. Bir yıl sonra Derviş Kalender Çelebi, İsa'nın Muhammed'e üstün olduğu iddiasını ortaya attı. Şeyhülislam ve ünlü vakanivüs Kemalpaşazade bu karmaşık ortamda Osmanlı İmparatorluğu'nun temel ilkesinin akıllı ve muhafazakâr bir yönetim ve eyaletlerle tımar sahiplerinin sürekli denetim altında tutulması olduğunu söylemişti. Tımar sahiplerine verilen haklar kayıtlara sadece ömür boyu olarak ve sultan namına işleniyordu. Tarlaları at nalları altında çığnayan köylünün haklarına, beklentilerine ve çaresizliğine kanunlarda yer verilmemişti.¹ Anadolu buna karşı sessiz kalmadı, fakat bu sese cevap veren de olmadı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı imparatorluğun diğer topraklarında başarılı bir gelecek vaat ediyordu. Mısır'a giden deniz yolunun güvence altına alınması için Rodos'un fethi gerekliydi.² Batı'da üst üste kazanılan zaferler, Asya'daki sınır boyları yerine Rumeli'de savaşmayı tercih eden yeniçerilerin başarısıydı. Zafer daima tatlıdır. Kazanılan ganimetler ve esirler devam ettiği sürece ya da ordular Viyana önlerinden geri dönene kadar batıya doğru genişleme politikasında bir değişikliğe gerek yoktu. Viyana seferi bile yenilgi sayılmazdı, sadece kış şartları nedeniyle kuşatmadan vazgeçilmişti.

1520'li yıllardaki zaferlerin bir nedeni de silah üretiminin sürekli oluşuna bağlıydı. Ancak dökümlerin elle yapılıyor olması toplarda bazı hatalara sebep oluyordu. Topların namı ölçülerinde farklılıklar vardı ve Osmanlıların arzu ettiği şekilde standardize edilemiyordu. Bu nedenle bir sefere çıkılmadan önce toplarla birlikte gidecek güllerin seçilmesi gerekiyordu. Öte yandan bu topların şöhreti oldukça yaygındı ve Osmanlı topçuları sadece Hindistan'da değil, düşman bir ülke olmasına rağmen İran'da bile topçuluk eğitimi veriyordu. Topların istenen hatasız düzeye ulaşması XVIII. yüzyılda Gribeauval'in üretimi standardize ederek parçaları birbiriyle değiştirilebilir hale getirmesine kadar sürdü. Bu Fransız mühendis ayrıca top arabalarının ağırlığını hafifleterek onları çeken at sayısını da azalttı. Fransa'daki bu uygulama böylece Fransızların eğitimi altında Osmanlı İmparatorluğu'nda da başlatılmış oldu. Zaman akıp giderken yazgılar da değişiyor. İbrahim Paşa'nın zekâsı ve kişiliği Kanunî Sultan Süleyman'ın muhafazakâr kötümserliğini dengeliyordu. Ancak sahip olduğu güç onu giderek yozlaştırdı ve ne yazık ki istemediği halde mart 1536'da paşanın idamını emretti.³ Osmanlı ordusunun ihtişamı sönmüştü. Elde edilen ganimetler ve esirler azalırken parasal sorunlar büyümeye başladı. Yeniçeri sayısının ve emekli olanların artışı, eğitilmiş bir orduyu sürekli silah altında tutmanın maliyeti üzerine gölge düşürüyordu.⁴ Buna rağmen her şey o kadar da kötü değildi. Tuna'nın güneyindeki topraklar, Macaristan'da meydana gelen ayaklanmalara rağmen Osmanlı hâkimiyeti altındaydı. 1547 yılına gelindiğinde yeniçeriler sürekli savaşımlardan yorgun düşmüş, divandaki savaş yanlılarının etkisi de azalmıştı. İtalya'da huzursuzluk devam ediyordu. Akıncıların Vicenza'ya yaptığı saldırıların izleri silinmemişti. Bu nedenle İnebahtı Savaşı'na katılmak üzere Avusturyalı Don Juan'ın emrine verilecek iki kalyonun donanımı için büyük masraflar yapmışlar ve Vicenza bu yüzden iflasın eşiğine gelmişti. Aynı nedenle Loggia del Capitano da hiçbir zaman tamamlanamadı.⁵ Aslında bu korku yerersizdi zira Osmanlılar gözlerini doğuya çevirmek zorunda kalmışlardı. İran'la çatışma kaçınılmaz hale geliyordu. Yeniçeri ağası olan Arnavut Kara Ahmed Paşa birliklerini ve sipahileri toplayarak onları yeni zaferlere götürdü. Ancak bütün bunlar imparatorluğun yakasını bırakmayan ekonomik krizi hafifletmeye yaramadı. Batı Avrupa da ekonomik sorunlar içindeydi, ama buradakinin nedeni Ye-

ni Dünya'dan akmakta olan gümüşün yarattığı dengesizlikti. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan sorunlar ise savurganlıktan kaynaklanıyordu.

1544 yılında sadrazamlığa getirilen Rüstem Paşa enflasyonu süratle kontrol altına alabilmek için akçenin değerini düşürme yolunu seçti.⁶ Bunun yanı sıra acımasız bir mali politika uygulayarak çiçeğe bile vergi getirdi. Kararlılığı sayesinde ve halkın kendisine duyduğu nefreti hiçe sayarak⁷ Hazine'yi ve kendi kesesini doldurdu. Bu arada askerin ulufesi de düzenli olarak verilmeye başlandı. Ancak I. Selim'in istikrarlı yönetimi altında eyaletlerin ulaştığı refah düzeyi geriliyordu. Köylüler topraklarını bırakıp şehirlere yerleşmeye ya da dağlara çıkarak eşkıyaya katılmaya başlamıştı. Kanunî Sultan Süleyman ölmeden önce enflasyon korkunç boyutlara ulaştı. Asker kökenli olan Rüstem Paşa son derece çirkin bir insandı, ama sultanın kızı ve dünyanın en zengin kadını olan eşi Mihrimah Sultan'a herhalde bu kadar itici gelmiyor olmalıydı. Nicolas de Nicolay, Rüstem Paşa'nın amcasını ve yeğenlerini sokaklarda dilenmeye terk ettiğini anlatır. Yeniçerilerin paşaya duyduğu nefret onun bir süre için sadrazamlık makamından uzaklaştırılmasına ve savaşlarda orduya komutanlık edemeyecek kadar yaşlanmış olan Kanunî Sultan Süleyman'ın yerine oğlu Mustafa'nın tahta geçmesi için bir komplo hazırlanmasına yol açtı. Sultan gerçekten de kendini melankoliye ve batıl inançlara kapılmış, barışı savaşa, kitapları eğlenceye tercih eder olmuştu.⁸ Ordusuyla birlikte Amasya'da konakladığı zaman kriz doruk noktasına ulaştı. Büyükelçi Busbecq bir görevle oraya vardığında Şehzade Mustafa tuzağa düşürülerek üç dilsiz tarafından boğuluyordu. Babasının çadırında canını kurtarmak için boğuşurken sultan her şeyi duyabileceği kadar yakındaki bir perdenin arkasında beklemekteydi.⁹ İbrahim Paşa'nın ölümü sultanı kasvete boğmuş ve asabi yapmıştı. Yine de hiçbir görevden kaçınmıyordu, cellatlıktan bile. Ve Kanunî Sultan Süleyman 1566 yılında ordusunu sefere götürürken Erdel'de hayata gözlerini yumdu.¹⁰

Yüzyıl süren fetihlerin sonrası

Kanunî'nin ölümü Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'yı kaygılandırmıştı. Tahtın vârisi II. Selim alelacele Manisa'dan getirilene kadar bunu yeniçerilerden sakladı. Şehzadenin İstanbul'a varışın-

dan birkaç gün önce¹¹ Kanunî Sultan Süleyman'ın ölmüş olduğu dedikodusu etrafa yayılmış, ancak yeni sultanın ordusuyla yüz yüze gelmesinde herhangi bir sorun çıkmamıştı. Asker bu tombul ve neşeli veliahtı küçümsüyor, o da hükümdar olmanın yarattığı tedirginlik ve şaşkınlığı içkiyle boğmaya hazırlanıyordu. Yeniçerilerden korktuğu ortadaydı. Buna rağmen onlara sadrazamın uygun gördüğünden daha da sert davranmak istiyordu. Oysa dirayetli bir devlet adamı olan Sokollu Mehmed Paşa ordunun ve imparatorluğun yönetimini kendi ellerinde tutmak eğilimindeydi.

II. Selim'den sonra tahta geçen oğlu III. Murad kendisine Kraliçe Elizabeth'ten armağan olarak bir saatli org getiren Thomas Dallam'ı İncili Köşk'te huzuruna kabul etmişti. Dallam, sultanın o kadar yakınındaydı ki orgu çalarken onun kaftanına sürünüyordu. Aslında bu cüretin cezası ölümdü, oysa sultan onu alkışla ödüllendirerek yüksek bir gelir karşılığı hizmetine almak istemiş, Dallam ise Lancashire'daki ailesine dönmeyi tercih etmişti. Anılarında II. Selim'in atmacalar taşıyan yüz dilsiz uşağından ve yüz cücesinden bahseder. Dönemin modası olan bu Avrupa tarzını II. Murad da benimseyecek ve babasının çevresini dolduran bu kafiye birtakım ucubelerden başka palyaçoları da katacaktı. Bu eğlenti biçimine ancak Vicenza'daki muhteşem Valmarana Villası'nda ya da Mantova Sarayı'nda rastlamak mümkündü.¹²

Yarı Venedikli olan Sultan Murad'ın gösteriş ve debdebe anlayışı İtalyan tarzına uygundu. Sadrazam ise ekonomik nedenlerle bu ihtişamı kontrol altında tutmaya çalışıyordu.¹³ Bu arada Sokollu Mehmed Paşa'nın konumu sarayda başlayan Musevî etkisinden dolayı, özellikle II. Selim'e şarap temin eden Naxos Dükü Joseph Nasi yüzünden zayıflıyordu. Sadrazam, Tophane sırtlarındaki Cihangir semtinde ulemanın gösterdiği tepkiye rağmen bir rasathane kurulmasını sağlamıştı. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasını Batı'dan, kendisinin doğduğu ve akrabalarının yaşamakta olduğu Hristiyan eyaletlerden Doğu'ya doğru yönlendirmiş, Don Nehri'nden Volga'ya kanal açılması için sonuç alınamayan bir girişimde bulunmuştu. Ortaya çıkabilecek sorunlardan çekinen Kırım haruru ikna etmek mümkün olabilseydi, bu girişim başarıya ulaşabilecekti.

Kanal projesi bir kumardı, ancak önemliydi. Eğer başarlaysaydı, Orta Asya'yı imparatorluğa bağlayacak ve Osmanlıların İpek

Yolu'nu kontrol altına almasını sağlayacaktı. Böylece Tuna Nehri'ndekinin benzeri bir donanmayla III. İvan'a bağlı Rus Kazaklarının saldırıları önlenmiş olacaktı. Kırım hanı Osmanlı birliklerinin gelişine, cephane ve erzakın Azak'ta depolanmasına karşı çıkmadı. Çerkez Kasım Paşa, Kaffa'ya 10 000 asker ve 6 000 işçi yığmıştı. Kırım Hanı Devlet Giray ise paşaya sadece 3 000 Tatar süvarisi gönderdi. Kafile haziran 1570'te hareket etti. Don Nehri'nde topraklarıyla birlikte yol alan 500 asker Perekop'ta ordugâh kuracaktı. Kanal için çalışmalara gecikmeli olarak ağustos sonunda başladı. Ekim ayının fırtınaları ve don başladığında kanalın ancak üçte biri kazılabilmişti. Çalışmaların ilerleyişinden endişeye kapılan Devlet Giray süvarilerini geri çağırdı. Kazak tehlikesine topraklarındaki sultanın askerleri yerine kendi birliklerinin karşı koymasını tercih etmişti. Nitekim aldığı bu kararın doğruluğu, Tatar birliklerinin bahar gelince Moskova'ya ulaşmasıyla kanıtlanmış oldu.

Böylece müttefiki tarafından terk edilen Kasım Paşa, korkuya kapılan birliklerini kışı geçirmek için ordugâh kurmayı düşündüğü Astrahan'a götürmeye ikna edemedi. Babiâli'nin emirlerini dinlemeyerek toprakları toprağa gömdü ve kampı yakarak zorlu geçen bir yürüyüşten sonra Azak'a geri çekildi. Buradaki cephanelikler ve malzeme depoları yakılmıştı. Bunu yapanların Rus ajanları mı yoksa başkaldıran bazı yeniçeriler mi olduğu anlaşılamadı. Yangın, planlanan seferin ertesi yıl tekrarlanmasını engelledi. 1571, kanal yerine İnebahtı yılı oldu ve Sokollu Mehmed Paşa'nın bu en büyük düşü gerçekleşemedi.

Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra tahta çıkan II. Selim ve III. Murad onun askerî alandaki dehasından ve ihtiraslarından yoksundu. Yine de yeteneksiz sayılmazlardı ve imparatorluk onların yönetimi altında, aşırı maliyetine rağmen genişlemeye devam etti. III. Murad döneminde akçe değerinin yeniden düşürülmesi alım gücünü zayıflattı ve ekonomik konularda basit görüşe sahip yeniçeriler 1584 yılında kazan kaldırdılar. Tek kazandan çıkan ses zaten yeterince ürkütücüydü; birçok kazandan ise yıldırımlar yüklü gök gürültüleri yansıyordu. Yeniçeriler ayaklanmıştı. Bu isyana defterdar ile Rumeli beylerbeyi ve darphane kurban gitti. Öte yandan akçenin değer kaybında yeniçerilerin İran'da uğradığı yenilgilerin de payı vardı.¹⁵ Bu savaşlar sırasındaki davranışları utanç vericiydi. Kendi subaylarını öldürdükten başka, çok önemli bir Osmanlı geleneğini

hiçe sayarak yerli halka tecavüzlerde bulunmuşlardı. Bu davranışı İstanbul'a dönünce de sürdürdüler. Kendi başkentlerini sanki istila ediyormuş gibi şehir halkına saldırılarda bulunup dükkânları yağmaladılar. III. Murad ve yerine geçen oğlu III. Mehmed yeniçerilerin sadakatini ancak onları satın alarak sağlamak zorunda kaldı.¹⁶ Gerçekten de III. Mehmed 1595'te tahta çıktığında sarayın yağmalanmamış ve canını kurtarmış olmasından dolayı şanslıydı. Aynı şekilde eyaletlerde de ayaklanmalar başlamış ve düzen bozulmaya yüz tutmuştu. Bu kaçınılmazdı. Yeniçeriler kırsalda eşkıyalık yapmaya başlamıştı. Diğer eşkıyalarla aralarındaki fark yeniçerilerin dağlara sığınmak zorunda olmamalarıydı. Ancak buna paradoks olarak birçok yeniçeri ortası da Rumeli'de Alman prenslerine karşı başarıyla savaşmaya devam ediyordu.

Tarikatların gücü

Muhammed'in Medine'ye hicretinin bininci yıldönümü tüm İslam dünyasında heyecanla bekleniyordu. 1591-1592 yılları İstanbul'da olağanüstü bir durumla karşılaşılardan geçti. En kayda değer olay yeniçerilerin Bektaşî tarikatıyla ilişkisinin resmen tanınmasıydı.¹⁷ Bektaşî dedebabası yüksek bir rütbeyle taltif edilmiş, sekiz Bektaşî dervişi 99. Orta'ya alınarak Şehzade Camii yakınındaki Yeni Odalar'da kalmaları sağlanmıştı. Resmî törenlerde Bektaşî dedebabası yeniçeri ağasının önünde yer alarak imparatorluk ve onun savaşçıları için yüksek sesle dualar okur, diğer dervişler de buna hep bir ağızdan katılırdı. Bektaşîlerin simgesi olan teber (iki başlı balta) bu orta tarafından da simge olarak kabul edildi.

Hristiyanların Bektaşî dervişlerine yakınlık duyduğu söylenirdi. Yeniçeriler de, Hristiyan doğmuş olmaları nedeniyle onlara karşı yakınlık duyarlardı.¹⁸ Bektaşîlerin yapısında var olan birlik anlayışının, İstanbul'da loncaların yeniden ortaya çıktığı ve yeniçerilerin ticaretle ilgilenmeye başladığı dönemde yararlı olduğu söylenebilir. Bu tarikat sağladığı tüm haklar ve yükümlülüklerle Yeniçeri Ocağı'na, kendini bağlı hissedebileceği hazır bir düzen sağladı. Oysa bu bağlılık çok daha önceleri, sadece saraydaki içoğlanlarının değil yeniçerilerin Hristiyan doğumlu olduğu dönemde de kurulabilirdi. Ayrıca Bektaşîlik hiçbir kutsal kitaba, İncil'e ya da Kuran'a bağlı olmayanlara, hatta eski ilkel dinlere tapanlara da kapılarını

açık tuttu. Kaldı ki Timur'un Anadolu'yu istila ettiği tarihlerde bu toprakların nüfusu azalmıştı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı sırasında, kargaşanın geçici olarak bastırılmasıyla kasabalar ve şehirler yeniden büyümeye başladı. Fakat bu artış Anadolu'daki nüfusun kök salarak gelişmiş olduğunu göstermiyordu. Busbecq'in Bursa'nın doğusunda görmüş olduğu düz damlı, basit kerpiç barınaklar tarıma yönelik yerleşim birimleri olmaktan çok, iklim şartlarının ve yağmaların yarattığı sürekli bir korku altında yaşayan insanların başlarını soktukları mekânlardı. Devlete ya da eski askerlere ait araziler, bu fakirliğin ve cehaletin yabani yaşamı ortasında birer vaha gibiydi.

Bektaşî tarikatı Orta Asya ve özellikle Horasan'daki şamanlara benzeyen babalar tarafından kurulmuştu. Merkezi Kırşehir adındaki küçük bir kasabada bulunuyordu. Türkçe konuşan bu Türkmenler en eski Türk şiir geleneğine ve basit simgeciliğine bağlıydılar. Gelişmiş dinlerden çok, şamanizmle paylaştığı yönleri vardı. Daha entelektüel içerikli olan Ahi kardeşliğiyle bağlantısı törensel yemek yeme âdetlerinde ve mumlarla yaptıkları danslarda yansıyor. Bu mum dizilerine Anadolu'daki bazı camilerde rastlamak hâlâ mümkündür. Atatürk devrimleri sırasında yasaklanmış olmasına rağmen müritlerinin çokluğu göz önüne alınırsa, Bektaşîliğin, çekiciliğini hâlâ kaybetmemiş olduğu söylenebilir. II. Mahmud'un XIX. yüzyıl, Cumhuriyet'in de XX. yüzyıl başlarında bu tarikatı kanundışı ilan etmesinden sonra Bektaşîler ancak 25 yılda kendilerini tekrardan toparlayabilmişlerdi.

Bektaşî felsefesinin çekici olan yanı, insan ruhunun varlığına ve bu ruhun yokluk anlamına gelen ölümü aşarak geçtiğine duyulan inançtı. Sünnîlere ters düştüğü için tarikatta gizlilik esas olmuştu. Merkezî hükûmetin güçlü olduğu dönemlerde ulemanın otoritesi sağlamdı. Ancak Bektaşîlerin gizlilik anlayışı sıkı sıkıya kapalı olmak da değildi; günümüzde Rotaryenlerinki gibi açık bir gizlilikti. İçeriğinde, kökleri şamanizme uzanan çeşitli tabular ve batıl inançlar yer almıştı, örneğin masa üstünde kaşık bırakmamak gibi. Kapı eşiklerine basılmaması da Moğollardan gelen bir gelenektir. Aynı âdet Ahilerde de vardı ve kökleri Âdem'den önceye uzanan unutulmuş bir inançtan kaynaklanıyordu. Tavşan eti yemek, tavşana bakmak yasaktı. Tavşan gören kişinin ona hemen sırtını dönmesi gerekirdi. Tarikatın Türk olan bir yanı devlere ve olağanüstü gü-

ce duyulan hayranlıktı. Güreş sporunun ilgi görmesi bununla bağlantılıdır.

Bektaşiler iyimser ve Epikürcü düşünceye yakın bir felsefe geliştirdi. Bu bakış açısı, köylünün kurnazlığı ve masumiyetiyle beslenen Nasreddin Hoca'nın ince nüktedanlığını da içeriyordu. İçki içmeyi severlerdi. Kadınlara karşı hoşgörülüydüler. Bir çelebinin yönettiği Kırşehir'deki tekke, içinde kadınlara ait bölümler, mutfak, fırın, dua mahfilleri ve toplantı mekânları olacak kadar büyüktü. Diğer bütün tekkeler Bektaşî babalarının yönetimi altında olup Kırşehir'deki tekkeye bağlıydı.¹⁹ Anadolu'da Bektaşilik, Osmancık ile Elmalı'yı ve buranın dağlık yörelerinde yaşayan Tahtacıları da içine alarak büyüdü. Tahtacılar, birçok eyalette merkezî yönetime başkaldıran asilerle işbirliği yapıyorlardı. Bu tarikat Marmara Denizi'ni aşarak Dimetoka'dan Balkanlar'a ve Arnavutluk'a kadar yayıldı. Hristiyan eyaletlerin hepsinde müritleri vardı. Yeniçerilerle aralarındaki bağın resmen tanınmasından önce devşirmelerle olan ilişkileri bunun nedenini kısmen açıklamaktadır.

Bektaşî kardeşliği bir süre II. Mehmed'i de etkilemişti. Fakat sonradan tarikatın düzeni yıkmaya yönelik eğilimlerini fark ederek ürkmüş, hatta dinî inançlara aykırı olduğu düşüncesiyle bazı müritleri Üçşerefeli Cami'nin avlusunda yaktırmıştı. 1502 yılında Şah İsmail adında bir yobaz da Bursa'da yakılarak öldürülmüştü.²⁰ II. Bayezid, Elbistan'ın Dulkadir ailesi gibi (II. Mehmed bu aileden bir kızla evlenmişti) Bektaşiliği hoş karşılamış ve tarikata bağışlarda bulunmuştu. Oysa kulağı delik I. Selim, Bektaşîlerin Türkmen aşiretleriyle ilişkileri nedeniyle Kırşehir'deki tekkeyi 1519'da kapatmış ve burası ancak 1551 yılında yeniden açılabilmişti. 1577 yılında kendisinin Şah İsmail olduğunu söyleyen bir diğer fanatik Malatya'dan taraftarlar toplayarak tarikatın kurucusu Hacı Bektaş'ın mezarında kurbanlar kesmişti. Yeniçeriler Bektaşî tarikatına girince dervişlere oaktan bağışlar verilmeye başlandı. Bununla ilgili olarak Kırşehir'de tek bir kitabe vardır. Kitabe türbenin damının onarımı için 1618'de yapılan bir bağıştan bahseder.²¹

Halk tabanlı Bektaşî tarikatının yeniçerilerle birleşmesinin bir sonucu da her isteyen ocağa kabul edilmesi oldu. Oğulları askerlik çağına gelen Hristiyan aileler onların yerine alınmaları için yoksul Müslümanlara, Yahudilere hatta yasaklı olan Çingenelere bile para ödüyorlardı. III. Murad, akrobat ve soytanlarının kaydedilme-

si için ocağa baskı yapmıştı. 1630'lu yıllara gelindiğinde bir dönemin en seçkin askerleri olan yeniçerilerin safları arasında Tatarlara, deveçiler ile katırcılara, Karadeniz'deki aşiretlerden gelen Lazlara, rıhtımlarda dolanan serserilere rastlanmasına şaşmamak gerekir. Ancak şu husus da unutulmamalıdır ki, Wellington Dükü'nün kayıtlarında belirttiği gibi, Avrupa'nın bazı seçkin alayları da alt tabakadan gençlerle doluydu. Yeniçeriler, askerî olduğu kadar politik açıdan da önem taşıyordu. Ancak kuralların çiğnenmesi, onların savaş gücünü etkilememiş olması gerekirken, birçok farklı topluma egemen olan imparatorluğun gücünü kaybetmesinin ardındaki hastalığı yansıtıyordu.

Balık baştan kokar; her Türk'ün bildiği bir atasözüdür bu. Kanunî Sultan Süleyman döneminde makamların satışından elde edilen geliri Sadrazam Rüstem Paşa bir vergi kaynağı olarak kullandı. Rüşvet denen pislik, imparatorluğun çatlaklarından, köşesinden bucağından yaşamın içine sızmaya başlamıştı. Akriba kayırmak aşırı boyutlara ulaşmış, hatta Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümüne bile sebep olmuştu. Geliri yüksek olmayan subaylar bile evlerinde hizmet edenleri Yeniçeri Ocağı'na aldırarak maaş ödemekten kurtuluyorlardı. Ocağa katılan zanaatkârlar kendi aralarında örgütler kuracak kadar çoğalmıştı.²² Yeniçeriler bir zamanlar Ahilerin sindirilmesinde yardım etmişlerdi; bundan dolayı aralarında düşmanlık vardı. Oysa Bektaşî dervişlerinin öncülüğünde gerçekleşen bu birleşme ise çekilen yoksulluktan kaynaklanıyordu.

Devalüasyon devletin bilinçle uyguladığı bir ekonomik politika haline gelmişti. Yeniçeriye verilen ulufenin alım gücü erimeye başlayınca,²³ subaylar ocağa hayalî isimler kaydetmeye, asker de kışla dışındaki işlerde çalışmaya başladı. Yeniçerilerin bir kısmı esnaflığa giderek daha çok vakit ayırmaya başladı. Askerlikle bağlantıları sadece ulufe dağıtım günleri Etmeydanı'nda toplanmakla sınırlandı; tabii Hazine ödemeleri geciktirmemişse. Çoğu evlenmişti ve kendi evinde kalıyordu. Bu nedenle kışlalar hemen hemen boşalmış durumdaydı, temizlik bile yapılmıyordu. Kanunî'nin ölümünden sonra devşirme pek az uygulandı ve pek çok genç Anadolu'da eğitim görmeden babasının ortasına kaydedildi. İstanbul'daki Yeniçeri Ocağı'yla bağlantılı olmadan, eyaletlerdeki mahallî yeniçeri birliklerine asker alınması giderek kural halini aldı. Bağdat gibi şehirlerde nüfusun nerdeyse mahallî ordudan oluştuğu söyleniyordu.

Şam ve Halep'te ise, İslam dünyasının varlıklı üst sınıfı olan ulema, halkın orta kesimiyle çatışma halindeydi ve bugün mutlakıyetle yönetilen ülkelerdeki gibi askerle bir parti üyesiymiş gibi oynuyordu. Bu şehirlerde yeniçeriler ayaktakımından olmasalar bile toplumun alt tabakalarından geliyorlardı.

Şöhrete uzanan yolda rakip tarikatlar

Sipahiler de tasavvufa yönelikti ve Bektaşîlerin rakibi olan Melamîlik tarikatını benimsemişlerdi. Gizliliği olmayan bu tarikatın köklerinde monizm felsefesi yatıyordu. Bunlar ortodoks inançlara karşı oluşu nedeniyle baskı ve zulüm gördülerse de Melamîlik bundan kaynaklanan tepkiyle, özellikle Edirne ve Balkanlar'da hızla yayılmıştı. Ulemayla aralarındaki çekişmeler yüzünden tarikatın başı ve 40 müridi 1662'de Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın emriyle idam edildi. Oysa, 50 yıl sonra sadece Sadrazam Ali Paşa değil, dönemin şeyhülislamı bile bu tarikata girecekti. Melamîlerin Halvetî ve özellikle bugün de Türkiye'de varlığını sürdüren Nakşibendî tarikatlarıyla yakınlığı vardı. Nakşibendîler 1826'da Bektaşîlerin mal ve mülküne sahip çıkacak ve zulümden kaçan müritlerini barındıracaktı.

Yönetim ve ulema ise rağbette olan bu tarikatların aksine Mevlevîliği benimsemişti. Mevlevîlik uygar ve seçkin bir felsefeye sahipti. Osmanlı sultanlarına geleneksel olarak Osman Gazi'nin kılıcı, Eyüp'te Mevlevî halifesi tarafından kuşatılırdı. IV. Murad Konya'daki dergâha büyük bağışlarda bulunmuştu. Mevlevîler giderek güçlendiler ve etkinlikleri arttı, öyle ki IV. Murad'dan sonra başa geçen Deli İbrahim'in tahttan indirilerek yerine IV. Mehmed'in getirilmesinde önemli rol oynadılar. Karşı konulmaz bir manevî değerler arayışı içinde olan Osmanlı toplumunda subaylar birbirlerinden farklı tarikatlara mensuptu. Sufi mistisizmi sürekli bir güvensizlik, tedirginlik ve kuşku ortamında yeşeren batıl inançları barındırıyor, körü körüne inanca bir pencere açarak Dante'nin görmeyi öğrendiği ve "İl Paradiso"da yücelttiği ışığı yakalamaya çalışan bir felsefeyi yansıtıyordu.

Böylece Hicret'in bininci yıldönümüne rastlayan 1591-1592 yılları, tutuculuğun insan düşüncesine egemen oluşu gibi daha pek çok şeyi de simgeliyordu. Bir zamanlar matematik ve fen dersleri-

nin okutulduğu medreseler, dinî inançlara sıkı sıkıya bağlı ve bunların dışına çıkmayan bir eğitim vermeye başlamıştı. Astronomi, sadece astrolojiye zemin hazırlamak gayesiyle öğretiliyordu ve içeriği giderek genişlemeye yüz tutunca ulemada ciddi tedirginlik yaratmıştı. Yeni Dünya'nın Hristiyan ülkeler ticaretini tehdit ettiği ve gereken reformlar yapılmadığı takdirde Avrupa'nın İslamiyet'e egemen olacağı görüşleri daha 1580'lerde III. Murad'a söylenmişti. Sonraki yıllarda IV. Murad bir Hollandalı haritacıya imparatorluğun haritasını yaptırmak istedi. Ancak haritacı kabul etmeyince bir başkasına başvurmaktan vazgeçildi. Karşı konulamayan Osmanlı topraklarının kalitesi bu dönemde Avrupa'da yapılanların altına düşmüş, Avrupa ülkelerinde üretilen kılıçların çeliği de Şam çeliğinden çok daha üstün olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu yine de iyi bir okuydu, ancak XVII. yüzyıl için bu yeterli değildi.

Güç kavgası

XVI. yüzyılın son çeyreğinde divanda iki belirgin grup vardı. Bunların başında üstün yetenekli iki asker bulunuyordu: Lala Mustafa Paşa²⁴ ve olağanüstü bir kişiliğe sahip yaşlı Koca Sinan Paşa. İran'da yenilgiye uğramasına rağmen Sinan Paşa üst üste sadrazamlık yapmış askerî sicili parlak bir yöneticiydi. Onun kadar güçlü otoriteye sahip biri, yenîçerileri avucunun içinde tutup onları coşkuyla yüreklendirebilirdi.²⁵ Bir süre için Yemen'e boyun eğdirebilmiş (kendisi Yemen Fatihî Koca Sinan Paşa olarak da anılırdı), ancak İstanbul'a çok uzak olması dolayısıyla burasını kontrol altında tutamamıştı. Bu durum paşanın askerî yeteneksizliğinden değil, coğrafi nedenlerden kaynaklanıyordu. Arabistan kadar uzak topraklarda birbirlerinden bağımsız kabile reisleri ve Mekke şerifleri gibi kimselerle sağlamlığına güven duyulmayan birtakım ilişkilerden öteye geçmek mümkün değildi. İmparatorluk denizde ve karada hâkimiyetini sürdürebileceği hudutlarına ulaşmıştı.

Sokollu Mehmed Paşa gibi Bosnalı olan Lala Mustafa Paşa, Arnavut kökenli Sinan Paşa'nın²⁶ uyguladığı savaş politikasını destekliyordu. Bir Hırvat ayak kabı tamircisinin oğlu olan yaşlı denizci Piyale Paşa'yla birlikte bu triumvirlik, Mustafa Paşa'nın ölümüne kadar, aralarında zaman zaman sürtüşmeler olmasına rağmen devam etti. Bundan sonra Sinan paşa, kendisini uzaklarda olup zarar

vermesini önlemek için seferlere yollayan sadrazamlarla yaşamak zorunda kaldı. Fakat yine de bir yolunu bulup yeniçerilerin desteği ile sadrazamlık makamına oturması bildi. Koca Sinan Paşa beşinci kez sadrazamlık yaparken 1596'da öldü. Yaşlı olmak, yükselmeye engel değildi. Rakiplerinden biri olan Mesih Paşa, 90 yaşında sadrazam tayin edilmiş ve çok da güzel bir cami yaptırarak kadar yaşamıştı. Sinan Paşa'nın bir diğer hasmı olan talihsiz Hasan Paşa, sarayda Darüssaade Ağası Gazanfer Ağa'nın²⁷ oluşturduğu hizipleşmeyle ters düştü. Bu gibi hizipleşmeler sultanların anneleri olan valide sultanlar tarafından besleniyordu. Çevrelerine dehşet saçan bu kadınlar giderek hükûmet işlerine de burunlarını sokmaya başlamışlardı. Tahtta oturan oğulları ya çok küçüktü ya da aklen dengesizdi.

III. Murad ilim ve eğitime düşkündü; XVII. yüzyılda tahta çıkan I. Mustafa ise genç oğlanlara. İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in mektup yazıp hediyeler gönderdiği rüşvet düşkünü Safiye Sultan (valide sultan), İbrahim Paşa'nın reformlarını engelleyerek devrilmesine sebep olmuştu. Oysa İbrahim Paşa yeniçeri ağalığı yapmış ve vezirlerin tayininde etkili olan güçlü bir kişiydi. Yeniçerilerin verilen ulufeden tatminsizliği Siyavuş Paşa'yı makamından etmiş ve yerine sevdikleri Sinan Paşa'nın üçüncü kez sadrazamlık makamına getirilmesine sebep olmuştu. Bunun nedeni, Sinan Paşa'nın uyguladığı malî reformlarda yeniçerilerin yolsuzluklarını hedef almış olmasıydı.²⁸ III. Murad'ın dul karısı, oğlu III. Mehmed'in saltanatı sırasında sadece devlet politikasını etkilemekle kalmamış, bu tür davranışlarının saltanata verdiği zararı bilmezden gelerek kendisi için Hazine'den yararlanmayı bilmişti.

Koca Sinan Paşa 1596 yılında son kez sadrazam olduğunda, III. Mehmed'i sefere çıkmaya ve kendinden önceki rüşvet düşkünü sadrazamı ibret için idam ettirmeye ikna etti. Ancak o da fazla uzun yaşamadı ve dört ay sonra öldü. Sadrazamlar geliyor, sadrazamlar gidiyordu. Bunlardan biri de yolsuzluk yapan yeniçerilere acımasız davranışıyla tanınan Cigalazade Sinan Paşa'ydı ve 1596 yılının son üç ayı sadrazamlık yaptı. Bir diğer sadrazam, Hasan Paşa, aldığı rüşvetler yüzünden idam edildi. İbrahim Paşa ikinci kez sadrazamlık yaparken 1602'de öldü ve yerine, 1594'te yeniçeri ağalığı yapmış olan Yemişçi Hasan Paşa getirildi. İbrahim Paşa'nın dul eşiyle birlikte servetiyle de evlenen Hasan Paşa akçenin değer ka-

zanmasını sağladı. Ancak bunun için uyguladığı sert politika ayaklanmalara sebep oldu. Safiye Sultan'ın sadrazam tayin ettirdiği Güzelce Mahmud Paşa, kurnazca davranıp sipahilerle yeniçerileri birbirine düşürerek Hasan Paşa'yı idama gönderdi.

III. Mehmed 1603'te öldüğü zaman yerini bir çocuk ile yeni valide sultana bıraktı.²⁹ 13 yaşında tahta çıkan I. Mehmed'in üç sadrazamı oldu. Bunlardan biri, nefretle anılan Derviş Mehmed azledilerek 1606 yılında idam edildi. Önceleri bostancıbaşı olan bu şişman sadrazam Bosnalıydı. Yaptığı haksızlıklar ve kabalıyla tanınırdı. Bir önceki yıl Cigalazade Sinan Paşa'nın uğradığı yenilgiler ve ardından intiharı, imparatorluğun askerî alanda çökmeye başladığının işaretlerini veriyordu. Bu sıralarda Kuyucu Murad Paşa devlete sadrazamlık ve kendisine hayran olan I. Ahmed'e babalık yapmak üzere tayin edildi. Ona Kuyucu denmesinin nedeni 1585 yılındaki İran seferinde bir kuyuya düşerek ele geçirilmesinden ya da Anadolu'daki kuyuları asilerin cesetleriyle doldurmuş olmasından ya da her ikisinden kaynaklanıyordu. Sahneye nihayet sağlam biri çıkmıştı.

Anadolu kargaşaya sürükleniyor

Kırk yıl önce Kanunî Sultan Süleyman, oğlu Bayezid kendisine başkaldırdığı dönemde Anadolu'da sürekli konuşlanmak üzere kapıkulu birlikleri göndermişti.³⁰ Sonraları bu birliklere yöreden asker alınmış fakat bunlar³¹ zaman içinde ordudan koparak eşkıya çeteleri oluşturup diledikleri gibi soygunlar yapmaya ve kendileri için halktan vergi toplamaya başlamışlardı.³² Bunların arasında en azılı olan Celalîler, Anadolu'nun birçok bölgesine dehşet saçtılar.³³ Bir ayaklanma ihtimalini küçümsemeyen III. Mehmed ve vezirleri, henüz pek yayılmamış bu hareketi bastırmak üzere sefer hazırlıklarına girişti. Bunun için Hüseyin Paşa Anadolu'dan asker toplamakla görevlendirildi, fakat maddî kaynakların temin edilememesi, askere alınacakları isyancıların safına itti. Hareketin başta gelenlerinden biri olan Karayazıcı,³⁴ emrindeki 20 000 kişiyle Sivas'tan Elbistan'a kadar uzanan bölgeyi elinde tutuyordu. Buralarda halk Şîf yanlısıydı. Hüseyin Paşa'nın yerine tayin edilen Mehmed Paşa 1599 yılında bu karışıklığa son vermek kararıyla yola çıktı. Karayazıcı, Urfa'nın güneyine, Suriye hududuna çekilmişti. 1602'de ölü-

müne kadar kendisini kazanmak için yapılan tüm girişimlere karşı koydu.

Osmanlı tarihinde kişiler, daha doğrusu lider kişilikler önemliydi. Bu nedenle Karayazıcı'nın adamları ölümünden sonra dağıldılar. Fakat kardeşi Deli Hasan, Anadolu beylerbeyinin Kütahya'daki karargâhını kuşatarak adamlarını Bursa'dan³⁵ Tokat'a kadar diledikleri yeri yağmalamaları için serbest bırakmıştı. Bunlar gerçek anlamda eşkıya değildi. Köylüler kendilerini güvenceye almak için çiftliklerini terk edip şehirlere, kasabalara kaçmıştı.³⁶ Meydana gelen çekişmeler ve çıkan sorunlar bu topraklarla ilgiliydi ve ortada güçlü bir hükûmet ya da düzgün bir politika olmamasından kaynaklanıyordu. Aslında Deli Hasan sağduyulu bir kişiydi. Kendisine Bosna valiliğinin teklif edilmesi, sultanın hizmetine girmesi için yeterli oldu.³⁷

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, 1603 yılından yaşamını yitirdiği 1611'e kadar Celalîlere karşı amansızca savaştı. Bu mücadelede her zaman başarılı olmasına rağmen zafere bütünüyle ulaşmak mümkün olamadı. Karşı baskılar azalmış ancak tamamen kesilmemişti. Bu arada sultanların Manisa'daki sarayı ve teraslı bahçeleri de maalesef harabeye döndü ve yok olup gitti. Murad Paşa, Halep Beyi Yusuf Paşa ile Doğu Anadolu'yu elinde tutan Kalenderoğlu'nu ölümünden önce kesin yenilgiye uğrattı. Yaşlılığın verdiği bilgelikle düşmanlarını katliamlar yoluyla barışa zorlamıştı. Bu katliamlarda isyana karışan yeniçerilerden de ölenler oldu, kurtulanlar Erzurum'a kaçarak buranın valisi Abaza Paşa'nın emrindeki birliklere katıldı. Anadolu'da süren huzursuzluk, beylikler dönemine geri dönüşü anımsatıyordu. Geçmişte kalan o dönemde Anadolu toprakları birtakım doğal hudutlarla bölünerek Ahîlerin etkisi altındaki küçük emirler tarafından yönetilmişti. Osman Gazi'nin kurduğu beylik de bunlardan biriydi ve aralarından sivilrilip yükselmişti. Ancak şimdiki gerçek durum, bunun kötü bir taklidiydi.

Şişman Sultan I. Ahmed, yaşamını şahinleri, panterleri ve tazılarıyla sütlünden yabandomuzuna kadar çeşitli avlarla dolu kırsalda avlanmaya, tombul kadınlara ve Tanrı'ya adadı.³⁸ Tanrı ona Sultanahmet'te inşa ettirdiği caminin tamamlanmasını görece kadar uzun bir ömür vermişti. Burgaz'da avlanırken bir yabandomuzunun saldırısına uğradı.³⁹ Yatağna, Rubens'in tablolarındaki şişman

kadınları aratmayacak kızlar bulan Yahudi Madam La Quira ya da Sultana Sporca, sadrazamın emriyle boğduruldu. I. Ahmed'in ona ve oğullarına akıttığı para ve hediyelerin sebep olduğu ayaklanmanın yatıştırılması gerekiyordu.⁴⁰

Sadrazam yenilgiyi kabul ederek 11 kasım 1606'da Avusturya'da Zitvatorok Barış Antlaşması'nı imzalayacak kadar öngörüş sahibiydi. Karar nefretle karşılanmıştı. Ancak Anadolu'daki kargaşanın bastırılıp buranın düzene girmesi için yeterince askere ve bu nedenle barış antlaşmasına ihtiyaç vardı. Zitvatorok, Osmanlı'nın üstünlüğü inancına son vermiş oldu. Antlaşmanın görünüşte ordu yenilgiye uğramadan yapılmış olması büyük öfke yarattı. Öte yandan Hristiyanların 1571'de kazandığı İnebahtı zaferinin Osmanlı donanmasında kalıcı bir iz bırakmamış olmasına karşın Zitvatorok'ta sipahilerin ve yeniçerilerin zırhla kaplı gururu delinmişti. David Urquhart'a göre bu gerçek, ilk kez ele geçirilen Türk sancağının Papa VII. Clemens'e gönderilmesiyle simgelenmiş oluyordu.

Deli bir şehzade

I. Ahmed saltanatının son döneminde Kuyucu Murad Paşa'nın 1611'de ölümünden sonra -ilk yıllarında olduğu gibi- Anadolu yeniden karıştı. Cinsel yaşamıyla yorgun düşmüş ve eyer üstünde geçirdiği saatlerin zayıflatamadığı sultan, 1617 yılında tiftüse yenilerek hayata gözlerini yumdu. I. Mustafa, yeğeni 13 yaşındaki Osman'ın henüz genç oluşu nedeniyle yeniçerilerin desteğini alarak darüssaade ağasının gölgesinde tahta çıktı. Kendisi şeytanın yardımı ve I. Ahmed'in insanıl duyguları sayesinde iki kez boğularak öldürülmekten kurtulmuştu. Mustafa, bir ayaklanmaya sebep olur düşüncesiyle harem gözdelelerinin kaldığı bölümün arkasındaki avlunun en ücra köşesinde, ufaklık bir hücrede tam on yıl saklı tutulmuştu. Fakat gün ışığına çıktığında, doğal olarak, delirmiş bir budala olduğu anlaşıldı. Çok acımasızdı. Yaptığı vahşet dalkavuklarında bile nefret uyandırıyor. Normal yönetim imkânsız hale gelmişti. Aklen dengesiz olanlara İslam'ın hoşgörüsü bile zor dayandı. Tüyler ürperten üç aydan sonra şeyhülislam -sultanı ancak onunı fetvası tahttan indirebilirdi- ile darüssaade ağası bir araya gelerek, sadrazamın İran seferi dönüşünde I. Mustafa'yı devirip talihsiz II. Osman'ı tahta çıkardılar.

Yeniçeriler sultanlarını katlediyor

Tahtı terk eden I. Mustafa, Sultan Osman'ın kendisi için hazır tuttuğu hücreye geri döndü. Yeni sultan, amcasına destek veren yeniçerilere ancak düşmanlık hissedebilirdi. XVI. yüzyıl sonundan beri istikrarın sağlanması için Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gereğine inanmış devlet adamları gibi o da yeniçerilerin sayısını azaltmaya hevesliydi. Ancak böyle bir politikanın uygulanması da imkânsızdı. Kuyucu Murad Paşa bütün acımasızlığına rağmen imparatorluğun devamı ve güvencesi için yeniçerileri ortadan kaldırmayı hiçbir zaman düşünmemişti. Yeniçeriler 1621 yılında Hotin'de Sultan Osman'ın komutası altında Lehlere karşı utandırıcı bir savaş verdiler. Bu yenilgi, sultan ile sadrazamı yeniçerilere karşı birbirlerine yakınlıştırmış ve bozgunun sorumluluğu yeniçerilerin omuzlarına yüklenmişti. Oysa ana neden, orduya kötü komuta edilmesi ve askerinin yetersiz eğitim görmüş olmasıydı. Sultanın Kuyucu Murad Paşa düzeyinde bir sadrazamı yoktu. Yeniçerileri denetim altına alarak onların yerini almak üzere Kürtlerden oluşan birliklerin getirilmesini öngören bir taktik ise çok yersizdi. Talim görmemiş bir topluluğu dağlardan indirerek, tüfekle donatılmış ve özellikle kendilerini savunmak için birbirine büsbütün kenetlenmiş yeniçerilerin üstüne salmak, düşünülmüş şey değildi. Bu yabani kalabalığı başkente getirmek hiç kuşkusuz talana yol açacağından aynı şekilde büyük bir hata olurdu.

Durum, yönetimin kendi içinde disiplin ve tedbirden yoksun olmasıyla daha da kötüleşti. Sultan Osman'ın planı ihanete uğramıştı. Hotin yenilgisi yeniçerilere ulufe dağıtılmayacağına işaretliydi; özellikle ortada bir ayaklanma havası varken. Bu akılsız maceranın kötü sonuçlara varması kaçınılmaz görünüyordu.

Genç sultan hacca gitmek ve Sidon'daki ayaklanmayı bastırmak gibi herhangi bir bahaneyle başkenti terk edecekti. Sebebin ne önemi vardı ki, cesur vezirleri nasıl olsa İstanbul'daydı. Şehirden ayrıldıktan sonra da sipahiler ile mahallî askeri, sancağı altında toplayacaktı. Ancak yeniçeriler kuşkulu ve dikkatliydi. Sarayın kapılarını tutarak sultanı içerde kalmaya zorladılar.

Yeniçeri Ocağı geleceğinden kuşku duymaya başladıysa, halk korkulu kâbuslar görüyor olmalıydı. Bu nedenle her ikisi de birbirine kenetlenerek devlete karşı çıktı. Saray kuşatılmıştı. Korku içinde geçen iki günden sonra sadrazam azgın kalabalığı yatıştırmak

ümidiyle dışarı çıkınca güruh kısa bir süre duraksadı. Fakat aralarından biri saldırınca hepsi birden sadrazama çullanarak bostancıbaşıyla birlikte onu parça parça ettiler. Sultan ümidini yitirmiş, bir köşede saklanıyordu. Yeniçeriler bağrışarak onu dışarı çıkmaya çağınıyor, görünmediği takdirde tahttan indirmekle tehdit ediyordu. Aramak için iç avluya girdiler, fakat sarayı yağmalamaya istekli görünmüyorlardı. Talihsiz darüssaade ağası tüm zorlamalara rağmen sultanın nerede gizlendiğini söylemeyince canından oldu. Sultan Osman'ın yerine eski sultan Mustafa'yı buldular. Açlıktan ölmek üzere, iki siyah cariyeye bir hücredeydi. Onu sultanın gazabından korumak için hücrenin tavanındaki bir pencereden çekip adeta sürükleyerek Eski Saray'a götürdüler. Ortalık yatışınca Sultan Osman gizlendiği yerden çıktı. Amcasının kaçırıldığını öğrenmesi üzerine Eski Saray'daki kadınlara gizlice haber ulaştırarak Mustafa'nın öldürülmesi gerektiğini bildirdi. Oysa Mustafa muhafızlar tarafından kurtarılıp yeniçeri kışlasına götürülmüştü.

Genç Osman cesurdu. Yeniçeri kılığına girerek ocağın ağası Hüseyin Paşa ve 12 kapıkulu süvarisiyle kışlaya gitti. Burada isyanın elebaşlarıyla konuşarak onları ikna eder gibi olduysa da Hüseyin Paşa'nın dilini tutamaması yüzünden başaramadı. Paşa tam o kritik anda yeniçerileri ihanetle suçlayarak azarladı. Gözlerini hırs bürümüş askerler ağalarını hemen oracıkta öldürüp Sultan Osman'ı Mustafa'nın önüne götürdüler. Sultanın tahttan indirilmesi sorulduğunda budala Mustafa kendinde ancak başını evet anlamında sallayacak gücü bulabilmişti. Yeniçeriler sadrazamlık mührünün Mahpeyker Kösem Sultan'ın -valide sultan- desteği altında zorbalığıyla tanınan Davud Paşa'ya verilmesini sağladılar.⁴¹ Korku içinde bekleyen Mustafa'ya da yeniden sultan olduğu bildirildi. 22 Mayıs 1622 günü yeniçerilerin imparatorlukta en önemli güç olduğu kanıtlanmıştı.

Genç Osman, onur kırıcı bir şekilde Yedikule'ye, Osmanlıların Bastille'ine gönderildi. Sipahilerden biri Osman'ı aşağılamak için onun sanğı ile kendi başlığını değiştirdi. Ama yine de at sırtında gitmesine izin verilmişti. Ne de olsa hanedandan birine saygı gösterilmesi gerekiyordu. Sülaleden bir ya da tercihen iki vârisin hayatta olduğu kanıtlanmadan onu öldüremezlerdi. Ne yazık ki haremden birkaç erkek kardeşi olduğu ortaya çıktı. Böyle bir araştırma yapılması ve alınan sonuç, Osmanlı hanedanının ne büyük bir gizlilik

çemberiyle kuşatılmış olduğunu açıklıyordu. Batı'da herhangi bir başbakanın ülkeyi yöneten hanedana ait kaç kişinin yaşamakta olduğunu, gayrimeşru olsalar dahi, bilmemesi pek mümkün değildi. Kısa süre sonra Osmanlı hanedanından biri eksilmiş olacaktı.

Hanedanın sürekliliği güvence altına alınınca, Davud Paşa beraberindeki üç cellatla Yedikule'ye gitti. Kendisinin yerine herhangi bir sadrazamın ve hükûmetin tercih edilebileceğini bildiğinden, Sultan Osman yanlısı bir ayaklanmadan korkuyordu. Küstahça uyandırılan 17 yaşındaki sultan canını kurtarmak için büyük bir boğuşma verdi. Yırtık ve kanlı kaftanı (eğer gerçekten ona aitse) bugün müze olan Topkapı Sarayı'nda sergilenmektedir. Davud Paşa kaba elleriyle Genç Osman'ın husyelerini kavrayıp sıkınca, cellatlar kordonu boynuna geçirdiler.

Deli Mustafa, babüssaade ağasına tahtı için tehdit oluşturan Osman'ın kardeşlerinin boğdurulmasını emretti. Yeni tayin edilmiş darüssaade ağası böyle bir emrin verileceğini tahmin etmişti. Ancak Osmanlı sülalesi de sona ermiş olacaktı, zira kadınlardan nefret eden Mustafa'nın çocuk yapması söz konusu değildi. Darüssaade ağası böyle bir katliamın olabileceğini içoğlanlarına önceden haber vermişti. Bunlardan bazıları şehzadeleri kurtarmaya koşarken birkaçı da babüssaade ağasını öldürdü. Bir kısmı da darüssaade ağasının dairesinden geçip durumu saraydaki yeniçerilere ilettiler. Yaşlı harem ağasını öldürenler yakalanıp tutuklandıysa da cezalandırılmadan yetişen askerler hanedanın devamını korudukları için içoğlanlarının affını istediler. Henüz orta yaşlarına varmadan bunamış bir iktidarsız deliyi savunacak kimse çıkmadığından gençlerin hayatı kurtarılmış oldu. Ancak Sultan Mustafa'dan cülus kesesi alamayan yeniçeriler için sadece affetmek yeterli değildi. Akçe sürekli değer kaybettiğinden bu tatminsizlik yeniçerilere pek ağır geliyordu. İstanbul'da kanun ve düzen bir yaz sabahının puslu havası kadar incelmışti. Öte yandan İranlılar talihin kendilerinden yana döndüğünün farkındaydı ve savaşa hazırlanıyordu. Davud Paşa meydana gelen kargaşadan ve askerine hâkim olamamaktan yeniçeri ağasını sorumlu tutuyordu. Ağayı ve bazı vezirleri sessizce boğdurabilmek için onların Anadolu'da ücra bir köşeye sürgün edilmesini emretti. Oysa yeniçeriler, genç Murad'ı tahta oturtmayı tasarlayan ağaların imdadına yetiştiler. Böylece kazançları bir keseden iki keseye çıkacaktı.

Abaza Mehmed Paşa sultan katillerini cezalandırıyor

Bu arada Sultan Osman'ın katledildiği haberi bütün eyaletlere yayılmıştı. Doğu sınır bölgelerinin komutanı Abaza Mehmed Paşa Erzurum'daki karargâhında, birinci sınıf bölüklerden oluşan karışık bir ordu topladı. Sultanı katledenleri cezalandırmak ve Davud Paşa ile valide sultanın yönettiği deli sultanı tahttan indirmek için İstanbul'a doğru yola çıktı. Vezir olma şansını yakaladığına inandığından, darphanesi olan Tokat'ı ele geçirerek keselerini doldurdu. Abaza Mehmed Paşa, bir zamanlar Bizans'a hadım esirler sağlayan Batı Kafkasya Gürcülerine hükmetmiş bir aileden geliyordu. Gençliğinde isyanlara karışmış olmasına rağmen dönemin yeniçeri ağası Halil Paşa, muhtemelen yakışıklılığı nedeniyle, kendisini affetmişti. Halil Paşa kaptanpaşalığa getirilince, Abaza'yı önce bir kadirganın komutanlığına, daha sonra sadrazam olduğunda önce Maraş, ardından asker dolu Erzurum valiliğine tayin etmişti.⁴² Abaza, sertliğiyle ün salmıştı. Bu nedenle başkentteki yeniçeriler ona karşı çıkmak istemediler. Son birkaç haftanın katliamlarından kurtulan vezirler cesaretleri olsa Sultan Mustafa ve Sadrazam Davud Paşa'dan kurtulmayı isterlerdi, ama Davud Paşa hem sarayda hem şehirde dehşet saçmaya devam ediyordu.

Bu arada Anadolu'daki kumandanları ve ileri gelenleri sancağı altına toplayan Abaza Mehmed Paşa giderek büyüyen ordusuyla İstanbul'a yürümeye devam ediyor, önüne çıkan yeniçeriye ve ailesini öldürüyordu. Paniğe kapılan yeniçeriler Abaza'nın görevden alınmasını sağladı, ancak paşanın azli ne cezalandırma yöntemlerini durdurdu ne de şehre hızla yaklaşmasını engelledi. Çaresiz kalan yeniçeriler, sadrazamı son ana kadar destekleyen ve kendileri de endişe içinde olan ulemayla anlaştılar. Yandaşları tarafından terk edilen Davud Paşa, sadece üç hafta süren, ancak herkese fazlasıyla uzun gelen sadrazamlığı bırakarak 15 haziranda mühürlerini teslim etti. Yedikule zindanlarına götürüldü ve bir hafta sonra 22 haziranda, kendi seçimiyle Sultan Osman'ın öldürüldüğü aynı yerde boynunu vuruldu. Biçare Mustafa ise kendini boğmaya geleceklerin ayak seslerini titreyerek dinleyeceği hüccesine kapatıldı. Kısa bir süre sonra da, 12 yaşında olan IV. Murad'ın tahta çıkmasına tek engel oluşturduğu gerekçesiyle boğdurularak ortadan kaldırıldı.⁴³

Yeniçerilerin küstahlığı sınır tanımıyordu. Onlar ve sipahiler Abaza Mehmed Paşa'ya yenik düşeceklerini bildiklerinden ona karşı savaşmak için mevsimin çok geç olduğunu ileri sürdüler. Üstelik divanın tekrar toplanmasına izin vermeleri karşılığında bağış istemek cesaretini bile gösterdiler. Sarayın avlularında çalım satarak dolanıyor ve baskı yaparak kendilerine büyük camilerin ve vakıfların kâhyalığı gibi kazancı bol işler sağlıyorlardı. Bazı subaylar kendilerini vergi ve gümrük rüsumu toplamaya memur ettirmişlerdi. Disiplinsizlik ve kanunsuz davranışların en alt kademeye kadar sırayet etmesi kaçınılmazdı. Sarhoş olarak sokaklarda dolaşan yeniçeriler gelip geçenden şarap parası istiyor, vermeyene saldınyorlardı. Saray mensupları ve ulema, halk arasında görünmeye cesaret edemiyordu. Kaybedecek büyük servetleri olan ve dolayısıyla korku içinde yaşayan kadılar yeni sultanın tahta geçmesinin yasal olmadığını ilan ettiler. Bu iddianın bir bakıma doğru olması, bu krizli günleri korkudan titreyerek ve kaçacak bir yol arayarak geçiren şeyhülislamın suçuydu. Otorite boşluğu imparatorluğun dört bir yanını sarmıştı. İzmir'deki yeniçeriler yabancı elçiliklere saldırdı. Hükûmet güçsüzlüğünü kabullenerek darphaneyi Beyazıt Camii yakınlarından sarayın içine taşıdı.

Beş yıldır Anadolu'nun yansına hükmeden Abaza Mehmed Paşa, Bursa Kalesi'ni fethedemedi ve bu başarısızlık ilerleyişini durdurdu. IV. Murad'ın sadrazamı yaşlı ve tecrübeli Hafız Paşa, 26 Mayıs 1624'te Abaza'yı Kayseri önlerinde mağlup etti. Ancak bu savaşta kesin bir sonuç elde edilemedi, çünkü Osmanlı ordusu Hafız Paşa'nın iradesi ve saldığı dehşetle ayakta duruyordu. Abaza Erzurum'a geri çekilebilmiş ve şehirde bir bölük yeniçerinin konuşlanmasını kabul etmişti.

Hafız Paşa Bağdat'a ulaşmak için acele ediyordu. Şehir bir yıl önce İranlılar tarafından ele geçirilmiş ve çevresindeki eyaletlerin kontrolü de İran'a geçmişti. Paşa Bağdat'ı kuşattı, fakat şehrin güçlü direnişi, sonunda yeniçerileri ve sipahileri yıldırınca, ordu kazan kaldırdı. Hafız Paşa düzensiz birlikleriyle, yol boyu zorlu bir artçı harekât sürdürerek, Diyarbakır'a geri çekilmek zorunda kaldı. Diyarbakır surlarının içinde kendini güvende hisseden asker yeniden isyan edince, Hafız Paşa görevini terk etti ve yerini savaştan çok entrika sanatında yetenekli Halil Paşa aldı. Halil Paşa, Abaza'yı öldürebilmek için kandırarak kalesinden çıkarmayı denedi,

ama Abaza Mehmed Paşa akılsız değildi. Kendisine zorla kabul ettirilen korkak yeniçerileri kovaladı ve dağların dar geçitlerinde Halil Paşa'nın Erzurum'u ele geçirmek için yolladığı güçleri perişan etti. 1627 sonbaharında Halil Paşa, Abaza'yı kuşatma altına almak için Erzurum'a bizzat gitmek zorunda kaldı. İki ay sonunda hiçbir sonuç alamayınca şerefini yitirmiş olarak İstanbul'a döndü. Yerini alan Hüsrev Paşa Abaza'ya, isyancıları yakalamak için yem olarak kullanılan ve Abaza'yı taraftarlarından uzak tutacak geliri bol olan Bosna valiliğini teklif etti. Abaza 1628 yılında görevi kabul etti ve ancak o zaman Orta ve Doğu Anadolu'da asayiş bir parça sağlanmış oldu. Abaza Mehmed Paşa, Sultan Murad'a bağlılık yemini etti ve onu, sultanlarını deviren ve ulemadan pek çok kimseyi katleden yeniçerilere karşı Fatih Camii'nde uyardı. Çocuk yaştaki sultan yönetimi ele alacak düzeye geldiğinde Abaza, sultanın güvenilir bir danışmanı oldu. Kızgın yeniçerilerin çorbalarını içmeyi reddettikleri bir gün, Abaza'nın Sultan Murad'dan onlara çorbalarıyla birlikte kâselerini de yedirtmek için izin istediği ve Abaza görünür görünmez yeniçerilerin korkudan yemeklerini alelacele bitirdiği söylenir. Ancak sonunda yine de yeniçerilerin ısrarıyla beyaz bir mintan giydirilerek boynu vuruldu.

IV. Murad: sultana barış tacı

O sıralar 12 yaşında olan sultan devlet işlerine karışamayacak kadar gençti. Enerjisini, içki âlemlerinden oğlancılığa kadar her türlü sefahate harcıyor ve şehvet düşkünü gençlerle beraberliği sürdürerek halkın sevgi ve saygısını kaybediyordu. Yeniçeri subaylarının Valide Mahpeyker Kösem Sultan'la ittifak halindeki baskısı 1632 baharına kadar sürdü. Devleti yöneten paşalar, bu subayların onayı olmadan hiçbir şey yapamıyorlardı. Yeniçeri subaylarının şatafatlı yaşamına yapılan harcama askerin ulufe alamamasına ve dolayısıyla giderek daha da hırslanmasına sebep oluyordu. İstismar edildiğini hisseden ve sürekli korku içinde olan halk, artan vergilere ve önü alınmayan enflasyona isyan ediyordu. Sipahiler de yeniçeriler kadar huzursuzdu ve sadrazam onların başındaki ağayı idam etmek zorunda kaldı. Ancak bu olay beklenmedik bir sonuç doğurdu ve yeniçeriler nefret ettikleri rakipleriyle müşterek çıkarlarını uğruna birleşerek isyan başlattılar. Taşlar atıldı ve sadrazam linç

edilmek üzere isyancılara teslim edildi. Şeyhülislam azledildi ve halefi, Sultan Murad'ın tahtına vâris olan kardeşlerinin canına dokunulmayacağına söz vermek zorunda bırakıldı. 1630 kasımında Hafız Paşa tekrar sadrazamlığa getirildi, ancak yeniçeriler bu sert ihtiyardan korktukları için zayıf ve aciz Hüsrev Paşa lehine başkaldurdular. Seferde olan ordu, savaş alanından uzaklaşırsa yatışır umuduyla İstanbul'a geri çağrıldı. 6 şubat 1632'de sanki kazanılmış bir zaferden dönüyormuş gibi şehre giren yeniçeriler sadece buradaki ortarlardan değil, sipahilerden ve ayaktakımının yanı sıra yoksul düşmüş esnaftan da destek gördü. Bu grup sarayın kapılarına hücum ederek, Bosnalı Receb Paşa adında birinin kışkırtmasıyla diğer taleplerin yanı sıra sadrazamın başını da istedi.

23 yaşına varmış olan IV. Murad, sipahilerin ve yeniçerilerin elebaşlarını çağırarak kendilerine görevlerini hatırlatmayı denedi. Şöhreti kötüye çıkmış genç sultanın doğuştan müstebit tavırları yaşını başını almış iki adamı büsbütün öfkeliendirdi ve sadrazamın başını istemekte diretiler. Sadrazam büyük bir sükûnetle bu başbozuk topluluğun karşısına çıkarak gerçek bir cesaretle güçten düşene kadar savaştı ve sonunda hançerlenerek öldürüldü. Bu arada Sultan Murad'ın yakını olan Musa Çelebi de hayatını kaybetti. İki yakın dostunun dökülen kanları sultanı gözyaşlarına değil lanete boğdu. Vakanüvis, kadiaskerin sözlerini hatırlayan sultanın "Thane-te cevap ancak kılıçla verilir" dediğini yazmaktadır. Kalabalık elde ettiği başıyı kutlamak üzere dağılırken sultan, Hüsrev Paşa'nın idamını emretmişti bile.

IV. Murad yeniçerilerin gücüne karşı kesin tavır almasına rağmen, Bosnalı Receb Paşa bir ay içinde isyanı yenilemekte zorluk çekmedi. Tazelenmiş bir gaddarlıkla yeniden ortaya çıkan grup, Sultan Murad'ın çok sevdiği vezirini katletti.⁴⁴ Daha da kötüsü Sultan Osman'a yaptıkları gibi padişahın tahttan indirilmesi için bağrıışmaya başladılar, ama karşılarındaki Sultan Osman değildi. Murad, 18 Mayıs 1632'de şüphe götürmez zekâsını ve gücünü toplayarak kendini nasıl savunacağını planladı. Receb Paşa huzura çağnilarak sultanın gözleri önünde katledildi ve cesedi ak hadımlar tarafından isyancıların üstüne fırlatıldı. Sultan her birinin suratına birer yumruk indirmiş olsa etkisi bundan daha şiddetli olamazdı. İsyancılar hemen dağıldı. IV. Murad sultan olduğunu karıtlamıştı.

Hiç yumuşamadı da. Cezalandırıcı politikasını en ufak taviz

vermeden izledi ve cezalar merhametsizce uygulandı. Sipahilerin komutanı Ahmed Ağa'dan isyana elebaşılık yapan adamlarını idam edilmek üzere getirmesi istendiğinde, bu talebi belki de şerefli bir şekilde reddeden Ahmed Ağa'nın derhal boynu vuruldu. Saray erkânı karşı koymaya cesaret edemedikleri bu acımasız güce teslim olmuşlar, başları eğik, elleri bağlanmış duruyorlardı. İyi kazanç sağlayan mevkilerde olanlar kovuldu, isyancılar bir bir izlenip yakalandı. Şehirde ve surların dışında kurulmuş olan idam sehpa-ları haftalar boyu boş kalmadı. Ulemadan kimselerin de aralarında bulunduğu ve gerçekten hesap vermek durumuna düşen devlet memurları, zimmete para geçirmekten başka, tembelliklerinden dolayı da cezalandırıldı. İzmit kadısı İznik yolunun bakımını yapmadığı için asıldı. Murad kütük defterine kaydı olan her yeniçeri ve sipahiden sadakat yemini etmesini istedi; bunu reddetmek ölüm demekti. Ancak fazla ileri gittiği için başkentte yeni bir isyan dalgası yaşandı. Sağduyulu davranarak Üsküdar'a çekildi, ama ateşlediği intikam yangınlarını söndüremedi. Eyaletlerdeki yeniçeriler subayları öldürdüğünde disiplinden sorumlu komutanlar diğerlerine örnek olsun diye idam ediliyordu.

Sultan Murad zamanla, eyerini yastık yapıp yıldızların altında uyuyabilecek nitelikte bir asker olduğunu ispatlamıştı. Bir süre içki-den uzak durmasına rağmen diğer alışkanlıklarından vazgeçmedi. 1634 yılından itibaren ordudan endişe duymasına pek gerek kalmadı, ancak bu kez halk arasından taraftarlar sağlayan ulemayı karşı-sına almıştı. Yanlış yönlendirilen bir ayaklanma 50 elebaşının asıl-masıyla sonuçlandı. Asılanlar arasında bir de kadı bulunuyordu. Kadının idamı ulema tarafından dine saygısızlık olarak nitelendiril-di ve olaya infial duyan ulema Fatih Camii'nde toplandı. O sırada Bursa'da olan Sultan Murad şeyhülislam ile oğlunu yanına çağırta-rak ikisini de ayaklarının tozuyla idam ettirdi. İstanbul camileri ve sokakları bir anda sessizliğe büründü ve kışkırtıcıların sesleri kesil-di. İsyan girişimleri son bulmuştu.

Ordunun eğitim gördüğü ve Avrupa'ya sefere çıkmadan ön-ce toplandığı Davutpaşa'da sultan köşkünün penceresinden giren bir yıldırım IV. Murad'ın yatak çarşaflarını yaktı.⁴⁵ Söylentilere gö-re ikinci bir yıldırım olayı daha vardı. Bu uyanılar Tanrı katından gelmiş olsun ya da olmasın, bütün çağdaşları gibi batıl itikatları olan sultanı korkutmaya yetti. Kurtuluşuna bir mucize gözüyle ba-

kılıyordu. Ancak bu yıldırımlar, kazanacağı zaferlerin müjdecisi de olabilirdi. Bu zaferlerin nedeni yeniçerilere uyguladığı sıkı disiplin, yeteneksiz subayları Yeniçeri Ocağı'ndan temizlemesi, levazım ve ordu donanım ikmalinin Osmanlı'ya özgü mükemmel organizasyonuydu. 1635'te Erivan seferine çıktı ve şehri, aynı yılın ağustos ayında, sekiz günde ele geçirdi. Oradan, aklı dengesi bozuk İbrahim hariç, yetişkin kardeşleri Bayezid ve Süleyman'ın boğdurulması emrini gönderdi.⁴⁶ Bu paranoyak davranışı başkentten çok uzak-tayken saltanatını güvencede hissetmemesine atfedilebilir. Ancak idam emri şeyhülislamın böyle bir emre boyun eğen fetvası olmadan gerçekleşmeyeceği için yerine getirilmedi. Bütün bunlar Sultan Murad'ın Osmanlı hanedanının devamına ne derece değer verdiği konusunda şüphe uyandırmaktadır.

Ertesi yıl İranlılar Erivan'ı geri alıp Osmanlı ordusunun büyük bir kısmını yok ettiler. Bu da başlarında sultanları olmadığı zaman yeniçerilerin eski güçlerinden ne kadar yoksun olduğunu ve uzak-taki bir orduyla iletişimi sürdürmenin zorluğunu gösteriyordu. Sultan Murad 1637 yılı boyunca Bağdat'ı geri alma planları yapmasına rağmen şehrin kuşatılmasına 1638 yılına kadar girişilemedi. Sultan burada basit bir asker gibi giyinip onlarla birlikte omuz omuza siper kazdı. Bir şehrin kalesine saldırmadan önce yapılması gereken ilk iş çevresine siper kazmaktır. Vezirleri, siper kazmaya hemen başlanmasını isteyen sultana, askerin uzun yürüyüşlerden sonra yorğun düştüğünü ileri sürerek karşı çıktılar. Fikrinden caydırılma-yan Sultan Murad askerlerine örnek olarak kararlılığının mükâfatını görecekti. Şehir düştükten bir gün sonra şiddetli bir yağmurla siperleri sel bastı. Bu durum kuşatmaya son verebilirdi, ama 24 aralık gecesi savaş divanı duvarın aşılabileceği görüşünde birleşti. Saldırıya geçen orduya bizzat komuta eden sadrazam başından bir kurşunla vuruldu. Bunun üzerine komutayı kaptanpaşa devraldı ve şehrin sokaklarındaki acımasız savaş iki gün devam etti. Zaferle geri dönen Sultan Murad, 1640 yılında siyatik, yorucu yaşam biçimi, oburluğu ya da cinsel aşırılıkları sonucu yaşama veda etti.

Yeniçeriler, Sultan Murad'ın önderliğinde eski günlerdeki kadar iyi savaştılar ve bir süre için geçmişteki şöhretlerine layık oldular. Ancak politik durum değişmişti ve Sultan Murad çağına ters düşüyordu. Aşırı derecede zalimdi. Ancak ordunun, develer, katırlar ve mandalardan oluşan ikmal ve levazım işlerinin kusursuz şe-

kilde planlanması, ayrıca askerî seferlerin malî yönünün büyük bir dikkatle hazırlanması, sultanın toplum yönetiminde de reform yapabilecek nitelikte biri olduğuna işaret eder. Buna karşılık toplumsal reformlara girişmiş olsa, ulema tarafından engelleneceği de muhakkaktı. Vergiden muaf, entelektüel açıdan tükenmiş ve komedilere konu olabilecek kadar azametli ama kafası boş valilere benzeyen ulema sınıfını devletten ayırmak, Osmanlı toplumunun yeniden sağlığına kavuşması için şarttı.

Eski düzen ve yeni sınıflar

Bu arada sınıf savaşlarından biri de son buldu. Sipahilerin sönmekte olan feodal gücü, ücretli askerler yine de var olsa bile, bir değişikliğin habercisiydi. Askerî tımar sisteminin zayıflaması sultanın iç kısımlardaki kontrolünün azalması demektir. Yoksa büyük ve küçük arazileri, babadan oğula devretmeyen, dolayısıyla toprağın verimini önemsemeyecek olanlara dağıtan bir düzenin çökmesinden ancak yarar sağlanabilirdi. Daha da kötüsü bu araziler sipahiler arasında sürekli el değiştirdiği, birinden alınıp diğerine verildiği için kısa süreli sahipleri, çiçeğini görmeyi düşlemediği bir gül fidanı dickerken bile tereddüt ediyor olmalıydı. Yeni uygulamalarla beylerbeylerinin ve valilerin mülklerinde kısıtlamalara gidiliyor ve buna karşılık çiftliklerdeki kiracılardan vergi toplayacak tahsildarlar tayin ediliyordu. Bu yeni kadro, kendi maaşını toplanan paralardan çıkarmak zorundaydı. Dolayısıyla araziler gelişecekleri yerde bu parazitler tarafından sağıldı. Sipahilerde babadan oğula çok kısıtlı bir miras geleneği olsa da bu sadece ticarî faaliyetlerle ilişkili olduğu sürece geçerliydi. Örneğin Karamürsel'deki deniz üssüne donanma için kereste sağlayan ormanlardaki bıçkı atölyeleri gibi. Bütün bunlara rağmen çiftçiler arazi sahibi olmaya başladılar ve aralarından kurnaz ve zeki olanları tahsildarların talanına rağmen büyük servet yaptı.⁴⁷ Bu kimseler, eğer isterlerse, kendilerine bağlı olmanın karşılığında güçsüzü koruyabilecek durumdaydı ve gelişen bu bağılıklar zinciri Babiâli'den çıkan kararların hepsinden daha kesin sonuçlar doğurdu. Bu tür aileler arasında yapılan bir seferden sonra başkente dönmemiş yeniçeriler ve onların yerel taklitçileri vardı. Giderek güç kazanan bu kimseler XVII. ve XVIII. yüzyılda âyan adıyla anılan sınıfı yarattı. Dağlar tepeler eşkıyaların eli altında ol-

duğu için bunlar birer derebeyi konumundaydı. Bazı aileler öylesine bağımsızdı ki onları karşısına almaya cesaret edemeyen merkezî hükûmet tarafından pohpohlanırdı. Gerçekte bu övgüler, sultan ile başkente hiç vergi ödemeyen bir âyan arasındaki tek ilişkiydi.

Âyan sınıfı Osmanlı tarihinde görülen bir düzenin tekrarıydı. Âyanlar da, önce Moğol hanlarına bağlı olan ve daha sonra ya kendi arzusuyla ya da savaş sonucu boyun eğerek Osman Gazi'nin etrafında toplanan sınıf gibiydi. XVIII. yüzyılda Yozgat'ın Çobanoğulları ya da Manisa'nın Karamanoğulları, Menderes Ovası'nın Menteşoğulları gibi Ortaçağ emirlerine benziyordu. Ancak âyan sınıfı hiçbir zaman İstanbul'a yürümeye kalkışmadı; tahtı devirmeyi düşünemeyecek kadar önemsiz işlerle uğraşan kimselerdi. Tepedelenli Ali Paşa bile o kadar cüretkâr olamamıştı. XVII. yüzyılda Abaza Mehmed Paşa ve XIX. yüzyılda Alemdar Paşa büyüklük hayallerine kapılmış olsalar da hiçbiri hanedanını yıkmaya kalkışmadı, hatta Alemdar Paşa korudu bile. Beylik dönemi bir daha geri gelmedi. Anadolu'nun Amasya, Kütahya ve Manisa gibi vilayet merkezleri sultanların oğulları (veliahtlar) tarafından yönetildikleri dönemlerde tehlikeli hizip merkezleriydi. Zaten bahtsız veliahtlar bu nedenle sarayda hapsedilmeye mahkûm edilmişti. Onların yerine hepsi birer kul olan subaylar atandı. Ancak görevde kaldıkları ve dolayısıyla küplerini doldurabilecekleri süreler üç, iki, hatta bir yıla kadar kısaltılmıştı. Bu uygulama sürekli ve yararlı politikalara imkân tanımamasına rağmen Musul ve Şam valileri gibi hırslı olanlara, Babilî'ye karşı yerel destek toplayabilecek zaman tanımuyordu. Sonunda, XIX. yüzyılda babadan oğula devrolan Mısır Beylerbeyliği İstanbul üzerine yürüdü.⁴⁸ Bu derebeyleri açgözlüydüler. Fakat gelirlerini kendi bölgelerine harcadıkları için, örneğin Yozgat'ta ve Doğubeyazıt'ta birçok eser bıraktılar. Paşalar ise eyaletlerden dış çeker gibi sökerek aldıkları paraları Boğaziçi kıyılarında har vurup harman savuruyorlardı. Yönettikleri eyaletlerde güvenecek kökleri olmadığı ve rakiplerinin sürekli olarak kendilerini devirme komploları hazırladığı başkentten uzakta bulundukları için, kalelerinde ve konaklarında huzurla uyuyamadılar. Hissettikleri korku gerçektir. Saray çavuşunun getireceği ve İstanbul'a dönme emri veren فرمان gizli bir ölüm emri olabilirdi. Bu nedenle her paşa kendisini günün komplolarından haberdar eden ve hatta bu komplolara katılmasını sağlayan taraftarlar edinirdi.

Hükûmetin de kendine göre endişeleri ve dolayısıyla casusları vardı.⁴⁹ İstanbul'a geri çağırılan bir mektup, sert bir valiyi isyana yöneltebilirdi. 1655'te geri çağırılan İbşir Paşa İstanbul'a ordusuyla gelmişti, ama otlaklarını bu köylü takımıyla paylaşmaya hiç de niyetli olmayan yerliçeriler tarafından bertaraf edilmişti. Büyük tarihçi Evliya Çelebi, böyle isyankâr bir paşanın hizmetinde çalıştığı ve kaçamadığı bir dönemde, işbilir bir garnizon komutanının bu paşaya ve ordusuna Ankara Kalesi'nin kapılarını kapattığını, ama onların şehirde kalmasına izin verdiğini anlatır. Bu şekilde iki tarafın da itibarı korunmuştu. Hatta hükûmet, rakibinin başını bir kadife torba içinde İstanbul'a yollayacak olana iyi gelir getiren bir mevki vaat ederek paşaları birbirine düşürüyordu. Böylesine bir despotluk belirli bir zekâ gerektirir ki, çoğu Osmanlı, mevkilerindeki iniş çıkışlara ve itibarlarını kaybetmelerine rağmen bu yeteneklerini şaşılacak derecede başarılı şekilde korumuştur. Garip davranışlarını, kaderinde olan haksızlıklara katlanmayı, I. Mustafa ya da I. İbrahim gibi canavarların hizmetinde çalışmaya istekli olmalarını anlayabilmek için Osmanlı'nın bu özelliğini dikkate almak gerekir. Sadece ve körü körüne kişisel çakara dayalı ve özeleştiriden yoksun toplumlar tesadüflerin elinde oyuncaktır. Gözden düşen paşalar kendilerini ancak şaşkınlıkla avutabilir ve beyinleri bu şekilde uyumuş olarak da idama boyun eğerdiler.⁵⁰

İmparatorluğun parçalanmadan devam etmesi, bölgelerin giderek artan otonomisinden kaynaklanıyordu. Bu bölgeler küçük kasabalar ve pazar yerleri çevresinde, keçilerin ve savaşıların çoraklaştırdığı arazilerle birbirinden ayrılmış kırsal federasyonlar oluşturmuşlardı. Anadolu kasabalarındaki büyük nüfus artışının XVII. yüzyılda hızı kesildi ve Suriye'nin ekonomik gerileyişi devam etti. Buna rağmen I. Osman, IV. Murad ve IV. Mehmed ya da vezirleri, Kanunî Sultan Süleyman'ın, Mohaç'taki zaferinden bu yana silah, eğitim ve yönetim konusunda üstünlük kazanmış bir Avrupa'yı fethetmeyi düşleyip durdular.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Gözü keskin olanın bacağı uzun olur

Deliler, anneler ve çocuklar

Timur'a yenildi diye IV. Murad'ın Yıldırım Bayezid'in mezarına hiddetle tekme atması kişiliğini yansıtan bir davranıştı. Yenilgiden kendisine de pay çıkararak bu hareketiyle sülalesine karşı duyduğu nefreti ve deliliğe varan dengesizliğini ortaya koymuştu. Kendisinden sonra Osmanlı tahtına akli dengesi bozuk olan kardeşi İbrahim'in geçmesi gerekecekti. Sultan Murad, belki de haklı olarak, buna kesinlikle karşıydı. Tahta, İbrahim'in yerine bir Kırım sultanının geçmesini (rivayete göre Giray hanların soyu Osmanlı tahtının vârisiydi) ya da tahtın boş kalmasını tercih etmiş olması muhtemeldir. IV. Murad, o güne kadar dinî nedenlerle canına dokunulmamış olan kardeşinin boğdurulması emrini ölüm döşegindeyken vermişti. Bu emrin kasten geciktirilmesine gösterdiği aşırı hiddet sonucu 1640 yılında öldü ve korku krizleri geçirmekte olan İbrahim, kapatıldığı hücreden alınarak mezar yerine tahta götürüldü.

Yeni sultan çelimsiz ve çirkin biriydi. Zevklerinde IV. Murad'dan sadece cinsiyet seçiminde farklıydı. Kadınlara çok fazla düşkünlüğü. Bu konuda şöhreti öyle kötüydü ki, tahta çıktığından itibaren Batı'da imparatorluk hakkında çarpık görüşler oluşuyordu. Şişman kadınlara karşı aşırı tutkundu. Bu tutkusunu karşılamak için ülkedeki en tombul cariyeler aranmaya başlandı. Sonunda yüz kilonun üstünde, hareket edemeyecek kadar şişman bir Ermeni bulunmuş ve bu kadın sarayda sultanın gözdesi olarak hüküm sürmüştü. Valide sultan oğluna her cuma yeni bir tombul cariye gönderiyor, haremdeki kadınlar birer kâğıt peçete gibi kullanılıp atılıyordu. Ancak Ermeni gözde, has bir Şam kumaşındı ve onun yerini hiç kimse alamadı. Sultan İbrahim'in kadına olan aşırı düşkünlüğü tabii ki cinsel arzuyu artıran ilaçlarla takviye ediliyordu. Sultan

cariyeleri için ipekli kumaşlara ve mücevherlere büyük paralar harcıyor, lükse olan düşkünlüğü yüzünden sakalına elmaslarla süslü bir file takıyordu. Rusya'dan getirilen samur kürklere el koymuştu. Yatak odasının duvarları bunlarla kaplıydı.¹

Sultan İbrahim kimseyle kıyaslanamayacak kadar sinirliydi. İsteklerine en ufak şekilde karşı gelinmesi onu aniden hiddetlendirip bastırılmaz çılgınlıklara sürüklerdi. Bu sinir krizleri, çevresindekilere bir yığın haksızlıklar yapıp onları kökten sarsaladıktan sonra ancak durulurdu. Oğlu Mehmed doğduğu zaman darüssaade ağası ona süt vermesi için kendi konağından genç ve çok güzel bir kadın bulmuştu. Sultan İbrahim bu kadına âşık oldu, hatta kadının oğlunu kendi oğluna tercih etti. Çocuğun babasının kim olduğu bilinmiyordu. Bu kimse hadım darüssaade ağası Sümbüllü olamazdı. Olay, Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan'dan saklı kalmazdı. Turhan Sultan, henüz 16 yaşında olmasına rağmen güçlü kişiliğiyle çevresini sindirmişti. Tabii fırtına koptu. İbrahim, Turhan Sultan'ı oğlu Mehmed'i öldürmekle tehdit etti ve rivayete göre de bir sarnıca attı. Sümbüllü, her ikisini de gayet iyi tanıyor ve olayın nereye varacağını kestirebiliyordu. Kendisi de dahil çok kimsenin canını tehlikede gördü. Yanına güzel cariyenin oğlunu alarak o gün hacca gitmek üzere demir almakta olan filonun sancak gemisine bindi. Filo yolda korsanlıkla geçinen Malta şövalyelerinin saldırısına uğradı. Korsanlar sancak gemisine çıktılar. Sümbüllü, ölene kadar kahramanca çarpıştı ve bebek korsanların eline geçti. Onu Osmanlı tahtının vârisi sandıklarından Kandiye'ye gelene kadar özenle baktılar ve buranın Venedik valisine teslim ettiler. Çocuğun veli-aht olmadığını anlayan vali onu Venedik'e gönderdi ve bebek orada büyüdü, vaftiz edildi ve rahip oldu. Yine de duyduğu her şeye inanan safdiller *Padre Ottomano*'yu (Osmanlı Peder) sultanın oğlu olarak bildiler.

Casusları sultana çok sevdiği bebeğin Kandiye'ye götürüldüğünü haber verince, İbrahim hursından ne yapacağını bilemedi ve tüm Hristiyan tebasının öldürülmesini emretti. Neyse ki şeyhülislam kendinde karşı koyacak cesareti buldu ve divan sultanı yalnızca Katolik papazlarını ortadan kaldırmaya ikna edebildi. Sonradan bu emir de geri alındı, fakat Avrupa ülkelerinin bütün temsilcileri tutuklandı. İngiltere, Hollanda ve Venedik elçileri sultana yalvararak Malta şövalyelerinin Fransız tebası olduğunu, dolayısıyla onla-

ra hükmedemeyeceklerini anlatmaya çalıştılar. Bu arada sadrazam akıllıca bir manevrayla Sultan İbrahim'i bu anlamsız intikamdan vazgeçirip dikkatini Venedik'e ve adalarına karşı uzun süredir planladığı sefere çevirdi. 300 gemiden oluşan Osmanlı donanması 24 haziran 1645'te herhangi bir ihtara gerek görmeden Hanya'ya saldırdı. Karaya çıkan 50 000 asker, Venedik donanması burayı savunmak için yelken açmadan şehri ele geçirdi. Bu tam yeniçerilere göre bir saldırı olmuştu. Ancak bunu izleyen savaş kolay sonuçlanmadı. Adalar ve kıyı şeridi büyük zarara ve katliamlara yol açan anlamsız çarpışmalara sahne oldu. Gelen haberler İbrahim'i çılgına çeviriyordu. Hristiyan halkın tek güvencesi, hayatta kalmalarıyla yok edilmeleri arasında duran, deli sultanın tek saygı duyduğu Şeyhülislam Ebu Seyyid Efendi'ydi.

Başlarda, sultanın savurganlığı Bağdat'tan ele geçirilen ganimetlerle karşılanabiliyordu. Ancak yaptığı çılgınca harcamalar sadrazamın kaynak bulmak için gösterdiği çabanın üstündeydi. Bu nedenle uygulamaya çalıştığı vergiler sonunda hayatına mal oldu.² Sultan İbrahim ise tüm yetkilerini annesine ve yeniçerilere vererek tahtta kalmayı başardı. 1648'de sekiz yaşındaki kızını yeni sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa'yla evlendirdi. Hezarparenin anlamı "bin parça" demektir ve bu lakap kendisine, kısa süre sonra bir suikast sonucu parça parça doğrandıktan sonra verilecekti. Bunun üzerine İbrahim, ileri gelen yeniçeri subaylarının idamını emretti. Ancak bu emri önceden haber alan subaylar kışlalardaki camiye sığınarak yeniçeri birliklerini yanlarına aldılar, hat ta sipahiler de onlara katıldı. Ulema, bükemediğin eli öpmek gerek düşüncesiyle isyancıları destekledi. Bunun üzerine şeyhülislam, İbrahim'in tahttan indirilmesi için gereken fetvayı verdi. Söylentiye göre İbrahim, şeyhülislamın kızına tutulmuştu. Çılgınlığı son haddindeydi. Babasının nefretinden zor kurtarılmış olan IV. Mehmed, 1648'de, altı yaşındayken tahta geçirildi. Sipahiler, haklı olarak, bir çocuğun sultan olmasına karşı çıkınca isyancılar bunu hayretle karşıladılar. Öte yandan vezirler İbrahim'in yeniden tahta getirilmesinden korkuyorlardı. Hiç vakit kaybetmeden sağır ve dilsiz cellatları onun odasına yolladılar. Kulakları bütün yalvarmalara tıkalı olan cellatlar ipek bir kordonla 32 yaşındaki İbrahim'i susturdular.

IV. Murad saltanatının ilk yıllarına hâkim olan kanunsuzluk,

IV. Mehmed döneminde de sürdü. Yalnızca kişiler değişti. Küstah yeniçeriler yine de her şeye burunlarını sokuyordu.³ Çekindikleri tek güç, rakipleri olan sipahilerdi. Bir defasında Anadolu askeri İstanbul üzerine yürüyerek korkak bir sadrazamla yeniçeri ağasını alaşağı etti. Hükûmet, Halep ve Kahire'deki ayaklanmaların, ordudan çok düzensiz bir kalabalık olan birliklerle ve de büyük rüşvetler vererek bastırdı. Donanma gereken cesareti göstermediği için yenilgiye uğradı. Kandiye kuşatması, İstanbul'daki yedekler barış için halkı ayaklandınca, savaştan vazgeçen yeniçeriler yüzünden kaldırıldı. Bu itaatsizliğin kurbanı kendilerinin seçtiği Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'ydı. Eğer isyancılar aralarında sürtüşmelere düşüp birbirlerine ihanet etmeselerdi, Mehmed Paşa'nın Anadolu'da kaynayan isyanı bastırma girişimi olumlu sonuç vermezdi. Sultan İbrahim'in devrilmesindeki ana sebep Hazine'nin tükenmiş olmasıydı. Aynı durum şimdi de IV. Mehmed'i tehdit etmekteydi. Sadrazam, şeyhülislam ve hükûmetin ileri gelenleri azledilip yerlerine yenileri getiriliyordu. Değişmeyen tek husus devletin içinde bulunduğu acıklı durumdu. Valide sultanlar, yaşlısı genci, aralarındaki rekabeti ölümüne sürdürüyorlardı. Yaşlı Mahpeyker Kösem Sultan, IV. Mehmed'in Rus asıllı annesi Turhan Sultan'a sadık olan kadınlara komplolar hazırlıyordu. Bir çatışmada, üstü başı parçalanan Kösem Sultan odasından yerde sürüklenerek çıkarılmış ve Hadımlar Camii'nin kapısına getirilerek burada bir perde kordonuyla boğulmuştu. 1651 ile 1656 yılları arasında durmadan yeni sadrazamlar tayin ediyor ve yeniçeriler bunları kuka oynar gibi deviriyorlardı. Ekonomik durum ise berbatı.⁴

Yalnızca yeni vergiler konmakla yetinilmeyip, bunlar iki yıl önceden alınıyor, fakat toplanan gelir yine de savaşılmaya gönüllü olmayan bir ordunun masrafını karşılamaya yetmiyordu. Sefer hazırlığına girildiğinden yeni bir devalüasyonu önlemek mümkün olmadı. Bu şartların yeniden ayaklanmaya yol açması ve yeniçeriler ile sipahileri henüz ocağa alınmamış küçük esnafla bir araya getirmesi kaçınılmazdı. Divanın ne gücü kalmıştı ne de etkisi. 1656 yılının mart ayında isyancılar kellelerini istedikleri devlet büyüklerinin ve subayların adlarını ilan ettiler. Şehir yedi gün yağmalandı, saraya saldırılar düzenlendi, vezirler azledilip Hazine talan edildi. IV. Mehmed aşağılanmıştı.

Nihayet akli başında bir adam: Köprülü

1656 eylülünde gerçek bir sonbahar yaşandı. Azledilen sadrazam mayıs ayında Halep'ten geri çağırılmıştı. İstanbul'a dönüş yolunda Köprülü Mehmed Paşa'yı devlette görev almaya davet etti. Arnavut kökenli olan Köprülü, Anadolu'da inzivaya çekilmişti. Sadrazamın var olan sorunlarla hiçbir zaman baş edemeyeceğini gören 80 yaşındaki paşa, konağında yakın dostlarıyla toplanıyor ve imparatorluğu yuvarlanmakta olduğu uçurumdan kurtarmanın çarelerini tartışıyordu. Bu bir devrim hareketiydi. Toplantıların sonunda akıllıca düşünülmüş bir politika saptandı; Ortaçağ kapanmıştı. Entrika düzeni Köprülü'nün sadrazam olmasına karşı yoğun bir çaba gösteriyordu. Fakat Turhan Sultan hiçbir ümidi kalmadığını görünce, bu yaşlı paşadan başka kurtuluş yolu olmadığını anlamıştı. Gerekli hazırlığını yapan Köprülü Mehmed Paşa en uygun zamanı seçerek 13 eylülde Turhan Sultan'a kendisiyle görüşme isteğini bildirdi. Aynı günün akşamı gizli bir toplantı yapıldı. Köprülü toplantıya gelirken hemen orada imzalarıp mühürlenmeye hazır bir yazılı anlaşmayı da beraberinde getirmişti.

Bu anlaşmaya dört esas hâkimdi: Turhan Sultan'dan bunların tümünü de onaylaması, yapılacak tayinlerde kendisine karşılaması, bir diğer vezirin rakip olarak karşısına çıkarılmaması ve sarayda dedikodular ile iftiralara son verilmesi. Turhan Sultan yenilgiyi kolay kabul eden biri değildi. Beş yıl önce darüssaade ağasını yanına alıp yeniçeri komutanlarıyla bir olan eski valide sultanı alt etmeyi bilmişti. Şimdi de kıvranıyordu, ama kurduğu komplolar ters tepmiş, çevresinde dama taşı gibi oynattığı vezirler kalmamıştı. Turhan Sultan'ın kendisini hedef alan bir ayaklanmanın sesi sarayda açıkça duyuluyor, saray dışındaysa kulakları sağır edici boyutlara ulaşıyordu. Turhan Sultan sonunda boyun eğmek zorunda kalmıştı. IV. Mehmed sadrazamlık mührünü hemen ertesi sabah Köprülü Mehmed Paşa'ya teslim etti. Henüz 14 yaşında olan Mehmed'in elinde sultan olarak sadece bir unvan kalmış ve tüm yetkilerini devretmişti. Artık dilediği gibi av peşinde koşabilirdi. Edirne'ye yerleşti. Bu yörede çok verimli avlaklar vardı ve sultan haklı olarak İstanbul'dan nefret ediyordu. Ayrıca Edirne, Avrupa yakasındaydı ve yeni seferler için planlanacak her türlü harekât da Batı'ya yönelikti. Osmanlıların bu eski başkenti yoksul halkın doldur-

duğu kalabalık bir yer olmuştu. Elçiler bile kalacak yer bulmakta güçlük çekiyor, İstanbul'a atla sadece sekiz günlük bir uzaklıkta olmakla avunuyorlardı. Genç sultan, zaten sahip olmadığı yetkilerini yetenekli sadrazama devretmekte tereddüt etmemişti; en azından şimdilik. Ne de olsa seksenine gelmiş biri sonsuza dek yaşayamayacaktı. Öte yandan hiç kimse Köprülülerin aile fertlerini kayırarak nasıl dal budak salacağını da tahmin edemezdi.⁵

İmparatorluğun yeni sahibinin sağlığı yerindeydi. Hiç vakit geçirmeden sultanı ve vezirleri yanına alarak yağmacıların her köşesine yayılmış olduğu şehri onlarla birlikte dolaştı. Sonra da isyan odaklarını bastırıp halkın korkusunu giderdi, yetkileri elinde tutmanın verdiği güvenle düzeni sağladı. 1654'te Sokollu Kapısı'ndan sarayın bahçesine uzanan yolun karşısındaki konağına geçerek hükümet merkezini buraya taşıdı. Bu arada, idama mahkûm edilmiş olan eski sadrazamın affını sağladı. Kendisine bu yolu açan eski dostuna adil davranmıştı. Ancak isyancılara karşı tutumu farklıydı. Söylendiği gibi 4 000 olmasa da, kısa zamanda yüzlerce yeniçerinin cesedi Marmara sularında yüzmeye başladı. Ordu garip bir sessizliğe gömülmüştü.

Çözülme tehlikesi

Köprülü Mehmed Paşa artık Anadolu'yu düzene sokabilirdi. 1657 yılında Yeniçeri Ocağı'nı disiplin altına alarak temmuz 1658'de onları Konya Ovası'nda zafere götürdü. Başına buyruk paşaları ve derebeylerini perişan etti. Kendinden öncekilerin aksine, yaşlı sadrazam elde ettiği zaferlerin ardına gerekli reformları da ekleyerek Hazine'nin üstündeki ağır yükü hafifletmiş ve yoksul köylüye destek olmuştu. Gerek kendisi gerekse ardından 1661 ile 1676 yılları arasında sadrazamlık yapan oğlu Fazıl Ahmed Paşa sürekli olarak yeniçerilerin sayısını azalttılar. Gayeleri yeni kurulan birliklerle ocağı tamamen ortadan kaldırmaktı. O dönemde yeniçerilerin çoğu ticaretle uğraşıyor ve kollarındaki dövmeyle kanun karşısında üstünlük sağlamak için kullanıyorlardı. Ancak bu ayrıcalık geri tepmeye başlamıştı. Ezilen halkın duyduğu huzursuzluk ve haset gün geçtikçe artıyordu. Giderek yeniçerilere boyun eğmez oldular. Ocağın tuttuğu hesaplar da karmakarışık. Yeniçeri ağası bile emri altında kaç asker olduğundan habersizdi, zira tabur komutanları, emekliye ay-

nılmış hatta ölmüş olanlara bile ulufe talep ediyordu. Hazine ödemelerde her zaman geri kaldığından verilen senetler devredilerek el değiştiriyor, sonunda tefecilerin eline geçiyordu. Yeniçeri Ocağı'nda sadece işe yarayan subaylar ile çavuşlar ve acemi erler kalmıştı.

Sipahilerin durumu da farklı değildi. Kullandıkları silahlar eski ve çağdışıydı. Köprülü Mehmed Paşa alışılmış politikaya uygun olarak onları yeniçerilerle birbirine düşürüp zayıflattı. Ancak yeni kurduğu birlikler bir türlü istenen düzeye ulaşamıyordu. Genelde Osmanlı ordusunun gitgide zayıflıyor olması ve eski şevkin kalınması bunun nedeni olarak tahmin edilebilir. Eskiden olduğu gibi eyaletlerden gençlerin toplanmasına son verilmiş olması da bir yandan buralarda yeni derebeylerinin filizlenmesine yol açıyordu. Oysa topçu sınıfı gelişmeye devam ederek yaklaşık 100 yıllık bir süre içinde yabancı uzmanların verdiği eğitimle beklenen düzeye erişti.

1679'da Kont Marsigli 11 ay için İstanbul'a geldi ve Yeniçeri Ocağı üzerinde geniş yetkiye sahip oldu. Bu olağanüstü asker, 1683'teki Viyana Kuşatması'nda esir düşecekti. Kuşatmayı sona erdiren büyük çöküntüyü atlattıktan sonra 1691'de İstanbul'a döndü. Burada bir yıl kalarak Köprülü ailesinden Sadrazam Amcazade Hüseyin Köprülü'yle yakın dostluk kurdu. Osmanlı ordusunu en ince ayrıntılarına kadar inceledi, hatta kendisine evrak ve kayıtlara inmesi için izin bile verildi. Marsigli'nin görüşüne göre IV. Mehmed ve vezirleri yeniçerilerin yüksek gelir sağlayan mevkilere gelmelerine ve sefahate düşmelerine göz yumarak ocağın düzen ve disiplininin bozulmasına bilinçli olarak zemin hazırlamışlardı. Terfilere üstün nitelik ve başarı yerine iltimas hâkim olmuştu. Yeniçeriler Niş bozgunundan sonra büyük itibar kaybına uğradılar ve sadrazam sarayından asker kökenli olmayan birini yeniçeri ağalığına getirdi. 1692 yılına gelindiğinde Yeniçeri Ocağı'na katılmak isteyenler o kadar azdı ki, hükûmet teşvik için ulufeyi artırmak, ayrıcalıklar tanımak ve ticaret ya da sair işlerle uğraşma imkânı vaat etmek zorunda kaldı. Aksi halde İstanbul'da yangın söndürme işleri yapılamayacak, kaleler savunma birliklerinden yoksun kalacaktı. Buna rağmen Araplar ve Çingeneler hiçbir zaman ocağa alınmadı. Yönetimdeki zayıflıktan dolayı devşirme düzeni ortadan kalkınca, devletin bu en güçlü kuruluşunun kökleri kurumuş ve yerine yeni tohumlar ekilememişti.

Savaşlarda yeniçerilerin büyük bir kısmının yerini gönüllüler alıyordu. Bunlar çarpışmalara yalnızca yaz aylarında katılır, sonra

da dağılıp giderlerdi. Karşılığında yağmanın sağladığı ganimetten pay alırlar, dolayısıyla devlete yük olmazlardı. Üniformaları bile yoktu. Çoğunlukla Arnavutluk'tan ve Balkanlar'ın yüksek dağlık yörelerinden geliyorlardı. Ovalarda yaşayan halk yoksullaştığı için buralarda soygunculuk yapmanın da çekiciliği kalmamıştı. Savaşlar zafere doğru giderse bu başıbozuk kalabalıktan yararlanmak mümkün olurdu. Aksi halde savaş alanını terk edip kaçarlardı. Bu davranışlarında yeniçerilere benziyorlardı. Bir Türk atasözünün ifadesi gibi gözleri keskin ve bacakları uzundu. Oysa, daha önce de belirttiğimiz üzere geriye kaçış, Osmanlı'nın savaş taktiklerinden biriydi. Ancak o dönemde gönüllüler silahlarını, çadırlarını ve onurlarını arkada bırakarak kaçtıkları zaman daha az zayıat verdiklerinden, yenilgiden sonra asker bulma sıkıntısı çekilmezdi. Ancak bu dağılıp soyguncular, Osmanlıların onlara bir imparatorluk kazandırmış eğitilmiş, ücretli ordusuyla hiçbir yönden kıyaslanamazdı.

1661 yılında sadrazam olan Fazıl Ahmed Paşa yeniçeri ortalarından en gözde olanlarını seçerek Erdel'de Osmanlı hâkimiyetini kurdu. Kazanılan bu başarı sanki bir yeniden doğuşun müjdecisi olmuştu. Kendisinden sonra sadrazamlık mührü Alman topraklarının fethini düşleyen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya verildi. Bu arada Lehistan'a ve Rusya'ya açılan seferler ve Ukrayna Kazaklarını denetim altına almak için yapılan girişimler zaferle sonuçlandı. Bu başarılarında Kırım hanının görkemli süvarilerinin de rolü olmuştu.

Ekonomik bunalımın yarattığı sorunlar sürüp gidiyordu. İslamî inanç, dolayısıyla Osmanlılar faize karşıydı. Bu nedenle Avrupa örneğini uygulayarak borç altına girmemek için inatçı bir direnç içindeydiler. Ancak ileride bu kaynağa başvurmak zorunda kalacaklardı. Ağır ağır büyüyen Hazine 1683 yılında 200 000 kişilik bir orduyu ortaya çıkaracak güce erişti. Ulema sefer zamanının geldiğine inanıyor ve yeniçerileri bu yönde teşvik ediyordu. Orduya yapılan böyle bir yatırıma ancak büyük bir fetih karşılayabilirdi ve Kara Mustafa Paşa da bu düşünceyle aynı yıl Viyana üzerine yürüdü.

Karanlığa doğru: Viyana

Yüzü gibi mizacı da karanlık olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa bir sipahinin oğluydu. Köprülülerin himayesine girmeden önce saraydaki içişlerinden biriydi. İhtirashydı ve gösterişe düş-

kündü; 42 yaşında sadrazam olduğu zaman da bunlara hudut tanımadı. Prusya'dan gelen bir heyeti kabulünde, zırh gömlek üstüne altın simli dolamalar giymiş yüz içoğlanı da hazır bulunmuştu. Sarayında 1 000 kadar köle, 1 500 cariye, 750 haremağası, atları için büyük bir tavla, av köpekleri ve çeşitli hayvanlar bulunuyordu. Hristiyanların ölçüsüyle bile aşırı derecede içkiye düşkünlüğü.⁶ Viyana bozgununa kadar yaşadığı en büyük şanssızlık, sık sık meydana gelen yangınlardan birinin söndürülmesiyle uğraşırken yüzünün kavrularak çirkin bir görüntü almış olmasıydı. O dönemde İstanbul'da bulunan tüccar Roger North, birbirine kuş kafesi gibi tutunmuş ahşap evlerin oluşturduğu şehirdeki bu yangından bahsetmektedir. Kara Mustafa Paşa bu kazanın ardından sarayında üç ay saklandıktan sonra halkın içine çıkabilmişti. 1677'de yapılan sefer ona beklediği ünü sağlamamıştı; gururunun her yönden desteğe ihtiyacı vardı.

Kanunî Sultan Süleyman 1529'da Viyana'yı kuşattığı zaman ağır toplar yaz yağmurlarının oluşturduğu çamurlara saplanmamış olsaydı ve de sonbahar yaklaştıkça yeniçeriler başkaldırmaya yönelmeseydi şehir düşebilirdi. Kara Mustafa Paşa ise zafere dokunacak kadar yaklaşmış ve uğradığı yenilgi bu yüzden pek ağır olmuştu. İmparator ve maiyeti, kuşatmadan beş gün önce, 7 temmuz 1683'te, Viyana'yı terk etmişti. Osmanlı ordusu savunanları hayrete düşüren bir düzen içinde ordugâh kurup kuşatma hazırlıklarını tamamladı. Sadrazam otağı önüne bir de bahçe yaptırdı. Ancak bu zarafet, hiç vakit kaybedilmemesi gereken bir zamanda askeri gevşetmişti. Ama yine de kuşatma boyunca 40 kara mayını ve 10 karşı mayın patlatılmış ve 18 saldında bulunulmuştu.

Eylül ayı geldiğinde dış surların çoğu ele geçmiş, iç surlar ise harap olmuştu. Kara Mustafa Paşa buna rağmen şehrin çok yakında teslim olacağına inandığından saldırıları durdurdu. Başlayan gıda sıkıntısı yüzünden yeniçeriler de ayaklanmaya hazırlanıyordu. Viyana teslim olmayıp da saldırıyla ele geçirilirse, sadrazamın askere üç gün üç gece yağma hakkı tanınması gerekecek, devletin bu ganimete olan ihtiyacı büyük ölçüde kısıtlanacaktı. Ancak paşa sabırla beklerken aklına gelmeyen bir gelişmeyle karşılaştı: Prens Jan Sobieski, emrindeki Leh birlikleriyle Viyana'ya yardım için çıkageldi. Leh süvarileri 12 eylülde Osmanlı hatlarına saldırdı. Sadrazam, Prens Sobieski'nin Lorraine düküyle bir hafta önce görüş-

tüğü yolundaki haberlere inanmamakta ısrar etmişti. Dükün emrinde 27 000 kişilik bir kuvvet vardı. Kara Mustafa Paşa tamamen gafil avlanmıştı. Osmanlılar büyük bir bozguna uğrayarak hava kararırken çekilmeye başladılar. Ordu her şeyini geride bırakarak kaçıyordu. Çıplak ayakla koşarak yol alan Marsigli de kaçanlar arasındaydı. Osmanlılar arkalarında 300 top, 5 000 çadır, sancakı şerif dışında bütün bayraklarını ve tuğlarını savaş alanında bırakıp çekildiler. Kara Mustafa Paşa askerini Budin önlerinde toplayabildi, fakat verdiği kanlı savaşın sonunda yeniden yenilgiye uğradı. Askerin moral gücü yok olmuştu. Kaçanları öldürtmesine rağmen çıkan paniği denetim altına alamadı. Maiyeti ve emrindeki subaylar kendisine karşı birleşmişlerdi.

Yenik düşen paşanın Edirne'de tek bir dostu kalmamıştı. Valide sultan bile ona düşman kesilmişti. Bir subay Belgrad'a gitmiş olan Kara Mustafa Paşa'ya bir ferman getirerek elindeki sadrazam mührünü ve kellesini istedi. Paşanın kesik başı bir kadife torba içinde Edirne'ye gönderildi. Bu baş gövdesinde duruyor olsaydı bile yenilginin getirdiği ekonomik sorunlara herhangi bir çare bulamayacaktı. Zengin eyaletlerin elden çıkması sonucu gelirler büyük ölçüde azalmış, asker temini yüzünden tarım sekteye uğramıştı. Öte yandan ulufelerini alamayan subaylar kıyameti koparıyordu. Ulema da dahil, sefer için toplanan vergilerle hükümet ne askerın işesini ne de en temel ihtiyaçları karşılayabiliyordu. Tedbir olarak 1687'de bütün terfilerin durdurulması kararlaştırıldı. Orduya on beş aydır ödeme yapılmamış, ayaklanma gelip kapıya dayanmıştı.⁷ Lehler Boğdan'ı işgal etmişler, savaşa Venedik ve Rusya da katılmıştı. Divanın yapabildiği tek şey Fransa'dan yardım istemektir.

Yenilgiler birbirini izledi. Budin düştü ve yeni Sadrazam Süleyman Paşa Mohaç'ta bozguna uğradı. Yeniçeriler, Osmanlı'nın görkemli günlerinden yansıyan hayaller arasında 8 000 ölü ve 2 000 esirle birlikte toplanını ve ağırlıklarını savaş alanında bırakıp kaçtılar. Ordunun ileri gelenleri Süleyman Paşa'nın azlini isteyince, kendi güvenliğinden korkan IV. Mehmed onlara sadrazamın kesik başını göndermekten kaçınmadı. Ayaklanan yeniçeriler ve sipahiler savaş alanını terk edip Edirne'ye doğru yola düştüler. Peloponnesos elden gitti ve maceraperest Alman Kontu Königsmark Atina'ya girdi. Yiyecek fiyatları akıl almaz boyutlara yükselmiş ve Anadolu'da açlık baş göstermişti. Ancak bu arada Osmanlılar farkında ol-

madıkları bir zafer kazandılar. Rus Prensi Gallitzin 300 000 piyade, 100 000 süvari, bir milyon at ve 1 200 toptan oluşan büyük bir orduyla Moskova'dan yola çıkmıştı. Hedefi Osmanlı İmparatorluğu'nu dümdüz etmekti. Öte yandan böyle büyük bir güce kırsalda iâşe temin etmek kolay iş değildi. Ruslar, Osmanlıların sahip olduğu ayrıntılı planlar yaparak düzen kurabilme yeteneğinden yoksundu. Ordu yiyecek ve yem sıkıntısıyla baş başa kaldı. Hayvanlar geçtikleri yerlerde ot bırakmamıştı. Ruslar böylece kendi kendini yenilgiye uğratıp geçtikleri yerlerde yarattıkları çölden geri dönerek perişan bir şekilde çekilmek zorunda kaldılar.

Osmanlı sülalesi devam etmeli mi?

Köprülülerden bir diğeri, Vali Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa, saltanatın korunması uğruna sultanın görevlerini ihmal ettiği gerekçesiyle tahttan indirilmesi için fetva çıkarttı. IV. Mehmed de bunu Tanrı'nın buyruğu kabul edip 8 kasım 1687 tarihinde tahtı terk edip sarayda kendisine ayrılan daireye çekildi. 46 yıldır inziva hayatı sürmekte olan üvey kardeşi II. Süleyman ise imparatorluğun başına geçmesi istenince büyük korkuya kapıldı. Yıllarını devlet işleri yerine dine adanmıştı. Her an başkaldırmaya hazır bir orduyla karşılaşınca tahta geçmesi nedeniyle askere kese kese akçe dağıttı ve baştaki komutanları terfi ettirdi. Döneminde komutanlık makamını yalnızca bir sıfat gibi kullanıp orduya iki kez komuta etmişti. Sıhhati iyi değildi. Yeniçeriler II. Mustafa'nın tahta geçişini, yeniçeri ağası ile bazı ileri gelen komutanları ve Sadrazam Siyavuş Paşa'yı katlederek karşılamışlar, sadrazamın haremine girerek karısıyla kız kardeşini sürükleyip perişan bir şekilde şehrin sokaklarında dolaştırmışlardı.

Bu anarşik ortam, II. Süleyman hiç beklenmedik şekilde kendini toparlayıp gücünü ortaya koyana kadar tam beş ay sürdü. Korkudan sinen ulemayı topladı ve onlara sancakı şerifi açıtırıp tüm Müslümanları asilere karşı koymaya çağırmalarını emretti. Soygun ve katliamdan başka hiçbir gayesi olmayan çapulculara karşı halkın duyduğu nefreti körüklemek istiyordu. İsyanlılar korkak ve batıl itikatlıydı. Sancakı şerifin ortaya çıkması onları ürkütmüş, harekete geçmek için gereken ortamı hazırlamıştı. Sultanın kendine pek güveni yoktu, ama yine de emrindeki askerle ayaklanmayı bastırdı.

Elebaşlarını idam etmesi şehirde denetimi sağlamaya yetti. Birtakım ağır vergileri kaldırması sayesinde yeniçeri esnafı ve halk kendisine destek oldu.⁸ Ancak bütün bu yapılanlar eylül 1688'de Belgrad'ın elden gitmesini önleyemedi ve kasım ayında bir Osmanlı heyeti banış istemek üzere Viyana'ya gittiyse de Hristiyanlar savaşın devamında daha büyük çıkarlar gördüklerinden anlaşmaya yanaşmadılar.

Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa çıkarıcı devlet memurlarının üstüne gitti. Servetlerine el koydu, akçeye değer kazandırdı, yeni bir ordu için asker toplamaya başladı.⁹ Devlete karşı ihanet son bulmuştu. II. Süleyman ve ardından II. Ahmed gibi hükümdarlar çıkarıcı Osmanlı sülalesine de son vermek istediğini yakın dostu Marsigli'ye mahrem olarak söylemişti. Ancak gerçek güç, çıkarları yüzünden birlikte oldukları sürece yeniçeriler ile ulemanın elindeydi. Aralarındaki güç birliği hiç değilse hükûmetin yeni bir sefer için savurgan planlar yapmasını önledi.

Köprülüzade'ye karşı korkuyla karışık bir saygı duyuluyor, fakat aynı zamanda aklî dengesinden de şüphe ediliyordu. Bunun da nedeni, diğer vezirlerin aksine bir konuda enine boyuna düşünmeden karar vermemesiydi. Avluda, belki iki saate yakın bir aşağı bir yukarı yürüyerek düşünür, bundan dolayı kendisine yan deli gözüyle bakılırdı. Marsigli gibi deneyimli Batılıların görüşüne de başvururdu. 1690'da savaş alanında can vermeden önce mevcut ekonomik sorunlar hakkında tersanede çalışan bir yabancı mühendisle görüşmüş, talihsiz mühendis de kendisine reform hareketlerine girişilmeden bir kez daha devalüasyon yapılmasını önermişti. Bu uygulamanın ardından artan huzursuzluk, Köprülüzade'nin ölüm haberi Edirne'ye ulaşınca ayaklanmaya dönüştü. Bu öneriyi yapan mühendisin halkı sakinleştirmek için boynu vuruldu. II. Ahmed saltanatının son dönemleri de paşaların arasındaki kavgalarla sürüp gitti. Sadrazamlık mührü, bayrak yarışındaki koşucuların çubuğu birbirlerine geçirmesi gibi elden ele dolaşıp durdu. 1691 ile 1695 yılları arasındaki dönemde barışçı politika izlenmesini savunanlar ile kendini savaş meydanlarına adanmış olanlar arasındaki mücadele hiç dinmedi. Her iki tarafın karşısına da kabule zorlanacakları barış şartları korkunç bir kâbus gibi dikilmişti.

İçkiye düşkün olan II. Ahmed 1695'te ödem sonucu yaşamını yitirdi ve yerine ondan daha yeteneksiz II. Mustafa geçti. Yeni sul-

tan, IV. Mehmed'le aslen Venedikli Versizzi soyundan gelen Giritli Rabia Gülnuş Ümmetullah'ın oğluydu. Bu güçlü kadın, diğer oğlu III. Ahmed'in tahta çıktığı 1703'ten 1715'te ölümüne kadar hüküm sürdü. Mahpeyker Kösem Sultan'ın divana katıldığı söylenirdi. Ümmetullah Sultan ise alınacak kararları divan toplantılarına girmeden yönlendirirdi. II. Mustafa 23 yaşından itibaren ömrünün yedi yılını saraydaki kafeste geçirmişti. Öte yandan zavallı biri olan II. Ahmed de sarayda 43 yıl inzivada yaşamıştı. İngiliz Elçisi Lord Paget, II. Mustafa'nın genç ve deneyimsiz olduğunu, devlet işlerinden anlamadığını, buna rağmen kendini dev aynasında gördüğünü yazmıştır.

Oysa yeni sultanın sarayda zevk âlemleri içinde yaşamak yerine ordusunun başına geçeceğini söylemesi vezirleri şaşırtmıştı. Gerçekten de söylediklerini yerine getirdi ve çıktığı seferden ganimet olarak Ernst Wilhelm von Hanstein'ın kızını, güzelliği dillere destan Anna Sophia von Wippach'ı getirerek onunla haremmini süsledi. Bu zafer pahalıya mal olmuştu ve felaketle sonuçlandı. Askerî dehası müneccimler ile büyücülere bağlı olmayan Prens Eugène, sultanın ordusunu 11 eylül 1697'de Zenta'da perişan etti.

Barış için ilk üstü kapalı girişimler, II. Süleyman'ın 1687'de tahta geçişini bildirmek amacıyla imparatora gönderilen heyet tarafından yapılmıştı. Savaş yanlısı Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın yetkileri kendinde toplamasıyla birlikte Belgrad'ın teslimine karşılık Sava Nehri'nin yeni hududu oluşturması teklifi geri çevrildi. Osmanlılarla güç birliği ümidini besleyen Fransızlar Ren havzasını işgal ettiler. İngiliz Elçisi William Hussey, Levant Ticaret Birliği'nin baskısıyla hem Edirne'de hem Viyana'da barış için büyük çabalar gösteriyordu. Avusturya'nın ekonomik durumu Osmanlılardan pek az öndeydi. Kendini kendi gözünde yüceltmenin sersemliğini yaşayan Viyana, aynen divan gibi dar görüşlüydü. Fransız elçisi, savaş halinin uzamasını isteyen XIV. Louis'nin talimatı doğrultusunda vezirlere rüşvet dağıtıyordu. Zafer ufukta görüldüğü zaman barışın çekiciliği kalmıyor, bu şartlar altında arabuluculuk yapmak da imkânsızlaşıyordu. Örneğin Köprülüzade 1690 yılında 300 000 kişilik ordusuyla Belgrad ve Niş'i geri almış, Viyana'yı da üçüncü kez kuşatmaktan söz ediyordu. Ancak durum 1688'in şartlarından farklıydı; ne Hazine'de para kalmıştı ne de askere alacak insan gücü. Anadolu'daki sorunlar da büyük bir ordunun kurulmasına engeldi.

Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa 1691'de Salankamen Savaşı'nda hayatını kaybetti. Hiç beklenmedik bir olaydı bu. İmparatorun askerleri ağaç kütüklerinden çocuksu bir tuzak hazırlamışlardı. Tuzak çok basit ve çocuksuydu, ama istenen sonucu vermişti. Aslında savaşlar da saçları ağarmış çocukların oynadığı bir cehennem oyunu değil miydi! Osmanlı askeri iki saf halinde birbiri peşi sıra Alman topçusuna yüklenmiş, ardından sipahiler, başlarında sadrazamla saldırıya geçmişlerdi. Köprülüzade'nin ölümü orduda panik yarattı ve Osmanlılar geride 28 000 ölü ve 150 top bırakarak savaş alanını terk ettiler. Hazine'de orduyu yeni baştan donatacak para kalmamıştı. Böylece 1695 kışına kadar herhangi bir sefer yapılmadı. 1695'te yeniden oluşan maddî imkânlarla yeni yıl için sefer hazırlıklarına başlanması, II. Mustafa'yı ve savaş yanlısı olan annesini memnun etmişti. Osmanlıların ağustosta uğradığı yenilgi, müttefik Fransa'nın İspanya'daki sorunlar yüzünden desteğini çekmesiyle daha da kötü bir şekle girdi.

Lord Paget barışa giden yolu zorluyor

William Hussey, Edirne'de vebanın kurbanı olmuştu. Yerine gelen İngiliz Elçisi William Harbord da yine bu şehirde geçirdiği bir sinir krizi sonucu yaşamını yitirdi. Fransız Elçisi Châteauneuf, Osmanlılara tüm mürettebatıyla birlikte tam donanımlı gemiler vereceklerini söylüyor, ancak bu vaatler bir türlü gerçekleşmiyordu. Öte yandan Fransız mühendislerinden oluşacak bir ekip Osmanlı ordusundaki silahları ve istihkâmları, özellikle Venedik'in tehdidi altında bulunan Çanakkale Boğazı'ndaki tabyaları yenilemek üzere çalışmalara başlayacaktı. Fransız etkisinin doruğa ulaştığı bu dönemde¹⁰ üçüncü bir İngiliz elçisi kötü hava şartları yüzünden gecikmeli olarak 1693 yılının şubat ayında Edirne'ye vardı. Lord Paget mart ayına kadar sultanı göremedi; sadrazam ve divan barışa giden tüm yolları tıkamıştı. Teklif edilen anlaşma metni, maddeleri üzerinde değiştirmeler yapılarak Yeniçeri Ağası İsmail Paşa tarafından yeniçerilere okundu. Bundan gaye onları araçlara karşı kıskırtmaktı.

Lord Paget 1694'te gönderdiği raporlarda, mevsimlik meyveler gibi değişip duran hükûmetlerle görüşmenin ümitsizliğinden ve ordunun zayıflığından bahsediyordu. Ulufelerini almayan yeniçeri-

ler altı ay kadar sonra Sofya'da ayaklandılar. Sorun her zaman ulufeydi. Divan, 1696'nın getirdiği felaketlerin yarı sıra İran ordusunun güçlenmesi, Rusların ve Venedik donanmasının tehdidi karşısında tüm ümidini yitirmişti. Halk da yeniçeriler gibi savaş istemiyordu. Châteauneuf'ün satın aldığı bazı sesler dışında divan artık hayalî zafer vaatlerini de yerine getirilmemiş sözleri de önemsemiyordu. İleri gelen Osmanlı vezirleriyle yaptığı görüşmelerden sonra Lord Paget'in anlaşma için hiçbir ümidi kalmadı. Bıkıp usanmış olmasına rağmen Sadrazam Amcazade Hüseyin Köprülü'yle görüşmeyi kabul etti. Bunu Kral III. William'a bildirince aldığı talimat başı üzerinde ısrar etmesi oldu.

Paget 1696'nın Noel günü Edirne'de Amcazade Hüseyin Köprülü'yle uzun bir görüşme yaptı ve divan, 21 ocakta toplantıya çağrıldı. Başta sultan, Tatar hanı ve desteğine büyük ihtiyaç duyulan yeniçeri ağası divana katılanlar arasındaydı. Toplantıya ayrıca reis efendi, Osmanlı elçisi olarak çevirdiği dalavereler yüzünden az kalsın hayatı tehlikeye giren Mavrokordato da katıldı. Sadrazam Alman ordusunun gücünü gayet iyi biliyordu. Bu orduyla Saint Gotthard'da ve daha başka yerlerde de çarpışmıştı. Fakat Venedik'le iyi bir anlaşma yapmayı ümit ediyordu. Paget'in ısrarlı tutumu Fransa'dan rüşvet yiyen vezirleri köşeye sıkıştırdı ve divan başının gerekli olduğunu kabul etti.

Şimdi ortaya çıkan sorun savaş yanlısı Lehistan ile Rus Çarı Büyük Petro'ydu. Aralarında en kolay safdışı edilen Petro oldu. Mayıs 1697'de sefer hazırlıklarına girildi ve dikkat çekmemek için orduya manevralar yaptırıldı. Paget sadrazamın isteği üzerine onunla birlikte Sofya'ya gitti. Fransızların savaşa devam edilmesi için uyguladığı baskıya rağmen sultan 23 temmuzda elçilerini Viyana'ya yolladı. Ağustos ayında yapılan görüşmelerde birçok pürüz ortaya çıktıysa da bunlar sonunda halledildi. 11 eylülde Osmanlıların Zenta'da uğradığı yenilgi bir sonraki yıl için düşünülen seferi çıkmaza soktu. Prens Eugène'le Sofya önlerinde yapılan savaşta yeniçeriler daha ilk saldırıyı püskürtemeden büyük bir zayıyata uğradılar. Düşman yeni bir saldırı için kendini toparlamadan ayaklanarak, subayların kaçanları vurmasına rağmen, savunma hatlarını terk ettiler. Burada 20 000 Osmanlı askeri Avusturyalılar tarafından katledildi, 1 000 kadan da nehrin sularında boğuldu ve sultan savaş alanını terk ederek İstanbul'a kaçtı.

Karlofça'da onur kaybı

1698'de pek önemli bir şey olmadı. Zira imparator da savaş yorgunuydu ve Babiâli gibi o da parasızdı. Antlaşma için görüşmelere başlanmasına eylülde karar verilince süratle hazırlıklara girişildi. Bir yıl sonra da heyetler Tuna üzerindeki Karlofça köyünde bir araya geldiler. Görüşmeler için burada bir toplantı köşkü ve buna uygun görünüşte birtakım mekânlar yapılması gerekiyordu. Ancak 13 kasımda toplantı salonu henüz tamamlanmamış olduğundan görüşmelere bir çadırda başlandı. Karşılaşılan birçok gecikmelere ve sorunlara rağmen Avusturyalılar da, Osmanlı heyeti ve Paget de toplantıları büyük bir ısrarla sürdürdüler. Rusya, Lehistan ve Venedik'le ayrı ayrı yapılan görüşmelerden sonra 21 ocak 1699'da antlaşma imzalandı. Ve bu antlaşmayla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğü de sona ermiş oldu. Biriken gerilim bir anda ortadan kalkmıştı. Temsilciler birbirlerini görkemli davetlerle ağırlamaya başladılar. Savaş azığının, topçu ateşinin ve oluk gibi akan kanların yerini şimdi ziyafetler, havaî fişek gösterileri ve oluk gibi akan şaraplar almıştı. Antlaşmanın onaylanması, kış aylarının kötü hava şartları ve kar fırtınaları yüzünden oldukça gecikti. II. Mustafa antlaşmanın getirdiği yüz karasıyla baş başa kalmıştı. İleriyi görerek vergilerde ve orduda reformlar yapmasına rağmen Amcazade Hüseyin Köprülü'nün de geleceği karanlıktı.

Divan, ordunun içinden bir sadrazam tayin etti. Daltaban Paşa çoğu sadrazamdan da budalaydı. Karlofça Antlaşması'nu kabul etmek istemediğini açıklayınca, yeniçeriler ile ulemanın arasındaki beraberlik bozuldu. Sultan yetkilerinin çoğunu, kötü bir şöhrete sahip olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye vermişti. Feyzullah Efendi haris ve açgözlüydü. Halkın büyük yoksulluk çektiği dönemde aşırı servet yaptıktan başka etkinliği sayesinde politik entrikalar da çeviriyordu. Daltaban Paşa'yı tehlikeli bulduğundan onun düşüşünü hazırladı ve kendi güvenliği için boğdurttu. Bu kez sadrazamlık makamına erken fakat akıllıca bir kararla ilk olarak bir bürokrat getirildi. Ramî Mehmed Paşa yenik ve yorgun düşmüş askerin birbiri ardınca geçit resmi yapar gibi sadrazamlık makamına çıkıp inmesinden büyük rahatsızlık duyan yeni bir kuşağı temsil ediyordu. Acımasız ve kendi mesleğinde başarısızdı. Bu nedenle bir geçiş dönemi yaşayan imparatorlukta böyle bir gö-

reve uygun kişi değildi. Yeni sadrazam suiistimallerle midye tutmuş bir gemi enkazına benzeyen ordunun köklü reformlara ihtiyaç duyduğunu biliyordu. Askeri eğitim görmemiş olduğundan, paşalarla arasında oluşacak sürtüşmelerden ancak sağ çıkmayı ümit edebilirdi. Feyzullah Efendi'nin çevirdiği entrikaların da karşıındaydı. şeyhüislamın, yaptığı bunca ahlaksızlığın yanı sıra akrabalarını kayırması, saray çevresinde kendisine karşı gelişen olumsuz havayı büsbütün artırmıştı. Sadrazam Rami Mehmed Paşa, Feyzullah Efendi'den kurtulmak için el altından bir ayaklanma tertipletti. Planı başanlıydı. Yeni şeyhüislamın fetvasıyla Feyzullah Efendi tutuklanıp isyancıların ellerine verildiyse de bir yolunu bulup kaçmayı becerdi. Varna'ya ulaşmak üzereyken yeniden yakalanıp Edirne'ye getirildi. Servetini nerede sakladığını öğrenmek için ona akıl almaz işkenceler yapıldı.¹¹ Talih oğullarına da gülmedi. Öte yandan Rami Mehmed Paşa yeniçerileri kışkırtarak başlattığı ayaklanmanın sonuçlarından kaçamadı. Asiler Edirne üstüne yürüdü ve Ahmed Paşa'yı sadrazam ilan ettirip bir köşede unutulmuş olan sultanı da 22 ağustos 1703'te tahttan indirdiler. II. Mustafa pek uzun yaşamadı ve birkaç ay sonra bir ödem sonucu hayata gözlerini yumdu.

Böylece, III. Ahmed aynı karanlık ortamda tahta ıktı. O da, aslında ortadan kaldırmayı düşlediği yeniçerilere Osmanlı tarihinin en dolgun akçe keselerini dağıttı. Bu artık bir âdet haline gelmişti. Neyse ki Feyzullah Efendi'nin büyük serveti elinin altındaydı. Öte yandan diğer birlikler de aynı şekilde ödüllendirilmek isteyerek başkaldırdılar, ancak onları destekleyen olmadı. Osmanlı sülalesine son vermek için yaptıkları çağın da önemsenmedi. Sonunda özölüp dağıldılar ve Trakya'yı haydutlar gibi haraca kestiler. III. Ahmed'in geleceği karanlıktı.

Yine de saltanatı destekleyebilecek tek kuruluş, kendi varlığını korumaktan başka şey düşünmeyen Yeniçeri Ocağı'ydı. Aslında yüzyıllık bir süreden beri politikaya bulaşmış yeniçerilerin hiçbir somut hedefleri olmamıştı. Bu nedenle sonuçta idari düzene karşı -bazı talihsizler dışında- bir tehdit oluşturmadılar. Sadece zorbalık yaptılar, ayaklandılar ve yağmaladılar. Ters çevirip yığdıkları kazanlardan büyük bir gümbürtü yükseliyordu, ama bu kazanların içi de yeniçeriler gibi bomboştu ve aralarından ülkeyi kendi başına yönetebilecek nitelikte tek kişi çıkmadı.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Laleler ve karmaşa

Ali'ye karşı Ali

III. Ahmed yaklaşık yarım yüzyıl sonra İstanbul'u tekrardan sultanın resmî mekânı yapmıştı. Hiç kimseye güveni yoktu. Üç yıl içinde dört sadrazam değiştirdi. Kendisinin tahta geçmesine önayak olan asileri aynı dönemde sindirmesini bildi, onları gözden düşürüp elebaşlarını sürgün etti. Yeniçerilerin, bireylerin savunulması gerektiğinde ne kadar beceriksiz olduğu ortaya çıktı. En son yapılan devşirmede toplanan gençlerden bir yolunu bulup kurtuldu, hatta düşmanlıklarını gizlemeyen yeniçerilerin şişirilmiş kadrolarını onların gazabına uğramadan azalttı. Ancak bütün bu nedenlerden dolayı da sürekli bir korku içinde yaşadı.

1706 mayısında Çorlulu Ali Paşa'ya sadrazamlık mühürü verildi. Korfulu bir berberin oğlu olan paşa henüz kırk yaşına gelmemişti. Yakışıklı olması nedeniyle saraydan birileri tarafından evlat edinilmiş ve Galatasaray'a gönderilmiş, ardından Enderun'a alınarak II. Mustafa'nın himayesinde süratle yükselmişti. Ancak Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile Sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın kıskançlığına uğramış, saray içoğlanlarının başındayken Suriye'ye Trablusşam valisi olarak atanmıştı. III. Ahmed bu yakışıklı subayı hatırlayarak onu Kubbealtı vezirleri arasına aldı. Ali Paşa barışçı bir kişiydi, askerî eğitimi azdı. II. Mustafa'nın kız kardeşiyle evliydi. Bu tür evlilikler Osmanlı hanedanına bağlılığı sağlamak nedeniyle gelenek haline gelmişti. Ücretli orduyu yenileştirip tersaneleri geliştirmesine rağmen savaş yanlıları ona düşmandı. Her zamanki gibi artan kıskançlıklar sonunda bu yetenekli sadrazam 10 haziran 1710'da azledilerek Kırım'a Kaffa valisi olarak sürüldü. Sonra da Midilli'ye gönderilerek burada 11 aralıkta idam edildi.

III. Ahmed'in kızıyla evli olan İznikli Damat Ali Paşa, Çorlulu

Ali Paşa'nın en büyük düşmanıydı. Her şeye burnunu sokan valide sultan ve darüssaade ağasıyla birlikte sarayda gizli bir üçlü oluşturdu. Bir köylü çocuğu olan Ali Paşa, saraya alınmış ve II. Ahmed'in maiyetine girerek yakınlığını kazanmıştı. III. Ahmed'le dostluğunu işte bu dönemde pekiştirmişti. Ali Paşa Anadolu'da kol gezen eşkıyalığı ve Suriye'deki ayaklanmayı bastırarak sivrildi. Çıkarını kollayan fakat aynı zamanda yetenekleri olan bir vezirdi. Sarayın masraflarını kısmayı¹ ve hediye kabulünü yasaklamayı başarmıştı. Medreseye dönüştürülmüş olan Galatasaray'ı yeniden içoğlanları için okul haline getirdi. Dikkatli bir politika izleyerek hem esnafı ile uğraşan hem de askerlik yapan yeniçerilerin desteğini kazanıp Sadrazam Koca İbrahim Paşa'yı devirdi. Bunun zamanlamasında şanslıydı, zira yaşlı İbrahim Paşa onu ortadan kaldırmak üzere bir komplo hazırlamakla meşguldü. Damat Ali Paşa böylece hayattaki en büyük emeline erişti ve 13 nisan 1716'da sadrazam oldu. Prens Eugène'le savaşmak üzere derhal Petrovaradin'e gönderildi, ancak burada başından vurularak öldü. Yapılan artçı harekâtında yeniçerilerin isteksiz davranışı, özellikle dikkat çekiciydi. Korfu'ya çıkan kuvvetler sadrazamın ölüm haberi üzerine süratle geri çağrıldı. Bu arada Prens Eugène zaferden zafere koştu ve 1718'de Pasarofça Barış Antlaşması imzalandı.

Fazlasıyla zarif bir sadrazam

Pasarofça onur kınacı bir antlaşmaydı ve yeni sadrazamın azledilip yerine Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın atanmasına sebep oldu. 1666'da doğmuş olan İbrahim Paşa, Nevşehir'de bir toprak ağasının oğluydu. İstanbul'a 1698 yılında gelmiş ve sarayda kâtip olarak çalışmaya başlamıştı. El yazısı olağanüstü güzeldi. Bu nedenle dinî konularla uğraşan bölümde görev almış sonra da Peloponnesos'taki çıraklık dönemini takiben Ali Paşa tarafından vergi tahsildarlığı göreviyle Niş'e gönderilmişti. Sanata ve şehir yaşamının lüksüne düşkünlüğünden dolayı taşradaki yaşam ona pek keyifli gelmemişti. III. Ahmed'le tanıştıktan sonra da aralarında büyük bir dostluk gelişti.

Nevşehirli İbrahim Paşa giderek sultanın sırdaşı da oldu ve 1717'de Petrovaradin'de şehit olan Damat Ali Paşa'nın 12 yaşında dul kalan eşiyle evlendi. Hiçbir savaş deneyimi yoktu. Sadece iki yıl

çıraklık dönemi geçirmişti. Buna rağmen sadrazam yapıldı. İlk işlerinden biri, bağlı olduğu ortanın numarasından dolayı "Yirmisekiz" lakabıyla anılan Mehmed Said Paşa'yı bir sefaret heyetinin başında Fransa'ya göndermek oldu. Bu heyetin Fransız saraylarının planlarını ve Batı kültürüyle ilgili birtakım yenilikler getirmesini bekliyordu. İbrahim Paşa, İstanbul'da Bizans döneminden kalan Tekfur Sarayı'nın yıkıntıları arasında eski İznik porseleninin imalatını başlattı, kâğıt yapımına destek verdi ve ilk matbaanın kurulmasını sağladı. Ayrıca dokumacılığın gelişmesine önayak oldu. Bu arada Yirmisekiz Mehmed Said Paşa Paris'ten dönmüş ve portakal fideleriyle şampanyanın yarı sıra barok tarzı köşklerin planlarını da getirmişti. Kâğıthane Deresi boyunca uzanan kırlarda görenlerin gıpta ettiği köşkler ve Haliç ağzında bir de küçük saray inşa edildi. Denizden hoşlanmayan III. Ahmed çok sevdiği Belgrad Ormanı'na Kâğıthane'den kolayca geçebiliyor, buradaki keyif âlemlerine ve eğlencelere katılıyordu.

Venedik balyosu, İbrahim Paşa'nın rakiplerine sabır göstermeyen biri olduğunu anlatır. Cömertliğiyle tanınan paşa geleneklere çok bağlıydı ve Eyüp'teki bayram şenliklerini yeniden canlandırmıştı. Makamını ve yaşamını sürdürebilmek için yeniçeri ağasıyla iyi ilişkiler içinde olmaya özen gösterir, bu şenliklere onunla birlikte katılırdı. Ancak 1723'te garnizonlarda görevli olanlar dahil, yeniçerilerin ulufelerini azaltmış ve bu davranışı pek uzun olmayan yaşamının sonuna kadar onları kendisine düşman etmişti. Sultanla arasında çok sıkı bir bağlılık vardı. Hatta bir defasında, geleneklere uymamakla birlikte, III. Ahmed'i sarayında dört gece misafir etmişti. Öte yandan Osmanlı ordusu perişan durumdaydı, yığın ve güçsüzdü. Bu nedenle döneminde sadece barıştan yana bir politika izledi. Sultanın her istediğini, masrafları kısıtlamadan yerine getiriyor ve sonuçta ekonomiyi yaşadığı sorunlardan kurtaramıyordu.

İbrahim Paşa dönemi sarayda düzenlenen çiçek şenlikleri ve gece âlemleriyle geçiyordu. Tarihte Lale Devri adıyla anılan bu dönemde su işlerine önem verildi ve İstanbul'un her köşesi ve vilayetler sebillere donatıldı. Bu sebillere sadece Uludağ'dan getirilen buzlarla soğutulmuş sulardan başka çeşitli şerbetler içmek için de gidilirdi. Belgrad Ormanı'nın akarsularını toplamak için burada bentler yapıldı. Kâğıthane'deki küçük saray, kanallar ve havuzlarla süslendirildi. Hükûmette birçok makama Nevşehirli İbrahim Paşa'nın yakınları olan Müslüman doğumlular getirilmişti. Devşirme işine son veril-

miş olmasına rağmen yeniçeri okullarında eğitim devam ediyordu.

III. Ahmed Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda, Havuzlu Köşk'ün yerinde bulunan taht odasının arkasında, yeni bir kütüphane kurdu. Büyük masraflar gerektiren bir işe daha girildi: Bizans surlarının tamiri ve inşası. Ancak kitapların ve kütüphanelerin yanı sıra hayal dünyasına yeni bir yol daha açıldı: uyuşturucu kullanımı. reis efendinin her gün 200 gram afyon aldığı söyleniyordu.² İyi bir gözlemci olan Fransa sefiri Marquis de Villeneuve, III. Ahmed'in dünyadaki en sallantılı tahtta oturduğunu, sadrazamın da çepeçevre sarp dağlarla kuşatılmış olduğunu söylemişti. Nevşehirli İbrahim Paşa sultana yakın olan iki kişiyi sürgün etmişti. Buna rağmen saraydaki düşmanları onu devirmeye kesinlikle kararlıydı. Başlangıçta paşanın kurnazlığını yenemediler ve Osmanlı'ya özgü bir sabırla uygun zamanı kolladılar. Nevşehirli, özgürlük yanlısı olabiliyordu, ancak savaş için uygun kişi değildi ve devletin çıkarları nedeniyle savaştan kaçınılamazdı. Bunun anlamı da intihar demektir, şöyle ki yaşanan gümüş krizi sonucunda para Amerika ile İran'a akmış, öte yandan Osmanlı egemenliğindeki İran topraklarında Sünnîlere eziyet edilmeye başlanmıştı. Vezirler huzursuzluğun yayılmasından korkuyordu. Nevşehirli İbrahim Paşa İran şahına saldırmaya karar verince³ yeniçeri saflarına asker bulmakta zorlandı ve ocağı imparatorluğun dört bir köşesinden gelenlerle doldurdu. Yine de Ahmed Paşa'nın komutanlığı altında 1724'te yapılan sefer başarılı olmuş ve 50 gün içinde Hemedan'a girilmişti. Saraydan ve tersaneden atılan top sesleri arasında bu zafer sokaklarda bir hafta boyunca kutlandı. Üç ay sonra da Erivan düştü. Bütün şehir ışıklarla donatıldı, havaî fişek gösterileri yapıldı. Limanda bulunan iki Fransız savaş gemisi de 126 pare top atarak şenliklere katıldı.

Şans tersine dönüyor

Oysa iyi haberleri kötülerini izledi ve gericiler bundan cesaretlendiler. Hayat pahalılığının yarattığı açlık ve birbirini izleyen çeşitli olumsuz gelişmelerin ardından hiçbir vezir varlığını sürdürememişti. Yeniçerilerin ticarete bulaşması, durumu daha da kötüleştiriyordu. Bakliyat piyasasına el koymaları üreticileri ve sevkiyatları öldürdü. Ordunun Hazar Denizi dolaylarında Ruslar tarafından yenilgiye uğraması bir süre zafer kazanılmış gibi gösterildiyse de gerçek uzun

süre saklı tutulamadı. Nadir Şah'ın, acınacak duruma düşen Osmanlı ordusuna karşı kazandığı zaferler de durumu büsbütün kötüleştiriyordu. 1721'de Osmanlıların 50 000 civarında kayıp verdiği söyleniyor. İran topraklarının işgaline başından beri karşı olan ulema, şimdi de tutumunu açıkça ortaya koymaktan çekinmiyordu. Yenilgi onları cesaretlendirmişti. Bundan bütünüyle yeniçeriler sorumlu değildi. Nevşehirli İbrahim Paşa da savaş için gereken maddi kaynakları sağlamamıştı. Gerek ulema gerekse ayaklanmaya hazır olan kitleler Batılılaşmanın karşısındaydı. Ulemanın evleri kadifeler ve incilerle doluyken sarayın zenginliğine karşı seslerini yükseltecek durumda değillerdi. Ancak açlık çeken halk için böyle bir engel yoktu.

Bu arada saraydaki düşmanlar, yapılması düşünülen yenilikleri yeniçerilere iletmemekte gecikmedi. Sonunda, Osmanlı ordusu 1729 yılında, İran'da kötü bir yenilgiye uğradı. Hükûmet alınan bu sonucu yeni yılda değiştirmek ümidiyle yeni birlikler kurmaya başladı. Gerçekten de, karşılaşılan durum vezirleri öylesine hiddete boğmuştu ki, Mayıs ayında İran'dan gönderilen bir elçinin şahı koruyan sözleri üzerine boynu vuruldu. Sultanın da Nevşehirli İbrahim Paşa'nın da şehirde içten içe gelişmekte olan tepkiden ve yeniçerilerin huzursuzluğundan haberleri vardı. Ancak tereddüt içindeydiler ve bu tutum sonlarını hazırladı. Yaklaşan ayaklanmayı şiddet kullanarak bastırmaya çalışılırsa da çok geç kalmışlardı. Yeniçeriler şehri kundakladılar. Venedik balyosunun anlatılarına göre Temmuz ayındaki bu yangın, o güne kadar yaşananların en kötüsüydü; meydana gelen zarar 50 yıldan daha kısa bir sürede giderilemezdi. Kendisi 40 000 kişinin öldüğünü belirtmekteyse de bu sayı oldukça abartılıdır (gerçek sayının 5 000 dolayında olduğu sanılmaktadır). Balyos, 130 caminin bu felakette büyük zarar gördüğünden ve aşırı yükselen inşaat malzemesi fiyatlarının enflasyona büyük katkısı olduğundan da söz etmektedir.

İbrahim Paşa 1730'un sonbaharına kadar yenilgi haberleri ve ekonomideki çöküntüyle uğraşıp durdu. 27 Eylül günü 25 kadar isyancı elebaşı ve üç tahrikçi Kapalıçarşı'da buldukları eski bir bayrakla ortaya çıkarak yeniçerilerin ve halkın desteğini istediler. Bu hareket bir tatil gününe rastlamıştı ve hükûmetin ileri gelenleri Boğaziçi'nde keyif sürmekteydi. Şehrin valisi ve sultana sadık bir yeniçeri subayı bu isyan başlangıcını bastırmak ve hükûmete haber ulaştırmakta geç kaldılar.

III. Ahmed ve Nevşehirli İbrahim Paşa şeyhülislam ve maiyetleriyle birlikte Üsküdar'daki ordugâhta bulunuyordu. Ordunun Asya'da yapılacak seferlere çıkış yeri burasıydı ve sultan İran üzerine gidecek birlikleri teftiş için gelmişti. Yeniçeri ağasının çadırı, sembolik olarak kapısı doğuya dönük kurulmuştu. Anadolu'dan develer, Balkanlar'dan atlar toplanmış, buğday ve topraklarla yüklü gemiler Trabzon'a ve İskenderun'a doğru yelken açmıştı. Öncülerin kışı Halep'te geçirmesi, sultanın da takviye birlikleriyle Tokat'a ulaşması düşünülmüyordu. İleri gelen komutanlar sorguçlarını takmış, silahlarını kuşanmışlardı. Altı atın çektiği bir saltanat arabası içinde Kuran da muhafızlarıyla birlikte sefere götürülüyordu.

Zenginliğin bu şekilde sergilenmesi kaba bir gösterişi, incelikten uzaktı. 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra kaybedilen topraklardan göç başlamış ve İstanbul köylü göçmenlerle dolmuştu. Esnaf bunlara düşük maaşlarla iş veriyor, ancak loncalara almamaya özen gösteriyordu. Aksi halde bu göçmenler de yeniçeriler gibi ayaklananlara katılacaktı. Böylece küskün bir emekçi sınıf yaratılmıştı. Bunlardan bazıları öyle yoksuldu ki geceleri çöplüklerde ve yangın yerlerinde yatıyorlardı. Bir sefere hazırlanırken, esnaf, masraflarını da karşılayarak belirli miktarda bir insan gücünü orduya vermekle yükümlüydü. Aynı zamanda ordunun ihtiyacını karşılayacak olduklarından bir de vergi öderlerdi. Hükûmet 1730'da bu vergiyi artırmıştı; oysa ordu Üsküdar'da atıl olarak bekliyordu, yeni malzemeye ve giysiye ihtiyacı yoktu. Bunun yarattığı işsizlik nedeniyle pek çok küçük esnaf iflasa sürüklendi ve sultana karşı cephe aldı. Bu durum, şehir halkını göçmen köylülerle kaynaştıramayan hükûmete karşı ulemanın aylarca bekledikten sonra, yeniçerilerle anlaşıp harekete geçtiği zamana denk gelmişti.⁴

Tahttan çekiliş ve kötü yönetim

Kapalıçarşı'da başlayan ayaklanmanın hızla yayıldığı haberi kendisine ulaşır ulaşmaz, Nevşehirli İbrahim Paşa o gece Boğaziçi'nden yola çıkarak saraya geldi. Cesaret göstermekte geç kalmıştı. Atılganlıkla herhangi bir katliama girişip Müslüman kanı dökmemesi önerildi. Sabah olduğunda isyan hareketi tam anlamıyla örgütlenmişti. Aralanna subaylar ve başkaları da katılmıştı. İsyanlılar kışlalara girip buralardan temin ettikleri kap kacakla kendilerine bir

kamp kurdular. Sultan ve sadrazama sadık kalan yeniçeri ağası, vali ve kaptanpaşa saraya gece karanlığından yararlanarak girebilmişlerdi. Bu arada sonuçsuz birtakım toplantılar yapan III. Ahmed de sabahleyin saraya geldi. Hükûmet bir anlaşmaya varabilmek için asilerle iki gün görüştüysen de hiçbir sonuç elde edemedi. Öte yandan askerî birlikler de sultanı ve sadrazamı korumak için hiçbir harekette bulunmadılar. Limandaki beş kalyondan gelen esirler ve şehir hapishanelerindeki mahkûmlar da isyancılara katıldı. Hükûmette destek veren tek bir bölük kalmamıştı. 29 eylül 1730 cuma günü görev yerlerinde bulunan yeniçeriler de iki taraftan birini tutmuş olmakla suçlanmamak için buraları terk ettiler. İsyancılar kendilerine katılmak isteyen herkesi coşkuyla aralarına alıyor, konuşmacılar cami kapılarında bütün dindaşları, emekli yeniçeri ve acemi oğlanlarını isyana çağırıyordu.⁵

Harekete geçme zamanı akşama doğru gelip çatı. Bir ara olumlu görünen halk desteği de giderek ortadan kaybolmuştu. Bu sırada ulemadan önde gelen Müderris İbrahim Efendi'nin, ikna edilip -ya da girişilen hareketin bocalamaması için ulema tarafından gönderilip- asilere katıldığı görüldü. İbrahim Efendi derhal bir fetvayla isyanın yasal olduğunu açıkladı. Kendisi sonradan ödül olarak İstanbul kadılığına getirilecekti. Bu fetva üzerine artık sipahilere, topçulara, tersaneye, bakkallara, eskicilere, kahvecilere, Rumlara, Ermenilere ve kahveci çıraklarına kadar herkese haber ulaştırılıp destek istenebilirdi. III. Ahmed güruhun dağıtılmasını emretti, ancak bu emri dinleyen olmadı. Ulema ise kendilerine başvurulduğunda ikiyüzlü davrandı. Asiler hükûmetten 37 kişinin kellesini isteyince, Kaptanpaşa Mustafa (III. Ahmed'in damadı) bile onların safına katıldı. Kendisinin yerine getirilen Abdi Paşa da Mustafa Paşa'yı izledi.

30 eylül sabahı sultan Ertneydarı Kışlası'nın önünde kamp kurmuş olan asilere bir heyet gönderdi. Gidenler, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın, şeyhülislamın ve Yenicami imamının kendilerine teslim edilmesini isteyen bir ultimatomla geri geldiler. Artık Nevşehirli'nin ve şımarık yeğenlerinin sonu geldiği belli olmuştu. Silahdar Mehmed Paşa sadrazam tayin edildi. Akşamla birlikte ulemanın da bu ayaklanmanın içinde olduğu kesinlikle anlaşılmıştı.⁶ Böylece 1 ekim 1730'da III. Ahmed asilerin isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Sünnî olan bir sultan arkasına yeniçerilerin desteğini almadan ulemaya cephe alamazdı. Dostlarının asiler tarafından parçalanmasına

gönlü razı olmadığından onları boğdurup cesetlerini gönderdi. Bereketli bir düşünce hayatının süregeldiği Lale Devri lanetlenmiş ve esnafın, yeniçerilerin ve ulemanın bağnaz birlikteliği böylece Batı'nın etkisine son vermişti. Fakat İbrahim Paşa'nın Nevşehir'de yaptırdığı hayratların yıktırılması için verilen emirler yerine getirilmedi.⁷ Paşa, hazinesini bahçesine gömmüştü. Burada üç sandık bulundu. İçlerindeki 18 torbada 60 000 altın sikke vardı. Bir dördüncü sandık ise kıymetli taşlarla doluydu. Bu servet, alınan rüşvetler değil, Anadolu'daki gümüş madenlerinden elde edilen kanunî kazançlardı. Venedik balyosuna göre böyle bir hazineye sahip olmak kolay değildi. Bu arada III. Ahmed de tahtı terk edip hayatını kurtardı. Altı yıl daha rahat bir ömür sürdükten sonra öldü.

Oğul doğurmayan altı kadın

I. Mahmud adı, ayaklanmalardan yorgun düşmüş varlıklı kesim için yeni bir başlangıç olarak memnuniyetle kabul edildi. Sultan hakkında olumlu düşünmelerinin bir sebebi de tahta çıkışında dağıttığı ulufe keselerini, III. Ahmed'in öldürülen sadık vezirlerinin yeğenlerinden alınan vergiyle doldurulmuş olmasıydı. Sultan 34 yaşındaydı ve çeyrek yüzyıl saltanat sürecekti. Altı karısı ve sayısız cariyesi olmasına rağmen ardında tahta vâris bırakmadı.

Kimlerdi ayaklanmanın elebaşları? Biri meyve satıcısıydı, sokaklarda el arabasıyla dolaşan satıcılardan. Diğeriyse Patrona Halil lakabıyla anılan bir eskici, savaflara katılmamış bir yeniçeriydi. Ne kışlada yaşamıştı ne de okuma yazma bilirdi. Ordu sefere çıktığında o da peşinden gider, askerlerin yırtılan, eskiyen giysilerini onarırdı. Seferde olmadığı zamanlar bu Danton benzeri Osmanlı, bitpazarındaki tezgâhında satıcılık yapardı. Ancak güçlü bir kişiliği vardı. Eğitim görmüş olsaydı, alt edilmesi zor bir düşman olabilirdi. Sultanın başlangıçta onun desteğine ihtiyacı vardı. Halil'in ısrarı üzerine esnaf da Yeniçeri Ocağı'na alınarak sayıları yine 70 000'e yükseltildi. Sipahilerin ve hatta topçuların da kadroları yeni alınanlarla şişirildi. Sarayda uygulanan tasarruflar ve el konulan servetlerle Hazine nihayet bir parça gelire sahip olmuştu. İsyanlılar da dağılmaya razı edildi. Ayaklanma kana doyunca reis efendi gizlendiği yerden çıkarılarak Lefkoşa'ya sürgün edildi. Fırtına dinmiş ve etrafa kasvetli bir durgunluk hâkim olmuştu.

Güç var görüş yok

Patrona Halil kazandığı zaferden sonra isteklerinde oldukça alçak gönüllü davrandı. Sarayda azametle dolaşan yandaşları ise, ürkekliği nedeniyle iki ay sonra azledilen sadrazam tarafından arzu ettikleri mevkilere getirildiler. Ancak Halil kısa sürede tutumunu değiştirdi; Nevşehirli İbrahim Paşa'nın serveti gözlerini kamaştırmış ve kendini kendi gözünde yüceltmeye başlamıştı. Kabaran gururu alçakgönüllü tutumunu görgüsüzlüğe ve küstahlığa dönüştürdü. Halil'e karşı gelinemedi. İsyanın üç gün önce ona borç para vermiş olan Yanak adında bir Rum kasap, 1730 kasımında Halil'in isteğiyle Boğdan voyvodalığına tayin edilerek ödüllendirildi. Fakat Yanak, Boğdan'a gitmeyip sarayda kalmayı tercih etti. Kendi bildiğini okuyan Patrona Halil giderek sonunu hazırlayan bir gevşekliğe sürükleniyordu. Bu arada meyve satıcısı olan bir yandaşı sarayın kul kâhyası olmuştu. Yükseldiği bu güçlü makamda ne yapması gerektiği hakkında Patrona Halil'in en ufak bir fikri yoktu.

Yeni Sadrazam Halil Paşa tarafından yönlendirilen I. Mahmud çalışmalarını dikkat ve sabırla sürdürmekteydi. Patrona Halil tarafından önemsenmeyen bazı yeniçeri subayları sultanın saflarına katılmıştı. Ayrıca varlıklı olmanın henüz bozmadığı Tatar karı taşıyan Kırım hanının önerileri de dikkate alındı. 25 kasımda, III. Ahmed'in tahtı terk edişinden yedi hafta sonra I. Mahmud Patrona Halil'i, 30 kadar yandaşını ve korumalarını Sünnet Köşkü'nde yapılacak divan toplantısına davet etti. Sultan, İran'a savaş ilanından sonra Patrona Halil'in de serasker olarak Sofya'ya gönderileceği haberinin onun kulağına gitmesini sağlamıştı. Patrona Halil, çadırının önüne üç at kuyruklu tuğ dikmenin hayali içinde toplantıya geldi. Aşın gururu şüpheciliğine üstün gelmişti. Fakat 400 silahlı asker çevrede saklı bekliyordu. İşaret verildiği an askerlerin hepsi birden bu çapulcu grubun üstüne çullarup tümünü de oracıkta katlettiler. İsyanı katılmış olan yeniçeriler de yakalanıp boğduruldu ya da zindana atıldı.⁸ Venedik balyosunun belirttiğine göre, ayrıca İzmir'den gönderilen yeniçeri kellelerinin de halka sergilenmesi hiçbir sorun yaratmadı. Yeniçeriler aldıkları ulufeden memnundu ve ticarî işlerinin duraksamasını istemiyorlardı. Ancak Kuzey Afrika sahillerini kasıp kavuran korsanlardan daha acımasız olan bazı asi elebaşları önemli mevkiler verilerek susturuldu. Hatta aralarından biri kap-

tanpaşahğa getirildiyse de kısa süre sonra sessizce azledildi.

Köprülülerin yanında yetişen bir diğer sadrazam ocak 1731'de enflasyonu önlemek için büyük çaba göstermesine rağmen *hospodar*⁹ namıyla tanınan bir asi elebaşının mart ayında asılması üzerine çıkan yeni bir ayaklanmaya yenik düştü. Yaklaşık 1 500 isyancı girdikleri hareketin bastırılmasından ve ceza görmekten çekiniyordu. Ancak yağmadan elde edecekleri ganimetin çekiciliği galip geldi. Asilerin çoğu Arnavut'tu. Elebaşları olan Kara Ali, isyancıları bir ramazan gecesi sokağa döktü. Hedef özellikle Hristiyanlara ait dükkânlardı. Yağma sabaha kadar sürdü. Loncalarda artık Yahudiler ve Hristiyanlar da bulunuyordu. Sultan yeni bir başkaldırıya karşı bunları da 1740'ta silahlandıracaktı. Yeniçerilerin ve Müslüman olmayan esnafın oluşturduğu loncalar arasındaki sürtüşmeler böyle bir ayaklanmayı körükleyerek Osmanlı toplumunun dengesini büyük ölçüde etkileyecekti.¹⁰

1731 kasımında yine bir sürü çapulcu çadırlarını Sultanahmet Meydanı'nda kurarak yeniçeri ağasının konağını yağmalamak istediye de Sultan Mahmud'un acımasızlığından çekinen yeniçeriler isyancılara katılmadı. Ulema çapulculuk olaylarından bıkmıştı ve isyanın kendilerini de hedef almasından korkuyordu. Ordu da sultandan yanaydı, ancak isyanı onun komutası altında bastırmak istemedi. I. Mahmud da Babühümayun'da sancakı şerifi açmakla yetindi. Sadrazam, yeniçeri ağası ve kaptanpaşa, Arnavut ve Lazlara halkın beslediği husumetten yararlanarak isyancıların üstüne yürüdü. Sonunda başkaldıranlardan 1 000'i idam edildi.

Kısa bir süre sonra Nevşehirli İbrahim Paşa'nın henüz 30 yaşına varmamış olan dul eşi III. Ahmed'i yeniden tahta geçirmek için garip bir girişimde bulundu. Ancak sonunda kendisi zindana ve 3 000 yeniçeri de İran seferine gönderildi. Kahveler ve hamamlar kapatılmış, vezirlerin konakları koruma altına alınmıştı. Abdullah Paşa yeniçeri ağalığına getirildi. Sultan, muhafızları tarafından çok sıkı korunmasına rağmen bayram namazı için her zamanki gibi ulemanın toplandığı Fatih Camii'ne gitmedi. Namazı Ayasofya'da kılmakla yetindi. Hükûmet tedirgin olmakta haklıydı. Kıtık ve enflasyon şehirdeki huzursuzluğu körükliyordu. Sadrazamın güçlü iradesi, yeteneği ve uzun yıllara dayanan deneyimine rağmen 21 temmuzda çıkan büyük bir yangın, durumu iyice karanlığa sürükledi.

Sadrazamın ve ileri gelen yeniçeri subaylarının emirleri dinlen-

medi. Yeniçeri tulumbacıları, Hazine’de kendilerine rüşvet olarak dağıtılacak para olmadığından yangına ilgisiz kaldılar. Sultan Mahmud da çaresizdi. Tulumbacı yeniçeriler zengin konaklarının bodrumlarında buldukları içkilere saldırmaya başlamıştı. Sultan ve vezirleri, yeniçerilerin tehdit ve hakaretleri karşısında geri adım atmak zorunda kalarak tahtı yeni bir kargaşadan kurtardılar. Çöken binanın çıkardığı sesler halktan yükselen hoşnutsuzluğu yansıtıyordu. Tulumbacılar hiçbir şey yapamayacak kadar sarhoş olunca 100 kadarını hemen tutuklandı ve “Topal” lakabıyla anılan Osman Paşa alelacele sadrazamlık makamına getirildi. Batıl inançları olan paşaya, şeyhülislam, darüssaade ağası ve hazinedar karşıydı. Sadrazamın cesaret ve cömertliği pek bir şeyi değiştiremedi. Mali konularda en küçük bilgisi yoktu. Bütün bunlara rağmen çarşıların açılmasını sağlayarak yaşamı canlandırdı ve şehre düzen getirdi; çıkan yangınlar da önlen-di. Ancak işgal ettiği mevki, kişiliğinde var olup da gizli kalmış bir ruhsal dengesizliği ortaya çıkarmıştı: en ufak bir hatası görüleni idam ettiriyor ve Osmanlıların nefretle karşıladığı bu vahşeti herkesin gözleri önünde sergiliyordu. Yaptığı en büyük delilik, enflasyon yetmiyormuş gibi gıda maddelerine vergi koymak ve Avrupa’ya yeni bir sefer hazırlamak oldu. Bu gayeyle Osmanlı İmparatorluğu tarihinde Humbaracı Ahmed Paşa olarak bilinen Kont Alexandre de Bonneval’i davet etti. Bonneval Paşa, Fransa’ya ve imparatorluğa bağlılığını yitirmiş, öfkesi burnunda bir askerdir. Günümüzde de var olan Dordogne’lu bir Fransız ailesinden geliyordu. Bonneval Paşa, Üsküdar’da topçu birliklerini ve 1734’te Mühendishane’yi kurdu. Ancak yeniçeriler bu iki kuyruklu paşanın ne yapmak istediğinin kokusunu almıştı. Herhangi bir ileri gelişmeden korktukları için bu okulu kapattırdılar. Mühendishane, 1759’da Boğaziçi’ndeki özel bir mekânda, Ragıp Paşa tarafından tekrar kurulacaktı.

Batı Avrupa’dan gelen danışmanlar

Başlangıçta Topal Osman Paşa için her şey yolunda gitti. İran ordusunu Fırat Nehri boylarında yenilgiye uğrattı. Ardından 1733’te Bağdat’ı tekrar ele geçirdiyse de yenilgiye uğradığı bu savaş sonu oldu. Yerine geçen Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa dengeyi bir parça sağlayabildi. Valide sultan ve darüssaade ağasıyla ilişkilerinin iyi olması ve baş hasmı reis efendinin sevilmemesi sayesinde üç

yıl bu makamda kaldı. Yeniçerilere karşı daha ılımlı bir politika izlemesi nedeniyle kasten çıkarılan yangınları kontrol altında tutabildi. Gıda fiyatlarındaki düşüş ve şehirdeki yiyecek kıtlığının sona ermesi de kendisine yardımcı oldu, ancak bu olumlu gelişmeler uyguladığı malî politikaların ürünü değildi.

Gözü doymayan itibarlılar

Sarayda ise pek bir değişiklik yoktu. Elçilerden hediye olarak tıpkı çocuklar gibi Venedik kadifeleri, aynalar, saatler, altın işlemeli kumaşlar, avizeler ve kanaryalar isteniyordu. Bütün bu istekler karşılığında da atlı subaylar, gösterişli giysiler içindeki seyisler ve yüzlerce yeniçeriyle donatılmış görkemli törenlerle kabul ediliyorlardı. Reis efendi yeni balyostan Boğaziçi'ndeki yalısı için 1 000 büyük, 2 000 küçük parça cam istemişti. Baştercümanın ise 20 pencere camıyla birtakım ufak tefeklere ihtiyacı vardı. Bunların arasında 4 teleskop, bir gözlük, ilaç, tabancalar, çiçekler, meyveler, sebzeler, Hollanda, Piacenza ve İngiliz peynirleri, şekerleme ve çikolata da bulunuyordu. Balyosa göre saray erkânı dolmak bilmeyen bir girdaba benziyordu, hatta baştercüman hediyeleri depolamak için konağında özel bir oda yaptırmıştı.

Kararlılığı rüzgârda uçuşan çiçek tohumlarına benzeyen I. Mahmud'un önceden tahmin edilebilmesi mümkün tek bir isteği vardı: lame kumaş.¹¹ Gezgin Maurand'ın sarayda sultana ait 200 at için anlattıkları, buranın göz kamaştırıcı ihtişamı hakkında çok iyi bir fikir vermektedir. Bu atların dizgin ve üzengileri gümüş ve altındı. Sorguçlarının çoğunda gül şeklinde altın ya da gümüş kaplı, ortasında yakut ya da firuze bir taş bulunan armalar vardı. Yularları firuze ve altınla süslüydü. Eyerleri altın yaldızlı, kayışları altın brokar ya da işlemeli kadifeyle kaplıydı. Her iki yanından uzanan altın kabaraş şeritlerin ucunda ipek püsküller sarkıyordu. Sultanın, ne de olsa, 6 000 sipahisinden daha zengin koşum takımlarına sahip olması gerekirdi.

Ünlü sadrazamlar

1720 yılındaki veba salgını İstanbul'a hızla yayılmış ve yabancı temsilcilerin çoğunu şehirden kaçırmıştı. Ancak 1733'teki salgın

olağanüstü boyutlara ulaştı ve sadrazam oğlunu, erkek kardeşini, yeğenini ve konağından 300 kişiyi kaybetti. 1733, Topal Osman Paşa'nın 25 000 Tatar süvarisinin de desteğiyle İran şahını yenilgiye uğrattığı yıldır. Çoğu kez, çarpışmalar düşman topraklarında yer alır ve kazanılan zaferler başkentte havaî fişek gösterileri ve top atışlarıyla kutlanırdı. Ancak bu zaferler her zaman kesin sonuç sağlamazdı. Ordunun donanımı parasızlıktan dolayı kötüydü. Bu arada sadrazam, Köprülü Abdullah Paşa'yı seraskerliğe getirdi. Yeni seraskerin hiçbir deneyimi yoktu. Yapılan bu tayin taşıdığı isim yüzündendi. Abdullah Paşa ordu tarafından da sevilmiyordu. Birliklerini, verdiği emre rağmen Diyarbakır dışına bile çıkaramamıştı. Donanmanın durumuysa ordudan daha iyi değildi. Navplion'a gidecek yeniçeri takviye kuvvetleri bir Fransız teknesiyle gönderilmişti.

Topal Osman Paşa doğru karar vermişti: Bonneval, yeniçeri birliklerini savaşçı bir güç olarak yetiştirdi. Verdiği eğitim yüzünden sevilmemesine rağmen onları tam zamanında hazır etmişti, çünkü Mareşal Münich, Kırım için uzun süredir hazırlandığı saldırıyı 1736'da başlattı. Girdiği yerleri acımasızca yıktı. Avrupa'daki Osmanlı topraklarının işgalini önleyen tek engel, steplerin yakılması tehdidi oldu. Büyük Yekaterina'nın hedefleri de gerçekleşmedi. Rus donanması Karadeniz'e inemedi, dolayısıyla Çanakkale Boğazı'ndan geçip Akdeniz'e açılması da mümkün olmadı. Tatar süvarilerinin Ukrayna'ya yaptığı akınlarda 30 000 esir alındı. Tatarlara destek için en gözde birlikler gönderilememişti. Buna rağmen Follard Şövalyesi Osmanlı ordusundan, "Her zaman olduğu gibi çok iyi savaşan bir güç" diye bahsetmiş, "Tek yetersizliği modern savaş silahlarından, özellikle süngüden yoksun olmasıdır" demişti. Mareşal Seckendorff ve Hildburghausen prensinin komutasındaki ordular, 1737'de Bosna'ya saldırdı. Kendilerini Prens Eugène'in vârisi olarak gören bu komutanlar nihayet 1738'de kesin yenilgiye uğratıldı ve Eugène'in gölgesi, kazanılan bu zaferle birlikte tamamen silinmiş oldu. Ardından yapılan Belgrad Barış Antlaşması'yla da Osmanlılar birtakım menfaatler elde ettiler.

Osmanlı İmparatorluğu, yetenekli yöneticilerden de yoksun değildi. Örneğin, Hekimoğlu Ali Paşa. III. Ahmed, Venedikli olan doktorunun oğlu Ali Paşa'yı I. Mahmud'a miras bırakmıştı. Paşa seçkin bir kişiliğe sahipti. Enderun'da eğitim görmüştü. İran'la yapılan savaştan zaferle çıkmış ve Topal Osman Paşa'nın ölümünde

sadrazamlığa getirilmişti. Özgür düşünen, bilgili bir sadrazamdı. Sert ve ürktücü bir mizaca sahip olması nedeniyle rüşvetçi devlet memurlarına boyun eğdirebildi. Paranın değerini artırıcı reformlar yapmaya kararlıydı. Ne yazık ki İran'la savaş yeniden başladı ve bir türlü sonuç alınamadı. Bu yüzden 1735 temmuzunda, uyguladığı ekonomik tedbirler olumlu yönde gelişirken azledildi. Ancak itibarın zedelenmedi. Sürgüne gönderildiği Midilli'den Bosna valiliğine terfi ettirildi ve burada Avusturya birliklerinin ilerlemesini durdurdu. Hildburghausen prensini Banja Luka'da yenerek gümüş madenlerinin elden çıkmasını engelledi. Buradan Memlûkların ayaklanma girişimini bastırmak üzere Mısır'a gönderildi ve ikinci kez sadrazamlığa atanmadan önce kısa bir süre Anadolu beylerbeyi oldu. Sadrazamlığı İran'la olan sorunlar nedeniyle sadece bir yıl sürdüyse de kendisine yüklenen suçlardan aklandı ve doğu bölgelerine serasker olarak tayin edildi. Sonunda, 1746'da İran şahıyla sağlam bir barış antlaşması imzaladı.

Sultanın hiddeti

Diğer vezirler arasında Hekimoğlu Ali Paşa, en azimli (ya da kurnaz) olanıydı. Nitekim III. Osman 1754'te tahta çıktıktan iki ay sonra onu tekrar sadrazamlığa getirdi. Ancak kısmen onu üç yıl sonra ölüme götürecek olan kolay öfkelenir mizacından (Sultan Osman'ın hiddeti kadar kötü değildi) kısmen de sultanın yakını olan Bıyıklı Ali Ağa'nın çevirdiği entrikalar yüzünden sadrazamlık makamında sadece 53 gün kaldıktan sonra Kıbrıs'a sürgün edildi. Ardından yine Anadolu'ya gönderildi ve 69 yaşında Kütahya'ya çekilerek buraya yerleşti. Bıyıklı Ali Ağa ise gözden düştü ve boynu vurulup başı bir tepsi içinde III. Osman'a sunuldu.

Sultan Osman'ın hiddeti ulemayı da huzursuz ediyordu. Aralık 1756'da eli kılıç yerine kalem tutan Ragıp Efendi sadrazam oldu. Kendisi yedi yıl sonraki ölümüne kadar çok yetenekli bir yönetici olduğunu kanıtlayacaktı. Bir kâtibin oğluydu. Aralarında Hekimoğlu Ali Paşa'nın da bulunduğu muhtelif valilerin yanına yardımcı olarak gönderilmeden önce divan kâtipliği yapmıştı. Hekimoğlu'ndan gelecekteki göreviyle ilgili pek çok bilgi edinmişti. 1741'de reis efendiliğe atanmadan önce kısa bir savaş deneyimi de olmuştu. Dört yıl Mısır'da beylerbeyliği yaptı, fakat 1748'de Mem-

lûkların aynılıkçı baskılarıyla bu görevi bırakarak divana alındı. Şair, tarihçi ve kitap meraklısıydı; çok güzel bir kütüphane kurmuştu. Huzursuzluklarla dolu bir ortamda olağanüstü bir dönem yarattı. Paşa olduktan sonra uzun süre sadrazam kalmayı ümit etmesi için hiçbir neden yoktu. Kendinden öncekiler arasında III. Osman döneminde iki haftayı geçmeden azledilenler bile vardı. III. Osman aklenden dengesiz biriydi. Bu bozukluğun gerek Sultan Osman'ı gerekse I. Mahmud'u iktidarsız kılan kalıtsal bir hastalıktan kaynaklandığı sanılmaktadır. Sultanla aynı yaşta olan Ragıb Paşa, erişkin bir kişiliğe sahipti; olgun ve sağduyuluydu. Sarayın ileri gelenlerinden çok daha dengeliydi. Bir defasında ekmek kıtlığı¹² kadınların ayaklanmasına ve bağınaz yeniçeri ağasının yaşamını değilse bile erkekliğini yitirmenin korkusuyla kaçıp gitmesine sebep olmuştu. Sadrazam Ragıb Paşa, ekmek dağıtımını bizzat yöneterek olayı bastırmış,¹³ bir defasında da, sokaktaki insanların olur olmaz dövdükleri için patriği korumakla görevli yeniçerilerin silahlarını toplatmıştı.

Aşırı içki

Beylerbeyi İsmail el-Azam Paşa'nın emrindeki yeniçeriler Yafa'daki Fransız temsilcisini istenen parayı teslim etmeyince dövdüler. Bu olay üzerine Fransız hükûmeti yardımlarını geri çekti, Yeniçeri Ocağı da önemli bir destekten yoksun kaldı. Zorbalık, yeniçerileri yalnız bırakmıştı. Hükûmet derhal gücünü ortaya koydu¹⁴ ve yeniçeriler 1757'de tahta çıkan III. Mustafa'ya boyun eğdiler.¹⁵ Ancak Ragıb Paşa bu kez başka sorunlarla karşı karşıya kaldı; yeni sultan aşırı derecede paraya düşküncüydü. Onun bu hırsı subayların ücret artışı taleplerini hızlandırdı. Öte yandan Venedik'in Rusya'da olduğunu zannedecek kadar coğrafya bilgisinden yoksun kaptanpaşa da gemileri en yüksek bedeli ödeyene satmaya başlamıştı.

Yeniçerileri gözden düşürücü bir politika uygulanmasına karar verildi. Onların davranışları da, farkında olmadan bu politikaya destek oldu. Ücretli ordu için gönüllüler tercih ediliyordu, zira bunlar sefer sonunda ordudan çıkarılabiliyor, kendilerine maaş da ödenmiyordu. Ancak gönüllüler evlerine geri dönmekte her zaman yumuşak başlı davranmıyorlardı. Yeniçeriler gibi onlar da kış aylarında İstanbul ve çevresini doldurarak soygunlar yapıyordu. Denebilir ki şehir halkı ancak savaş zamanı huzura kavuşuyordu. Bu dö-

nemde davranışlarda belirgin bir değişiklik göze çarpmaktaydı: dervişlerin içkiye düşkünlüğü artmış, uyuşturucu kullanımı azalmıştı. Öte yandan yeniçeriler kahve içmeyi içki içmeye tercih eder olmuşlardı. Oysa içki askerin, kahve ise esnafın kanıydı. İçki, vergi sağladığından hükûmetler için her zaman sorun olmuştu. İçkiden tiksinen -ya da tiksindiğini söyleyen- ulema bu konuda hükûmetleri suçluyordu. Çünkü içki içenler yalnızca Hristiyanlar değil, aynı zamanda ulemanın nefret ettiği sufilerdi.

Baron de Tott

Askerî tesisler ordudan daha iyi durumda değildi. Macar mühendis Baron de Tott Çanakkale'deki hayatî önem taşıyan kalelerin durumunu acınacak halde bulmuştu. Surlar yıkılmak üzereydi. Toplar ise öylesine eğitimsiz ve disiplinden yoksun askerler tarafından kullanılıyordu ki, düşman ikinci bir salvoya gerek duymayabilirdi. Bakır ve çinko alaşımı sert bir metalden yapılmış olan topların tekerlekli taşıyıcıları yoktu. Bunlar XV. yüzyıl tarzında, ortasına bir yuva açılmış tahtalar üzerine oturtulmuştu. Kullandıkları güller kaleyi savunanlar için düşmandan daha büyük bir tehlikeydi. Neyse ki bu durum gizli kalabilmişti. Topçu sınıfını yenileştirmek için bir anlaşmayla davet edilen Tott, Kâğıthane'de atölyeler kurarak işe başladı. Ardından Tophane'deki dökümhaneyi yeniden düzenledi. Bu iş için emrine bir bölük yeniçeri verilmişti.¹⁶ Top atışları için Okmeydanı'nı kullanma izni aldı. Ancak meydan meraklı seyircilerle öylesine doldu ki, askerler kalabalığın arasında büyük güçlüklerle bir atış menzili açabildi. İlk altı merminin atışı başarılıydı, ancak yedincisi kalabalığın içine düştüyse de herhangi bir kazaya meydan vermedi.

İşte bu sıralarda iki grup yeniçeri, meyhanelerden birinde zencilik yapan 14 yaşındaki bir oğlan çocuğu yüzünden birbirlerine düştüler. Gruplardan biri çocuğu alıp kaçırdı. Durum savaş ilanından kötüydü. Kaçranlar bir camiye sığınıp kapıları kapattı. Bunun üzerine diğer grup Haliç'te demirli ticaret gemilerinden söktükleri toplarla cami kapısını topa tuttular. Akşama doğru şehir sokaklarında barikatlar kuruldu ve çatışma gece boyunca sürdü. Sadrazam yeniçeriler birbirini yok ediyor diye memnundu. Hatta Galata'da çarpışanların cesaretini Tuna boylarında savaşanlarla kıyaslıyordu. Ancak, olayın bütün şehre yayılmasından korkulduğu için tedbir

almaya gerek duyuldu. Arabulucuların görüşmeleri sonunda anlaşmaya varılarak barikatlar kaldırıldı, zenne oğlan da asılınca konu kapanmış oldu.

Baron de Tott'un düzene soktuğu topçu sınıfının yüksek maaş düzeyini ve daha da önemlisi, maaşlarını zamanında aldıklarını öğrenen yeniçerilerin öfkesi yatışmamıştı. Tott ayrıca insancıl bir disiplin kurmuş, pranga ve falakayı kaldırarak bunların yerine çift nöbet tutma gibi daha hafif cezalar getirmişti. Asker kaçakları ise yine kalyonlara forsa olarak gönderiliyordu. Tersanede bir denizcilik okulu açılarak subaylara trigonometri dersleri verildi. Yeniçeriler bu beyaz sakallı yaşlı subayları kendilerine rakip görmedikleri için huzursuzluk duymadılar.

Oysa batıl inançlar yine de hükmünü sürdürmeye devam ediyordu. Tott'un Boğaziçi'nin Karadeniz çıkışındaki kaleleri onarmaya hazırlandığı zaman sadrazam müneccimbaşıya ilk taşın hangi gün ve saatte konmasının uygun olacağını sormuş, hazinedar da Allah'ın adına işe başlanması için elinde saatıyla tam o anı beklemişti. Onarım işi sürerken bu arada yeni bir piyade sınıfı kuruldu ve bunlara süngü dağıtıldı. Ayrıca, köprü yapım işleri için bir mühendislik okulu da açıldı. III. Mustafa, Ragıp Paşa'nın 1763'te ölümünden sonra, vezirlerin rüşvete olan düşkünlüğü ve hem kendisinin hem de ulemanın akılsızlığı yüzünden etkisiz ve güçsüz duruma düşmüştü. Atalarına benzemeye çalışıp ordusuyla savaflara bizzat katılmak istediği zaman çevresindekiler onu bu hevesinden vazgeçirmeyi başarmıştı. Oysa askerin başında olmak, kendisine yeniden cesaret ve güç kazandırabilirdi. Ruslarla savaş ağır ağır sürüklenip gidiyor, ünlü Rus Mareşali Suvorov, zafer üstüne zafer kazanırken, Osmanlıların kayıpları korkunç boyutlara ulaşıyordu.

Küçük Kaynarca'daki utanç

III. Mustafa 1774'te öldüğünde sonradan III. Selim olarak başa geçecek oğlu henüz 13 yaşındaydı. Bu nedenle 50 yaşına yaklaşmış olan kardeşi I. Abdülhamid tahta oturdu. Abdülhamid, III. Selim'in çok sevdiği ve yakınlık duyduğu II. Mahmud'un babasıydı. Yeni sultana imparatorluğa bağlı bölgelerin çoğunu yöneten itaatsiz paşalar miras kalmıştı. Yanya'daki yaşlı Ali Paşa ile Bağdat ve Arnavutluk'ta yönetime kafa tutanlar bunların arasındaydı. Sultanın ilk

işi genç Selim'in her türlü baskıdan uzak tutulmasını sağlamak oldu. Şehirdeki karışıklıklar yüzünden, sürekli olarak savaşılan Ruslarla barış antlaşması yapmakta isteksizdi. Barış için masaya oturulduğu zaman haklı olarak elde pazarlık edilebilecek bir zafer kazanılmış olması gerektiğine inanıyordu. Fakat sürekli yenilgiler Osmanlı ordusuna korku salıyor ve onu giderek çökertiyordu. Bu arada reis efendi haziran 1784'te yeniçerileri bir araya toplayıp düzene sokmaya kalkışınca öldürüldü. İşte Küçük Kaynarca Antlaşması bu şartlar altında 21 temmuz 1774'te imzalandı, fakat sonradan, 9 ocak 1784 tarihinde Aynalıkavak'ta birtakım değişikliklere uğradı. Çarlık hükûmeti Azak kalelerini elde etmiş, Kırım bağımsız bir konuma getirilmiş, ancak Aynalıkavak'ta yapılan değişiklikler sonunda Rusya'ya bağlanmıştı. Atılan bu tokatlar yetmiyormuş gibi gerçekten gayret sahibi olan Abdülhamid'in karşısına bir de sahte mehdi sorunu çıktı. İran'dan destek gören mehdi, Kürtleri yanına alarak 1785'te Erzurum'a, oradan da Sivas ve İzmir üzerine yürüdü. Bulduğu her yerde yeniçerileri savurup perişan etti. Hükûmet korku içinde kalmış, mehdiye elçiler yollayarak adeta yalvarır duruma düşmüştü.

Mehdi aslında Giovanni Battista Boetti adıyla Montferrat'da doğmuş bir Hristiyan'dı. Gençliğinde kadın düşkünüydü. Sonraları duyduğu pişmanlık nedeniyle Dominiken tarikatına girmiş ve misyoner olarak Musul'a gönderilmişti. Hoşgörüsüz davranışı ve din değiştirme merakı üstlerinde kuşku uyandırmış, sonunda papa tarafından aforoz edilmişti. Bunun üzerine önce şehvet ve ardından Hristiyan misyonerliğine bağlandığı aynı tutkuyla İslamiyet'i kabul etmişti.¹⁷ Anadolu'daki askerî harekâtı büyük bir dikkatle inceden inceye planlamış, tüm olası engelleri araştırıp incelemiş ve olup bitenlerden memnuniyet duyan İran'dan silah desteği sağlamıştı. Ortada belirgin hiçbir sebep yokken Büyük Yekaterina tarafından ikna edilerek Ruslar adına çarpışmayı kabul edince İstanbul bir felaketle karşı karşıya kaldı. Mehdi 1791'de Osmanlılara esir düşene kadar tam dört yıl başarıyla savaştı. Esareti sırasında ona karşı iyi davranıldı ve 1798 yılında bir Ermeni manastırına çekilip tarih sayfalarından silinene kadar hükûmetten maaş bile aldı.¹⁸ Avusturya'ya karşı başlangıçta kazanılan zaferlerin ardından Ruslarla savaş yeniden başladı ve eskiden olduğu gibi sonuç alınmadan sürüp gitti. Bu arada, 1789'da ümitsizlik ve endişenin getirdiği bir felç sonunda I. Abdülhamid hayata gözlerini yumdu.

Uzun süre hüküm süremeyecek kadar ince ruhlu bir sultan

Amcasının mükemmel bir eğitimle yetiştirdiği III. Selim böylece 28 yaşında tahta çıktı ve sallantıdaki bir hükûmetin başaramayacağı kadar ciddi reformlar gerektiren sorunlarla yüz yüze geldi. Ekonomik durum cesaret kırıcıydı. Ordunun kendine güveni kalmamıştı. Eyaletler İstanbul yönetimini giderek daha fazla küçümsüyordu. Donanma ise acınacak haldeydi. Kaptanlar, yıldızlarla yön bulmayı beceremediğinden sahilten açılmıyordu. Teknelerde gemici adı altında çapulcular toplanmıştı, öyle ki demir attıkları liman kasabalarındaki esnaf dükkânını kapatıp saklanıyordu. Gemilerdeki yaşam koşulları çok kötüydü. Kaptanlar ve subaylar daha rahat koşullarda olmalarına rağmen tekneleri dolduran böcekler ile farelerden ve bunların yarattığı kokudan kaçamıyordu. Toplar, ağırlıkları göz önüne alınmadan yerleştirilmişti ve top atıldığında gemilerin kolaylıkla alabora olup batması mümkündü. Sonuçta küçük bir Rus filosu tüm donanmayı Çeşme Savaşı'nda yok etti. Bu felaket reformları hızlandırdıysa da tayinler rüşvet karşılığı yapılmaya devam ediyordu. Yeniden kurulan donanma bu kez de 1791'de Karadeniz'de yenilgiye uğradı. Bunun üzerine III. Selim, Küçük Hüseyin Paşa'yı kaptanpaşalığa, çocukluk arkadaşı İshak Bey'i de yardımcılığına tayin etti. Ödemeler ve defter tutma işleri düzene sokuldu ve rüşvetin önü alındı. Trajik olan husus bu reformların orduya yansımamasıydı.

Balkanlar silahlanıyor

Sırbistan'daki durum Osmanlı gücünün çöküşüne bir örnektir. Bunun nedenini şu ya da bu bahaneye bağlamak, hatta perişan halde olan yerlileri suçlamak mümkün değildir. Onlar bütün tarihleri boyunca, ister en şanlı ve şerefli dönemlerinde, ister sultana sadakatle bağlı Hristiyan doğumlu devşirmeler olmaktan çıktıkları XVIII. yüzyılda olsun, bu kalemin benzeri bir politika izlemişlerdi. Eğer sultanlar daha yetenekli ve azimli olsaydı onların komutaları altına toplanabilirlerdi. Suvorov'un kuvvetlerini püskürtmelerinin bir nedeni de modern silahlardan yoksun olmalarıydı.¹⁹ Yeniçeri subaylarının rüşvetçiliği diğer paşalardan aşağı kalmıyordu. Ancak elde ettikleri geliri saray kadar har vurup harman savur-

madıkları da kesindi. Sonuçta bütün bunlar şu gerçeği de gizleyemiyordu: yeniçerilerin, denizciler gibi ordan burdan toplama olmalarına rağmen eski günlerdeki seçme gençlere benzer yanları kalmamıştı. Şimdiyse geldikleri bölgelerin ve yaşadıkları dönemin zevke düşkün insanları olup çıkmışlardı.

Sırbistan 1459'dan beri Osmanlı yönetimi altındaydı. Kırsaldaki arazilere sipahiler için el konmuştu. Şehirler ise Osmanlıların kurup geliştirdiği yönetim düzeninin ağırlık noktalarını oluştuyordu. Köylüler hiçbir zaman kötü muamele görmezdi ve bunların en seçkin erkek çocukları, arkalarında son derece huzurlu topraklar bırakarak sultanın hizmetine alınırdı. Özgür bir ruha sahip bazı Slav erkekleri dağlarda yer içer ve yaşarlardı, ancak bunların erişilmesi zor dağlarda yaşayan savaşçı Arnavutlar ve Karadağlılar gibi sorun olmazdı. Halk işsiz değildi. Çoğu toprağa bağlı köylülerden oluşan kesimin dışındakiler de türlü zanaatlar ve maden işçiliğiyle uğraşır. Devşirme olayının ortadan kalkmasıyla birlikte, bir zamanlar Osmanlı yönetiminin belkemiğini oluşturan yetenekli ve ihtiraslı bu gençler boşta kalıp düş kırıklığına uğradı. Sırp- lar ve Balkanlar'daki diğer etnik topluluklar bu nedenle giderek bağımsızlıktan söz etmeye ve böylece içlerindeki ateşi bununla beslemeye başladılar.

Yönetim sorumsuzlaştıkça çatışmalar patlak verdi ve artan baskı karşısında bir araya gelenler çoğalmaya başladı. Sırp- lar 1789'da Belgrad'ı ele geçirdi, ancak Ruslar vaat ettikleri desteği ver- meyince yeniçeriler şehri geri aldı. Halk, silahlı soyguncuların (öz- gürlük için yapılan savaşı soygunculuktan ayırt etmek kolay değil- di) ve yeniçerilerin merhametine kalmıştı. Asilerle ve savaştan son- ra ülkelerine dönmek istemeyen paralı askerlerle başa çıkamamak, yeniçerilerin intikam hislerini daha da biletti. Kendi ağalarını öldü- rüp halka zulmettiler. Cesaret sahibi ya da zengin ya da şehrin ön- de gelen ailelerinden olup bağımsızlık hareketine önderlik edebilir düşüncesiyle birçok kişiyi ortadan kaldırdılar.

Kendi askerlerinin kanunsuz ve vahşice davranışı, Slavlar ka- dar Osmanlı ailelerini de korkutuyordu. Yardım için III. Selim'e başvurdular. Doğru olanı zamanında yapabilme yeteneğinden yok- sun olan ve sadece taşıdığı sıfatla yönetim gücünü elinde tutanlar gibi sultan da yeniçerileri, Hristiyanları silahlandırmakla tehdit et- ti. Yeniçeriler de buna ileri gelen Sırp büyüklerini katlederek cevap

verdiler. Bu arada Karayorgi adında cahil bir domuz tüccarı er olarak Avusturya ordusuna katılmış ve çavuş rütbesine yükselmişti. Böylece eğitim de gören Karayorgi, olağanüstü bir önderlik yeteneğine sahip olduğunu da gösterdi. Köylüleri ve dağlıları bayrağı altına toplayarak kırsal Osmanlılardan temizledi. Çiftliklere ve birtakım arazilere el koyarak yaz gelince de Belgrad önlerinde kamp kurdu. Kızgın halk, yeniçerileri şehir kalesine kovalamıştı. Sultanın yardım göndermesine rağmen kendini beğenmiş yeniçerilerden feci bir intikam alındı. Ancak olay bununla bitmedi. Karayorgi, şehrin, Bosna Valisi Bekir Paşa'ya teslimini reddetti. O sırada Rusya, Napolyon'un yarattığı korkuyla desteğini çekmeseydi Belgrad'ı elinde tutabilirdi. Osmanlı toprak sahipleri ancak 1812'de yapılan Bükreş Antlaşması'ndan sonra arazilerine tekrardan sahip olabildi. Aslında Babıâli'yi, adı reform olmasa bile yenileşmeye hazırlayan Fransız İhtilali'nden çok Napolyon'un gölgesiydi. Napolyon'un 1798'de Mısır'a çıkmasına zavalı bir sultan karşı koyamadı. Bu duruma ancak Nelson'un Abukir Körfezi'ndeki zaferi sayesinde son verildi. Bu süre içinde III. Selim, İngiliz kara kuvvetlerine 6 000 askerle destek vermişti.²⁰

Fransızların, Avusturya ve Rusya'yı yenerek aşağılamasından memnuniyet duyan sultan, kapılarını Fransız subaylarına ve gönüllülerine açtı. Küçük Hüseyin Paşa Karadeniz'i korsanlardan temizledi, denizcilerin zorbalığını bastırdı ve Anadolu sahilindeki bakir ormanlardan yararlanma imkânı yarattı. Yeniçerilerin sayısı 30 000'e indirilince ne yeniden yapılan kışlaları ne de ulufenin artırılması onları etkiledi. Çağının gerisinde kalmış olan sipahilerin de tutumu farklı değildi. Oysa 3 000 kişi olan topçuların -Tott'un topçularının- ise görüşleri olumluydu. Bu dönemde Tophane'de üretilen topların kalitesi de adamakıllı geliştirildi. Ne yazık ki Küçük Hüseyin Paşa 1803'te öldü ve III. Selim onun kaybıyla, gelecekteki sorunlarla baş edebilecek tek sadrazamından yoksun kaldı.

Yeni düzen ve eski kaos

1792'de Sultan Selim'in yanındaki Fransız danışmanları ve subayları yeni kurulan bir alayı eğittiler. Nizamıcedid (yeni düzen ya da yeni ordu) Avrupa'daki en çağdaş düzene uygun olarak dona-

tılmış ve eğitim görmüştü. Aynı dönemde sultan içki, kahve, tütün ve diğer lüks tüketim mallarına yeni vergi koymak zorunda kaldı. Bu uygulama hiç de iyi karşılanmadı, ancak yeni bir ordu kurulmuştu ve yaşatılması gerekiyordu. Genç subaylar okuryazardı ve matematik eğitimi görmüşlerdi. III. Selim Nizamücedid'in ülkede yepyeni bir güç olarak ortaya çıkacağına haklı olarak inanıyordu. Ancak ulema da yeniçeriler gibi büyük bir endişeye kapılmıştı. Olayların gelişme şekli kendi ayrıcalıklarının ve diğer dallardaki kuruluşların da reforma uğrayacağını gösteriyordu. Nizamücedid'in kısmen dağıtılmasını ve cumhuriyetçi Fransız subayların görevine son vermeyi tasarlamaya başladılar. Yeni birliklerin Akkâ Savaşı'nda güçlerini ortaya koymasını beklemeden harekete geçmek istediler. Önsezisi kuvvetli ve zeki bir kişi olan Şeyhülislam Velizade, yeniçerilerin arasında disiplin yanlısı subayların bulunduğunu anlayınca sultanı desteklemekte bir zarar görmedi. Hükûmetin böylece topçuları Yeniçeri Ocağı'ndan bağımsız birlikler halinde düzenlemesi ve hiçbir ocakla ilişkisi bulunmayan destek taburları olarak sınıflandırması mümkün oldu. Bu gelişmelerden türken yeniçeriler sonlarının yaklaştığını sezmışlerdi. Edirne'de bir ayaklanma başlatıp Silistreli Alemdar Mustafa Paşa komutasında yeni kurulan birliklere saldırdılar. Çevresi korkuyla kuşatılmış bir komutan olan Mustafa Paşa aynı zamanda Tuna boylarının seraskeriydi.²¹ Bir yeniçeri oğluydu. Ruslarla yapılan savaşlarda kendini göstermiş ve ün kazanmıştı. Zaman içinde büyük arazi sahibi olmuş ve giderek yarı bağımsız bir bey haline gelmişti. Sultana sadıktı, ama kendini hiçbir şekilde Babiâli hükûmetine bağımlı hissetmiyordu.

III. Selim'in asker toplamaya başlaması, ayaklanmanın güçlenmesine neden oldu. Karaman valisinden, 25 yaşın altındaki tüm gençlerin askere alınması istendi. Bu gençler İstanbul'da talim gördüler ve III. Selim'in önünde bir geçit resmi yaparak moralini yükselttiler. Ancak talim dönemi çok uzun sürmüştü. Üç ay sonra Edirne'ye vardıklarında şehrin kapıları suratlarına kapandı. Babaeski'de geri püskürtüldüler. Çorlu'da başkentle bağlantıları kesildi ve Silivri'de tam bir yenilgiye uğradılar. Onlarla birlikte III. Selim de yenik düşmüştü. Uğranılan felaketi vezirlerin çevirdiği entrikalara bağlıyordu.²² Yine de onların önerisine uyarak gençleri terhis etti.

İngilizlerin Çanakkale'deki başarısı durumu daha da kötüleştirdi. Buradaki kaleler yine bir süredir ihmale uğramıştı. İngiliz donan-

ması Osmanlı topçusunun etkisiz ateşi altında boğazı zorlamış, iki Türk firkateynini batırarak İstanbul'u tehdide başlamıştı. III. Selim'in en büyük dayanağı olan Fransız Elçisi Sebastiani bir süre için gönderildiği sürgünden alelacele İstanbul'a çağrılmış ve geldiğinde saray büyük bir karmaşa içinde bulmuştu. Nizamıcedid bölükleri Anadolu'daydı. Reform yanlısı vezirler de kendisi gibi sürgün edilmiş, Rusya'yla yeniden çılgın bir savaş başlamıştı. İstanbul ve onunla birlikte Babıâli'deki Fransız hâkimiyeti de çökmek üzereydi. Karşılaştığı tepkilerin amansız gücü önünde sultanın boyun eğişi Metternich'i bile gölgede bırakırdı. Yeniçeri ağasını sadrazam yapmış olması bunun göstergesiydi. Bu durumda kendisine yardım edebilecek tek kişi Alemdar Mustafa Paşa kalmıştı. Paşa eşsiz bir karar verme yeteneğine sahipti. Özü çürümüş bir orduya uygulanmak istenen reformlar yüzünden sultana cephe almaya devamda gerek yoktu. Ancak düşman savaşa hazırlanırken Tuna'yı da bırakamazdı. Bu nedenle 1807'nin hüznü dolu baharında İstanbul'a gelemedi.

Avrupa'nın işlere karışmasının odak noktası olan Sebastiani'ye İstanbul'dan ayrılması söylenince reddetti. Sadrazamın ve şeyhülislamın Rumeli cephesine gitmesi de durumu büsbütün karıştırdı. Her ikisine de vekâlet etmek üzere gerici bir vali tayin edildi. Öte yandan İngiliz Amiral Arbuthnott'un İstanbul'a yaklaşması karşısında halk bütünleşti. Sebastiani, korkuyla titreşip ağlayan hadımağalarıyla dolu bir sarayda hükûmeti toplamaya çalışıyordu. Halk ayağa kalkmış, topçular ve yeniçeriler silahlanmıştı. İstanbul'da hâlâ bazı aklı başında Fransız subayı mevcuttu. Bu subaylar kendi elçiliklerindeki memurlar ve İspanyol elçisinin yolladığı personelle birlikte toplanı mevzilere yerleştirdiler. Sultan da herkesle birlikte büyük bir şevkle çalıştı. Ancak Amiral Duckworth'un uyguladığı diplomasi yüzünden boşu boşuna beş gün kaybedildi ve İngiliz donanmasının harekâtı hedefine ulaşamadı. Arbuthnott aldığı sağduyulu bir kararla, Çanakkale'deki topçular önünü kesmeden geri döndü.

İngiliz donanmasının gidişi halkı rahatlatmış fakat coşku dolu bir sevince boğmamıştı. Anadolu'daki Nizamıcedid birliklerine katılmak üzere topçuların gönderilmesi başkentteki yeni valinin entrikaları yüzünden gerçekleşemedi. İstanbul'da otoriteyi kaybettiğini anlayarak Tuna'ya kaçan valinin yerine getirilen Musa Paşa ondan daha da beterdı. Sadece şehirdeki yeniçeri ayaklanmasını

kışkırtmakla kalmamış, bu hareketi Anadolu'daki Kabakçı Mustafa isyanıyla da ilişkilendirmişti. Asilerin elebaşısı Mustafa, çevresine topladığı yandaşlarıyla vilayetlerde bir ayaklanma hareketi başlatmıştı. Buralarda bulunan askerî birlikleri de İstanbul üzerine yürütmeye isteklendiriyordu.

Tam bu sıralarda Boğaziçi kalelerindeki acemi yeniçeri erleri, kötü bir zamanlamayla kendilerine gönderilen yeni üniformaları giymeyi reddederek bunları getiren Nizamıcedid subaylarını öldürdüler. Ardından, 27 Mayıs 1807 günü, eski kıyafetleri içinde İstanbul'a yürüyerek şehirdeki yeniçerilerle birleştiler. III. Selim'in başındaki derter giderek artıyordu. Şeyhülislam Velizade ömüs, yerine Balkan eyaletleri kadiaskeri atanmıştı. Yeni şeyhülislam can çekişen bir imparatorlukta fesatçılar ve suikastçılar arasında sivrilecek kadar ikiye bölünmüştü. III. Selim'e derhal asileri yatıştırmaya çalışmasını önerdi. Bir kısım Nizamıcedid askerî şehrin orasına burasına dağılmıştı. Kabakçı Mustafa karşı koyanları acımasızca öldürerek Sultanaht Meydanı'na ve Yeni Odalar'a ulaştı. Musa Paşa Nizamıcedid taburlarının kışlalarından ve Boğaziçi'ndeki kalelerden çıkmasını sağlamıştı. Şehir artık asilerindi. Kabakçı Mustafa 800 kadar yeniçeriye çevresine toplayıp isyancılara konuştu ve reformdan yana olanlarla Hacı Bektaş'ın yolundan ayrılanları cezalandıracağını söyledi. Böylece gelecekteki tüm reformcuların -II. Mahmud'dan Atatürk'e kadar- derviş tarikatlarına karşı hissettiği husumetin tohumlarını atmış oldu. Hazine dar hemen oracıkta öldürüldü ve diğer kurbanların da kimler olacağı duyuruldu. Cellathığı üstlenen asiler, adları ilan edilenleri ya evlerinde ya da toparlayıp getirdikleri Sultanaht Meydanı'nda katlettiler. Böylece önde gelen devlet büyüklerinden on yedisinin kellesi kışla önünde sergilendi.²³

Fakat bunların arasında bostancıbaşının başı yoktu. Kendisi, Topkapı Sarayı'nda kapıkulu askerini toplayıp kuşatmaya karşı tedbirler almaktaydı. Toplanan gürühten yankılanan gürültüyü ve asilerin çığınca haykırışlarını duyan III. Selim kapıkulu askerinin başına geçerek isyanın üstüne yürüyecek cesareti kendinde bulamadı. Ancak sarayın kapılarını kapatırarak demirletti ve korkak vezirleri gibi davranmayıp canını kurtarmak için yandaşlarını feda etmeyi reddetti. Oysa bostancıbaşı, sultanı korumak uğruna ölmeye hazır olduğunu söyleyerek sakın bir sesle kendisinden dışarı çıkmak için izin istedi. Sonunda III. Selim Tanrı'dan yardım dileyerek onun bu is-

teğini gözyaşları içinde kabul etmek zorunda kaldı. Şehirde katliam iki gün boyunca sürdü ve hükûmet bunu hiçbir şekilde engelleyemedi. Oluşan otorite boşluğunda asiler beklendiği gibi hareket ederek sultanın tahttan inmesini istediler ve Sultanahmet Meydanı'nda kargaşa içinde bir toplantı yaparak yeniçeri subaylarından oluşan bir heyet seçtiler. Bu heyetin şeyhülislama gönderilmesine ve "Kuran'ın belirlediği yoldan çıkan bir sultan tahtta kalmalı mı?" diye sormasına karar verildi. İlahî kudretin temsilcisi de hayret ve pişmanlık gösterileri arasında İslamiyet'in ve Osmanlı sülalesinin hayrına III. Selim'in tahttan indirilmesi için fetva verdi. Aslında fetva öyle karmaşık bir dille yazılmıştı ki, her okuyanın kendi yorumuna açıktı. Sonuçta "bu olmaz" diyor, ardından en iyi olanı ancak Tanrı'nın bildiğini söylüyordu. Asiler ellerinde bu fetvayla saraya yürüdüler.

IV. Mustafa: ruh hastası bir kukla

29 Mayıs 1807'de Kabakçı Mustafa III. Selim'in tahttan indirildiğini ve yerine III. Ahmed'in torunu IV. Mustafa'nın geçtiğini ilan etti. Yeni sultan 28 yaşındaydı ve 30'una varmadan hayata gözlerini yumacaktı. Şeyhülislam yüzüne kederli bir ifade takınarak durumu bildirmek üzere III. Selim'in huzuruna çıktı. Kabakçı Mustafa ise asilerden aldığı güce dayanarak küstah bir tavırla Tanrı'nın isteğine boyun eğmesini, böylece yandaşlarından hayatta kalanları kurtarmış olacağını söyledi. Sultan Selim bunları sabırla dinledikten sonra cevap vermeye tenezzül etmeden sarayda kendisine ayrılan bölüme geçti. Burada zamanını, 22 yaşındaki yeğeni, Osmanlı tahtının gerçek vârisi olan II. Mahmud'u yetiştirerek yeniçerilerden alacağı intikamı düşlemekle geçirecekti.²⁴ Söz dinleyen yeni sultan Nizamıcedid ordusunun dağıtılmasını emretti ve asilerin elebaşılarını, arasında Boğaziçi kalelerinin komutanlığı da olmak üzere, birtakım yüksek mevkilere atadı. Bu arada vali ve şeyhülislam, erdemli olduklarından değil, tamamen otorite boşluğundan dolayı haziran ayına girerken tüm gücün kendilerinde yoğunlaştığını gördüler.

Şehir dehşet içindeydi. Halk yağmadan korkuyordu. Öte yandan Kabakçı Mustafa gerçekten güçlüydü ve rüşvet yedirmesini iyi biliyordu. Düzen sağlanmış ve asiler şehir dışına çıkarılmıştı. Sadrazam azledildi ve yeniçeriler bu makama kendi seçtikleri Çelebi Mustafa adında birini getirmek istediler. Fakat şeyhülislam ile Vali Musa

Paşa arasındaki bir sürtüşmeyi fırsat bilen Kabakçı, bu makama yandaşı bir kuklayı oturttu. Ancak asıl güce sahip olan birisi vardı ki, onu hiç kimse aklına getirmiyordu: Tuna boylarındaki Serasker Alemdar Mustafa Paşa. III. Selim'i yeniden tahta geçirmeye kararlı olan paşa, en yakın danışmanını vezirlerin nabzını yoklamak üzere gizlice İstanbul'a göndermişti. Bu şahıs, o sırada zaten İstanbul'a doğru yola çıkmış olan Alemdar'ın sadece Kabakçı'yla şeyhülislama cephe aldığı hususunda vezirleri ikna etmiş, kaptanpaşayı da kendinden yana çekmişti. Hiç vakit geçirmeden Kabakçı'yı ortadan kaldırmak için Hacı Ali adında biri görevlendirilerek onun bulunduğu kaleye gönderildi. Elinde bir hançer ve şartlara boyun eğen sadrazam tarafından imzalı bir fermanla yola çıkan bu suikastçi, kurbanını haremde bularak öldürmekte zorluk çekmedi. Hatta buradaki 100 kişilik garnizonu da emri altına almayı başardı, ama harem kadınlarının feryatları yüzünden durum değişince kulelerden birine sığınmak zorunda kaldı. Kendini burada üç gün savunan Hacı Ali bir gece tünel kazarak kaçmayı başardı ve Alemdar Mustafa Paşa'ya katıldı.

IV. Mustafa olanları duyunca vezirlerini ve şeyhülislamı azlederek bütün servetlerine el koydu. Ancak destekçilerini toplamaya fırsat bulamadı; Alemdar Mustafa Paşa, en seçkin ve sadık askerlerinden oluşan 16 000 kişilik bir kuvvetin başında İstanbul kapılarına dayanmıştı. 26 temmuz 1807'de yeniçerileri süratle sindiren paşa, IV. Mustafa'yı görevinin bittiğine ve artık geri dönmemesi için ortada bir sebep kalmadığına inandırmıştı. Eğer sadrazamın casusları Alemdar'ın asıl niyetinin ne olduğu hakkında kendisini uyar-mamış olsalardı, yarın akıllı sultan 28 temmuzda Göksu'daki köşküne çekilip keyfine bakacaktı.

Alemdar Mustafa Paşa'nın darbesi

Ortada gizli saklı bir şey kalmamıştı. Mustafa Paşa süratle harekete geçti. Sadrazamı tutuklayarak savaşlarda yanında taşıdığı ve olacakları bildiği için beraberinde getirdiği sancakı şerifi açtı. Babıhümayun'daki yeniçerilerden karşı koyan olmadı, ama bostancıbaşı Orta Kapı'yı Alemdar'ın yüzüne kapatarak açmamakta direndi. Paşa burayı zorlamak için hazırlıklar yaparken IV. Mustafa, Orta Kapı'nın arkasındaki divan avlusuna gelmişti. Herhangi bir direnme beklenmediği için de saray çepeçevre kuşatılmıştı. Durumu gö-

ren valide sultan oğluna derhal haber gönderdi. Sultan bunun üzerine darüssaade ağasına III. Selim'in ve veliaht Mahmud'un anında öldürülmesi emrini verdi. Her ikisinden de kurtulduktan sonra Osmanlı sülalesinden bir tek kendisi kalmış olacak ve böylece dokunulmazlığı güvence altına girecekti. Selim, güçlü bir kişiydi. Annesine ait bölümde canını almaya gelenlere şiddetle karşı koyduysa da katiller sayıca üstündü. Kalbinden yediği bir bıçak darbesiyle yaşama veda etti. Bu tarz öldürülme şekli kutsal değerlere ve geleneklere ters düşüyordu. Zira sultan karunun akıtılması caiz değildi. Bu olay, günümüzde Topkapı Müzesi'nde bulunan kanlı kaftanın, "Acaba II. Osman yerine III. Selim'e mi ait?" sorusunu da akla getirmektedir.

Bunlar olurken Alemdar Mustafa Paşa, kapıyı zorlayarak içeri girmiş ve divan avlusunu ele geçirmişti. Saray artık onundu, fakat III. Selim için geç kalınmıştı. Selim'in ölüsünü getirip IV. Mustafa'nın önüne koydular. Sultan duyusuz bir edayla ölünün onu arayan paşaya teslim edilmesini emretti. Gözleri önüne serilen görüntü Alemdar Mustafa Paşa'yı kedere boğmuştu. Karşısında III. Selim'in kendisi yerine kanlı cesedi duruyordu. Gözlerinden yaşlar boşandı. Kaptanpaşa dayanamadı ve onun gibi yürekli bir savaştının vaktini kadınlar gibi ağlayarak geçireceği yerde hükümdarın intikamını alıp katilleri cezalandırması ve her şeyden önce Mahmud'u ölümden kurtarması gerektiğini söyledi. Alemdar Mustafa Paşa bu sözler üzerine IV. Mustafa'yı hapsedtirdi. Mahmud'u Altın Yol'a çıkan merdivenin üzerindeki, yaşlı dadısına ait bir gömme dolabın içinde saklanır buldular.²⁵ Burası sarayın harem ve selamlığına giden anayoldu. Böylece II. Mahmud 28 temmuzda Osmanlı tahtına oturdu; Mustafa Paşa'ya da sadrazamlık mührü verildi.

III. Selim'in katilleriyle IV. Mustafa'nın destekçisi olan asilerin elebaşları yakalanarak işkenceyle öldürüldü, azledilen sadrazamın da boynu vuruldu. Kaptanpaşa bile sürgüne gönderildi. Alemdar, hiç oyalanmadan yeniçerileri disiplin altına almak için kollarını sıvadı. Ordunun yüksek rütbeli komutanlarıyla önde gelen devlet büyüklerini bir araya toplayarak onlardan düzenin kötü yanları ile bunları onarmak için gerekli reformlar hakkında önerilerini istedi. Onlara sık sık yön değiştirdiklerini ve güvenilmez olduklarını, çağdaş savaş yöntemlerinden yoksun bulunduklarını söyledi. Kendisi-

nin de bir yeniçeri olduğunu ve savaş alanında yeniçerilere komuta ettiğini, dolayısıyla bütün bunları gayet iyi bildiğini ekledi. Kışkılar, evi barkı ve işi gücü olmayan tembellerin barınağı haline gelmişti. Buralarda bozuk düzen ve türlü kötülükler kol geziyordu. Kolluk görevi verilen yeniçeriler güvenliği korumak bir yana, halkı haraca bağlamışlardı. Öncelikle rüşvete son verilmeli, sadece silah altındaki ücretli yeniçeriler destek görmeli ve ulufe almalıydı. Bir yandan reformlar yürütülürken Alemdar Mustafa Paşa bu çabalara halkın arasından da gönüllülerin katılmasını istedi. Verilen kararlar yazıldı, herkes bunları imzalamaya ve uyum sağlamaya mecbur edildi.

Alemdar Mustafa Paşa'nın kendini beğenmişliği çok kimseyi öfkelen diriyordu. Başlarına yeni kurulan ordu komutanlarının atanması subayları hırslandırmıştı. Özellikle vakıf gelirlerinin dinî kuruluşların elinden alınması ve paşanın dindar kesimi açıktan açığa küçümsemesi ulemayı hem korkutmuş hem de kızdırmıştı. Alemdar'ın birliklerine ait askerler şehrin sokaklarında bir işgal kuvveti, daha da kötüsü yeniçeriler gibi dolaşıyordu. Mahmud'un bu güçlü vezirine hissettiği kıskançlık, sadrazamlık makamını ağır ağır kemirmeye başlamıştı. Filibe Beyi Molla Ağa'nın o sıralarda başkaldırması, Alemdar'ın birliklerinden 12 000 kişilik bir kuvveti isyancıların üstüne göndermesine sebep oldu. Böylece kendisi İstanbul'da sadece 7 000 askerle kaldı. Yakınlarının bu kadar aceleci ve atak olmaması uyanlarına rağmen düşmanlarını küçümsemekten vazgeçmiyordu. Belki onun da kişiliğinde, bazı kahramanlarda olduğu gibi, cesaretin verdiği coşkudan kaynaklanan bir intihar eğilimi vardı. 14 kasım 1808'de 6 000 yeniçeri Alemdar'ın birliklerine saldırarak saraya yürüdü. Gayeleri IV. Mustafa'yı yeniden tahta geçirmektir. Mustafa Paşa, az sayıda muhafızıyla saraydaki kulelerden birine geri çekilmek zorunda kaldı. Tarih burada yine tekrarlanmış, bu kez Alemdar Mustafa Paşa IV. Mustafa'nın cesedini düşmanlarının ayaklarına fırlatmıştı.

Ancak burada tutanamayan paşa, Alay Köşkü karşısındaki sadrazam konağına kaçtı. İsyancılar burayı hemen kuşatıp tutuşturdular. Kuru otlarla kapıyı ateşe verdiler. Bahçeye girince büyük ahşap binayı ateşe verdiler. Konağı korumak için direnenleri vurduktan başka eşyalarını kurtarmaya gelen halkı bile çevredeki evlerine sokmadılar. Alemdar, her şeyin sona erdiğini anlamıştı. Ele ge-

çerse yaşayacağı vahşet onu intihara iterek binanın mahzenindeki barut deposunu ateşledi. Kendisiyle birlikte adamlarının çoğu ve 300'e yakın yeniçeri havaya uçtu. Sultanahmet'teki kışlaya sığınmış olan 300 kadar Nizamıcedid askeri yeniçerilere ateş açmıştı. Ancak yangın çevreyi sarınca bu ümitsiz direniş de sona erdi.²⁶ Asiler bunun üzerine Üsküdar'a geçip misilleme olarak burada Nizamıcedid birliklerinin kaldığı ahşap kışlayı ateşe verdiler.

Alemdar Mustafa Paşa'yı kurtarmakta geç kalınmıştı. Yeni kaptanpaşa, gemicilerinin başında karaya çıkarak saraya yürürken kadı paşa da 3 000 askerle sultanın yardımına geliyordu. Kaptanpaşa, silahlarını bıraktıkları takdirde yeniçerileri affetmeye hazırды, ama kadı paşa bu kendini bilmezliği kabul etmiyordu. Topçulara ateş açtırarak saldırganları dağıttı. Asiler, yanmakta olan Babiâli Konağı'na doğru panik içinde kaçtılar. Alevleri aşamadığı için peşlerinden gidemeyen kadı paşa, Süleymaniye'de bulunan yeniçeri ağasının konağına yöneldi. Yolda önlerine çıkanları öldürüyorlardı. Ancak yangın dört bir yanı sarmıştı. Yanındaki müfrezelerden yarakarak can verenler olunca kadı paşa geri çekilmek zorunda kaldı. Alevler büyük bir hızla yayılıyor ve tüm şehri tehdit ediyordu. Yangının yarattığı korku ve dehşet karşısında çarpışmalar birden şiddetini kaybetti ve herkes yangınla boğuşmaya başladı. Her yer yanıyordu. Neyse ki bir süre sonra bu büyük felaket kontrol altına alınamadı. Bu arada sarayında bulunan sadrazamın cesedi kazığa geçirilip üç gün halka teşhir edildi.

Tilki uygun zamanı kollar

II. Mahmud yalnız kalmıştı. Kendisi için herhangi bir korku duymuyordu. Harabeye dönmüş şehrin yangından artakalan kısmını kurtarabilmek için çoğunluğun öfkesine boyun eğmek zorundaydı. Bu şartlar altında kaptanpaşa ile kadı paşaya da sahip çıkamazdı. Onlar kendilerine yeni destek kuvvetleri bulamayınca zaten kaçmışlardı. Kaptanpaşa, Sen-Petersburg'a gitmiş, kadı paşa ise Karaman'dan yardım sağlamak istemiş, fakat yolda öldürülmüştü. Yeniçeriler böylece son zaferlerini kazanmış oluyordu. Uğranılan yenilgi karşısında sultan ve vezirleri yeniçerilerle bir de anlaşma yapmaya itilmişlerdi. İsyanlılara karşı koyma yürekliliğini gösteren tek askerî güce, yeni orduya vefasızca davranılıp, bu kuruluş da-

ğitılmak zorunda kalınmıştı. Neyse ki Nizamıcedid askerleri yeniçeriler tarafından katliama uğramadan evlerine yurtlarına dönebilmişlerdi.

Aradan kasvet yüklü 18 yıl daha geçecekti. Yenilgiler birbirini kovalıyor, mevsimler bile sanki düşmanca davranıyordu. Bütün bu kötü şartların yanı sıra salgın hastalıklar da aman vermez olmuştu. Birbirini izleyen hükûmetler, ulema ve devletin diğer kesimleriyle ilişkileri bozmadan Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmaya yönelik planlar yapıp durdular. Yeniçerilerin saltanatı "Vakayi Hayriye"yle noktalanuncaya kadar askerlerin desteği devam etti. 1826'daki olayın en olağandışı özelliği uzun bir süre alarak gelmesiydi. Bunun başlıca nedeni hiç kuşkusuz yeniçerilere hâkim olan rüşvetçilik, çıkarıcılık ve bencillikti, ancak sonuçta onlar da Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu durumu yansıtıyordu.

II. Mahmud'un hasımlarıyla doğrudan ya da gizlice uğraşarak otoriteyi kendinde toplayabilmesi için büyük sabır göstermesi gerekiyordu. Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmak, kurduğu ana planın sadece bir bölümüydü. Zorbahğa son verilmeli, boş laf etmek dışında hiçbir işe yaramayanların yetkileri ellerinden alınmalı ve vergi borçları toplanabilmeliydi. Bir diğer önemli konu da ulemanın hükûmet üzerindeki baskısını kaldırmaktı. Ancak bu iş büyük bir dikkat ve gizlilik içinde yürütülmeliydi. Aksi halde yüz yüze bir çatışma, ulemadan çok saltanata zarar getirirdi.²⁷ Neyse ki geri kafalı ulema, yeniçerilerin zorbalığından ve 1808 benzeri olaylardan son derece tedirgindi. Evet, onlara destek vermişler, ancak bu tutumları sayesinde korku ve nefretlerini maskeleyebilmişlerdi. Dolayısıyla II. Mahmud'un büyük topçu birlikleri kurmasına ve bu topçulara ordunun diğer birliklerinin üstünde maaş vermesine engel olmadılar. 1826'da bu örgüt 10 000 asker ve subayla 4 400 sürücüye ulaştı. Ayrıca 1 000 kadar topçu da, 1808 isyanında öldürülen iyi eğitim görmüş aydın subayların yerini almak üzere Batılı metotlarla yetiştirildi.

Fakat bu yeni birlikler 1812'de Ruslarla yapılan savaşta bozguna uğradı. Öte yandan II. Mahmud 1812 ila 1817 yıllarında hem asker kullanıp hem de birtakım beklenmeyen ölümler ve aile içi sürtüşmelerden yararlanarak Anadolu'daki âyandan kurtulmayı başarmıştı.²⁸ 1814'te yine şans ve uyguladığı taktikler sonunda Balkanlar'daki zorba beyleri de birer birer ortadan kaldırdı. 1820'de

Sırbistan'da merkezî otoriteyi sağladı, fakat dağlarda sürüp giden eşkıyalığı kontrol altına alamadı. Asilerin başta geleni Tepedelenli Ali Paşa ve oğullarının kesik kafaları bir torba içinde saraya getirildi. Bu olay uygulanan politikanın en başarılı sonucu olmuştu. Ne gariptir ki Ali Paşa'nın düşüşü, Yunanistan'daki ayaklanmanın kritik boyutlara ulaşarak Avrupa'nın güçlü devletlerinin de işe karıştığı döneme rastlamıştı. Mısır'da ise patlak veren bir Memlûk ayaklanması, asker geçmişi olmayan, ulemanın önde gelenlerinden Mehmed Said Halet Efendi tarafından bastırıldı. II. Mahmud'un takdirini kazanan Halet Efendi kazandığı başarı üzerine divana alındı. Oysa bu görevi sırasında sultanın uygulamak istediği tüm reformlara karşı çıktı. Buna rağmen yandaşlarının ve yeniçerilerin yardımıyla sadrazamlık mevkine kadar yükseldi. 1821'de Yunan ayaklanmasını bahane eden II. Mahmud Halet Efendi'yi sürgüne yolladı ve gittiği yerde sessizce boğdurdu.

Boşalan sadrazamlık makamına derhal asker kökenli Silahdar Ali Paşa atandı. Üstlendiği en acil görev, en önemli mevkilere getirilecek kimseler sultan tarafından seçilirken, şeyhülislamın etkisini bunun dışında tutmaktır. Ardından 1824'te Galib Paşa sadrazam oldu. Döneminde yeniçerilerin uğradığı yenilgiler zirveye ulaşmıştı. Bu durum paşanın Yeniçeri Ocağı'nın gözden düşmesini kolaylaştırdı. Oysa Galib Paşa kâtiplikten yetişmeydi ve olayların gelişmesi İstanbul'da çarpışmalara yol açtığı takdirde başta bir asker bulunmasını gerektiriyordu.

Benderli Mehmed Selim Paşa, deneyimli bir komutandı. 1821'de iki ay kadar sadrazam yardımcılığı yapmıştı. Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması olayında başta bulunmasının ne kadar isabetli olduğu anlaşılacaktı. Sultanın sürekli olarak kendi adamlarını yeniçeri subaylığına getirmesi, Ağa Hüseyin Paşa'nın 26 şubat 1823'te ocağın ağalığına tayiniyle doruğa ulaştı. Yapılan bu tayin, son derece sert ve kasvetli kış ayları sırasında bir an için parlayan bir ışık gibiydi. Çok soğuk geçen kış 1821'den beri süregelen kolera salgınını yok etmişti. Yeni ağa, hiç vakit geçirmeden bağlılığından kuşku duyduğu yeniçeri subaylarını görevden uzaklaştırdı ya da emekli olmaya zorladı. Gösterdiği çabalara karşılık kendisine önce vezir, sonra da paşa rütbesi verildi. Fakat bütün bunlar olurken yeniçeriler hükûmetin ne yapmak istediğini sezmışler ve içten içe kaynamaya başlamışlardı. Ağa Hüseyin Paşa da bir tedbir olarak Bur-

sa valiliğine ve Boğaziçi kaleleri komutanlığına getirildi. Böylece gözden uzak fakat gerektiğinde yakınlarda bulunacaktı.

Yerine atanan Yeniçeri Ağası Celaleddin Mehmed de II. Mahmud yanlıydı. Ağa Hüseyin Paşa'dan daha titiz ve tedbirliydi. Yeniçeriler İstanbul sokakları ile Anadolu kırsalında tam bir eşkıya gibi davranıyor ve her geçen gün kendilerini daha çok aşağılıyorlardı. Ulema da kendi arasında bölünmüştü. Bir kısmı hâlâ eski düzenden yanaydı. Onlar da yeniçerilerle birlikte gözden düştüler. Kocakarılar adı takılan yeniçerilerden desteğini çekmeyen sadece dervişler kalmıştı. Davranışları öylesine kötülemişti ki, düşmanı göğüslemek yerine dükkâncıları haraca bağlıyor, hatta mallarını yağmalayarak kendileri satıyordu. Ambar ve yük gemisi sahipleri korunmalarına karşılık onlara haraç ödüyordu.

Yeniçerilere en çok kin besleyenler soyulan esnaftı. Bunlar özellikle 56. Orta'dan nefret ediyordu. Bu ortaya mensup yeniçeriler şehre deniz yoluyla gelen malları kontrol altına almış ve kısa zamanda büyük servet sahibi olmuştu. Manavlar, dükkânı olan yeniçerilere haraç vermek zorundaydı. Özellikle kahve, nohut ve gübre, önemli gelir kaynağı sağlayan mallardı. Yüz tuğlayı bin tuğla fiyatına satarak duvarcı ustalarına meyhane ve kahveler yaptırıyorlardı. Bunlardan birinin açılışında bir yeniçeri subayı, elinde ait olduğu ortamın flaması ve başlarında kaşmir şallar sarı oğlanlarla birlikte içeri girmiş, oturanları ayağa kaldırarak flamaya selam almalarını emretmişti.

Yeniçeri kışlalanyısa sarhoş dervişler sayesinde birer sefahat yuvasına dönüşmüştü. Buralarda sadece subaylar, çavuşlar ve bazı emekli yeniçeriler kalıyordu. Diğerleriyse sokaklarda ve pazar yerlerinde, çevreyi huzursuz ederek dolanıp duruyordu. Özellikle Yunanistan'daki isyandan sonra, Paskalya zamanı yerlere kilimler serip Hristiyanları bunların üzerinden yürüterek ya da içki içmeye zorlayarak haraç almaya kalkıyorlardı. Özellikle Yunan isyanından sonra birçok Hristiyan ve Yahudi ağır vergilere ilaveten bir de yeniçerilere korunma parası ödemek yüzünden yoksulluğa sürüklenmişti.

Yeniçerilerin, sultan cuma namazlarına giderken geçtiği yolun yanında gruplar halinde toplanıp devlet büyüklerinin arkasından taklitlerini yaparak ya da ağza alınmayacak türküler söyleyerek ser-serilik etmeleri âdet olmuştu. Önerine geleni soyuyorlardı; bunların arasında İstanbul kadısı bile vardı. Yüksek rütbeli bir istihkâm

subayı Süleymaniye'deki yeniçeri ağasının konağından fırlayan bir grup yeniçeriden, silahlı olması sayesinde yakayı kurtarabilmişti. Sokaklarda güvenliği sağlamakla görevli yeniçeriler bile evlere meseleler atarak buraları talan ediyor, kadınların ırzına geçiyordu. Katiller dahil tüm suçluların koruyucusu kesilmişlerdi. Kırsaldaysa çok daha feci olaylar meydana geliyor, eşkiya çeteleri gibi köyleri basıp yağmıyorlardı. Ölmek üzere olan arkadaşlarını soyup toprağa diri diri gömecek kadar da acımasızdılar.

İngiliz Elçisi Lord Strangford, eşinin üç yeniçeri ve iki muhafızla birlikte 21 nisan 1821 günü kiliseye giderken türlü hakaretlere uğrayıp dövüldüğünden bahisle ortamın çok iğrenç bir hal aldığını, ancak bunun daha fazla süremeyeceğini yazıyordu.²⁹ Eşi bu olayda herhalde ciddi şekilde yaralanmamıştı. Lord Strangford'un 28 şubat 1823'te gönderdiği bir mektup, ayrıntılara inmemekle birlikte durumu açıkça belirtmektedir. Buradan birkaç satır aşağıya aynen alınmıştır:

*"İstanbul'daki yaşamı süsleyen olaylar son iki haftada adamakıllı arttı ve değişik şekillere büründü. Birkaç fırtına, bir deprem, yeniçerilerin boğdurulması, veba vakaları ve muhtelif yangınlar..."*³⁰

Yeniçeriler kimler tarafından ve neden boğduruluyordu? Mesolongion Kalesi'nin kuşatılması olayları hızlandırdı. Ulemanın çoğu bir zamanlar imparatorluğun olan bu sefil gürühtan desteğini çekmişti. Topçuların gücüne ve halkın duyduğu nefrete güvenerek sultanın ve hükûmetin bir isyan hareketini tahrik etmeleri zamanı artık gelmişti. Medreseliler bile gereken desteği vermeye hazırды.

ONUNCU BÖLÜM

Vakayi Hayriye¹

Sır saklamak

Yeniçerilere karşı hazırlanan komponun başarılı olması birçok yönden şansın yaver gitmesine bağlıydı. İstanbul'da yetkili ve sorumlu mevkide bulunan herkesin bundan haberi olması gerektiği için gizli kalması mümkün değildi.² Bazı kimseler bunun akıllıca bir düşünce olduğuna kuşkuyla bakıyor ve başarıyla sonuçlandığı takdirde kendi çıkarları açısından kaygı duyuyorlardı. Öte yanda, bir de istenen sonucu vermezse bu sırrı paylaşmış olmak hem kendilerini hem de ailelerini korkunç felaketlere sürükleyecekti. O güne kadar yeniçerileri ortadan kaldırmak için yapılan her girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı. III. Selim onların tahrikiyle daha 18 yıl önce öldürülmüştü. Ayrıca yüksek rütbeli subaylar arasında döneklik edebilecekler vardı. Gerilim günden güne arttıkça, gizlilik imkânsız hale geliyordu. Şehzade Camii yanındaki kışlalarında tetikte duran inatçı yeniçerilerden başka herkes soluğunu tutmuş beklemekteydi.

II. Mahmud kendisini eğiten iyi yürekli amcası III. Selim'e çok şey borçluydu. Bir zamanların en seçkin askeriye şimdi asiler güruhuna dönüşmüş olan yeniçerileri onun ölümünden sorumlu tutuyor ve affetmiyordu.³ Bu vahşi kitleyi artık yeni bir düzene sokma ümidi kalmamıştı. Fakat halk arasında popüler olmaları nedeniyle 500 yıllık bir geçmişe sahip yeniçeriler, süratle ve geçerli görünen nedenlerle ortadan kaldırılmalıydı. Dolayısıyla en zengininden en sefiline kadar herkese zarar getiren bir isyana giriştikleri zaman harekete geçilmeliydi. Bu güruh yok edilince tüm imparatorlukta merkezî mutlakiyete bağlı bir otoritenin kurulması ve birtakım reformlara başlamak ancak mümkün olabilirdi. En önde gelen reformun orduda yapılması gerekiyordu. Osmanlı ordusu

yenilgi üstüne yenilgiyle karşılaşmış, 1822'de Peloponnesos'ta Türkler korkunç bir katliama uğramıştı. Bundan yeniçeriler sorumlu tutulabilirdi.

Sonradan gaddarlıkla suçlanmayı önlemek için divan, öncelikle reform denemesi yapmaya karar verdi. Hükûmet geniş kapsamlı değişikliklerin ayaklanmaya yol açacağını tahmin ediyordu. Buna rağmen adalet, dış görünüşü açısından korunmalıydı. Emekli olmuş eski askerlerin, savaş yaralılarının, fazlalıkların ve beleşçilerin uzaklaştırılması teklif edildi. Başkentteki yeniçeri sayısı yarıya indirilecek, böylece geriye kalanların talim ve disiplin görmesi sağlanacaktı. Bu, daha önce de denenmiş, kâğıt üzerinde bir plandı, ancak yürürlüğe konabilmesi için güçlü bir komutan gerekiyordu. Böyle biri vardı: Boğaziçi kalelerinin komutanı Ağa Hüseyin Paşa. Yaşlanmış olmasına rağmen bu niteliğe sahipti. Kendisi becerikli ve bir zamanlar etrafa korku saçmış bir yeniçeri ağasıydı. Başkaldıran birçok yeniçeriye idam ettirmiş, sonraları aşırı davranışları nedeniyle bu makamı terk etmeye zorlanmıştı. Yeniçerileri iyi tanıyor ve aralarından güvenilir olanları biliyordu, ancak bunlar sayı itibarıyla çok azdı. Ağa Hüseyin Paşa, kocaman kışlalarında oturup sorunlar üreten bu güruhu, burayı yerle bir etmeden dize getirmenin mümkün olmadığı görüşünde ısrar ediyordu. Başlarındaki subaylara, idarecilere ve kâtiplere saygısı kalmamıştı ve bunların göreve döneceğine de inanmıyordu. Yapılacak şey, tümünü kışlalarında tek bir darbeyle basıp toptan imha etmektir. Ağa Hüseyin Paşa bu düşüncesini apaçık ortaya koymuştu.⁴

Vezirler hiç kuşkusuz bu açık sözlü ihtiyardan ürkmüş ve telaşa düşmüşlerdi. Hiçbirinden aynı cesareti göstermeleri beklene mezdi. Aralarında bu öneriyi kabul ederek sonuçlarına katlanabilecek pek az kişi vardı. Vezirler eski görüşlerine dönüp aralarından iyileri ayıklayarak bunlardan yeni bir ordu kurmayı tercih ettiler. Bu düşünceyle ileri gelen subaylara rüşvet ve övgü yağdırmaya ve onların görüşlerini almaya başladılar. Bu yüksek rütbelilerin arasında Yeniçeri Kethüdası Hasan Ağa ile İaşe Emni Aşçıbaşı İbrahim Ağa da vardı. Bunlara reform için düşünülen planlar anlatıldı. Tabii ki kendilerine uygulanacak terfiler de bu planlara dahil edilmişti. Subaylar hazırlıktı. Aynı görüşte olduklarını ve yeni kurulacak ordunun disiplini konusunda canla başla çalışacaklarını derhal bildirdiler. Sadrazam Mehmed Selim Paşa da bu haberi hemen sultana

iletti. II. Mahmud haklı olarak sadece sözle yetinmedi ve bir belge hazırlanarak divan toplantısında tümünün de imzalamasını istedi.

İmparatorluğun meclisi

Divan 25 mayıs 1826'da şeyhülislamın⁵ konağında sadrazamın başkanlığı altında toplandı. Divanda vezirlerin ve yüksek rütbeli subayların yanı sıra ileri gelen hukuk uzmanları da yer almıştı. Bunlar savaş ilmine sahip olmanın Müslümanlık görevi olduğuna karar verdiler. Yeniçeri ağası da subaylarının işbirliği konusunda yemin ettiklerini açıkladı. Divanda bulunanların hepsi de teklif edilen kanunı olduğu ve üç gün sonra yeniden toplanarak ilan edilmesi hususunda karara vardılar. Divan, 28 mayıs günü şeyhülislamın evinde yeniden toplandı. Bu kez aralarında sorumlu makam sahibi başkaları da vardı: Ağa Hüseyin Paşa, ulemadan seçkin kademli kişiler, Hazine kâtipleri ve bazı komutanlar.

Sadrazam toplananlara etkileyici bir konuşma yaptı. Ünlü komutan, yeniçerileri aşağılayıcı söz etmekten çekinmedi. Onlar baş belasıydı. Yeteneksiz komutanlar yönetimde yozlaşmışlar, bir zamanların yiğit askerleri aralarına katılan serserilerle eski niteliklerini kaybetmişlerdi. Savaşa çapulcu alayı gibi gidiyorlardı. Ocağın saflarına Rumların bile karıştığını alçaltıcı sözlerle belirtti. Parlak döneminde yeniçeriler arasında Rum asıllı paşaların da olduğu göz önünde tutulursa, yapılan hakaretler Yunan bağımsızlık savaşının yarattığı belirgin bir değişikliğe işaret ediyordu. Mehmed Selim Paşa, konuşmasını sürdürerek yeniçerilerin kendilerine büyük zararlar getirebilecek savaflara karşı koyduklarını söyledi. Yozlaşmalarının nederi dinî inançlarının zayıflaması, eski disiplinlerini kaybetmeleri ve Müslüman savaşçılara özgü gazi ruhunun yok olmasıydı. Sadrazam toplantıya katılanlardan imparatorluğa şan verip başarıya götürecek doğru yolu göstermelerini istedi. Kendisinden sonra söz alan reis efendi bazı Avrupa ülkelerinin beslediği kötü emellerden söz etti. Başmabeyinci de yeniçerilerin içinde bulunduğu berbat durumu anlattı. Bir namert ortaya çıkıyor, diğerleri de onu izliyor dedikten sonra hiç vakit kaybetmeden reformlara başlanması gerektiğini vurguladı. Herkes ileri sürülen hususlarda mutabıktı. Sadrazam gösterdikleri anlayıştan dolayı hazır bulunanlara teşekkür ederek hazırlanmış olan iradeyi ortaya çıkardı ve irade sultan adına

bir kâtip tarafından okunarak ayakta dinlendi.

İrade, Yeniçeri Ocağı'ndaki gerilemeyi özetleyerek başlıyor ve yeniçerilerin kaybettikleri savaşları, kaleleri sıralıyor, sonra da yapılması düşünülen reformları ayrıntılarıyla açıklayarak uzun süredir tartışılıp hazırlanan değişiklikleri anlatıyordu. Her bölümün başına getirilecek subay ve çavuşların sayısına kadar inen kuruluş düzeninin yanı sıra terfilerle ilgili sorunlar da çözümlenmişti. Ayrıca sürekli sorun olan ulufe ödemeleriyle birlikte emeklilerin, hasta ve yaralıların bakımı gibi sağlık konuları da düzene sokulmuştu. Yeniçeri kışlası içindeki geniş tören alanları yeniden kullanıma açılacaktı. Subayların talimlerde üzerinde durdukları taşlar hâlâ yerli yerindeydi ve günlük eğitimlere derhal başlanabilirdi. Tabanca, tüfek ve kılıç gibi silahlarla yapılacak talimler için Davutpaşa Kışlası dışındaki tören alanı ya da Kâğıthane çayırları en uygun yerler olarak seçilmişti. Eğitimlere ocak imamının duasıyla başlanacaktı. Alınan bu kararın önemi XVI. yüzyıl sonlarından beri Bektaşiliğin etkisi altında olan kışlalara Sünnî mezhebinin yerleşmesini sağlamaktı. Böylelikle asker, ulemanın dine aykırı ilan ettiği sufi görüşlerden uzaklaştırılıp ortodoks İslam'a yönlendirilecekti. Vezirler sufiliği mistik ve bozguncu olmakla suçluyordu. Ayrıca asker tayını, mutfaklarla ilgili konuları rütbeye ve görev niteliğine göre verilecek çadırların sınıflarını ve kilim sayısı da belirlenmişti. İzinler ve kaçaklara uygulanacak cezalarla önemli bir bölümü oluşturan silahlar, üniformalar ve hammam çadırlarını kapsayan teçhizatla ilgili hususlar da iradeye yazılmıştı. Askere, subayların müdahalesi olmadan diledikleri ortayı seçme hakkı da tanınıyordu. İrade, Tanrı'nın yardımı ve yeniden düzene sokulan orduyla Bâbüâli'nin İslam'ın gücünü ve üstünlüğünü düşmanlar üzerinde sağlaması dileğiyle sona eriyordu.⁶

Ardından şeyhülislam kendi fetvasını okudu. Buna göre dini ve savaş ilmini öğrenmek her askerin göreviydi. Orada bulunan yeniçeri komutanlarına bu yeni görevleri kabul edip etmedikleri sorulduğunda hepsi de "Kabulümüzdür" diye cevapladılar. Sadrazam tüm inanç sahibi Müslümanların sultanın emirlerine süratle uyması gerektiğini ve reformlar hakkında orada burada fısıldaşanların ya da onları çıkmaza sokan kötü ruhluların ve geleceği göremeyenlerin cezalandırılacağını söyledi. Ulemanın başı olan şeyhülislam bu sözleri "Evet, hem de şiddetle" diyerek pekiştirdi. Sonra irade, kıdemli vezirler tarafından mühürlendi. Toplantının birtakım

heyecanlı gruplara bölündüğünü gören sadrazam, bunu hemen önleyerek ulemanın resmî giysileri içinde ve yeniçeri ağasıyla birlikte kendisinin Süleymaniye Camii yakınındaki Haliç'e bakan konağına gitmelerini buyurdu. Burada subay ve çavuşlarla görüşerek onların da imzalarını alacaklardı.

Yeniçerilerle yüz yüze

Ulema büyük bir debdebeyle yola çıkarak ağanın konağundaki avlusunda yerini aldı. Sinirli ve heyecanlı görünüyorlardı. Serkâtip Esad Efendi sultanın iradesini dil sürçmeleriyle, kekeleyerek öyle kötü bir şekilde okudu ki, iradenin yeni baştan yüksek sesle ve tane tane okunması gerekti. Ardından şeyhülislam disiplinin, ağa da sadakatin öneminden söz ettiler. Ulemanın gerilen sinirlerini deniyormuş gibi kısa bir sessizlik oldu. Sonra da avludaki kıdemli subaylar iradeye uyacaklarını belirterek öne çıktılar. Onları diğerleri izledi ve çoğu kanlarıyla mühür basacaklarına yemin etti. Ancak bunun için birbirleriyle itişip kakışmaları, yeniçerilerin temel disiplininden ne kadar uzak olduğunu gösteriyordu. İrade artık sultana iletelebilirdi. Herkes aynı günün akşamı dağıldı.

Ancak yeni ordunun yasallığı hakkında bazılarının kuşkuları vardı. Çalışmalara süratle başlandı, ancak bazı şanssızlıklarla birlikte başmüfettiş yeterince etkin güce sahip biri olmadığından yerine Gümrük ve Mutfak Emîni İbrahim Seyyid Efendi getirildi. Başlangıçta 5 000 kişi askere alındı, fakat yeni üniformalar, tedbir olarak, şehir dışındaki Davutpaşa Kışlası'nda dağıtıldı. Yeni orduyu simgeleyen ortanın 200 acemi askerine üniforma ve silahları 12 haziranda Etmeýdanı'nda öğle namazından sonra verildi. Bu törende kıdemli ulema ve subaylar da yer almıştı. Ayrıca aralarında, III. Selim'in reformlarını yaşamış olan Davud Ağa ile Mısır ordusundan tesadüfen İstanbul'da bulunan İbrahim adındaki bir subay da dahil, 4 eğitim subayı bulunuyordu. Ağa, İbrahim'e ait olduğu birliği sormuş, Mısırlı subayın kolundaki dövmeýi göstermesine rağmen sırtını dönüp kendisini kabul etmediğini söylemiş, böylece talime yalnızca diğer üçüyle devam olunmuştu.⁷

Yeniçerilerin reformlara göstereceği tepkiyi toplantıda bulunanlardan acaba kaç kişi önceden sezinlemişti? Bunu bilmek gerçekten ilginç olurdu. Ancak sultanın tahmin ettiği belliydi.⁸ Re-

formların bir ayaklanmaya yol açacağını, vezirlerin ve maiyetinin hissetmemiş olduğuna inanmak güçtür. Ama oyun yine de devam etti. Yeniçeriler artık casuslara ihtiyaç kalmadığının ve eğer iradenin hükümleri değiştirilecekse daha fazla beklemenin gereksiz olduğunun bilincindeydi. Şehrin meyhanelerinde toplanıp sağladıkları çıkarların sona erdiğini konuşarak homurdanıp duruyorlardı. Bazı subaylar da aynı kafadaydı. Aralarında yeniçeri kethüda yardımcısı Mustafa ve Kürt Yusuf gibi, yandaşları üzerinde büyük etkiye sahip olanlar vardı. Fakat bunlar ihanetlerini, alınan kararlara şevkle katılıyormuş gibi yansıtan bir maskenin ardında gizliyordu. Daha iradeyi imzaladıkları günden itibaren komplolar kurmaya giriştiler. Yapılacak ilk geçit göreni, ayaklanmayı başlatmak için en uygun zaman olarak düşünüldü. Sonra bu fikirden vazgeçtiler. Geleneğe göre yeniçeriler isyanın başladığını yemeklerinin piştiği kazanları ters çevirerek ilan ederdi. Bunların çıkarttığı ses, etrafa korkunç yankılarla yayılırdı. Çözülememiş bir sorun daha vardı; onlara katılanların günbegün çoğalması mı beklenmeli yoksa emeklilerin ve fazlalıkların çıkarılmasıyla zayıf düşecekleri için derhal mi harekete geçilmeliydi? Osmanlı'nın işleri ağırdan alan yaklaşımıyla, sonunda birkaç gün sabır gösterip daha uygun zamanı kollamaya karar verildi. Bu uygun zamanın ne olduğunu tahmin edebilmek tabii ki güçtü.

Bir sırri devlet saklayamazsa isyancılar da saklayamazdı. İsyançıların casusları varsa devletin de vardı. Vezirlerin kulağına gelen kuşkulandırıcı haberleri başmüfettiş de doğruluyordu. Sözde yapılan talimleri görüşmek üzere yeniçeri ağasını ziyarete gitti. Asıl niyeti onu muhtemel bir ayaklanmaya karşı hazırlamaktı. Başmüfettiş ayrılınca ağa yüksek rütbeli subaylarını çağırarak (küçük rütbeli olanların çoğu sadıktı) onlardan dik başlı zorbaların yeni düzeni kabul etmelerini sağlamalarını istedi. Subaylar kendisine askerin kâfirler gibi talim görmek istemediğini, kılıçları ve tüfekleriyle sonuna kadar çarpışmaktan yana olduklarını söyledi. Her şey apaçık ortadaydı. Bunu anlamak için Kürt Yusuf'un yüzüne bakmaya bile gerek yoktu. Huzursuzluk daha uzun süre gizli kalamayacaktı. Hatta İbrahim Seyyid Efendi son üç talim sırasında bazı kimselerin askerler ile onları izleyenlerin arasında dolaşarak komplolar kurmaya çalıştığından bahsetmişti. Hükümet ciddi bir endişe içindeydi. Ardından kazan kaynayıverdi.

Kazanların gümbürtüsü

İradenin yürürlüğe girişinden bir ay sonra, 15 haziran 1826 perşembe gecesi isyancılar ikişer üçer Etmeydanı'nda, kışanın büyük kapısı ardında toplanmaya başladılar. Güvenemedikleri için aralarına küçük rütbeli subayları almamışlardı. Dışlanmış olmak bunların hayatını kurtarmıştı. Tören meydanı kısa sürede asilerle doldu. İsyanın elebaşları bir güruhu yeniçeri ağasının canını alsınlar diye ağarın konağına gönderdi. Yeniçeri Kethüdası Hasan Ağa'ya da bir haberci yollanarak kendilerine katılması istendi. Hasan Ağa kaçamak bir cevapla çağırttığı bazı komutanları beklediğini, kendisinin onlar yanına varınca geleceğini bildirdi. Tuzağa düşmemişti. Endişe içinde subaylarının yolunu gözlüyordu.

Asiler yeniçeri ağasının konağına vardıklarında Mehmedci Etin Ağa Yedikule Zindanları'nın denetiminden henüz dönmüştü. Yatmaya hazırlanıyordu. Aslında yeniçeriler kapısına vardıklarında heladaydı. Ölümünden dönmesini böylece bağırsaklarına borçlu kaldı. Gelenler konağa girdiğini bilmiyorlardı. Burayı hemen talan etmeye başladsalardı da vazgeçip bu zevki sonraya bıraktılar. Aksi halde Etmeydanı'na geç kalacaklardı. Kapıları ve pencereleri parçalamakla yetinip yangın çıkarmaya çalıştılar. Ancak yaktıkları her ateş söndü. Elebaşları çoktan kaçıp gitmişti. Bunlar yenilginin işaretiydi.

Gün doğarken kışlalardaki kazanlar dışarı sürüklendi. Cebecilerin ve saraçların ordugâhlarından da kazanlar getirilerek meydanın ortasında yükselen uğursuz bir tepe gibi üst üste yığıldı. Kentteki zorbalanın, çapulcuların mekânı olan Yedikule Zindanları'na çavuşlar gönderilerek isyana katılmaları haber edildi. Etrafa sadrazamın, yeniçeri ağasının ve devletin yüksek memurlarının katledildiği söylentisi yayılarak, halk şehri yağmalamaya davet edildi. Toplanan kalabalık Etmeydanı'ndan dışarı taşıyordu. Yemişçi Mustafa (bu yeniçeri gerçekten de meyve satıcısıydı) büyük bir grubun başına geçerek onları sadrazamın mekânı olan Topkapı Sarayı yakınındaki Babiâli'ye yönlendirdi. Ayyaş Mustafa lakabıyla tanınan bir diğeri de peşine taktığı isyancılarla birlikte hiç hoşlanmadıkları Mısırlı eğitim subayını ele geçirmek ve özellikle nefret ettikleri Mısır kapıkâhyasının konağını yağmalamak üzere yola düştü. Kapıkâhyası şans eseri Kanlıca'daki yazlığına gitmişti. Sadra-

zam da Beylerbeyi'ndeki konağında bulunuyordu. Haremdeki kadınlar gösterdikleri cesaret ve akılları sayesinde bahçenin ortasındaki buzhaneye ve bodruma kaçarak buralarda sessizce saklanıp canlarını kurtarabilmişlerdi. Yeniçeriler ayrı ayrı gruplar halinde İstanbul sokaklarına yayılarak, "İradeyi imzalayanların kanlarını isteriz" diye bağınıyorlardı. Ulemayı da, kadınlarını ve çocuklarını alarak oğlanları 10 paraya, giysilerini beş paraya satmakla tehdit ediyorlardı. Esnafa kepenk kapatmayı emretmişlerdi. Sahibine, zarara uğrarsa bir elmas verileceğini söylüyorlardı. Şehri büyük bir korku sarmıştı, halk dehşet içindeydi.

Sadrazam tehlikeyi görmüş olsaydı (nasıl görmezdi ki!) neden Boğaz'a gitmiş ve ailesini kaderiyle baş başa bırakmıştı? Yeniçerilerin davranışı, yok edilmelerine hiçbir dürüst vatandaşın karşı çıkmayacağı boyutlara ulaşmıştı. Yine de, kendilerini assınlar diye ellerine bile bile ip verilmiş olsa da, planlanan politika sorumsuzca uygulanmıştı. Devletin yüksek memurları oturup da parça parça doğranmayı bekleyecek değildi. Hiç vakit kaybetmeden Beylerbeyi'ne sadrazamın yanına koştular. Süratle karar alındı. Sadrazam, kardeşini ve kethüdasını Ağa Hüseyin Paşa ile Mehmed Paşa'ya yolladı. Her ikisine de toplayabildikleri kuvvetlerle Sarayburnu'na, Topkapı Sarayı'nın altındaki Yalı Köşkü'ne gelmelerini buyurdu. Sonra da kendini Allah'a emanet edip yanına kahvecibaşısını alarak kayığına bindi ve köşke doğru açıldı. Hazinedar Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Yalı Köşk'te bekliyordu. Sadrazam onu derhal sultanın yanına yolladı. Paşa, sultana hem durumu anlatacak hem de Sancakı şerifin açılmasına izin vermesini isteyecek, bir de II. Mahmud'un kendisini birliklerine göstermesi ricasında bulunacaktı. Şeyhülislam da çağırılmıştı. Ağa Hüseyin Paşa ile Mehmed Paşa birlikleriyle vardığı sıra o da Yalı Köşkü'ne geldi. Tüm ulemaya ve medreselilere de çavuşlar gönderilerek saltanatın korunması için bir araya gelmeleri istenmişti. Benzeri bildiriler tersaneninin, topçuların, istihkâmcı ve top arabacılarının komutanları dahil, devletin yüksek memurlarına ve subaylara da gönderilerek emirleri altındaki kuvvetlerle saraya gelmeleri söylendi.

Bu arada Yeniçeri Kethüdası Hasan Ağa, maiyeti ve diğer subaylarla birlikte yeniçeri ağasının konağına doğru yola çıktı. Burası anlaşılmasa da terk edilmişti. Çeşmeden su bile akıyordu. Buraya yerleştikten sonra, ocağın başkâtibini isyancılara göndere-

rek niyetlerinin ne olduğunu sordu. Kâfir usulü talimden vazgeçilmesini ve iradeyi imzalayanların kafalarını istiyorlardı. Burunları havada ve isyanın başarılı olduğu inancındaydılar. Hasan Ağa'nın sadrazama ve köşkteki ileri gelenlere aktardığı haber buydu. Sadrazam hiddetten kudurmuştu. Derhal cevap göndererek Allah'ın kendilerinden yana olduğunu ve tümünü de ezeceğini bildirdi. Bu cevap bütün hazır bulunanlarca kabul görmüştü. Sonra da hep birlikte sarayın bahçelerinden ve Babühümayun'dan geçerek yeniden inşa edilmiş olan Aslanhane'ye gidildi. Bu bina bir zamanlar önce bazilika şimdi ise cami olan Ayasofya'nın yakınındaydı. Yer olarak ulemanın ve medreselilerin toplanması için çok uygundu. Bunların hepsi de isyancılar tarafından ilk olarak kendi mal ve mülklerinin yağmalanacağını biliyorlardı. Koşarak geldiler. Ardından bazı tanınmış subayların tersanedeki kalyoncularla gelmesi, atlı topçuların ve topçu komutanı gözüpek İbrahim Ağa'nın 9 topla katılması sadrazamı çok memnun etti. Cehennem İbrahim diye anılan bu ünlü komutanın gaddarlığı orduya büyük korku salmıştı. Beklenen tek kişi vardı: Sultan II. Mahmud.

Sancakı şerif dalgalanıyor

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa süratle sultanın Beşiktaş'taki yazlık sarayına giderek kendisine sadrazamın ayaklanma hakkında verdiği haberleri aktardı. II. Mahmud bir an kararsız kaldıktan sonra yaverini, daha ayrıntılı bilgi almak için tebdili kıyafet gezerken kullandığı kayığıyla sadrazama gönderdi. Ancak hem sabırsızlığından hem de biraz mahcup duruma düştüğünden kendisi de subaylarıyla gezinti kayıklarına binerek saraya hareket etti. Bu kez tebdili kıyafete gerek yoktu; kılıcını da kuşanmıştı. Sarayburnu'na çıkınca dosdoğru saraya gidip selamlıktaki Sünnet Odası'na yerleşti. Buradan hem kenti hem de Haliç'i görebiliyordu. Sarayın iç avlularından geçerken bir ara muhafızlarını ve kapıkulu askerini selamlamak için durdu ve hemen ardından vezirlerini çağırarak yeniçerilere karşı nasıl bir tutum izlenmesi konusunda görüşlerini istedi. Yeniçerilere müsamahalı davranılmış ancak bu, isyanla karşılık görmüştü. Vezirler de ulema da haksızlığa karşı mücadelede hemfikir-di. Salon "ya zafer ya ölüm" sesleriyle çınladı. Yaşlı müderris Abdurrahman Efendi elindeki tespihi yere fırlatarak, "Daha neyi bek-

liyoruz?” dedi ve yumruğunu havada sallayıp “Saldıralım ve imha edelim” diye haykırdı. Bunun üzerine divan, sultanın çarpışmalara bizzat katılmamasını fakat sancakı şerifi açmasını diledi. Sancak⁹ avlunun karşısında yer alan Kutsal Emanetler Dairesi’ndeki altın mahfazası içinde duruyordu. Sultan Mahmud bu isteği kabul etti. Derhal Galata’ya, Pera’ya, Üsküdar’a mübaşirler yollanarak halktan sultana destek vermesi istendi. Babühümayun önünde zaten büyük bir kalabalık birikmişti. Yapılan çağrıya silah kuşanmak üzere gelenler pek çoktu.

Bu arada sultan Kutsal Emanetler Dairesi’ne geçerek sancakı şerifi mahfazasından çıkardı. Dikkatle açarak sadrazama ve şeyhülislama teslim etti. Birinci Avlu’daki bir zamanlar Aya İrini Kilisesi olan saraya ait silahhaneden kılıçlar ve tüfekler getirilerek dağıtıldı. Sancakı şerif, silahlanan öğrencilerin eşliğinde eski hipodroma bakan Sultanahmet Camii’ne getirilerek minberin tepesine dikildi. Sultan Mahmud ise Babühümayun’un üstündeki mahfile geçti. Buradan, Ayasofya hamamının kubbeleri üzerinden hükümdarlarını korumaya gelen sadık tebasını görebiliyordu. Gerçekten de, gelmekte gecikip silahhaneyi bomboş bulanları yatıştırmak için muhafızlarını göndermek zorunda kalmıştı.

Taktikler ve hücum

Sadrizam o sıra kendini zaferden emin hissediyor olmalıydı. Olayların gelişmesi akılcıca yönlendirilebilir ve ayaklanmanın kontrolden çıkması önlenabilirse uygulanan politika başarılı olurdu. Ayaktakımı dışında her sınıf halk yeniçerilere karşı birleşmişti. Ancak bu konuda hâlâ bazı kuşkular da vardı. Mihrabın önünde bir savaş meclisi kurulmuştu. Bazıları tam yetkili bir temsilcinin barışçı bir yaklaşımla asilere gönderilmesini öneriyordu. Bu iş için ulemeden açık sözlü olmasıyla tanınan Abdurrahman Efendi uygun görüldü. Ancak kendisi asilerin kesinlikle yola gelmeyeceğini söyleyince bundan vazgeçildi. Sadrizam yapılacak saldırıya kumanda etmemesi için ikna edildi ve Ağa Hüseyin Paşa ile Mehmed Paşa, kalyoncularla topçuların başına getirildi.

Sultanahmet Meydanı’nın bir ucundan Beyazıt Camii’ne kadar uzanan Divanyolu, o zamanlar 24 m enindeydi. Burası şehrin en geniş yoluydu ve yeniçerilerin işgalinde olan kışlalardan saraya

uzanıyordu. Öncü birlikler harekete geçince geride kalanlar 20 dakika dua ettiler. Bu sırada yanlarına gelen bir grup yeniçeri subayının Yemişçi Mustafa ve bazı arkadaşlarının affını dilemesi vezirleri umutlandırmıştı. Ancak sadrazam bu ikiyüzlülüğe kanmadı ve bunu açıkça yüzlerine vurdu.

Halk, çarpışmalara katılmak için başlarına bir komutan istiyordu. Bu göreve Baruthane Emmini Necib Efendi gönüllü olduysa da onun yerine dört subay atandı ve halk yeniçerilerle çarpışmak üzere yola çıktı. Asiler sultanın geldiğini ve sancakı şerifin açıldığını duymuşlar, Etmeydanı'na giden yolları kesmişlerdi. Ayrıca Divanyolu'nun sonunda, Beyazıt Camii'nin alt yanında, Kapalıçarşı'dan Haliç'e uzanan Uzunçarşı (eski bir Bizans yolu) boyunca barikatlar kurmuşlar ve Beyazıt Camii'ni de işgal ederek Sultanahmet'e giden yolları tıkamışlardı.¹⁰ Uzunçarşı, eskiciler pazarının merkeziydi ve buranın esnafı yeniçeriler oluşturmuyordu. Dolayısıyla asilerden yana bir semtti. Cehennem İbrahim Ağa iki topuyla birlikte Horhor Çeşmesi'nde bir bölük yeniçeriyle burun buruna geldi ve toplarını süratle ateşledi. İki topçusunu kaybetmesine rağmen attığı peşrev topu isyancıların gerisin geriye Etmeydanı'na kaçmasını sağladı. Paniğe uğrayan güruha burada başka asiler de katılmıştı. Hepsi birden kışlalarına kaçarak büyük kapıyı kapatıp arkasına taş yığdılar. Buranın aşılmaz olduğuna inanıyorlardı. Şehrin sokaklarındaki birçok arkadaşı kendi hallerine terk edilmişti.

Başka birliklerle de takviye gören Ağa Hüseyin Paşa, kışlayı kuşatmakta güçlük çekmedi. Asilere hiddeti bırakıp akıllarını başlarına almalarını bildirmesi için İbrahim Ağa'yı kışla kapısının önüne gönderdi. Ancak bu sözlere cevap olarak yeniçeriler ateş açtılar. Mehmed Paşa olayın nereye varacağını tahmin ediyordu. Bunun gereğini yerine getirmek kendi omuzlarına yüklenmişti. Topçunun ateş açması emrini aldı. Yeniçeriler muhtemelen o ana kadar askerinin saldırıya geçeceğine inanmıyordu. Aralarından bazıları kışladan dışa açılan gizli bir kapıdan çıkıp topları ele geçirmeyi önermişti. Asıl düşünceleri gizlice kaçıp gitmekti. Yeniçerilerin çoğu kendilerini ölüme götürebilecek kadar çılgın bir güven içinde büyük kapının arkasına yığılmıştı. Topçu ateşi kapıyı parçalayınca bir kısmı yaşamını yitirdi. Mehmed Paşa hiç duraksamadan ilerliyordu. Yıkıntılar arasındaki bir gedikten ilk giren Mustafa adında bir topçu askeri, kapıdan geriye kalan kanatları da açtı ve bu cesareti için de

sonradan cömertçe ödüllendirildi. Mehmed Paşa askerinin başında saldırıya geçti, İbrahim Ağa da ardından geliyordu. Kendisinin Sultanahmet Camii'nden barut getirip birlikleri şevkle coşturarak yaptığı hizmet büyüktü. Topuğundan yaralanıp geriye götürülürken bile askerini yüreklendirmeye çalışıyordu.¹¹

Hak edilen ceza

Şimdi asi yeniçeriler için tek bir düşünce ya da ümit kalmıştı: nereye kaçacaklardı? Bir kısmı Etmeydanı'nın ortasındaki Bektaşî dervişlerinin mahfiline sığınmaya çalıştı. Diğerleri ise kışanın sonsuz koridorlarında, odalarında, kör yarasalar gibi koşturup durdu. Artık hiçbir önemi kalmamış olmasına rağmen birbirlerini suçluyorlardı. Topçu Mustafa, yanan bir odun parçasıyla etrafı ateşe verdi. Alevler yayılınca kışla cehenneme döndü. Böylece son yeniçeriler dehşet içinde öldü. Yangın yerini 10 yıl sonra gezen Charles Addison burada 1 000 yeniçerinin ölmüş olduğuna inandığını söylemişti.

Bir süvari, Sultanahmet Meydanı'na at koşturarak kazanılan zaferi coşku gösterileri arasında sadrazama bildirdi. Sonuç apaçık ortadaydı ve sultana övünçle iletildi. Sadrazam, Sultanahmet Camii'nin doğusunda yer alan II. Mahmud'a ait mahfile geçerek burada devletin ileri gelenlerini toplayıp zaferi kazanan paşalara tebrik mesajları yolladı. Esir edilen asiler elleri arkalarından bağlı olarak birer ikişer Sultanahmet Meydanı'na getirilip buradan zindanlara gönderiliyordu. Bir subay, olaylara karışmamış olan yeniçerileri camiye getirmek üzere yollandı. Bunların ağası kılık değiştirip kendi karargâhının yakınındaki bir evde saklanmıştı. Ağa sonuçta serbest bırakıldı. Saat dörde doğru bütün bu subaylar camiye geldiler. Sadrazamın eteğini öpüp kendileri için dış avluda kurulan çadırdaki akşam yedi sularında "yeniçeri ağacı" adıyla anılan çınarın¹² dallarından sallanıyordu. Sultanahmet Meydanı'ndaki bu çınara daha önceleri yeniçeriler tarafından devletin ileri gelenleri asıldığı için bu isim verilmişti.

İsyan bastırılmış, çarpışmalarda pek çok yeniçeri öldürülmüştü. Kaçabilenler yandaşlarıyla birlikte gözden kayboldular. Üsküdar, Kasımpaşa, Galata ve Eyüp'tekiler de dahil olmak üzere İstan-

bul'un tüm kapıları kapatıldı ve kontrol altına alındı. Asilerden bir kısmı Belgrad Ormanı'na kaçmayı başarmıştı. Bunları ele geçirmek için orman ateşe verildi. Sultanahmet Camii'nin kadınlar bölümünde bulunan sancakı şerifi korumak için buraya topçular gönderildi. Sultanahmet Meydanı askerle çepeçevre kuşatılmıştı. Sadrazam ve şeyhülislam perşembe ve cuma gecelerini buradaki mahfilde, vezirler ise camide geçirdiler. Paşalar, Şehzade Camii'nin karşısında bulunan Eski Odalar'a giderek hâlâ burada olması muhtemel ast rütbeli yeniçerileri ve Etmeydanı'ndan kaçıp buraya sığınmayı başarmış asileri toplayıp bunları da arkadaşlarının yanına gönderdiler. Kışlaya nöbetçiler dikerek dinlenmek üzere yolun alt yanında bulunan yeniçeri ağasının konağına gitmek istedilerse de Necib Efendi'nin önerisi üzerine akşamı Süleymaniye Camii'nin dış avlusunda kurulan çadırlarda geçirdiler. Askerler bütün gece kentin her köşesinde yeniçeri avlayıp durdular.

Sadrazam cuma günü ayaklanmanın elebaşılarını birer birer önüne alarak suçlarını yüzlerine vurup idam edileceklerini bildirdi. Yeniçeri tulumbacılarının komutanı hemen oracıkta boğduruldu ve cesedi tozların içinde sürüklenerek götürülüp çnara asıldı. Sadrazamı en çok memnun eden Yemişçi Mustafa ile Kürt Yusuf'un idamıydı. Sonunda 200 asi yeniçeri boğazlanarak öldürülmüş ve cesetleri Sultanahmet Meydanı'nda üst üste yığılmıştı.

Ağa Hüseyin Paşa da yeniçeri ağasının karargâhında, 20 isyancıyı idam ettirdi. Yeniçerilerin artık tamamen yok edilmesi gerektiğini herkes kabul etmişti. II. Mahmud bu fikri memnuniyetle onaylayarak öğle namazı için Ayasofya ile Babiâli'nin yakınındaki Zeynep Camii'ne gitti. Ardından divan hemen toplanıp Yeniçeri Ocağı'nın, arkada hiçbir iz kalmayacak şekilde ortadan kaldırılmasına karar verdi. O akşam Sultanahmet Camii'nin dış avlusu saraya bağlı subayların çadırlarıyla doldu ve ulemanın ileri gelenleri bir kez daha camide yattı. Alınan karar için ertesi gün divan tarafından bir ferman hazırlanarak sultana gönderildi. II. Mahmud fermanı yarım saat içinde onayladı ve derhal yürürlüğe konmasını emretti.

Çıkan ferman bütün vilayetlere yollandı, öğle namazlarında okundu. Esad Efendi, Sultanahmet Camii minberinin merdivenine çıkarak en üste birkaç basamak kala saygıyla durup sancakı şerifi öpmüş sonra da fermanı okumuştı. Buna göre Yeniçeri Oca-

ğı bütünüyle ortadan kaldırıyor ve yerini ünlü Vezir Ağa Hüseyin Paşa komutasında kurulan yeni ordu alıyordu. Paşa, karargâhını geçici olarak yeniçeri ağasının konağında kurdu. Eski sultanların haremüne ait kadınlar Beyazıt'taki Eski Saray'da oturuyorlardı. Burası boşaltılıp gereken tamirat yapıldıktan sonra saray, kurmay karargâhına dönüştürüldü. Ardından şeyhülislama özel bir ödül verildi. 1826 yılına kadar şeyhülislamlar kendi evlerinde yaşıyorlardı. Şimdi ise son yeniçeri ağasının konağı, şeyhülislam emrine tahsis edildi ve böylece ortodoks İslam'ın heterodoks sufilere karşı kazandığı zafer tamamlanmış oldu. Vilayetlere gönderilen fermanın altına bir bölüm eklenmişti. Buna göre beylerbeyleri ve valiler yeniçeri birliklerine ait kazanları toplayacaklardı. Kazanlar askerin değil devletin malıydı. Yeniçerilerin tamamı ise hudut boylarındaki görevlerinden ve diğerlerinden uzaklaştırılacak ve adları ağza alınmayacaktı. Ayrıca başkaldırma eğiliminde olan herkes için de aynı yol izlenecekti. Bütün görevden alınanların yerine, valilere bağlı birlikler getirildi. Fermanın dağıtımı için en hızlı biniciler olan Tatar atlıları görevlendirilmişti.

17 haziran 1826'da Ağa Hüseyin Paşa'ya serasker rütbesiyle birlikte Yedikule'nin ve Galata ile İstanbul yakasındaki (halen Beyazıt'ta üniversite bahçesinde bulunan) yangın kulelerinin komutanlığı da verildi. İstanbul'da yangın çok korkulan bir felaketti ve yeniçerilerle birlikte tulumbacılar da ortadan kalkmıştı. Sadrazam, Ağa Hüseyin Paşa'ya muhteşem bir harmaniye armağan etti. Paşa, Süleymaniye'deki çadırında çalışmalara girip ilk iş olarak orduya asker toplamaya başladı. Bu arada Davud Ağa da terfi ettirilmişti. Yeniçeriler isyan sırasında onu da kışlaya sürüklemişlerdi, fakat çavuşlardan biri ağaya kendi üniformasını vererek kaçmasını sağlamıştı. Başka ödüllendirilenler de vardı. Bunların arasında III. Selim döneminde yeniçeriler tarafından rütbeleri alınan ve o zamandan beri bir esnafın yanında yokluk içinde çalışmaya mecbur kalan yaşlı bir komutan da bulunuyordu.

İsyana karışan yeniçeri subayları, sultan hoşgörüsüz davrandı denmesin diye, affedildikten başka terfi de ettirildiler. Emekli olanlara maaş bağlandı ya da sarayda birtakım onursal görevlere getirildiler. Yeniçerilerin idarî işlerine bakan memurları, kurulmakta olan sivil kadrolarda aynı düzeyde mevkilere tayin edildi. Adı kötüye çıkmış, sadakatinden kuşku duyulan bir iki subaya karşı anlayışlı dav-

ranılmadı. Cebecilerin komutanı Mehmed Ağa Kütahya'ya sürgün edildikten sonra peşinden yola çıkarılan bir çavuşa İnegöl'de boğduruldu. Cesedi başkente getirilerek 22 haziranda Babühümayun önünde teşhir edildi. Ondan boşalan yere, ayaklanmanın olduğu gün sultanın Beşiktaş'taki sarayına at koşturup kendisine isyanı haber veren Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa getirilerek ödüllendirildi. Bağlılığı görülen başka kimseler de terfi ettirildi. Son olarak da isyana katılan iki bölüğün komutanları idam edildi. Yeni Odalar tamamen yanımtı. Ardından Eski Odalar da yıktırıldı. Hacı Bektaş'ın yenini simgeleyen yeniçeri mezar taşları bile parçalandı.

Sancakı şerif, Topkapı Sarayı'na geri götürülerek Üçüncü Avlu'ya açılan babüssaadenin önünde II. Mahmud'a verildi. Sultan da onu öperek mahfazasına yerleştirdi ve kapıkulu subaylarının korumasına emanet etti. Sultan bu olaylar boyunca askerî üniformasını sırtından çıkarmamıştı. Saraydaki dairesi kısa sürede hazır edilemediğinden saray camiine bitişik küçük bir odayı kullanmış, fakat buradan gizlice Beşiktaş'taki yazlık saraya, çok sevdiği ailesinin yanına gitmişti. Ulema, Büyük Salonu yatakhane haline getirmiş, vezirler de yeniçerilerden boşalan Birinci Avlu'ya çadırlarını kurmuşlardı. Yapılması gereken daha çok iş vardı. 15 haziranda Edirne'de, Viddin ve İzmir'de direnme başladı. Hareketin yayılmasından korkuluyordu, fakat beklenen olmadı. Vilayetlerdeki yeniçeri birliklerinin dağıtılmış olması gerekiyordu ve bu da yerine getirilmişti.¹³ Asya yakasındaki yeniçeriler ise zaten yoksulluğa terk olunmuştu. Yeni beylerbeyi olan Kemal Bey Şam'da, 150 yaşında baston yaparak yaşamını sürdüren eski bir yeniçeriye rastladı. Yaşlı adam I. Abdülhamid'in emrinde bulunduğunu, 1826'ya kadar yaşanan bütün tarihî olayları bildiğini, ancak bu tarihten sonrasına ait hiçbir şeyi hatırlamadığını söylemiş.

Devlet, düşmanların gözünde savunma gücünden yoksun kalmıştı. Bu nedenle Ağa Hüseyin Paşa'nın süratle yeni orduyu kurması bekleniyordu. Yeni bir itfaiye örgütüyle¹⁴ kolluk kuvveti gerekliydi. Ferman, Bektaşî tarikatına da son vermişti. Oysa Bektaşîler halk arasında çok güçlüydü ve ulema onlara bu yüzden kin besliyordu. Bektaşîlerin mallarına Nakşibendî gibi birtakım tarikatlar el koydu. Herkes şu ya da bu tarikatla bir şekilde ilişkiydi. Bektaşîliğin kurucusu, ulema tarafından şeytana benzetiliyordu. Bunun nedeni ortodoks İslam'a aykırı düşmesinden değil, liberalizme

hak tanımış olmasındandı. Tarikat Anadolu'da öyle bir kök salmış-
tı ki bunu ne II. Mahmud ne de bir yüzyıl sonra Atatürk söküp ata-
bildi. Bektaşilik bugün de Türkiye'de yaşamaktadır.

Osmanlıların kendi kendilerini yenerek kazandığı bu zaferin
adına Tophane'de, topçu kışlası yanında Nusretiye Camii inşa edil-
di. Eski düzen sona ermişti. Topkapı Sarayı bundan sonra sadece
bazı resmî törenlerde kullanılacaktı. Eski Saray'da oturan önceki
sultanların kadınları da buraya getirilerek yerleştirildi. Gelecekte
Batı tarzında yeni saraylar yapılacak ve bunlarla gerçekten yeni bir
dönem başlayacak, ancak bu döneme zaferler değil, sona eren bir
geçmiş damgasını vuracaktı.

S O N S Ö Z

Yeniçerilerin ardından gözyaşı dökcek kimse kalmamıştı; kendileri bile. Mezar taşları yerle bir olmuş, bunların başlıkları ve Hacı Bektaş'ın yenleri taş yığınlarına dönüşmüştü. İşledikleri suçlar -küçük ya da büyük- onların son dönemini yaşayanların anılarından da gerilere uzanıyordu. Bu suçların boyutunu aşan tek şey uğradıkları yenilgilerdi. Bütün bunlara tanıklık edecekler de pek çoktu. Öyleyse Yeniçeri Ocağı'na niçin çok daha önceleri son verilmedi? Ancak bu sorunun yanıtları ne olursa olsun tarih sayfalarından artık silinip gitmişlerdi.

Hüsrev Paşa, Mehmed İzzed Paşa ve bostancıbaşının verdikleri emirlerle 1 000 dolayında yeniçeri öldürüldü. Bostancıbaşı yüksek rütbeli yeniçerilerin idamını yürütüyordu. Kaçanlar tersanede ve saklandıkları köşelerde yakalanıyor, ancak suçsuz olanlara dokunulmuyordu. Osman Ağa adında bir subay kılık değiştirerek yeniçerilerin elebaşılarını bulmakta çok başarılı oldu. Bunlardan Yemişçi Mustafa'yı bir kahvede ele geçirdi, sonra da Sarhoş Mustafa'yı yakaladı. Her ikisi de boş yere masum olduklarını söyleyip durdular. Biri dükkânının önünde, diğeri de Hasan Paşa Hanı'nın kapısında asıldı. İleri gelen bir devlet büyüğüne suikast tertipleyen bir yeniçeri Üsküdar'da telle boğularak öldürüldü. Geriye kalanlar ise -aileleri dışında kimse için önem taşımayanlar- birtakım sıradan işler bularak yaşamlarını sürdürdü. Loncalarla bağlantıları koptuğundan bunların esnafılık yapma imkânı ortadan kalkmıştı. Bazıları hoş gitmeyen işlerde çalışıyordu. Bunların arasında en kötü olanı hamamlardaki sıcak su kazanlarına ateşçilik yapmaktı. Ancak ateşçiliğin tek olumlu yanı, çıkan kurumun kimliklerini de örtmesiydi. Pek çok yeniçeri bu nedenle ateşçi olmuştu. Öte yandan du-

manların ve küllerin arasından bazı ozanlar yetişti ve bunlar Yeniçeri Ocağı'nın anısını canlı tuttular. Ocağın bu geleneği ve açık saçık türküleri XIX. yüzyıl boyunca yaşadı.¹ İçki içmek ve çok konuşmak akıllıca değildi. Sessiz kalanlara genelde dokunulmadı.

1830'larda Süleymaniye'deki bir tımarhaneyi ziyaret eden Charles Addison, her hücrede boyunlarından deri kayışlarla duvardaki halkalara bağlı iki üç deli gördüğünü anlatır. Ekmek, pirinç ve suyla beslenen bu insanlar saldırgan oldukları zaman falakaya da yatırılıyormuş. Hücrelerden birinde rahatça konuşabilen iki yeniçeriyle karşılaşmış. Addison'ın anlattıklarına göre, bunların tımarhaneye kapatılmalarının nederi, hapisanelerde yer kalmaması ve bir de başkaldırdıkları için devletin kendilerini acımasızca cezalandırmasının sonucuymuş. Dikkatli davrandığı takdirde eski bir yeniçeri herhangi bir vatandaş olarak yaşamını sürdürebiliyordu. Özel ayrıcalıklarını, ulufesini ve kendi mahkemesinde yargılanabilme gibi haklarını bir daha geri almasına imkân kalmamıştı.

10 temmuz 1826'da çıkarılan fermanla Bektaşî tarikatı da ortadan kaldırıldı. Bu sonuç kaçınılmazdı. Tarikatın diğer bütün tekke-leri Hacıbektaş'taki tekkeye bağlıydı. Orta Anadolu nüfusunun azalması buranın gelirini ciddi boyutta etkilemişti. 1584 yılında 837 ailenin barındığı kasabada şimdi yaklaşık 100 aile yaşıyordu. Bir sipahi subayı ile şeyhülislamın tayin ettiği bir memur ve bir de kâtip, Bektaşîlere ait mal ve mülkün yönetimiyle görevlendirildi. İleri gelen birkaç Bektaşî babası idam edildi. Suçu hafif görülenler Kayseri'ye ve diğer şehirlere gönderilerek Sünnî oldular.

Yeni yapılmış tekkeler yıktırıldı, fakat tarihi değeri olanlar korundu. Mümkün olan yerlerde tekkeler camiye dönüştürüldü. Hacıbektaş'taki tekke Nakşibendî tarikatına devredilip² Bektaşî dede-babası sürgün edildi, fakat Amasya'dan uzağa gönderilmedi. Tekkedeki 24 dervişten sadece sekizi sürgüne yollandı, diğerleri Nakşibendîliği kabul ederek yerlerinde kaldı. Bektaşîlerin vergi dışı olma hakları da ellerinden alındı. Politikaya bulaşmış olanlar ağır cezalara çarptırıldı. İstanbul'da, ikisi Üsküdar'da biri de Topkapı Sarayı'ndaki darphanede bulunan üç Bektaşî babası tutuklanarak hapse atıldı ve 19 temmuz 1826'da boyunları vuruldu. Bektaşîlerin faaliyetine son veren fermanın, bu tarikatın yeniçerilerle olan bağlantısından çok heterodoks görüşleri nedeniyle çıkarılmış olması dikkate değerdir. Yeniçeri adının ağza alınması dahi yasaktı. Tekkeler-

de bulunan şarapların ne olduğu hakkında hiçbir kayda rastlanmamıştır. Bu tarikat ortadan kaldırıldığı zaman aydın bir asker olan Abdullah Mehmed'in de sürgüne gönderilmesi tuhaf bir olaydır. Kendisi -heterodoks inanca sahip biri olsa da- özellikle tıp alanında teknik Türkçe deyimler üzerinde önemli çalışmaları olan yetenekli bir subaydı. Hükûmet Sünnî görüşün hâkim olduğu yasalara boyun eğmekle bir avantajını daha kaybetmişti. Bu avantaj, İstanbul'a gelen yabancıların hayran olduğu kadercilikti. Bu inanç, reform yapmaktan kaçınan muhafazakâr hükûmetlerin devamlılığına sufi felsefesinin armağanıydı ve reform yanlılarının karşısındaki en büyük engeldi. Hiçbir yönetici kötü yönetiminin kadere ve dolaşısıyla Tanrı'ya atfedilmesinden tedirgin olmayacağı gibi sultan da şikâyet etmenin Tanrı'ya saygısızlık sayılması nedeniyle huzur içinde saltanat sürebiliyordu.

Sahnedeki çekiliş

Bernard Lewis'e göre³ yeniçeriler, sultanları sadrazam değiştirmeye zorlayan bir temsilciler meclisi gibiydi. Yeniçerilerin arasında nitelikli ve duyguları galeyana getirme yeteneğine sahip olanlar yüksek mevkilere yerleştirilerek olay çıkarmaları önlenirdi. Bu kişiler sorun yaratmak istediklerinde yoksulları ve en alt sınıfları harekete geçirebiliyorlar, ancak bunu yaparken onları savunmak gibi idealist bir amaç gütmüyorlardı. Yeniçeri demokrasisi, hırçın ve dar kafalı burjuvazinin söylemlerine karşı duygusal tepkilerden oluşan bir kahvehane demokrasisiydi. Dönemin huzursuzluklarıyla alevlenen politikaları anlaktı. Başlattıkları isyanlar her zaman bir kişiye ya da simgesel bir lidere yönelikti. Üstelik bazen hedeften şaşıkla- rını da görüldüğü, kötü yönetimin simgesi olarak asılan bir vezir, sorun olan uygulamayı değiştirmeye çalışan biri de olabiliyordu. Yeniçeriler ortadan kaldırıldıktan sonra arkalarında doldurulması gereken bir boşluk bırakmışlardı. Ancak Vakayi Hayriye'yi planlayanlar, II. Mahmud'un özgürlükleri daha da kısıtlamaya hazırlan- dığı bir dönemde bu boşluğu halkın sesinin yankılarıyla doldur- mak niyetinde değillerdi.

İslam şehirlerindeki demokrasi ortamı kendilerinden önceki Bizans'tan daha kapsamlı değildi. Halk, hep mutlak bir hükümdar tarafından yönetilmiş ve hiçbir zaman yönetimde söz sahibi olma-

muştı. Liberal eğitimden yoksun olan halk, olumlu ve yararlı politikalar üretecek liderler çıkaramıyordu.

Kahvehane demokrasisinden öteye geçemeyen yeniçeri demokrasisi, sonunda hükûmetin sabrını taşırdı ve onlardan XX. yüzyılda işe yarayabilecek hiçbir şey kalmadı. Zafer dolu yıllarını yok olmakla sonuçlanan düşüşleri izledi, ama yine de öyküleri insanî bir öyküydü. Ziya Paşa'nın aşağıdaki dizeleri bu düşünceyle yazılmamış olsa bile, yeniçeriler için mükemmel bir kitabe oluşturuyor.

*"Ziya, değmez humarı keyfine meyhane-i dehrin,
Bu işretgehte ben çok durmadım, amma neler gördüm."**

(Ziya Paşa, 1829-1880)

* Dünya meyhanesinde edinilen neşe, sarhoşluktan sonraki mahmurluğun acılığına kıyasla pek azdır. Bu meyhanede ben çok durmadım, ama neler gördüm. (ç.n.)

OSMANLI SULTANLARI

- 1299-1326 Osman Gazi (d. 1258 - ö. 1326)
1326-1360 Orhan Gazi (d. 1281 - ö. 1360)
1360-1389 Murad Hüdavendigâr (d. 1326 - ö. 1389)
1389-1402 Yıldırım Bayezid (d. 1360 - ö. 1402)
1402-1413 Fetret Devri
1413-1421 I. Mehmed (d. 1380 - ö. 1421)
1421-1444 II. Murad (d. 1404 - ö. 1451)
1444-1446 Fatih Sultan Mehmed (d. 1432 - ö. 1481)
1446-1451 II. Murad (d. 1404 - ö. 1451)
1451-1481 Fatih Sultan Mehmed (d. 1432 - ö. 1481)
1481-1512 II. Bayezid (d. 1448 - ö. 1512)
1512-1520 Yavuz Sultan Selim (d. 1470 - ö. 1520)
1520-1566 Kanunî Sultan Süleyman (d. 1495 - ö. 1566)
1566-1574 II. Selim (d. 1524 - ö. 1574)
1574-1595 III. Murad (d. 1546 - ö. 1595)
1595-1603 III. Mehmed (d. 1566 - ö. 1603)
1603-1617 I. Ahmed (d. 1590 - ö. 1617)
1617-1618 I. Mustafa (d. 1592 - ö. 1639)
1618-1622 Genç Osman (d. 1604 - ö. 1622)
1622-1623 I. Mustafa (d. 1592 - ö. 1639)
1623-1640 IV. Murad (d. 1612 - ö. 1640)
1640-1648 Deli İbrahim (d. 1615 - ö. 1648)
1648-1687 IV. Mehmed (d. 1642 - ö. 1693)
1687-1691 II. Süleyman (d. 1642 - ö. 1691)
1691-1695 II. Ahmed (d. 1643 - ö. 1695)
1695-1703 II. Mustafa (d. 1664 - ö. 1703)
1703-1730 III. Ahmed (d. 1673 - ö. 1736)
1730-1754 I. Mahmud (d. 1696 - ö. 1754)
1754-1757 III. Osman (d. 1699 - ö. 1757)
1757-1774 III. Mustafa (d. 1717 - ö. 1774)
1774-1789 I. Abdülhamid (d. 1725 - ö. 1789)

1789-1807 III. Selim (d. 1761 - ö. 1808)
1807-1808 IV. Mustafa (d. 1779 - ö. 1808)
1808-1839 II. Mahmud (d. 1785 - ö. 1839)
1839-1861 Abdülmecid (d. 1823 - ö. 1861)
1861-1876 Abdülaziz (d. 1830 - ö. 1876)
mayıs-ağustos 1876 V. Murad (d. 1840 - ö. 1904)
1876-1909 II. Abdülhamid (d. 1842 - ö. 1918)
1909-1918 V. Mehmed (d. 1844 - ö. 1918)
1918-1922 Vahideddin (d. 1861 - ö. 1926)

D İ P N O T L A R

Kısaltmalar:

Eİ	Encyclopaedia of İslam
İJMES	İnternational Journal of Middle East Studies
JESHO	Journal of Economic and Social History of the Orient
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society
SEHME	Studies in the Economic History of the Middle East

BİRİNCİ BÖLÜM

Yeniçeri Ocağı'nın kökleri

1. İbn Battuta, *The Travels of İbn Battuta*, haz. H. A. R. Gibb (Türkçe'de *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler* adıyla yayımlanmıştır), c. II Cambridge, 1962.
2. H. Hookham, *Tamberlaine the Conqueror*, Londra, 1962, s. 258; ve R. G. de Clavijo, *Embassy to Tamerlaine, 1403-1406*, Londra, 1925, s. xxxix ve 124: "Truth is Safety".
3. W. E. D. Allen, *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century*, Londra, 1963, s. 46, n. 80.
4. S. Vryonis Jnr. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of İslamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, Kaliforniya, 1971, s. 135 ve devamı.
5. P. H. Skrine ve E. Denison Ross, *The Heart of Asia*, Londra, 1959, s. 277.
6. a.g.e., s. 278.
7. Aynaroz Manastırı. (ç.n.)
8. G. G. Arnakis, *The Early Ottomans*, Atina, 1947, s. 237.
9. S. Skilliter, "Catherine de Medici's Turkish Ladies-in-Waiting",

Turcica, c. VII (1975), s. 188 ve devamı.

10. H. A. R. Gibb ve H. Bowen, *İslamic Society and the West*, Oxford, 1950, c. I, bölüm 1, s. 183.

11. Dinin kabul edilen temel esaslarına aykırı düşen anlayış. (ç.n.)

12. Dinin kabul edilmiş temel inançlarına sadık olan anlayış. (ç.n.)

13. Arnakis, *The Early Ottomans*, s. 240.

14. Gibb ve Bowen, *İslamic Society and the West*, c. I, bölüm 1, s. 183. Diğer İslam ülkelerinde fütüvvet adıyla anılan kuruluşlar da vardı. Ancak bunlar, ilişkileri olmasına rağmen, Ahi tarzı loncalar değildi.

15. İbn Battuta, haz. Gibb, *The Travels of İbn Battuta*, s. 426.

16. Arnakis, *The Early Ottomans*; ve "Futuwwa Traditions in the Ottoman Empire", *Journal of Middle East Studies*, sayı 4 (ekim 1953), s. 223.

17. Gibb ve Bowen, *İslamic Society and the West*, c. I, bölüm 1, s. 41.

18. Arnakis, *The Early Ottomans*, s. 236; ve İbn Battuta, *The Travels of İbn Battuta*, haz. Gibb, s. 450 ve devamı.

19. Bütün tanrılar adına inşa edilmiş tapınak. (ç.n.)

20. R. C. Repp, *The Mufti of İstanbul*, Londra/Oxford, 1986, s. 269-270.

21. N. Fisher, *The Middle East, a History*, New York, 1959, s. 175. Evrenos Bey Karesili bir Rum'du.

22. İ. Beldiceanu-Steinherr, "Le Règne de Selim I", *Turcica*, c. V. (1975).

23. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1945, s. 41.

24. C. Cahen, "Note sur l'Esclavage Musulman et le Devshirme Ottoman", *JESHO*, c. XIII (1970), s. 215. Yeniçeri teşkilatını kuranın Murat değil Orhan olduğunu tahmin etmektedir.

25. B. Lewis, *İslam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, New York, 1974, c. 1, s. 226-227.

26. H. Bowen, "Acemioğlan", c. I (1960), s. 266; ve Halil İnalcık, *The Ottoman Empire*, Londra, 1973, s. 9.

27. Fisher, *The Middle East, a History*, s. 176.

28. V. Ménage, "Devshirme", c. II (1965), s. 210. Yanya halkının, teslim oldukları takdirde devşirmelikten muaf olacağını vaat ettiğinden bahseder. A. H. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, Harvard, 1913. 1396'da 16 yaşındayken Niğbolu'da esir düşen Schiltberger'den kul olarak bahseder. Ancak en eski devşirmenin, Osmanlı aileleri yanında 1436'dan 1453'e kadar hizmet eden Ricoldus olduğunu kaydeder. İnalcık, *The Ottoman Empire*, s. 11. Savaş esirlerine de atfı yapar.

29. Cahen, "Note sur l'Esclavage Musulman et le Devşirme Otoman", s. 215.

30. Allen, *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century*, s. 48. n. 80; ve N. Forbes, *A History of Serbia*, Oxford, 1915, s. 100. Bogomiller kendine özgü dinî görüşe sahip bir topluluktur. Mezar taşları günümüze kadar kalmıştır. Güney Fransa'daki Albi heretikleri Müslüman İspanya'nın mistisizmiyle ilişkiliydi. Trubadurların sesi olan gitar bu iki topluluk paylaşmıştır.

31. Schiltberger, 1400'lerde çocukların satıldığından bahseder.

32. W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*, Leipzig, 1936, c. 2, s. 562.

33. A. Tenenti, *Piracy and the Decline of Venice, 1580-1615*, Londra, 1967, s. 157, n. 1. Müslümanlıkta erkek köleler için bkz. D. Ayalon, *Outsiders in the Lands of Islam: Mamluks, Mongols and Eunuchs*, Londra, 1988.

34. M. Howard, *War in European History*, Oxford, 1976, s. 54. Oysa VII. Charles'ın XV. yüzyılda kurduğu ilk "düzenli ordu" ücretli bir orduyd.

35. Vatani için değil de kendisine para ödeyen ülke için savaşan asker. (ç.n.)

36. İnalcık, *The Ottoman Empire*, s. 11.

37. a.g.e., s. 193. Fakat sufi ozan Nesimî'nin diri diri derisi yüzülmüştür.

38. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, s. 47.

39. Bu kuruluş ve buradaki yaşam düzeni için bkz. a.g.e.

İKİNCİ BÖLÜM

Devşirme düzeni

1. W. Irvine, *The Army of the Indian Moghuls, its Organisation and Administration*, Yeni Delhi, 1962, s. 11.

2. N. Fisher, *The Middle East, a History*, New York, 1959, s. 189. Devşirme uygulamasına 1430'da Balkanlar'da başlandı ve her beş yılda bir uygun görülmeyenler ayıklandı.

3. A. H. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, Harvard, 1913, s. 53; ve Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, İstanbul, 1964, s. 30.

4. E. Kovacevic, "Jedan Dokument o Dersirmu", *Prilozi*, no: 22, Saraybosna, 1976, s. 208-209.

5. U. Heyd, *Documents on Palestine, 1552-1615*, Oxford, 1960, s. 63-64.

6. Açıkça farklılıklar göstermektedir. bkz. N. de Nicolay, *Navigations and Voyages*, Londra, 1586, s. 69 ve F. A. Geuffroy, *Briefve de la Cour du Grand Turc*, Paris, 1563. Aynı zamanda bkz. V. Ménage, "Devshirme", *Et*, c. II (1965), s. 213.

7. B. Ramberti, "Libro Tre delle Cose di Turchi", *Viaggi*, Venedik, 1543. (Londra baskısı 1554, hatalı baskı 1514, s. 21).

8. H. A. R. Gibb ve H. Bowen, *Islamic Society and the West*, c. I, bölüm 1, Oxford, 1950, s. 181.

9. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, s. 52; ve Koçu, *Yeniçeriler*, s. 25-26. Ménage'a göre "Devshirme", s. 212, ilk yıllardaki bir fermenda devşirmelerin 14-18 yaş arasında olması gerektiği kaydedilmiştir. XVII. yüzyılda 15-20 yaş arasıydı (a.g.e. s. 211).

10. Koçu, *Yeniçeriler*, s. 27; ve Geuffroy, *Briefve de la Cour du Grand Turc*, s. 121.

11. Bir insanın kafatasındaki doğal çıkıntıları inceleyip kişilik, zihni yetenek vb özellikleri değerlendirme ilmi. (ç.n.)

12. Koçu, *Yeniçeriler*, s. 28.

13. Enderun hakkındaki bilgilerin temel kaynakları: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1945; Lybyer, *Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*; Gibb ve Bowen, *Islamic Society and the West*; B. Miller, *The Palace School of Muhammad the Conqueror*, Cambridge, 1941; ve en önemlisi, G. Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power, the Topkapı Palace in the 15th and 16th Centuries*, Massachusetts, 1991.

14. Nicolay, *Navigations and Voyages*, s. 69; ve Djevad Bey (Ahmed Cevad), *État Militaire Ottoman depuis la Fondation de l'Empire jusqu'à Nos Jours*, İstanbul/Paris, 1882, s. 241.

15. Fisher, *The Middle East, a History*, s. 199.

16. O. Bon, *Descrizione del Seraglio del Gran Signore*, Venedik, 1865, s. 241.

17. İnzibat, polis görevi. (ç.n.)

18. Fetihten sonra bugünkü Beyazıt'ta yapılan ve Fatih Sultan Mehmed'in bir süre kaldığı, sonraları haremdeki kadınlara tahsis edilen saray. (ç.n.)

19. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 74-77 ve 118-133.

20. B. Lewis, *İslam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, c. 1, New York, 1974, s. 89.

21. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, s. 52.

22. Nicolay, *Navigations and Voyages*, s. 69.
23. Ramberti, "Libro Tre delle Cose di Turchi", *Viaggi*, s. 35.
24. C. M. Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation*, New York, 1972, s. 214.
25. S. J. ve E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Illinois, 1974, s. 27.
26. Koçu, *Yeniçeriler*, s. 28.
27. E. Schuyler, *Turkestan*, haz. G. Wheeler, New York, 1966, s. 128.
28. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, s. 58.
29. R. N. Frye, *Bukhara, the Medieval Achievement*, Oklahoma, 1965, s. 120-121; ve C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, Londra, 1968, s. 213.
30. Büyük bir yangından sonra III. Murad sarayı yeniden inşa etmişti. H. G. Rosedale, burasını hanedana yakışır biçimde pek görkemli olarak süslediğinden bahseder. *Queen Elizabeth and the Levant Company*, Londra, 1904, s. 22.
31. Geuffroy, *Briefve de la Cour du Grand Turc*, s. 127.
32. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, s. 125.
33. Geuffroy, *Briefve de la Cour du Grand Turc*, s. 125.
34. T. Spandugino, "Delle Origini degli Imperatori Ottomani", *SATHAS*, yayımlanmamış dokümanlar, c. IX, Paris, 1899.
35. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, s. 77. İlk yıl 2, ikinci yıl 3, üçüncü yıl 4 akçe.
36. Vassif Efendi (Ahmed Vâsif Efendi), *Précis Historique de la Guerre des Turcs contre les Russes, 1769-1774*, çev. P. A. Coussin de Perceval, Paris, tarih belirtilmemiş, s. 47.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İmparatorluğun temel direkleri

1. H. A. R. Gibb, "Lutfi Pasha and the Ottoman Caliphate", *Oriens*, no: 15 (1962), s. 287-295.
2. P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1938, s. 38.
3. H. Hookham, *Tamberline the Conqueror*, Londra, 1962, s. 276.
4. Truva kralı. Osmanlıların Truvalılar soyundan geldiği efsanesi kastediliyor. (ç.n.)
5. N. Fisher, *The Middle East, a History*, New York, 1959, s. 180.
6. A. H. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, Harvard, 1913, s. 145-146.

7. H. G. Rosedale, *Queen Elizabeth and the Levant Company*, Londra, 1904, s. 32.
8. J. P. Roux, *La Mort chez les Peuples Altaïques Anciens et Médiévaux*, Paris, 1963, s. 32.
9. B. Lewis, *İslam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, c. 1, New York, 1974, s. 97.
10. H. A. R. Gibb ve H. Bowen, *İslamic Society and the West*, c. I, bölüm 1, Oxford, 1950, s. 25.
11. H. Edib, *Conflict of East and West in Turkey*, Lahor, 1963, s. 15-19.
12. a.g.e., s. 187.
13. C. V. Finlay, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry", *İJMES*, c. III (1972), s. 336. Jön Türklere kadar bütün Türkler sultanın kulu konumundaydı.
14. D. A. Ayalon, *Le Livre de la Couronne*, Paris, 1954, s. 146. Mısır'da bir Memlûk köle, efendisinin hem oğlu hem öksüzü olarak kabul edilirdi.
15. Gibb ve Bowen, *İslamic Society and the West*, c. I, bölüm 1, s. 151.
16. a.g.e., c. 1, bölüm 2, s. 101.
17. J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford, 1964.
18. Gibb ve Bowen, *İslamic Society and the West*, c. I, bölüm 1, s. 151.
19. Divanı Hümayun. (ç.n.)
20. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, s. 191.
21. A. Tietze, *Mustafa 'Ali's Council for Sultans, 1581*, Viyana, 1982.
22. a.g.e., R74r.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Osmanlı ordusu

1. H. A. R. ve H. Bowen, *İslamic Society and the West*, c. I, bölüm 1, Oxford, 1950, s. 51. B. Ramberti, "Libro Tre delle Cose di Turchi", *Viaggi*, Venedik, 1543. (Londra baskısı 1554, hatalı baskı 1514, s. xvii). Yeniçeri subaylarına emekli olduklarında tımar tahsis edildiğinden bahsetmektedir.
2. bkz. S. Purchas, *His Pilgrimage...*, c. II, Londra, 1613, s. 1 289 Bon'un Topkapı Sarayı anlatımı için. Aynı zamanda bkz. H. İnalcık, *The Ottoman Empire*, Londra, 1973, s. 48. 1525'te 87 000, 1609'da 45 000 ve 1630'da 8 000 sipahi kayıtlıydı.
3. Gibb ve Bowen, *İslamic Society and the West*, c. I, bölüm 1, s. 70-71; ve A. H. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, Harvard, 1913, s. 103.

4. M. Howard, *War in European History*, Oxford, 1976, s. 77.
5. bkz. J. Schiltberger, *The Bondage and Travels of J. Schiltberger in Europe, Asia and Africa, 1396-1427*, J. B. Telfer, (Hakluyt Topluluğu), Londra, 1897, s. 53, gizli haberlerin güvercinle ulaştırılması için.
6. İnalcık, *The Ottoman Empire*, s. 48. XVI. yüzyıl sonlarında toprağı olmayan genç köylüler eyalet valilerinin yanında sekban (keskin nişancı) ya da sarıca olarak hizmet görürlerdi.
7. C. M. Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation*, New York, 1972, s. 18.
8. Ateşleneceği zaman bir desteğe oturtulan büyük tüfek benzeri ateşli bir silah. (ç.n.)
9. a.g.e., s. 142. Aynı zamanda bkz. H. Grenville *Observations sur l'État Actuel de l'Empire Ottoman*, haz. A. S. Ehrenkramz, Michigan, 1965. Grenville'in döneminde humbaracılar Bonneval Paşa'nın evlat edindiği Milanolu bir genç komuta ediyordu.
10. İnalcık, *The Ottoman Empire*, s. 48. 1520'de 16 000 ve 1609'da 37 000'di.
11. Nicolay, *Navigations and Voyages*, Londra, 1586, s. 76. 1550'de evli yeniçeriler Anadolu'da yaşıyordu. Ramberti, "Libro Tre delle Cose di Turchi", s. xvi'da 1534 yılında İstanbul'un bazı mahallelerinde yaşadıklarından söz eder.
12. D. A. Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*, Leiden, 1956, s. 82 ve 93-94.
13. Tüfeğe benzer tahta bir sap üstüne yerleştirilmiş metal ya da ağaç bir yaydan oluşan ve ok atmakta kullanılan silah. (ç.n.)
14. Howard, *War in European History*, s. 14-15. Kargılar ağırdı ve XVII. yüzyıl sonlarına doğru süngü kullanılmaya başlanınca ortadan kalktı.
15. Buraya aynı zamanda ağa kapısı da denirdi. (ç.n.)
16. Beyaz, önceleri Ahilerin sonra da Osmanlı piyadesinin rengiydi.
17. Gibb ve Bowen, *İslamic Society and the West*, c. I, bölüm I, s. 41.
18. Howard, *War in European History* s. 64-65. Üniforma giyme konusunda yeniçeriler Fransızlardan çok öndeydi.
19. V. Ménage, "The Memoirs of an Ottoman Secret Agent in France in 1486", *JRAS*, bölüm 3-4, 1965, s. 120. Kumaş, 1550'lere kadar Floransa'dan ithal edilir, ama imalat çoğunlukla Selanik'te yapılırdı.
20. Djevad Bey (Ahmed Cevad), *État Militaire Ottoman depuis la Fondation de l'Empire jusqu'à Nos Jours*, İstanbul/Paris, 1882, s. 38 ve 45.
21. D. Urquhart, *The Spirit of the East*, 2 c. Londra, 1838, s. 39.
22. bkz. Purchas, *His Pilgrimage...*, s. 1,290, ortaların bayraklarındaki filler ve diğer amblemler hakkında.

23. Djevad Bey, *État Militaire Ottoman depuis la Fondation de l'Empire jusqu'à Nos Jours*, s. 181.

24. Baron de Tott, *Memoirs*, 4 bölüm, Amsterdam, 1785, s. 133. Eksik olan sadece disiplindi.

25. Purchas'a göre, *His Pilgrimage...*, s. 128, yürüyüşlerde verilen yiyecek piring, şeker ve baldı.

26. Lady Mary Wortley Montagu, *Letters*, haz. R. Halsband, Londra, 1968, c. I, s. 356, Güyük Han'a ait çadırın 2 000 kişiyi alabildiğinden bahseder. Aynı zamanda bkz. Carpini, "The Voyage of Friar John of Pian de Carpini, 1245-1247" *Contemporaries of Marco Polo*, haz. M. Komroff, New York, 1928, s. 40.

27. bkz. W. Irvine, *The Army of the Indian Moghuls, its Organisation and Administration*, Yeni Delhi, 1962, s. 198, subayların çizgili çadırları için bkz.

28. O. G. Busbecq *Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbequius*, çev. E. S. Forster, Oxford, 1927, s. 243; A. Galland, *Journal d'Antoine Galland pendant son Séjour à Constantinople 1672-1673* (dipnot C. Schefer; Paris, 1881), s. 76; ve J. Cacavelas, *Hieremias (Kakabolus)*, Londra, 1927, s. 123.

29. Kont L. F. de Marsigli, *Stato Militare dell'Impero Ottomano*, The Hague, 1732, s. 648.

30. ay. y.

31. Ayalon, *Le Livre de la Couronne*, s. 85.

32. W. E. D. Allen, *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century*, Londra, 1963, s. 85.

33. B. Gent, "The Warning of İbrahim Pasha of Buda", *JRAS*, c. XXI, ekim 1934. Kitabın başındaki not: "Babam mükemmel bir biniciydi ve atlardan anlardı, fakat bunlar gibisine rastlamamıştı. Tarla süren atların her biri Derby'yi kazanabilirdi.

34. *Chamber's Encyclopaedia*, c. 1, Londra, 1950, s. 610, Türk zırhlarının hafifliği için bkz. "armour".

35. D. A. Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*, Leiden, 1956, s. 2; Howard, *War in European History*, s. 15-26.

36. V. J. Parry, "Materials of War in the Ottoman Empire", *SEHME*, 1970, s. 224.

37. Schiltberger'e göre Timur, Efes'te asi okçuların parmaklarını kesmişti.

38. Evliya Çelebi Efendi, çev. J. von Hammer-Purgstahl, *Narrative*, Londra, 1846, c. 1, s. 46, Ayasofya'daki idollerin hedef olarak kullanılması.

39. P. E. Klopsteg, *The Construction and Use of the Composite Bow by the Turks*, elyazması, tarih belirtilmemiş, Boğaziçi Üniversitesi (eski Ro-

bert Kolej) kütüphanesi. Konuyla ilgili en doğru kaynak budur. Ayrıca bkz. Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation*, s. 172.

40. Tott, *Memoirs*, s. 140, en vahşi askerî müzik olarak nitelendirmiştir, oysa Mozart'ın Osmanlı müziğine duyduğu ilgi bilinmektedir.

41. Çalgı adedi zamanla artmıştı.

42. bkz. J. Jackson, *Journey from India towards England in the Year 1797*, Londra, 1799, s. 230. Jackson 1 000 mandanın Sapanca'dan İstanbul'daki tersaneye kereste taşıdığını görmüştü.

43. bkz. Parry, "Materials of War in the Ottoman Empire", s. 219, Osmanlıların Petrovaradin'deki yenilgisinden sonra ele geçirilenlerin listesi. Aynı zamanda bkz. Cvetkova, "Sur Certaines Réformes du Régime Foncier au Temps de Mehmet II", *JESHO*, no. 6, 1963, s. 137-141, benzeri liste.

44. N. Fisher, *The Middle East, a History*, New York, 1959, s. 219; ve Cvetkova, "Sur Certaines Réformes du Régime Foncier au Temps de Mehmet II", s. 51. Viyana'yı kuşatan Kara Mustafa Paşa'nın ordusunda 180 000 asker, 30 000 işçi, 35 000 at, 3 000 deve, 1 000 araba, 1 500 fener ve Tatar süvarileri vardı.

45. B. Cvetkova, "Les Celep et leur Rôle dans la Vie Économique des Balkans à l'Époque Ottomane (XV.-XVIII. yüzyıl)", *SEHME*, s. 172 ve devamı.

46. Parry, "Materials of War in the Ottoman Empire", s. 219 ve devamı. Eflak ve Boğdan, Bulgaristan ve Trakya'dan gelen yük atlarını, öküzleri ve ayrıca Yunanistan'ın da sağladığı mandaları temin etmişti.

47. Ahmet Refik, *İstanbul Hayatı*, İstanbul, 1930-1935, c. 3, no. 50, s. 24; ve G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, Londra, 1971, s. 456 ve s. 487, n. 23.

48. Djevad Bey, *État Militaire Ottoman depuis la Fondation de l'Empire juscu'à Nos Jours*, s. 30.

49. Bu bilgileri Dr. D. Kandioti'ye borçluyum. XIX. yüzyılda zengin aileler oğullarına okula giderken peçe takardı.

50. bkz. R. E. Koçu, *Yeniçeriler*, İstanbul, 1964, s. 294 ve devamı, yeniçerilerin yozlaşmasına örnek.

51. A. Vambéry, *Travels and Adventures of the Turkish Admiral, Sidi Ali Reis, during the Years 1553-1556*, Londra, 1865, s. 69-75.

52. R. Chandler, *Voyages dans l'Asie Mineure et en Grèce*, Paris, 1606, s. 168-180.

53. D. Urquhart, *Pillars of Hercules*, Londra, 1848, s. 267.

54. Howard, *War in European History*, s. 35.

55. Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*. 1457'de topçu ateşi Sultanhasan Medresesi'nin kubbesini çatlatmış ve

minarenin alemini bükmişti. Bunun sathî bir zarar olduğunu söylemek mümkündür.

56. Howard, *War in European History*, s. 35.

57. Bir İran ordusu bütün kış aylarını, kuşattığı, aşılmaz görünen bir Çerkez kalesinin surları önünde geçirmişti. Oysa surlar taş duvar görüntüsü veren, üstü alçı kaplı levhalardan yapıldı.

58. bkz. Tott, *Memoirs*, bölüm III, s. 25 ve devamı, Çanakkale hakkında.

59. U. Heyd, *Documents on Palestine, 1552-1615*, Oxford, 1960, s. 104.

60. D. M. Vaughan, *Europe and the Turk*, Liverpool, 1954.

61. M. Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul, 1963, s. 329. I. Selim 1519'daki bir yangını, bir hafta önce kazaen bir adam öldürmüş olmasına atfetmiş ve pişmanlık duymuştu.

62. a.g.e., s. 335. H. Blount'a göre, *A Voyage into the Levant*, 1634, haz. Pinkerton, *A General Collection*, Londra, 1918, c. 10, 70 000 ev tahrip olmuştu. Aynı zamanda bkz. A. Vandal, *Les Voyages du Marquis de Nointal, 1670-1680*, Paris, 1900, s. 227.

63. bkz. İnalçık, *The Ottoman Empire*, s. 21. 1442'de Gelibolu'da 60 ve Tuna üzerinde yaklaşık 100 gemi vardı. D. M. Vaughan'a göre *Europe and the Turk*, Liverpool, 1954, s. 94 ve devamı. Kalyonlar Rum, Cenevizli ve Venedikli ustalar tarafından inşa edilmişti. Bazılarında 250 kürekçi vardı, fakat menzilleri uzun değildi.

64. J. Vasdravellis *Piracy on the Mediterranean Coast*, çev. T. F. Carney, Selanik, 1970, s. 9.

65. G. W. F. Stripling, *The Ottoman Turks and the Arabs*, Londra, 1942, s. 90-94.

66. Vandal, *Les Voyage du Marquis de Nointal, 1670-1680*, s. 75. Banyoıda Rumların, İtalyanların ve Rusların ayrı şapelleri vardı.

67. bkz. S. J. Shaw, "Selim III and the Ottoman Navy", *Turcica*, c. I, Paris, 1969, s. 220 ve devamı. Fransız subaylarının tersaneyi yenileştirme çalışmaları.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Zafer dolu yıllar

1. Kai Ka'us ibn İskender, *A Mirror for Princes (Kabusname)*, çev. R. Levy, Londra, 1957, s. ix. II. Murad için Türkçe'ye çevrilmişti.

2. 40 rakamı sonsuzluk anlamına gelmektedir. Verilen öğüt bu anlamda değerlendirilmemişti.

3. İslamî tarzın aksine, sakalı İtalyan stiliydi.
4. B. Cvetkova, "Sur Certaines Réformes du Régime Foncier au Temps de Mehmet II", *JESHO*, no. 6 (1963), s. 119-120. Mülk ve vakfın ayrı tutulması, II. Bayezid'in sipahinin tımarı olan taşınmaz malların iade edilmesini kabul ettiği zaman sorunlara yol açmıştı. bkz. İ. Beldiceanu-Steinherr, "Le Règne de Selim I", *Turcica*, c. V, Paris, 1975, s. 35. Aynısı Osman'a ve Orhan'a katılan Hristiyan şövalyeler için de geçerli olmuştu.
5. H. İnalcık, *The Policy of Mehmet II towards the Greek Population of İstanbul*, *Dumbarton Oaks Papers*, no. 23 (1969-70), s. 231-237. Mehmed, şehri saldırıyla ele geçirmek istemiyordu.
6. C. W. C. Oman, *The Art of War in the Middle Ages*, Cornell, 1953, s. 72. Kosova (1389) ve Niğbolu (1396) savaşları ağır zırh kuşanmış sipahiler tarafından kazanılmıştı. Yeniçerilerin göğüs göğüse çarpışması istenmemişti.
7. Beldiceanu-Steinherr, "Règne de Selim I", s. 42. Sultanlar heterodoks köylüleri bastırmaya zorlanmıştı. Aksi halde devletin çözülmesi söz konusuydu. bkz. Cvetkova, "Sur Certaines Réformes du Régime Foncier au Temps de Mehmet II", s. 120, sipahilerin toprak gelirlerinin askerî düzen için nasıl kullanıldığı.
8. bkz. N. Fisher, *The Middle East, a History*, New York, 1959, s. 16. Bayezid makul ölçüde yemek yerd, çok iyi bir okçu ve biniciydi.
9. Yirmi dört yıl sürmüştü.
10. Fisher, *The Middle East, a History*, s. 17. Cenazenin saraya gizlice sokulması için acemi oğlanları su yollarını tamire gönderilmişti.
11. a.g.e., s. 18; ve A. H. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, Harvard, 1913, s. 69. Yeniçeriler katı kuralları olan sultanı meyhanelerin yeniden açılmasına izin vermeye zorlamıştı.
12. bkz. J. von Hammer-Purgstall, *Histoire de l'Empire Ottoman*, 18 cilt, Viyana 1827-1835, c. II, s. 347 ve 399 dervişlerin hâkimiyeti.
13. Korkud, açık saçık öyküler yazan Bursalı şair Gazali'yi (d. 1466) sert mizaçlı babasına karşı korumuştur. bkz. Kukla ve Karagöz; *Turcica*, c. III (1971) s. 9
14. Fisher'a göre, *The Middle East, a History*, Gedik Ahmed Paşa, ordunun alt kademelerinden yükselmişti.
15. Sözüünü sakınmayan yaşlı komutan, Otranto'yu 11 ağustos 1480'de aldı. Sultan Mehmed'in Bizans imparatorlarının vârisi ve dola-yısıyla Otranto, Taranto ile Brindisi'yi elde etmeye hakkı olduğu görüşünü savunan Venedik Senatosu kendisini bu sefere teşvik etmişti. bkz. F. Babinger, *Mehmet II le Conquérent et son Temps*, Paris, 1954, s. 504.

16. Fisher, *The Middle East, a History*, s. 23 ve 49. Şehzade Cem'in sefahat ve içkiyle bağlantılı bir hastalıktan öldüğünü yazar. Cenazesiyle ilgili çekişmeler, tahnit edilmiş vücudu nisan 1499'da İstanbul'a gönderilmek üzere yola çıkartıldığında sona ermişti.

17. H. İnalcık, "Gedik Ahmad Pasha", *Eİ*, c. I (1960), s. 292-293. Askerler çok sevdikleri komutanlarını Bayezid'in tutuklamasını önlemişlerdi. İdamı büyük karışıklığa sebep oldu. bkz. Hammer-Purgstall, *Histoire de l'Empire Ottoman*, c. III, s. 100; ve Fisher, *The Middle East, a History*, s. 15. Gedik Ahmed Paşa, sultanı, Uzun Hasan'la 1473'te yaptığı savaş sırasında eleştirmişti. bkz. s. 27.

18. D. E. Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, Leiden, 1972, s. 70. Babasının fethettiği toprakları düzene sokmak ve güçlendirmek için zamana ihtiyacı olduğundan bahseder.

19. Fisher, *The Middle East, a History*. Köle ve ganimet elde etmek için 1492 (s. 33) ve 1493'te (s. 34) Yakub Paşa komutasında saldırdılar.

20. Beldiceanu-Steinherr, "Règne de Selim I", s. 44. Trakya'da da sorunlar vardı.

21. Fisher, *The Middle East, a History*, s. 34. Ahmed Paşa, Mısır'daki Memlük Sultanı Kayıtbay'ın ayaklarını öpmeye mecbur kalmıştı.

22. İ. Melikoff, "Bayezit II et Venise", *Turcica*, c. I (1969), s. 145. 1487 ile 1502 yılları arasında Osmanlı donanması, Türk kölelerini Girit'in Venedik pazarında satan Yunan korsanlarıyla uğraştı. bkz. H. J. Kissling, *Sah İsmail et la Nouvelle Route des Indes*, Paris, 1964, s. 137. Venedik yanlısı Sadrazam Davud Paşa 1497'de azledildi.

23. Kissling, *Sah İsmail et la Nouvelle Route de Indes*, s. 75. Bayezid, içinde en üstün nitelikli savaşçılardan 40 asker bulunan derli toplu bir tür gemi yaptırmıştı.

24. Söylendiğine göre 7 000'i duvarcıydı.

25. İsyan hareketi Elmalı'daki tekkede başladı. bkz. V. J. Parry, "Beyazid II", *Eİ* (1965); ve W. E. D. Allen, *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century*, Londra 1963, s. 12. Şahkulu, Şii isyanını, Simavî'nin I. Mehmed'e karşı yürüttüğü eşitlikçi başkaldırının çizgisinde sürdürdü.

26. R. W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, Indiana, 1973, s. 13-14. Bayezid, Şiilerce kutsal olan Erdebil'e hac yapmak için gitmek isteyenlere izin vermişti. Şimdi asilerin başında eğitim görmüş subaylar vardı. Yeniçerilerin kayırılması nedeniyle Anadolu'daki sipahilerin gücü azalmış ve bunlar Kızılbaşlara katılmışlardı.

27. a.g.e., s. 14. Asiler İran'a kaçmışlar ve buradaki hükümdar (Osmanlılarla ticaretin devamına ihtiyacı vardı) elebaşılardan ikisini kaynar su dolu kazanlarda haşlayarak öldürmüştü.

28. R. Mantran, *İstanbul dans la Seconde Moitié du XVIIe Siècle*, Paris, 1940, s. 396. Ali Paşa onlara maharetle komuta etti. bkz. İnalcık, *The Policy of Mehmet II towards England in the Year 1797*, s. 32. Ağustos 1514'te Kızılbaşların ve yeniçerilerin verdiği destek.

29. Devşirme uygulaması Anadolu'da ilk kez Karaman, Trabzon, Kayseri ve Akdeniz sahillerinde 1512'de yapıldı. Selim ve yaptığı tayinler için, bkz. A. Tietze, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans, 1581*, Viyana, 1982, H8v.

30. bkz. Fisher, *The Middle East, a History*, s. 203; ve Beldiceanu-Steinherr, "Le Règne de Selim I", s. 44. Ümidini kaybeden Korkud yardım aramak için Mısır'a gitti.

31. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, s. 15. Hatta Selim savaş malzemelerinin, gümüş ve demirin dışa satışını önlemek için 1512'den 1520'ye kadar ipek ticaretini yasakladı. Düşmanlık güden İran'ın topraklarından geçen İpek Yolu'na bu nedenle bağımlı kaldı. Süleyman'ın cezaları artırması, Bursa'daki ipek doku-macılığını perişan etti.

32. Güzergâh üzerindeki cephane depoları ve tesisler için bkz. M. Howard, *War in European History*, Oxford, 1976, s. 71.

33. Selim, Mısır valiliği için Tomanbay'a yaptığı teklife 3 ay cevap bekledi. bkz. G. W. F. Stripling, *The Ottoman Turks and the Arabs*, Londra, 1942, s. 105.

34. Selim Mısır'daki garnizona 500 yeniçeri ve 5 000 süvari bırakmıştı. bkz. D. A. Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*, Leiden, 1956, s. 39, n. 98.

ALTINCI BÖLÜM

Büyük zafer

1. Bu bölümde anlatılanlar için olayların görgü tanığı ve vakanü-vis olan Kemalpaşazade kaynak olarak alınmıştır.

2. Damat lakabı Osmanlı hanedanından bir kadınla evlenen herkes için kullanıldı, ancak bu lakabı özellikle sadrazamlar taşıdı. Böyle bir evlilik yapan sadrazam, sultana daha yakın olması gerektiğinden, çok seviyor olsa bile eski eşinden vazgeçmesi istenirdi.

3. XIV. yüzyılda orduya asker toplamak için köylerde tellallar bağırır ve katılmak isteyenlerin belli bir gün ve yerde toplanmalarını bildirirdi. Orhan, askere alma işlerini daha bir düzene sokmuştu.

4. N. Fisher, *The Middle East, a History*, New York, 1959, s. 219. 1521'deki sefer için Sadrazam Piri Paşa, cephane taşıyan 3 000 ve tahıl

yüklü 30 000 deveyi ve yöreden temin edilen tahılı, 1 000 arabayla Belgrad'da toplamıştı.

5. Silahlar savaş bölgesine kadar arabalarla taşınırdı.

6. Wales bataklıklarındaki Beyaz Kale'de olduğu gibi.

7. Süleyman, Macaristan'a asker göndermek istemediği için Erdel Prensi asi Janos Zapolya'ya vasallık verdi.

YEDİNCİ BÖLÜM

Balık baştan kokar

1. A. Tietze, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans, 1581*, Viyana, 1982, s. 107 ve devamı. Savaşların bedelini zenginler değil, yoksullar öder. H42v. Köylüler şehirlere göç ettiler.

2. W. E. D. Allen, *Problems of Turkish Power in the 16th Century*, Londra, 1963, s. 13; ve J. H. Kramers, "Selim I", *Eİ*, c. IV (1934), s. 214.

3. J. von Hammer-Purgstall, *Histoire de l'Empire Ottoman*, 18 c. Viyana, 1827-1835, c. 5, s. 153. İbrahim Paşa 27 Mayıs 1533'te Avusturya sefirine böbürlenerek sarayını Sultan Süleyman'ın yaptırdığını söylemişti. Bu tarihten 3 yıl sonra sarayındaki yatağında boğularak öldürüldü. bkz. Gökbilgin, "İbrahim Pasha (Damad)" *Eİ* c. III (1965) s. 998-999.

4. Bu, özellikle Arabistan'daki eyaletler için doğrudu. bkz. Tietze, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans*, s. 211h ve devamı.

5. 1499'da 15 000 akıncı Vicenza kapılarına dayandı.

6. H. Sahilloğlu, "Sivis Year Crises in the Ottoman Empire", haz. M. A. Cook, *SEHME* (1970), s. 239. Artık yıl bir sorundu. Bütçeden ödemeler rumf yılda yapılır, vergiler ise zorunlu olarak miladi yılda toplanırdı: bu nedenle bir yıl (33) vergi toplanamayan bir yıldır. Mısır, Suriye, Diyarbakır ve Bağdat'ın fethi bir zamanlar bu açığı kapatmıştı, ancak bu artık mümkün olamıyordu.

7. T. Bertelé, *Il Palazzo degli Ambasciatori di Venezia a Costantinopoli*, Bologna, 1937-1939, s. 101. 1553'te Balyos Bernardo Navagero kendini aşırı beğenmiş ve sert biri olan Rüstem Paşa için "Onu çok yumuşak ve kibar buldum" diye yazmıştı.

8. B. Ramberti, "Libro Tre delle Cose di Turchi", *Viaggi, Venedik*, 1543, s. 1xi-1xii. 50 yaşındaki Sultan Süleyman'ın yüzü pörsümüştü. Baş, tepesindeki bir tutam saç dışında, tamamen tıraş edilmişti. Gözleri ise dikkat çekecek kadar büyük ve siyahtı. O. G. Busbecq, *Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbequius*, çev. E. S. Forster, Oxford, 1927, s. 273. Süleyman yemeklerini gümüş yerine toprak çanaklarda yedi.

9. Busbecq, *Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbequius*, s. 90. Ye-

niçeriler itiraz ettiklerini göstermek gayesiyle Amasya'yı ateşe verdiler. N. Fisher, *The Middle East, a History*, New York, 1959, s. 225.

10. Hammer-Purgstall, *Histoire de l'Empire Ottoman*, c. 6, s. 226 ve devamı. Szeged kuşatması sırasında Sultan Süleyman psikolojik savaş yöntemleri uygulamış, oklara Almanca, Macarca ve Hırvatça yazılı bildiriler bağlatarak şehre attırmıştı. bkz. Tietze, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans*, s. R22r, Osmanlıların psikolojik savaşa ve casuslara verdikleri önem için (s. R42r).

11. Allen, *Problems of Turkish Power in the 16th Century*, s. 58. Barbarigo'dan alıntı yaparak II. Selim'in neşeli biri olduğunu ve hizmetkârları tarafından çok sevildiğini anlatır. Zaaflarına dur demesini bilip yapılan önerileri uygulamış. Saraydaki korkulu yaşamın içkiyle üstesinden gelmeye çalıştığı için sarhoş lakabıyla bilinirdi.

12. T. Dallam'a göre "The Diary of Master Thomas Dallam, 1599-1600", *Early Voyages*, haz. J. T. Bent, Londra, 1893. II. Selim'in altın sırmalı giysiler ve başlıklar giyen, bacaklarına Cordova derisinden yapılmış tozluklar takan 200 içoğlanı varmış.

13. E. Binney, "A Lost Manuscript of Mehmet III", *5th Congress of Turkish Art*, Ankara, s. 191, Murad için "En büyük kitap hastasıydı" demektedir. Allen, *Problems of Turkish Power in the 16th Century*, s. 34'e göre sultan entelektüelleri, özellikle İtalyanları ve Macarları severdi. Ancak aynı zamanda havaî olabildiğinden ve mistik düşünceye meyilettiğinden bahseder.

14. N. Forbes, *A History of Serbia*, Oxford, 1915, s. 104. Murad 1567'de pansırbistan politikasının bir parçası olarak Peç Patrikliği'ni canlandırdı. Yeni patrik söylendiğine göre sadrazamın kardeşi idi.

15. R. W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, Indiana, 1973, s. 17-18. 1578-1590 yılları arasında, Sokollu'nun karşı olmasına rağmen, ekonomik nedenlere dayanan savaşlar Osmanlıları perişan edip Anadolu'yu yoksulluğa itmiş ve Celalî isyanlarına sebep olmuştu. 1588'e kadar Hazine garimet gelirinden mahrum kalmış ve vergiler toplanamamıştı.

16. Askerî sınıfın çöküşü ve enflasyon için bkz. Tietze, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans*, 1581, s. R95r. Köylerden gelen göçmenler nedeniyle başkent gıda sıkıntısına düşmüştü. bkz. a.g.e., s. R52v.

17. bkz. J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, Londra, 1937. 1682'de yaşlı bir yeniçeri Hacı Bektaş'ın adını duyunca ayağa kalkardı.

18. İ. Melikoff, *Le Problème Kızılbaş*, Paris, s. 66. Sivas ve Kilikya'da Ermeni etkisi eski İran inançları, şeytan kültü ve Yezidîlerle kaynaşmıştı.

19. S. Faroghi, "The Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities", *İJMES*, 7 (nisan 1976), no. 1, s. 185.

20. Tietze, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans*, 1581, s. H217v. Derişilere kötü gözle bakılır, itibar edilmezdi.

21. Faroqhi, "Tekke of Hacı Bektaş: Social Positions in Economic Activities". Yeniçerilerin hediyesi kara bir aşure kazanıydı. Tekke 1551'de yeriden açıldığında, bu kazana ilk Bektaşî dedebabasının adı nakşedilmişti.

22. bkz. G. Baer, "The Administrative, Economic and Social Functions of the Turkish Guilds", *İJMES*, c. I (1970), s. 28 ve devamı. Loncaların kuruluşu için bkz. a.g.e., s. 40. Loncalar devlete işgücü ve savaş zamanı destek personel sağlardı. bkz. R. Mantran, *İstanbul dans la Seconde Moitié du XVIIe Siecle*, Paris, 1962, loncalardaki yeniçeriler (s. 370) ve dullar ile öksüzlere verdikleri destek için (s. 390).

23. H. İnalcık, *The Ottoman Empire*, Londra, 1973, s. 92. Şeyhülislam tarafından desteklenen sipahiler de 1588'de kendilerine değeri düşük parayla ulufe ödendiği için öfkelenerek Sadrazam Mehmed Paşa ve defterdarı öldürmüşlerdi.

24. Allen'a göre *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century*, s. 55, n. 73. Lala Mustafa Paşa Sokollu'yla aynı köydendi. 1571'de Kıbrıs'ı fethettiğinde Bragadin'in derisini yüzdüren oydu.

25. 1578'de Tiflis kısa bir süre için ele geçirilmiş ve Gürcistan, imparatorluğa katılmıştı. Ancak bu zafer ikmal yollarının uzunluğu nedeniyle boşa kazanılmış oldu.

26. Sinan Paşa Arnavutluk'un Dibra dağlarından bir köylüydü. bkz. Allen, *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century*, s. 55, n. 75.

27. Gazanfer Ağa IV. Murad'ın Macar asıllı bir dostuydu. bkz. a.g.e., s. 55, n. 74.

28. 1489 ile 1616 yılları arasında pirincin fiyatı yüzde 506, buğdayın yüzde 493, biberin yüzde 800 artmıştı. Ortalama olarak gıda fiyatları yüzde 434, fakat altının değeri yüzde 240 artış göstermişti. En kötü dönem 1585 ile 1605 yılları arasındı. bkz. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, s. 22.

29. O. Burian'a göre *The Letters of Lello, Third English Ambassador to the Sublime Porte*, Ankara, 1952, s. 8. Valide Sultan Slovenyalı bir Hristiyan'dı. A. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford, 1956, tablo xxxiii, n. 2, Valide Sultan'ın 26 kasım 1605 tarihinde verdiği öğütlerden hoşlanmayan oğlu tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü ya da haremdeki bir komploya kurban gittiğini yazmaktadır.

30. *Cambridge History of İslam*, c. I (*The Central İslamic Lands*), 1970, s. 346. Bu kapıkulu birlikleri Anadolu'da imtiyazlı bir sınıf haline geldi.

31. İnalcık'a göre, *The Ottoman Empire*, s. 48, bu sekbanlara (keskin nişancılar) XVI. yüzyıl ortalarına kadar maaş verildi, ancak enflas-

yon, aldıkları parayı silip süpürüyordu. Bu nedenle ayaklanıp Celali savaşılarının nüvesini oluşturdular (s. 50). Asi oldukları için kendilerini yeniçerilerle bir görüyorlardı.

32. Doğruluğu kanıtlanmamış bir mektuptan: "Antakya şehri bir tepenin üstüne kurulmuştu. Yol önceleri şehrin içinden geçer ve buradaki yeniçeriler yoldan geçen herkesten haraç alırlardı. Bu yol şimdi kullanılmamaktadır."

33. M. Howard, *War in European History*, Oxford, 1976, s. 18. Celalîler XIV. yüzyıldan XV. yüzyıl ortalarına kadar Fransa tarihindeki *écorceurs*'lerle (deri yüzücüler; soyguncu, paralı asker çeteleri) kıyaslamaktadır. Celalîler "Otuz Yıl Savaşları"nın dağınık askerlerinden farklıydı. İçinden çıktıkları köylü sınıfıyla bağlantıları sayesinde merkezî hükûmetin bir saldırısı karşısında köylünün arasına karışıp gizlenebiliyor ve sonra yeniden toparlanabiliyordu. (a.g.e., s. 37). bkz *Cambridge History of İslam*, c. I, s. 347.

34. Karayazıcı, başa geçmesinde aldığı eğitimin payı olduğunu söylemişti.

35. G. de Gortaut Biron, Baron de Salignac, *Ambassade en Turquie, 1605-1610*, Paris/Auch, 1888, c. 2, s. 185. 23 aralık 1607 tarihli mektubunda Bursa'nın her gün yağmalandığını yazmıştı.

36. İnalçık, *The Ottoman Empire*, s. 89-90. Köylülerin silah taşıması yasaktı.

37. Pek mantıklı değildi, ancak onu ortadan kaldırmak Balkanlar'da daha kolaydı.

38. Salignac, *Ambassade en Turquie 1605-1610* c. 2, s. 372.

39. Olay Sokollu Mehmed Paşa'nın av köşkü civarında olmuştu.

40. Madam La Quira I. Ahmed'i suçlu olduğu konusunda tedavi etmişti. (a.g.e., s. 182). Lello'ya göre (Burian, *The Letters of Lello, Third English Ambassador to the Sublime Porte*), s. 5-6. Sultana Sporca, linç edilmiş ve cesedi köpeklere verilmişti. I. Ahmed'in sipahilere ayrılan ödemeyi Sporca'ya verdiği bilinmektedir. (a.g.e., s. 4).

41. Davud Paşa Hırvat'tı. bkz. V. S. Parry, "Davud Pasha", *Eİ*, c. II (1965), s. 183.

42. 1591'de halkın nüfusu sadece 584 kişiydi ve bunların üçte ikisi Hristiyan'dı. bkz. R. Jennings, "Urban Population in Anatolia in the 16th Century" *İJMES*, no 7, (fan. 1976), s. i; ve *Cambridge History of İstanbul*, c. I, s. 349.

43. Evliya Çelebi Efendi, *Narrative*, çev. J. von Hammer-Purgstall, Londra, 1846, bölüm I, s. 120. Murad, Eski Saray'a gönderilmişti.

44. a.g.e., bölüm I, s. 129. Hasan Çelebi Ağa, usullere uygun olarak idam edilmiş, fakat defterdar Hipodrom'daki saklandığı yerden

sürüklenerek çıkarılıp yeniçeri ağacına asılmıştı.

45. Sir P. Rycault, *The History of the Turkish Empire, 1623-1677*, Londra, 1680, c. I, s. 31. 1631 yılında Murad yalnız olduğu bir sıra bayıldıktan sonra olayın kefareti olarak içkiyi bırakmış ve çevresindeki dalkavukları dağıtmıştı.

46. A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford, 1956, tablo xxxvi. 1638'de 15 yaşında ölen Kasım adında üçüncü kardeşinden bahseder.

47. Tietze, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans*, s. H84r. Mustafa Ali, resmî gelirlerinin iki ya da üç katı üreten tımarlara çok sık rastlandığından bahseder.

48. Bu da uygulanan politikanın mantıksız olmadığını ortaya koymaktadır.

49. Tietze, *Mustafa 'Ali's Counsel Sultans*, p. 39v. Mustafa Ali, tüm resmî görevlilerin izlenmesi gerektiğini vurgular.

50. a.g.e., s. R26r, bütün kötülüklerin kaynağı olarak sadrazamı gösterir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Gözü keskin olanın bacağı uzun olur

1. H. A. R. Gibb ve H. Bowen, *Islamic Society and the West*, c. I, bölüm I, Oxford, 1950, c. II, s. 37, n. 4. I. İbrahim, gözdelerinden birine tahsis ettiği Hipodrom'daki İbrahim Paşa Sarayı'nı halı yerine kürkle kaplatmıştı. bkz. M. T. Gökbilgin, "İbrahim", *El*, c. III (1965), 983. Sultan İbrahim çektiği sürekli baş ağrılarından ve sinir krizlerinden mustarıptı. İbrahim'in iktidarsız oluşu dolayısıyla Osmanlı sülalesinin tehlikeye düşme korkusu nedeniyle annesi oğlunu aşırı cinsel ilişkide bulunmaya teşvik etmişti.

2. Gökbilgin, "İbrahim", s. 983. Sultanın kaptanpaşa olan Yusuf'u ocak 1646'da Hanya'nın fethinden zaferle döndüğünde idam ettirmesinin bağışlanmaz bir suç olduğunu kaydeder. *Narrative* çev. J. von Hammer-Purgstall, Londra, 1846, kitap 1, s. 148, Evliya Çelebi bile nefretini gizleyememişti.

3. H. İnalcık, *The Ottoman Empire*, Londra, 1973, s. 161. Yeniçeriler loncaları savunmak için 1651'de ayaklanarak bunlara daha çok sayıda katılmışlardı.

4. Osmanlıları öven iki kitapçık 1659'da Londra'da naipler arasında elden ele dolaşıyordu: Thomas Campanello'nun *Advice to the King of Spain* ve M. B.'nin *Learn of a Turk*. Bu kitapçıklarda Yeniçeri Ocağı özellikle yüceltilerek Lord Protector Cromwell'e öneriliyordu.

5. A. Tietze, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans, 1581*, Viyana, 1982, R28v. Devlet, memurlar mükemmel defter tuttukları için batmadı.

6. A. Vandal, *Les Voyages du Marquis de Nointal, 1670-1680*, Paris, 1900, s. 225. İçkiye düşkünlük aileden geliyordu. Fazıl Ahmed kadınlara düşkünlüğü gibi aşırı Polonya konyağından, belki de Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetmenin yarattığı sorunların verdiği sıkıntılar yüzünden yaşamını yitirmişti. bkz. R. C. Repp, "Köprülü", *Eİ*, c. III (1980), s. 1,061.

7. XVIII. yüzyıl Batı toplumu hakkındaki yazılarında M. Howard, *War in European History*, Oxford, 1976, s. 75. Savaşların karakteri, toplumun karakteriyle öylesine bağlantılıdır ki bunlardan birinde oluşan devrim diğerindeki devrimi yaratır, demektedir.

8. J. H. Kramers, "Süleyman II", *Eİ*, c. IV (1936), s. 527. Ayaklanma bir ay sürmüş ve halkın desteğiyle bastırılmıştı.

9. Repp, "Köprülü", s. 1,060-1,061.

10. W. D. Munson, *The Last Crusade*, Dubuque, 1969, s. 79 ve devamı. Osmanlı İmparatorluğu dış ticaretinin yarısından çoğunun Fransızlarla yapılıyor olması ayrıca önemliydi.

11. Seyyid Feyzullah Efendi'nin bitpazarında boynu vuruldu. Ramî Mehmed Kıbrıs'a vali olarak gönderilmiş ve 1707'de Rodos'ta çektiği işkenceler yüzünden ölmüştü. Kendisi altı ay içinde sınır boyu kalelerini azaltmış, ordunun maaşını arazi gelirleriyle karşılamış, birtakım Türkmen aşiretlerini yerleşik hale getirmiş ve ithalatı azaltmak için Yahudi ipek tüccarlarını Selanik'e, Rum tüccarlarını da Bursa'ya göndermişti. bkz. E. Babinger, "Ramî Muhammed Pasha", *Eİ*, c. V (1936).

DOKUZUNCU BÖLÜM

Laleler ve karmaşa

1. Sarayda ziyan edilen yiyecek ve içecekler için bkz. A. Tietze, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans, 1581*, Viyana, 1982, s. H41r.

2. bkz. a.g.e., s. R41v. Yönetici sınıfın afyon tutkusu için afyon, Afyonkarahisar yöresinde yetişmektedir. Görevin yarattığı gerilim altında bir paşanın günde 100 gramdan fazla en iyi kalite afyon kullanması mümkündü.

3. R. W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, Indiana, 1973, s. 43. İbrahim Paşa barışçı politikasını, İran'ın gücünü kaybettiği haberleri üzerine değiştirmişti.

4. a.g.e., s. 68-69. Ekonomide çok ağır tasarruf önlemleri alınmış ve aşırı vergiler uygulanmıştı. Nadir Şah'ın Tebriz'de kazandığı zafer toplum üzerinde yıkıcı etkiler bırakmıştı.

5. S. J. Shaw ve E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Illinois, 1974, c. I, s. 238.

6. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, s. 75. Şeyhülislam eğilimlerini yansıtmamak için aşırı titizlik gösteriyordu; yükselmesini sağlayan İbrahim Paşa'ya düşmandı. bkz. Shaw and Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. I, s. 236; Perry, *A View of the Levant, particularly of Constantinople, Syria, Egypt and Greece*, Londra, 1743, s. 73; ve Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, s. 77-78.

7. Perry, *A View of the Levant, particularly of Constantinople, Syria, Egypt and Greece*, s. 88. İbrahim Paşa Nevşehirliydi. Burada geniş sokakları olan yeni bir sayfiye kurmuştu.

8. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, s. 79. Ölenlerin sayısı binlerle ifade edilebilirdi.

9. *Hospodar*: aslının kasap olduğunu alaycı bir ifadeyle ima eden Rumence bir asalet unvanı.

10. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, s. 3. Asiler, loncaların bulunduğu semtlerde de saklanmıştı.

11. bkz. S. J. and E. K. Shaw, "Selim III and the Ottoman Navy", *Turcica*, c. I (Paris, 1969), s. 45-46; Gritti, Türklerin de aralarında hediye alıp verdiğinden bahseder.

12. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, s. 141. Çoğu temel gıda maddelerinde de kıtlık vardı.

13. bkz. Baron de Tott, *Memoirs*, 4 bölüm, Paris, 1785, bölüm I, s. 23. Sadrazamın kişiliği için bkz. a.g.e., s. 29, isyan için. Osman fırtına estiriyordu. Sadece kahvehaneleri kapatmakla kalmamış, kadınlara tanınan hakları da geri almıştı.

14. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, s. 142-143. Kepenk kapatmayan esnaf asılmış, tahrikçileri yakalamak gayesiyle hamamlar basılmış ve ele geçenler acımasızca öldürülmüştü. Yaklaşık 3 000 ceset açıkça, gün ışığında Karadeniz'e atıldı.

15. Tott, *Memoirs*, bölüm I, s. 92. Sultanın Eyüp'e gittiği yol boyunca askerler diziliyordu.

16. Vicomte de la Jonquière, *L'Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1911, s. 321-322. Sonunda Tophane için Gribeauval tarafından Fransız modeli uygulanacaktı. Aynı zamanda bkz. M. Howard, *War in European History*, Oxford, 1976, p. 61.

17. Retz kardinali 1656 ağustosunda Besançon'da Votteville rahibiyle karşılaşmalarını anlatır: genç bir keşişken çifte bir cinayet işleyen rahip, Peloponnesos'ta Venediklilere karşı Osmanlı ordusuna katılmış ve daha sonraları Osmanlı askerî sırlarını Venediklilere satarak karşılı-

ğında Papa'nın suçlarını affetmesini sağlamıştı. bkz. J. H. M. Salmon, *Cardinal de Retz*, Londra, 1969.

18. Jonquière, *L'Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 315-316. Rus İmparatoriçesi Yekaterina, mehdiye ilgi duymuştu.

19. a.g.e., s. 230. Suvorov'un kazandığı zaferler İstanbul'da ayaklanmaya sebep oldu.

20. P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922*, New York, 1966, s. 182. Napolyon'un Mısır macerasını Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olarak niteler.

21. B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1961, s. 73; ve J. H. Kramers, "Bayraktar Mustafa Pasha", *El*, c. IV (1936), s. 765.

22. Shaw and Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. II, s. 15. Balkanlar'daki âyanlar bağımsızlıklarından endişe duymaktaydı. Jonquière, *L'Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 326.

23. Lewis, *Emergence of Modern Turkey*, s. 84. Eğitim görmüş subayların çoğu öldürülmüştü.

24. a.g.e., s. 76.

25. Jonquière'e göre, *L'Histoire de l'Empire Ottoman*, Mahmud damdan kaçmıştı.

26. C. MacFarlane, *Constantinople in 1828*, Londra, 1829, s. 293. Sultanahmet'teki kışların komutanı Alman dönmesi Süleyman Ağa, parça parça edildi. Yıldız Köşkü'nün arkasındaki kışla da yerle bir oldu.

27. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, s. 79. Yeniçeri desteği olmasaydı ulema çok güçsüz kalacaktı.

28. S. Faroqi, "The Tekke of Haçi Bektaş: Social Positions in Economic Activities", *İJMES*, no. 7 (nisan 1976), s. 198. Âyanın Bektaşî dervişleriyle arası kötüydü. Özellikle Yozgat'ın Çapanoğullarıyla aralarındaki hukukî bir sorun, divana taşınmıştı. Bu durum âyanın gücünü zayıflatı.

29. E. B. de Fonblanque, *Lives of the Lords Strangford*, Londra, 1877, s. 126.

30. a.g.e., s. 132.

ONUNCU BÖLÜM

Vakayı Hayriye

1. Bu bölümdeki bilgilerin kaynağı, Assad (Esad) Efendi, *Historiographer of the Empire*, çev. P. A. Coussin de Perceval, Paris, 1833.

2. C. MacFarlane, *Constantinople in 1828*, Londra, 1829, s. 231. Kıdemli bir memur olan Halet Efendi, bu gizlilikten karanlıkta büyüyen bir sivilce olarak bahsetmiştir.

3. Vicomte de la Jonquière, *L'Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1911, s. 414. Yeniçerilerin küstahlığından örnekler verir.

4. H. H. Reed, "Hüseyin Paşa (Agha)", *El*, c. III (1965), s. 65. Hüseyin Paşa 1776'da doğmuş ve Bender civarında yeniçerilere katılmıştı. Sırbistan'daki yenilgilerden sonra 1849'da öldü.

5. Bu sadece XVI. yüzyıl ortalarından beri doğrudur. Daha önce kendisi sadece İstanbul müftüsüydü.

6. B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1961, s. 78. 28 Mayıs 1826 tarihli hattı şerif aynı zamanda Hristiyanların ve yabancıların subay olmasını yasaklamıştı.

7. Assad Efendi, *Historiographer of the Empire*, s. 91-95; ve M. Howard, *War in European History*, Oxford, 1976, s. 54. Ateş gücü için eğitim şarttır. bkz. Howard'ın Osmanlı askerî gücünün çöküşüyle ilgili yaptığı atıf. s. 75a.

8. Lewis'e göre, *The Emergence of Modern Turkey*, s. 78, Mahmud yeniçerilerin ikna olacağını sanmıyordu.

9. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1945, s. 250 ve devamı. Sancakı şerif, siyah renkte olup üstü yeşil örtülüydü. Aslı daima sultanın yanındaydı, ancak aslının bir parçasından yapılmış iki tane daha vardı; bunlardan biri seraskerin beraberindeydi, diğeri ise Hazine'de saklanırdı.

10. Jonquière, *L'Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 418. Beyazıt Camii'ni de işgal etmişler ve Hipodrom'a giden yolları kapatmışlardı.

11. C. G. Addison, *Damascus and Palmyra-A Journey to the East*, Londra, 1838, c. I, s. 201.

12. Aynı zamanda vakvak ağacı adıyla anılırdı. (ç.n.)

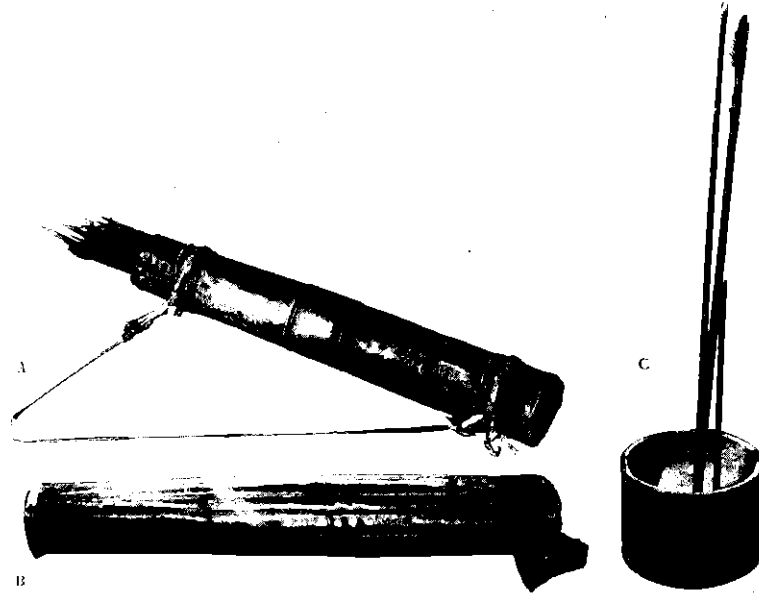
13. MacFarlane, *Constantinople in 1828*, s. 321. Aynı zamanda bkz. İsmail Kemal Bey, *The Memoirs*, haz. S. Storey, Londra, 1920, s. 201.

14. M. Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler" *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul, 1963, s. 370; ve R. Y. Ebied ve M. J. L. Young, *A Nineteenth-Century Arabic Survey of the Ottoman Dynasty*, Leiden, 1976, s. 270. Söylendiğine göre yeniçerilerin karıları 1826 katliamından sonra İstanbul'da büyük bir yangın çıkarmışlardı.

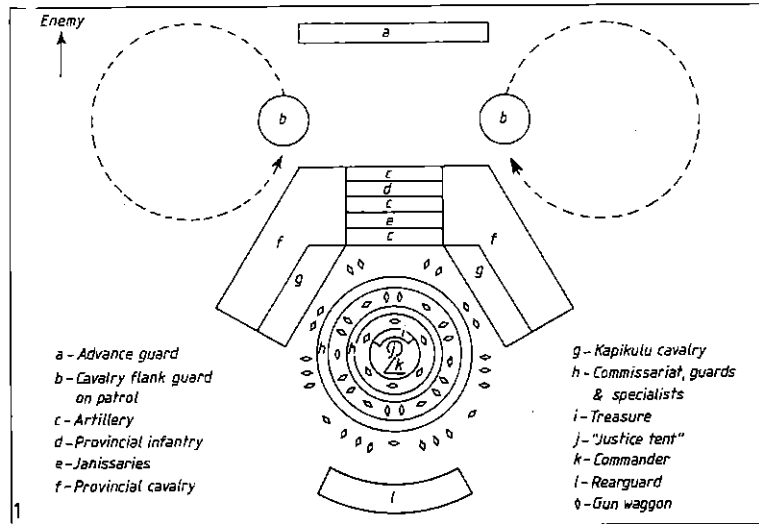
SONSÖZ

1. "Uyan Padişahım" dizesiyle Kırım Savaşı'na kadar geçen süreçte hükümdarı uyarmaya çalışmış ozanların eski yeniçeriler olup olmadığı bilinmiyor. (Nermin Menemencioğlu'ndan şifahen.)

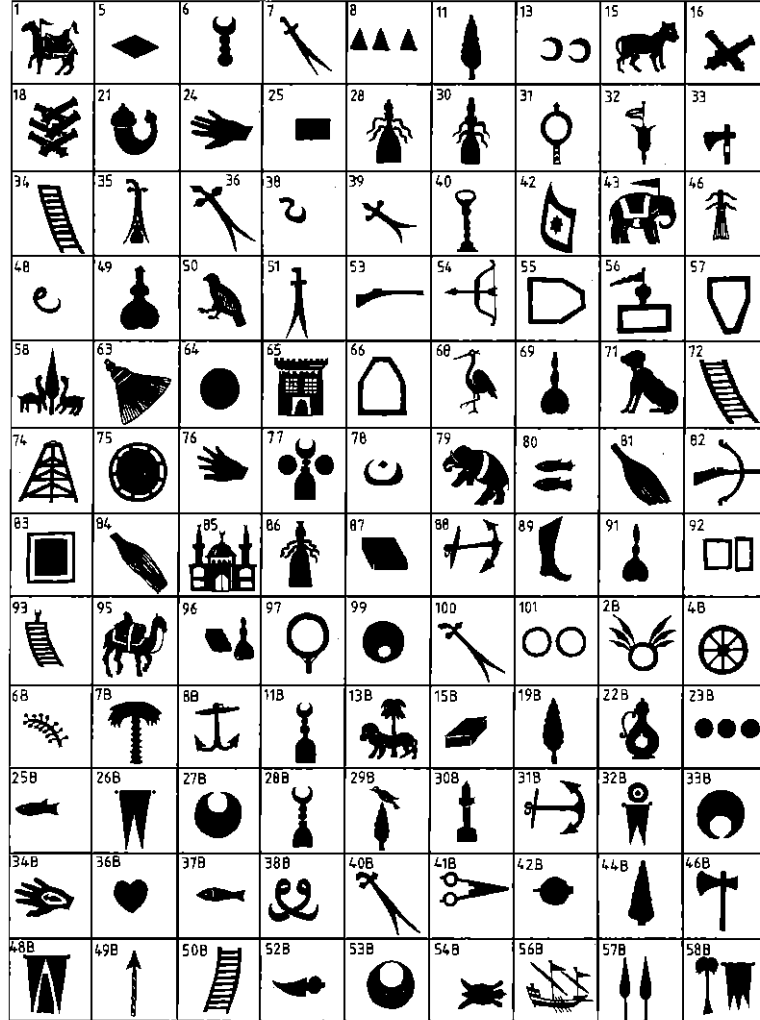
2. H. A. R. Gibb ve H. Bowen, *İslamic Society and the West*, Oxford, 1950, c. 1, bölüm 2, s. 197.
3. B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1961, s. 123, Amiral Slade'den alıntı.

(A-B) Yeniçeriler tarafından XVI. yy'da kullanılan meşin sadaklar. (C) XVIII. yy'da kısa menzilli okların konulduğu sadak. (Askerî Müze, İstanbul)

Osmanlı ordugâh düzeni.

Yeniçeri Ocağı'nı oluşturan ortaların sancak işaretleri. 1-101 numaralı sancak işaretleri cemaat ortalarına, 2B-58B numaralı sancak işaretleri ise bölük ortalarına aittir.

Yeniçeri ağası.

Şeyhülislam. (Sotheby's)

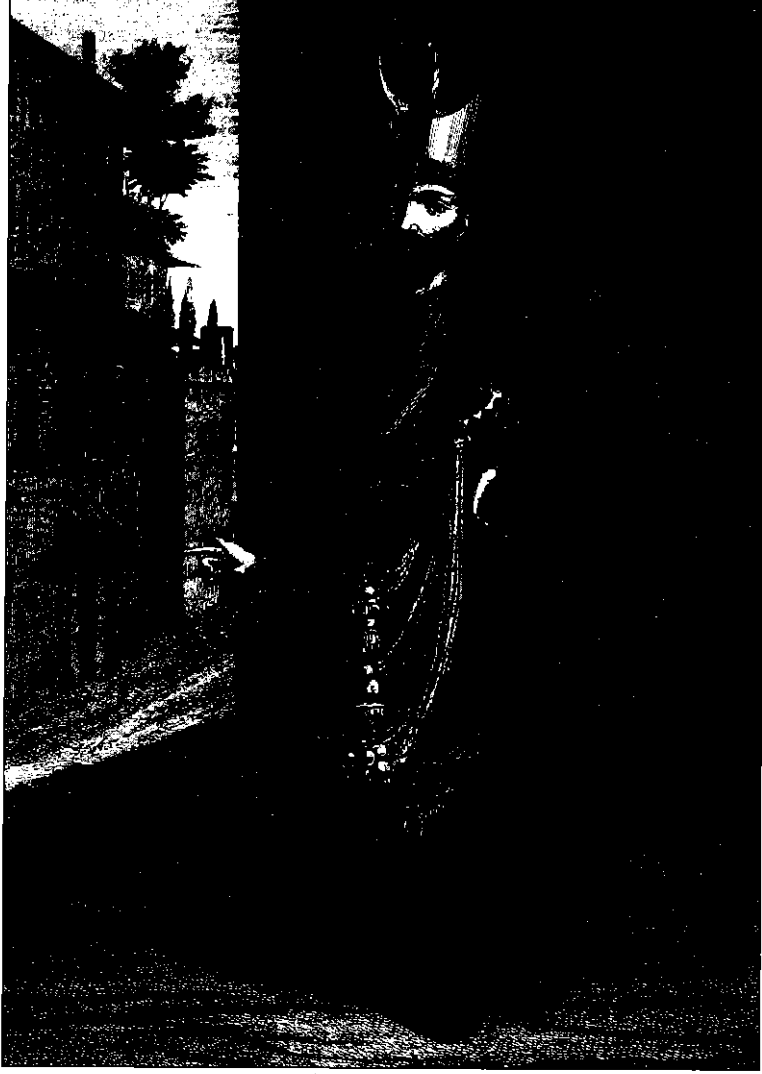
Tam teçhizatlı bir yeniçeri ağası. (Sotheby's)

Sultanı korumakla görevli bir solak. (Jacques de Hay, Maggs)

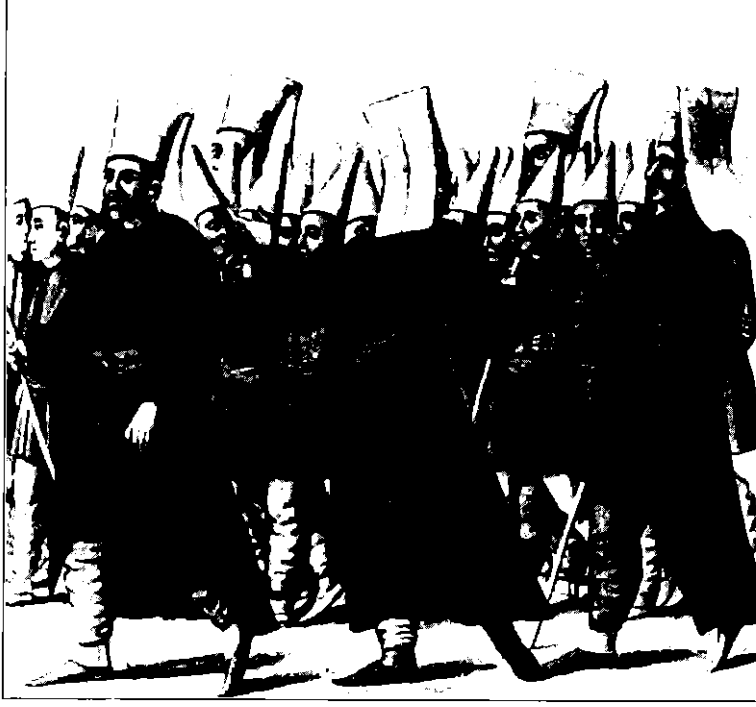
Mehteran.

Aşçıbaşı. (Jacques de Hay, Maggs)

Bir yeniçeri. (Jacques de Hay, Maggs)

Acemi oğlanları, Hristiyan çocukların Osmanlılar tarafından devşirilmesiyle oluşturulurdu.

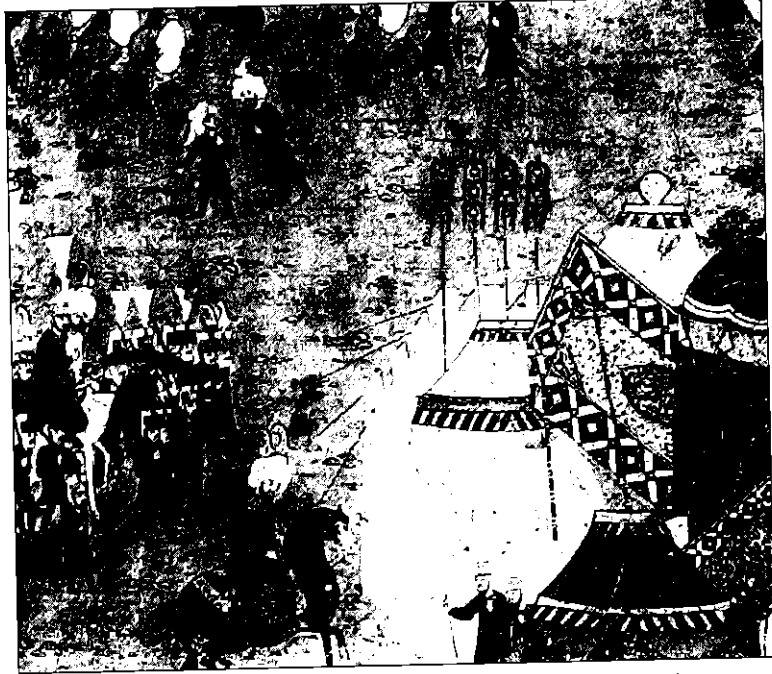
Yeniçeri olmaya hazırlanan acemi oğlanları silah taliminde.

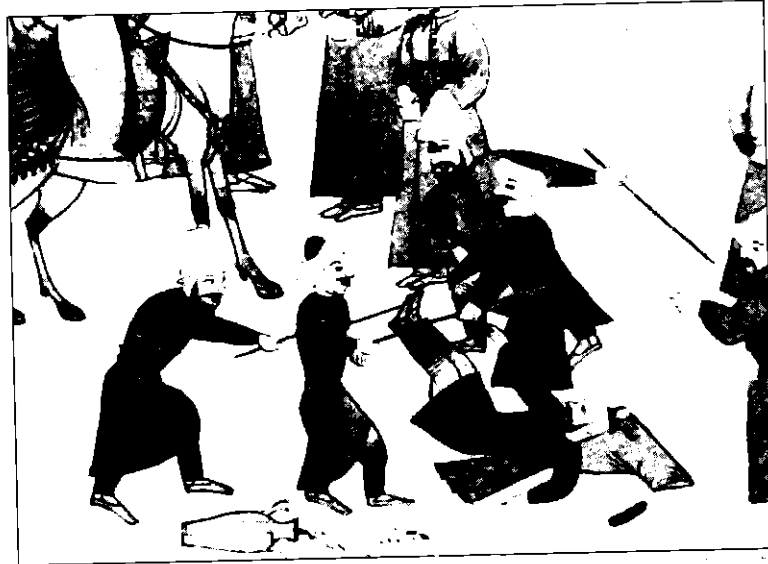
Yeniçeriler bir merasım geçişinde.

1522'deki Rodos Kuşatması'nı tasvir eden bir minyatür.

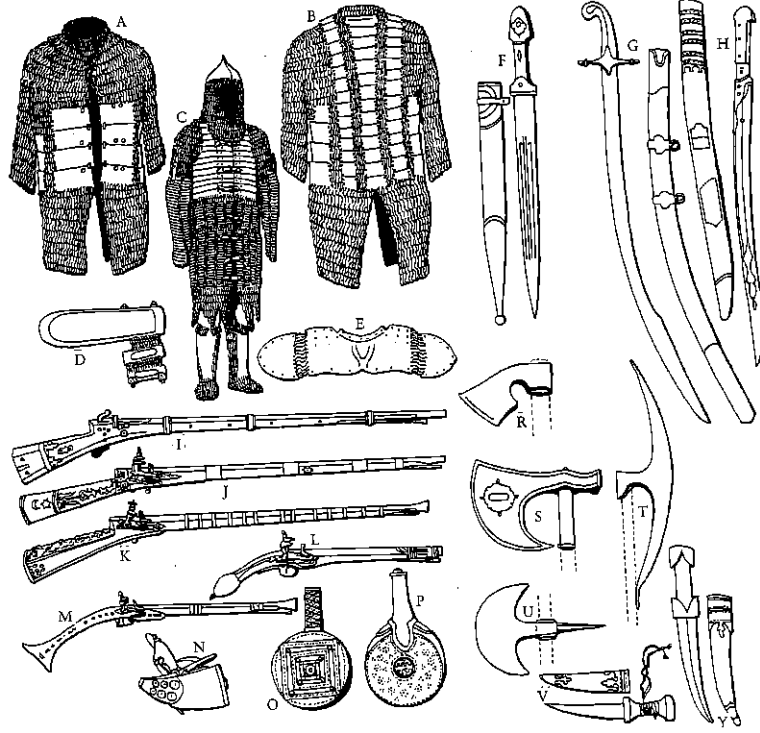
Yeniçeriler ve yeniçeri çavuşları sultanın otağının çevresinde. *Süleymannâme*'den (1558) alınmış bir minyatür. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi)

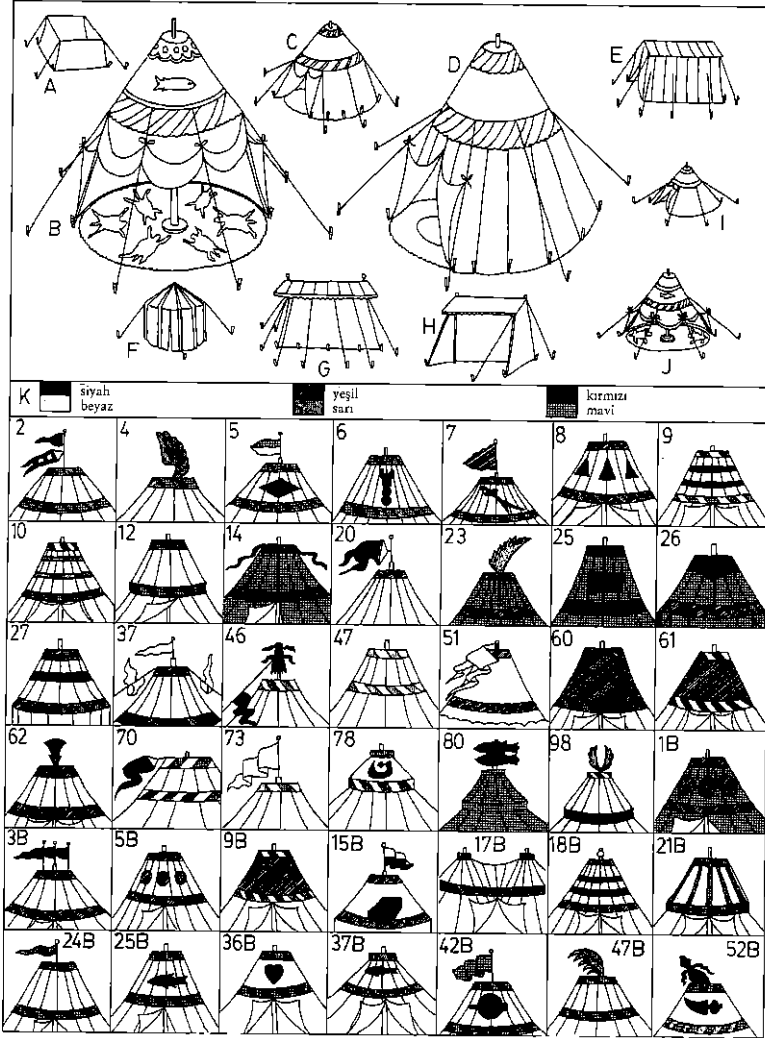
İçkili bir adamın yeniçeriler tarafından halk önünde falakaya yatırılmasını anlatan minyatür.

Yeniçeri çavuşları.

(A-B) XVI. yy'da kullanılan Osmanlı zırhlarsı. (C) XV. yy'a ait piyade zırhı. (D) XVII.-XVIII. yy'larda piyadenin ve süvarilerin kullandığı kolçak. (E) XVI.-XVII. yy'larda kullanılan omuzluk. (F) Hançer. (G) Süvari kılıcı. (H) Yatağan. (I) Kavaliüfeği. (J) Kafkas filintası. (K) Türk filintası. (L) Osmanlı tabancası. (M) Arnavut tabancası. (N) Kafkas barutluğu. (O) Kürt barutluğu. (P) Osmanlı barutluğu. (R) Hersek savaş baltası. (S) Osmanlı tören baltası. (T) Osmanlı gönderli tırpanı. (U) Yeniçeri savaş baltası. (V) Osmanlı hançeri. (Y) Arnavut hançeri.

(A-J) Osmanlı'da kullanılan çeşitli tip ve boyda askerî çadırlar. (K) yeniçeri çadır süslemeleri. 2-9B cemaat ortaları, 1B-52B bölük ortaları.

T E Ş E K K Ü R

Yeniçeriler hakkında uzun süre alan çalışmalarına gösterdikleri sabır ve teşviklerden dolayı aileme ve dostlarıma teşekkürü borç bilmekteyim. Pepys Library sorumlusu Dr. Richard Luckett'a, Sotheby's'ten Prof. John Carswell'e, resimlerle ilgili yardımlarından dolayı Magg'den Hugh Bett ve Graeme Gardiner'e, metinleri özenle gözden geçiren Jana Gough ile yayımcı André Gaspard'a teşekkürlerimi belirtmek isterim. Ayrıca büyük Osmanlı mimarisinin belkemiğini oluşturan yeniçerilere şükran hisleriyle doluyum. Süleymaniye Camii, onların yaşamakta olan anıdır.

K A Y N A K Ç A

Kısaltmalar:

Eİ	Encyclopaedia of İslam
IJMES	İnternational Journal of Middle East Studies
JESHO	Journal of Economic and Social History of the Orient
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society
SEHME	Studies in the Economic History of the Middle East

- Abbot, G. F., *Under the Turk in Constantinople*, Londra, 1920.
- Addison, C. G., *Damascus and Palmyra-A Journey to the East*, c. 1, Londra, 1838.
- Ahmed Cevad bkz. Djevad Bey.
- Ahmet Refik, *İstanbul Hayatı*, 4 cilt, İstanbul, 1930-1935.
- Alderson, A. D., *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford, 1956.
- Allen, W. E. D., *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century*, Londra, 1963.
- And, M., *A History of the Theatre and Popular Entertainment in Turkey*, Ankara, 1963.
- Arnakis, G. G., *The Early Ottomans*, Atina, 1947.
- "Futuwwa Traditions in the Ottoman Empire", *Journal of Middle East Studies*, 4, ekim 1953.
- Assad (Esad) Efendi, *Historiographer of Empire*, çev. P. A. Coussin de Perceval, Paris, 1833.
- Atis, İ. H., *The History of the Mehter Military Band*, İstanbul, 1964.
- Ayalon, D. A., *Le Livre de la Couronne*, Paris, 1954.
- Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*, Leiden, 1956.
- Outsiders in the Lands of İslam: Mamluks, Mongols and Eunuchs*, Londra, 1988.
- Ayverdi, R. H., *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Rumaniye: Macaristan, c. 1, kitap 1-2, İstanbul, 1978.

- Babinger, F., "Rami Muhammed Pasha", *Eİ*, V, 1936.
Mehmet II le Conquérant et son Temps, Paris, 1954.
- Baer, G., "The Administrative, Economic and Social Functions of the Turkish Guilds", *IJMES*, 1, 1970.
- Barbaro, N., *Diary of the Siege of Constantinople, 1453*, çev. T. R. Jones, New York, 1969.
- Battuta, İbn, *The Travels of İbn Battuta*, haz. H. A. R. Gibb, 2 cilt, Cambridge, 1962.
- Beldiceanu-Steinherr, İ., *Recherches sur les Actes des Règnes des Sultans Osman, Orhan et Murad I*, Münih, 1967.
 "Le Règne de Selim I", *Turcica*, V, Paris, 1975.
- Bent, J. T. (haz.), *Early Voyages and Travels in the Levant, II. Extracts from the Diaries of Dr John Covel, 1670-1679*, Londra, 1893. bkz. aynı zamanda Dallam.
- Bertelé, T., *Il Palazzo degli Ambasciatori di Venezia a Costantinopoli*, Bologna, 1937-1939.
- Bertrandon de la Broquière, *Le Voyage d'Outremer*, haz. C. Schefer, Paris, 1892.
- Binney, E., "A Lost Manuscript of Mehmet III", *5th Congress of Turkish Art*, Ankara.
- Birge, J. K., *The Bektashi Order of Dervishes*, Londra, 1937.
- Blount, H., "A Voyage into the Levant, 1634", haz. Pinkerton, *A General Collection*, c. 10, Londra, 1918.
- Bon, O., *Descrizione del Seraglio del Gran Signore*, Venedik, 1865.
- Bowen, H., "Acemioğlu", *Eİ*, Leiden, 1960.
- Burian, O., *The Letters of Lello, Third English Ambassador to the Sublime Porte*, Ankara, 1952.
- Busbecq, O. G., *Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbequius*, çev. E. S. Forster, Oxford, 1927.
- Cacavelas, J., *Hieremias (Kakabolus)*, Londra, 1927.
- Cahen, C., *Pre-Ottoman Turkey*, Londra, 1968.
 "Note sur l'Esclavage Musulman et le Devshirme Ottoman", *JESHO*, XIII, 1970.
- Careri, G. F. G., *Indian Travels of Thevenot*, 3 cilt, Yeni Delhi, 1949.
Cambridge History of İslamic Lands, c. I: *The Central İslamic Lands*, Cambridge, 1970.
- Carney, T. F. bkz. Vasdravellis.
- Carpini, "The Voyage of Friar John of Pian de Carpini, 1245-1247", haz. M. Komroff, *Contemporaries of Marco Polo*, New York, 1928.
- Cezar, M., "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul, 1963.
- Chandler, R., *Voyages dans l'Asie Mineure et en Grèce*, Paris, 1606.
- Clavijo, R. G. de, *Embassy to Tamerlaine, 1403-1406*, Londra, 1925.

- Colton, W., *A Visit to Constantinople and Athens*, New York, 1936.
- Coussin de Perceval, P. A. bkz. Assad.
- Covel, Dr John bkz. Bent.
- Cvetkova, B., "Sur Certaines Réformes du Régime Foncier au Temps de Mehmet II", *JESHO*, 6, 1963.
- "Les Celep et leur Rôle dans la Vie Économique des Balkans à l'Époque Ottomane (XVe-XVIIIe Siècle)", M. A. Cook, *SEHME*, Londra, 1970.
- Dallam, T., "The Diary of Master Thomas Dallam, 1599-1600", *Early Voyages and Travels in the Levant*, II. Extracts from the Diaries of Dr John Covel, 1670-1679, haz. J. T. Bent, Londra, 1893.
- Dames, Longworth, "The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century", *JRAS*, I. kısım, Londra, 1921.
- Djevad Bey (Ahmed Cevad), *État Militaire Ottoman depuis la Fondation de l'Empire jusqu'à Nos Jours*, İstanbul/Paris, 1882.
- Ebied, R. Y. ve Young, M. J. L., *A Nineteenth-Century Arabic Survey of the Ottoman Dynasty*, Leiden, 1976.
- Edib, R., *Conflict of East and West in Turkey*, Lahor, 1963.
- Esad bkz. Assad.
- Evliya Çelebi Efendi, *Narrative*, çev. J. von Hammer-Purgstall, Londra, 1846.
- Faroghi, S., "The Tekke of Haçi Bektaş: Social Positions in Economic Activities", *İJMES*, 7, nisan 1976.
- Finkel, C., *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Doğulu müşteriler için *Wiener Zeitschrift*'in eki, Viyana, Virgö, 1988.
- Finlay, C. V., "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry", *İJMES*, 3, 1972.
- Fisher, N., *The Foreign Relations of Turkey, 1481-1512*, Urbana, 1948.
- The Middle East, a History*, New York, 1959.
- Fleischer, C. H., *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire*, Princeton, 1986.
- Fonblanque, E. B. de, *Lives of the Lords Strangford*, Londra, 1877.
- Forbes, N., *A History of Serbia*, Oxford, 1915.
- Fox, haz. A. C. Wood, "The Journey to and from Constantinople of Mr. Harrie Cavendish, 1589", *Camden Miscellany*, XVII, Camden 3. dizisi, Londra, 1940.
- Frye, R. N., *Bukhara, the Medieval Achievement*, Oklahoma, 1965.
- Galland, A., *Journal d'Antoine Galland pendant son Séjour à Constantinople, 1672-3*, ilaveler C. Schefer, Paris, 1881.
- Gent, B., "The Warning of İbrahim Pasha of Buda", *JRAS*, XXI, ekim 1934.
- Geuffroy, F. A., *Briefve de la Cour du Grand Turc*, Paris, 1563.
- Gibb, H. A. R., "Lutfi Pasha in the Ottoman Caliphate", *Oriens*, 15, 1962.

- and Bowen, H., *Islamic Society and the West*, c. 1, I. ve II. bölümler, Oxford, 1950.
- Gökbilgin, M. T., "İbrahim", *Eİ*, III, 1965.
- Goodwin, F. G., *A History of Ottoman Architecture*, Londra, 1971.
- Sinan: Ottoman Architecture and its Values Today*, Londra, 1993.
- Grenville, H., *Observations sur l'État Actuel de l'Empire Ottoman*, haz. A. S. Ehrenkramz, Michigan, 1965.
- Hammer-Purgstall, J. von, *Histoire de l'Empire Ottoman*, 18 cilt, Viyana, 1827-1835.
- Heyd, U., *Documents on Palestine, 1552-1615*, Oxford, 1960.
- Heyd, W., *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*, 2 cilt, Leipzig, 1936.
- Holt, P. M., *Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1923*, New York, 1966.
- Hookham, H., *Tamberlaine the Conqueror*, Londra, 1962.
- Howard, M., *War in European History*, Oxford, 1976.
- İnalçık, H., *Studies and Documents in the Reign of Mehmed the Conqueror*, Ankara, 1954 (Türkçe).
- "Bursa and the Commerce of the Levant", *JESHO*, III, 2, 1960, s. 130-158.
- "Gedik Ahmad Pasha", *Eİ*, I, 1960.
- "Bayezid I", *Eİ*, 2. baskı, V, 1, 1965.
- The Ottoman Empire*, Londra, 1973.
- "Murad II", *İslam Ansiklopedisi*, VIII, s. 589-615.
- "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, V, ii, s. 103-129.
- The Policy of Mehmet II towards the Greek Population of İstanbul*, *Dumbarton Oaks Papers*, no: 23, 1969-1970.
- İorga, N., *Les Châteaux Occidentaux en Roumanie*, Bükreş, 1929.
- Irvine, W., *The Army of the Indian Moghuls, its Organisation and Administration*, Yeni Delhi, 1962.
- İskender, Kai Ka'us İbn, *A Mirror for Princes (Kabusname)*, çev. R. Levy, Londra, 1957.
- İsmail Kemal Bey, *The Memoirs of*, haz. S. Storey, Londra, 1920.
- Jackson, J., *Journey from India towards England in the Year 1797*, Londra, 1799.
- Jennings, R., "Urban Population in Anatolia in the 16th Century", *İJMES*, 7, 1976.
- Jonquière, Vicomte de la, *L'Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1911.
- Kissling, H. J., *Sah İsmail et la Nouvelle Route des Indes*, Paris, 1964.
- Klopsteg, P. E., *The Construction and Use of the Composite Bow by the Turks*, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul, tarih belirtilmemiş.
- Koçu, R. E., *Yeniçeriler*, İstanbul, 1964.
- Komroff, M. (haz.) bkz. Carpini.
- Kortepeter, C. M., *Ottoman Imperialism during the Reformation*, New York, 1972.
- ve Renda, G., *Transformation of Turkish Culture*, New York, 1987.

- Kovacevic, E., "Jedan, Dokument o Dersirme", *Prilozi*, 22, Saraybosna, 1976.
- Kramers, J. H., "Murad II", *Eİ*, III, 1936.
- "Bayraktar Mustafa Pasha", *Eİ*, IV, 1936.
- "Osman II" *Eİ*, IV, 1936.
- "Selim I", *Eİ*, IV, 1936.
- "Süleyman II", *Eİ*, IV, 1936.
- Kunt, İ. M., "Kulların Kulları", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, III, İstanbul, 1975.
- The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1560*, Columbia, 1983.
- Lapidus, İ. M., *Moslem Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge, 1967.
- Le Chevalier, J. B., *Voyage de la Propontine et du Pont-Euxin*, Paris, 1800.
- Lestrangle, A., *Don Juan of Persia*, New York, 1928.
- Levy, R. (çev.) bkz. İskender.
- Lewis, B., *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1961.
- İslam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, 2 cilt, New York, 1974.
- Lybyer, A. H., *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, Harvard, 1913.
- MacFarlane, C., *Constantinople in 1828*, Londra, 1829.
- Mantran, R., "Ahmet II", *Eİ*, I, 1960.
- "Hadım Ali Pasha", *Eİ*, I, 1960.
- İstanbul dans la Seconde Moitié du XVIIe Siècle*, Paris, 1940.
- Marsigli, Comte L. F. de, *Stato Militare dell'Impero Ottomano*, The Hague, 1732.
- Maurand, J., *Itinéraire d'Antibes à Constantinople, 1544*, çev. L. Daez, Paris, 1901.
- Melikoff, İ., "Bayezit II et Venise", *Turcica*, I, Paris, 1969.
- Ménage, V., "The Memoirs of an Ottoman Secret Agent in France in 1486", *JRAS*, kısım 3-4, 1965.
- "Devshirme", *Eİ*, II, 1965.
- Menemencioglu, N., *The Penguin Book of Turkish Verse*, Harmondsworth, 1978.
- Mihailoviç, K., *Memoirs of a Janissary*, çev. B. Stolz, S. Soucek'in notları, Ann Arbor, 1975.
- Miller, B., *The Palace School of Muhammad the Conqueror*, Cambridge, 1941.
- Montagu, Lady Mary Wortley, *Letters*, haz. R. Halsband, Londra, 1968.
- Motraye, A. de la, *Travels in Europe, Asia, and in Parts of Africa*, 3 cilt, Londra, 1723-1732.
- Muhammad ibn Ahmed ibn İyas, *An Account of the Ottoman Conquest of Egypt in the Year AH 922 (AD 1516)*, çev. W. H. Salmon, c. III, Doğu Dilleri Çeviri Fonu, yeni seri XXV, Asya Kraliyet Topluluğu, Londra, 1921.
- Munson, W. D., *The Last Crusade*, Dubuque, 1969.

- Murphey, Rhoads, "The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV (1623-1639/1032-1049)", 3 cilt, Chicago, 1979.
- Necipoğlu, G., *Architecture, Ceremonial and Power, the Topkapı Palace in the 15th and 16th Centuries*, Massachusetts, 1991.
- Nicolay, Nicolas de, *Navigations and Voyages*, Londra, 1586.
- Olson, R. W., *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, Indiana, 1973.
- Oman, C. W. C., *The Art of War in the Middle Ages*, Cornell, 1953.
- Palmer, J. A. B., "The Origins of the Janissaries", *Bulletin of the Rylands Library*, XXXV, 1953, s. 448-491.
- Parry, V. J., "Bayazid II", *Eİ*, II, 1965.
- "Davud Pasha", *Eİ*, II, 1965.
- "Materials of War in the Ottoman Empire", *SEHME*, 1970.
- Perry, C., *A View of the Levant, particularly of Constantinople, Syria, Egypt and Greece*, Londra, 1743.
- Pinkerton (haz.) bkz. Blount.
- Pitcher, D. E., *A Historical Geography of the Ottoman Empire*, Leiden, 1972.
- Plumb, J. H., *The Penguin Book of the Renaissance*, Harmondsworth, 1964.
- Purchas, S., *His Pilgrimage...* (ilk baskı Londra, 1613), 20 cilt, Hakluytas Posthumus, Glasgow, 1905-1907.
- Ramberti, B., "Libro Tre delle Cose di Turchi" in *Viaggi*, Venedik, 1543.
- Reed, H. H., "Hüseyn Pasha", *Eİ*, IV, 1965.
- Refik bkz. Ahmet Refik.
- Repp, R. C., "Köprülü", *Eİ*, III, 1980.
- The Mufti of Istanbul*, Oxford, 1986.
- Rosedale, H. G., *Queen Elizabeth and the Levant Company*, Londra, 1904.
- Roux, J. P., *La Mort chez les Peuples Altaïques Anciens et Médiévaux*, Paris, 1963.
- Rycault, Sir P., *The History of the Turkish Empire, 1623-1677*, Londra, 1680.
- Sahilloğlu, H., "Sivis Year Crises in the Ottoman Empire", *SEHME*, 1970.
- Salignac, G. de Gortaut Biron, Baron de, *Ambassade en Turquie, 1605-1610*, Paris/Auch, 1888.
- Salmon, W. H., *An Account of the Ottoman Conquest of Egypt in the Year AH 922 (AD 1516)*, Asya Kraliyet Topluluğu, Londra, 1921.
- Sanderson, J., *The Travels of...*, haz. E. S. Forster, Londra, 1931.
- Sandys, G., *Travels (1610)*, 5. baskı, Londra, 1652.
- Scanlon, G. T., *A Muslim Manual of War: Tafrij al-Kurub fi Tadbir al-Hurub*, "Umar ibn İbrahim al-Awsı al-Ansari, flor. 1400 (Prisoner of Timur) tarafından Kahire, 1961.
- Schacht, J., *An Introduction to İslamic Law*, Oxford, 1964.
- Schiltberger, J., *The Bondage and Travels of J. Schiltberger in Europe, Asia and Africa, 1396-1427*, çev. K. F. Neumann, P. Bruun'un notları, J. B. Telfer (Hakluyt Topluluğu), Londra, 1897.
- Schuyler, E. ve Wheeler, G., *Turkestan*, New York, 1966.

- Schütz, E., *An Armeno-Kipchik Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620-1621*, Budapeşte, 1968.
- Shaw, S. J. ve Shaw, E. K., "Selim III and the Ottoman Navy", *Turcica*, I, Paris, 1969.
- History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Illinois, 1974.
- Skilliter, S., "Catherine de Medici's Turkish Ladies-in-Waiting", *Turcica*, VII, Paris, 1975.
- Skrine, P. H. ve Denison Ross, E., *The Heart of Asia*, Londra, 1959.
- Slade, A., *Records of Travels in Turkey*, 2 cilt, Londra, 1933.
- Sonyel, D. S. R., "The Protégé System in the Ottoman Empire and its Abuses", *Belleten*, LV, Ankara, ocak 1991.
- Spandugino, T., "Delle Origini degli Imperatori Ottomani", *SATHAS*, yayımlanmamış dokümanlar, IX, Paris, 1899.
- "La Cronaca Italiana di Theodore Spandugino", C. Villain-Grandos-
si, *La Méditerranée aux XII-XVIe Siècles*, Londra, 1983.
- Storey, S. (haz.) bkz. İsmail Kemal Bey.
- Stripling, G. W. F., *The Ottoman Turks and the Arabs*, Londra, 1942.
- Tenenti, A., *Piracy and the Decline of Venice, 1580-1615*, Londra, 1967.
- Tietze, A., *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans, 1581*, 2 cilt, Viyana, 1982.
- Tott, Baron de, *Memoirs of...*, 4 bölüm, Amsterdam, 1785.
- Turan, O., "Anatolia in the Period of the Seljuks and Beyliks", *Cambridge History of İslam*, Cambridge, 1970.
- Turkish Art, 5th Congress of*, Budapeşte, 1976.
- Urquhart, D., *The Spirit of the East*, 2 cilt, Londra, 1838.
- Pillars of Hercules*, Londra, 1848.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1945.
- Vambery, A., *Travels and Adventures of the Turkish Admiral, Sidi Ali Reis, during the Years 1553-1556*, Londra, 1865.
- Vandal, A., *Les Voyages du Marquis de Nointal, 1670-1680*, Paris, 1900.
- Vasdravellis, J., *Piracy on the Mediterranean Coast*, çev. T. F. Carney, Selanik, 1970.
- Vassif Efendi (Ahmed Vasif Efendi), *Précis Historique de la Guerre des Turcs contre les Russes, depuis l'Année 1769 jusqu'à l'Année 1774, Tiré des Annales de Vassif Efendi par P. A. Coussin de Perceval*, Paris, tarih belirtilmemiş.
- Vaughan, D. M., *Europe and the Turk*, Liverpool, 1954.
- Vryonis Jnr., S., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of İslamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, 1971.
- Wittek, P., *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1938.
- Wood, A. C. (haz.) bkz. Fox.
- Woodhead, C., *Ta'liki-Zade's Şehname-i Hümayun: A History of the Ottoman Campaign into Hungary, 1593-1594*, Freiburg, 1983.
- Wortley Montagu bkz. Montagu.

D İ Z İ N

A

- Abaza Mehmed Paşa 170-172, 177
Abdi Paşa 203
Abdullah Mehmed 249
Abdullah Paşa 206, 209
Abdurrahman Efendi 239, 240
Abdülhamid I 213, 214, 245
Abdülhamid II 56
Abukir Körfezi 217
Adakale 97, 110
Adapazarı 82
Addison, Charles 242, 248
Aden 138
Adrianopolis bkz. Edirne
Adriyatik 28, 93
Afyonkarahisar 127
Ağa Hüseyin Paşa 227, 228, 232, 233, 238, 240, 241, 243-245
Ağırnas (Mimarsinanköy) 36
Ahırkapı 53
Ahmed Ağa 174
Ahmed Bey (Evrenosoğlu) 61
Ahmed I 164-166
Ahmed II 190, 191, 198
Ahmed III 35, 105, 191, 195, 197-200, 202-206, 209, 221
Ahmed bin Tolun 44
Ahmed Paşa, komutan 195
Ahmed Paşa, Rum 136
Ahmed, şehzade 166
Ainslie, Sir Robert 83
Akdeniz 32, 107, 110, 111, 134, 138, 209
Aksaray 74
Alaeddin Paşa 25, 63
Alaeddin, Aceh sultanı 81
Alay Köşkü 224
Albuquerque dükü 109, 129
Alemdar Mustafa Paşa 218, 219, 222-225
Ali Bey 118
Ali Paşa, sadrazam 127, 161, 213
Altın Kapı 95
Altın Yol 223
Amasya 23, 101, 123, 130, 138, 154, 177, 248
Amcazade Hüseyin Paşa bkz. Köprü-
lüzade Amcazade Hüseyin Paşa
Amerika 200
Anadolu 11, 15, 17-22, 26, 27, 31, 34, 35, 39, 40, 42, 53, 56, 59, 63, 66, 67, 78, 79, 82, 88, 101, 104, 118, 123-127, 129, 169, 182, 184, 198, 202, 204, 210, 214, 217, 219, 226, 228, 246, 248
Ancona 28
Ankara 23, 32, 44, 46, 118, 120, 127
Antalya 81
Arabistan 129, 162
Arbuthnott, Amiral 219
Arnavutlar 40, 42, 111, 216
Arslan Han 18
Astrahan 156
Asya 17-19, 40, 52, 75, 84, 89, 94, 129, 138, 151, 152, 155, 158, 202, 245
Atatürk 158, 220, 246
Athos Dağı 19
Atina 33, 188

- Atmeydanı bkz. Hipodrom
 Avrupa 11, 15, 25, 28, 32, 41, 52, 78, 93, 96, 120, 124, 129, 139, 151, 153, 155, 160, 162, 174, 178, 180, 183, 186, 207, 209, 217, 219, 227, 233
 Avusturya 33, 99, 125, 166, 191, 210, 214, 217
 Ayas Paşa 45, 46, 101, 131
 Aynalıkavak 156, 214
 Azak 156, 214
 Azerbaycan 130, 152
- B**
 Baba Cafer 101
 Babaeski 218
 Baba Zünnun 152
 Babühümayun 45, 50, 123, 206, 222, 240, 245
 Babürşah 81
 Bağdat 45, 62, 85, 126, 160, 171, 175, 181, 207, 213
 Bakras 95, 139
 Balat 103
 Bali Bey 140, 141, 143-146
 Balkanlar 15, 26, 27, 29, 33-36, 38-40, 53, 54, 63, 67, 68, 79, 93, 95, 96, 126, 137, 138, 140, 149, 159, 161, 186, 202, 215, 216, 226
 Banja Luka 210
 Barbaro, Nicolo 120
 Barbarossa bkz. Hayreddin Barbaros Paşa
 Bayezid I, Yıldırım 27, 44, 57, 116
 Bayezid II 23, 46, 47, 61, 106, 107, 122, 124, 125, 127, 131, 137, 159
 Bayezid Paşa 23
 Bayezid, IV. Murad'ın kardeşi 175
 Bayezid, Kanunî'nin oğlu 164
 Bekir Paşa 217
 Bektaşî 27, 74, 90, 106, 157-160, 242, 245, 246, 248
 Belgrad 78, 81, 82, 87, 105, 110, 122, 140, 141, 148, 149, 188, 190, 191, 216, 217
 Benderli Mehmed Selim Paşa 227
 Beşiktaş 103, 239, 245
 Beyazıt Camii 72, 171, 240, 241
 Beyoğlu 68
 Bitlis 129
 Bizanslılar 25, 27, 121
 Blount, Henry 87, 93
 Boetti, Giovanni Battista 214
 Bogomiller 27
 Boğaziçi 120, 128, 177, 201, 202, 207, 208, 213, 220, 221, 228, 232
 Bohemya 140
 Bonneval, Kont Alexandre de bkz. Humbaracı Ahmed Paşa
 Bosna 28, 34, 35, 42, 100, 141, 142, 209
 Budin 82, 99, 100, 122, 148, 149, 151, 152, 188
 Buhara 18
 Bulgaristan 28, 78
 Burgaz 165
 Bursa 15, 23, 24, 25, 29, 38, 44, 55, 57, 108, 116, 118, 123-125, 127, 159, 165, 174, 227, 228
 Busbecq, O. G 154, 158
 Büyük Yekaterina 209, 214
- C**
 Cafer Ağa 46, 108
 Calabria 109
 Cavendish, Lord Henry 93, 104
 Cem Sultan 23
 Cengiz Han 19
 Cenova 43, 47
 Cervantes 109
 Cezayir 107, 110
 Chandler, Richard 92
 Charles V 139
 Châteauneuf 192, 193
 Cigalazade Yusuf Sinan Paşa 109, 163, 164
 Cihangir 104, 155
 Clemens VII 166
 Colton, Papaz. W. 49
 Covel, Dr. John 52, 53, 76
- Ç**
 Çaldıran 130-132
 Çanakkale 38, 95, 192, 212, 218, 219
 Çandarlı Ali Paşa 44
 Çandarlı Halil Paşa 115

Çandarlı İbrahim Paşa 61
 Çandarlı Kara Halil Paşa 25, 29
 Çelebi Mustafa 221
 Çerkez Kasım Paşa 156
 Çeşme 112, 215
 Çin 19, 76
 Çorlu 128, 218
 Çorlulu Ali Paşa 197, 198

D

Dallam, Thomas 155
 Dalmaçya 126
 Daltaban Paşa 194
 Damat İbrahim Paşa 136, 137, 198
 Dandolo, Doge Enrico 122
 Dante 161
 Davud Ağa 235, 244
 Davud Ağa, numar 88
 Davud Paşa, sadrazam 126, 168-170
 Davutpaşa Kışlası 234, 235
 Deli Hasan 165
 Demirkapı 97, 110
 Denizli 92
 Devlet Giray Han 156
 Dimetoka 128, 159
 Divriği 11, 17
 Diyarbakır 126, 131, 138, 152, 171, 209
 Doğubeyazıt 177
 Don Juan, Avusturyalı 109, 153
 Dordogne 207
 Doria, Andrea, amiral 107
 Drakula bkz. Vlad III
 Drava Nehri 140, 142, 143
 Duckworth, amiral 219
 Dulkadiroğulları 131, 159
 Dürzi 135

E

Ebu Seyyid Efendi 181
 Ebussuud 25, 59, 61
 Edirne (Adrianopolis) 11, 28, 29, 37-39, 44, 47, 54, 61, 63, 77, 88, 90, 93, 105, 115, 117, 127, 137, 140, 161, 183, 188, 190-193, 195, 218, 245
 Eflak 34, 87, 125, 140
 Ege Denizi 112, 126
 Elbe 108

Elbistan 131, 132, 159, 164
 Elizabeth I 163
 Elmalı 17, 159
 Enderun 30, 35-38, 41, 42, 44-48, 50, 51, 53, 61, 110, 123, 128, 197, 209
 Eretna 17
 Erivan 45, 85, 175, 200
 Ernest von Habsburg, arşidük 100
 Erzurum 87, 130, 165, 170-172, 214
 Esad Efendi 235, 243
 Eski Odalar 39, 73, 74, 75, 102, 103, 243, 245
 Eski Saray 39, 101, 168, 244, 246
 Essek 142
 Estergon 98
 Etmeydanı 74, 160, 203, 235, 237, 241-243
 Eugène, Savoie prensi 96, 191, 193, 198, 209
 Evliya Çelebi 35, 37, 40, 178
 Evrenos Bey 25
 Eyüp 161, 199, 242

F

Fatih Camii 172, 174, 206
 Fatih Sultan Mehmed bkz. Mehmed II
 Ferhad Paşa 88, 99, 100
 Ferhad Paşa, Macaristan beylerbeyi 98, 151
 Feyzullah Efendi 194, 195, 197
 Filibe 61, 87, 140, 224
 Firuz Bey 126
 Flanders 80
 Folard Şövalyesi 209
 François I 69, 107, 139
 Fransa 38, 75, 153, 188, 192, 193, 199, 200, 207
 Franz Joseph 33

G

Galata 38, 39, 68, 75, 90, 101, 107, 212, 240, 242, 244
 Galata Köprüsü 39
 Galata Kulesi 94, 101
 Galatasaray Lisesi 37, 38, 44, 51, 197, 198
 Galib Paşa 227
 Galland, Antoine 54, 73, 74, 76, 91

Gallitzin 189
 Gama, Vasco da 129
 Gazanfer Ağa 163
 Gazze 134
 Gedik Ahmed Paşa 124, 125
 Gelibolu 26, 38, 95, 106-108, 111, 117, 140, 149
 Geuffroy, Antoine 151
 Giglio 108
 Giray Han 19, 57
 Giurgiu Kalesi 96
 Glabas, Isidorios 26
 Göksu 222
 Grenville, Henry 73, 111
 Gribeauval 153
 Gülhisar 92
 Güzelce Kasım Paşa 139
 Güzelce Mahmud Paşa 164
 Gyllius, Pierre Gilles 69

H

Habsburglar 97
 Hacı Ali 222
 Hacı Bektaş 71, 159, 220, 245, 247
 Hacıbektaş 248
 Hacı Çelebi 124
 Hadramut 96
 Hafız Paşa 171, 173
 Hakkâri 96
 Halep 60, 132-134, 136, 138, 139, 161, 182, 183, 202
 Haliç 38, 50, 71, 80, 83, 101-103, 107, 110, 112, 199, 212, 235, 239, 241
 Halil Paşa 117
 Halkapınar 140
 Hanstein, Ernst Wilhelm von 191
 Harbord, William 192
 Hasan, yeniçeri ağası 122
 Hasan Ağa 122
 Hasan Paşa, han 232
 Hasan Paşa, kaptanpaşa 112
 Hasan Paşa, sadrazam 163
 Hatice Turhan Sultan 180
 Hayreddin Paşa (Barbarossa) bkz. Barbaros Hayreddin Paşa
 Hazar Denizi 19, 200
 Hebdomon 95

Hekimoğlu Ali Paşa 207, 209, 210
 Henry VII 29
 Henry VIII 95
 Hersek 28
 Hersekoğlu Ahmed Paşa 125
 Hezarpare Ahmed Paşa 181
 Hristiyanlık 18, 21, 27
 Hildburghausen 209, 210
 Hill, Dr. Alban 108
 Hindistan 76, 129, 153
 Hint Okyanusu 109, 129, 132
 Hipodrom (Atmeydanı) 37, 240
 Horasan 158
 Hoşap Kalesi 96
 Hotin 167
 Humbaracı Ahmed Paşa (Kont Alexandre Bonneval) 207
 Hussey, William 191, 192
 Hürrem Paşa 152
 Hüseyin Paşa, beylerbeyi 152, 164
 Hüseyin Paşa, yeniçeri ağası 168
 Hüsrev Bey 142
 Hüsrev Paşa 152, 172, 173
 Hz. Muhammed bkz. Muhammed, Hz.

I

İriğ Kalesi 141

İ

İbn Battuta 17, 20, 22, 23
 İbrahim Ağa (Cehhennem) 241, 242
 İbrahim Ağa, aşçıbaşı 232
 İbrahim Efendi 203
 İbrahim I 38, 178
 İbrahim Paşa Sarayı 37-39, 49, 75
 İbrahim Paşa, sadrazam 153, 154
 İbrahim Seyyid Efendi 235, 236
 İbşir Paşa 178
 İdris Han 129
 İnebahtı 146, 153, 156, 166
 İnegöl 125, 245
 İngiltere 95, 115, 180
 İnnocentius VIII 124
 İpek Yolu 129, 155, 156
 İran 19, 21, 40, 43, 44, 63, 66, 67, 88, 103, 109, 126, 127, 129, 130, 135, 138, 153, 156, 162, 164, 166, 171, 193, 200, 201,

- 202, 205-207, 209, 210, 214
İsa 152
İsa Paşa 126
İshak Bey 112, 215
İshak Paşa 61, 118, 124, 125
İskender Çelebi 46
İskenderoğlu ailesi 118
İskenderun 95, 202
İslamiyet 22, 23, 25, 27, 28, 30, 33, 34, 37, 55-57, 68, 109, 119, 162, 214, 221
İsmail el-Azam Paşa 211
İsmail Paşa 192
İsmail, İran şahı 21, 126, 127, 129, 130
İsmail, Şah 159
İspanya 82, 109, 134, 139, 192
İstanbul 21, 26, 27, 29, 36, 37, 44, 45, 49, 54, 56, 59, 60, 62, 63, 66, 67, 69, 73, 76, 87, 88, 91, 93, 94, 98-101, 104-109, 111, 124, 127-129, 134-136, 147-149, 154, 157, 160, 162, 167, 169, 170, 172-174, 177, 178, 182-185, 187, 193, 197-199, 202, 208, 211, 214, 215, 218-220, 222, 227-229, 231, 235, 238, 242-244, 248, 249
İtalya 82, 95, 106, 124, 153
İvan III 156
İzmir 171, 205, 214
İzmit 39, 67, 174, 245
İznik 23, 45, 71, 96, 174, 199
İznikli Ali Paşa 197
- K**
Kabakçı Mustafa 220, 221
Kaffa 156, 197
Kâğıthane 54, 73, 199, 212, 234
Kahire 60, 81, 125, 132-136, 182
Kalender Çelebi 152
Kalenderoğlu 165
Kampel Mustafa Ağa 112
Kandiye 92, 180, 182
Kansu 131-133
Kanunî Sultan Süleyman bkz. Süleyman I
Kara Ahmed Paşa 153
Kara Ali 206
Karadeniz 26, 29, 86, 92, 95, 110, 112, 125, 138, 160, 209, 213, 215, 217
Karagöz Paşa 101, 126, 127
Karahisar 138
Karakuş 17, 18
Karaman Beyliği 120
Karamanlı Mehmed Paşa 123
Karamanoğulları 177
Karamürsel 176
Karesi 25
Karayazıcı Paşa 164, 165
Karayorgi 217
Karlofça 194, 202
Karmatlılar 22
Kars 17
Kasım Paşa 45, 46, 136, 139, 156
Kasımpaşa 50, 242
Kastamonu 84
Katalan 25, 82
Kayseri 127, 138, 139, 151, 171, 248
Kazaklar 156, 186
Kazancı Doğan Ağa 119
Kazıklı Voyvoda bkz. Vlad III
Kemal Bey 245
Kemaľpaşazade 61, 76, 137, 138, 140, 148, 152
Kıbrıs 135, 210, 238
Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa 238, 239, 245
Kılıç Ali Paşa 109
Kırım 19, 57, 67, 127, 128, 197, 209, 214
Kırkçeşme 75
Kırşehir 158, 159
Kızılbaş 126, 128, 131, 138, 152
Koca Davud Paşa 126
Koca Hızır 141
Koca İbrahim Paşa 198
Koca Sinan Paşa 67, 162, 163
Koçu, Reşad Ekrem 36
Komnenus, David 86
Konstantinopolis 15, 21, 24, 27, 29, 44, 56, 57, 67, 117-120, 122
Konstantinos XI 119
Konya 20, 72, 127, 161, 184
Korfu 197, 198
Korintos 81
Korkud, şehzade 128
Korsika 47
Kosova 69

- Königsmark, Kont Graf von 188
 Köprülü Abdullah Paşa 209
 Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 35, 161, 184, 186
 Köprülü Mehmed Paşa 59, 183-185
 Köprülüzade Amcazade Hüseyin Paşa 185, 193, 194
 Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa 189-192
 Köse Mihal 25, 26
 Kuran 22, 48, 49, 72, 157, 202, 221
 Kuyucu Murad Paşa 164-167
 Küçük Ahmed Çelebi 118
 Küçük Hüseyin Paşa 112, 215, 217
 Küçük Kaynarca 213, 214
 Kürdoğlu Kızır Bey 81
 Kürt Yusuf 236, 243
 Kütahya 118, 127, 138, 165, 177, 210, 245
- L**
 Lajos, Macaristan kralı 143, 146, 147
 Lala Mustafa Paşa 162
 Lala Şahin Bey 63
 Lale Devri 199, 204
 Laz 160, 206
 Levant 129, 191
 Lewis, Bernard 249
 Loggia del Capitano 153
 Louis XIV 191
 Lübnan 135
 Lütü Efendi 61
 Lütü Paşa 116, 130
- M**
 Macaristan 33, 79, 80, 82, 98, 99, 138, 148, 151, 153
 Madam La Quira 166
 Mahmud I 204-206, 208, 209, 211
 Mahmud II 60, 83, 158, 213, 220, 221, 223, 225-228, 231, 233, 238, 239, 242, 243, 245, 246, 249
 Mahmud Paşa 61
 Mahpeyker Kösem Sultan 168, 172, 182, 191
 Malatya 159
 Maltepe 123
 Manisa 29, 38, 54, 116, 117, 154, 165, 177
 Mantova Sarayı 155
 Maraş 170
 Mardin 126
 Marmara Denizi 53, 95, 140, 159
 Marsigli, kont 53, 77, 78, 82, 185, 188, 190
 Martinet, general 28
 Maurand, J. 107, 108, 208
 Mavrokordato 193
 Maximilian, imparator 93, 98
 Medine 157
 Mehmed Ağa, cebeci komutanı 245
 Mehmed Ağa, mimar 53
 Mehmed I 23, 26, 29, 44, 63, 164
 Mehmed II 24, 25, 27, 29, 31, 44, 45, 49, 52, 56-58, 61, 62, 66, 67, 70, 79, 80, 83, 86, 94-96, 106, 115, 117-120, 122, 123, 148, 159
 Mehmed III 157, 163, 164
 Mehmed IV 54, 59, 76, 105, 161, 178, 181-183, 185, 188, 189, 191
 Mehmed İzzet Paşa 247
 Mehmed Said Halet Efendi 227
 Mehmed Selim Paşa 227, 232, 233
 Mekke 63, 64, 162
 Memlûk 40, 66, 81, 125, 126, 131-136, 210, 227
 Menavino, Giovanni Antonio 46, 47
 Menderes, Adnan 116
 Menteşoğulları 177
 Mercidabık 132
 Meriç Nehri 117
 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 186
 Mesih Paşa, sadrazam 101, 126, 163
 Mesolongion 229
 Metternich 219
 Mezomorto Kara Hüseyin Paşa 110, 111
 Mısır 15, 27, 40, 41, 43, 56, 60, 61, 109, 131, 133, 135, 136, 138, 139, 141, 152, 210, 217, 227, 235, 237
 Midilli 197, 210
 Mihayloviç, Konstantin 26, 27, 31, 61
 Mihrimah Sultan 43, 154
 Mimarşinanköy bkz. Ağınas

- Moğol 17, 19, 31, 56, 57, 72, 76, 81, 83, 89, 158, 177
 Moğolistan 18
 Mohaç 72, 76, 79, 137, 138, 143, 144, 145, 147, 148, 178, 188
 Molla Ağa 224
 Montagu bkz. Wortley Montagu
 Montecastro 96
 Mora bkz. Peloponnesos
 Moskova 156, 189
 Muhammed, Hz. 19, 56, 57, 60, 72, 152, 157
 Murad I 23, 26, 27, 28, 44, 55, 63
 Murad II 26, 29, 44, 68, 85, 116, 117, 155
 Murad III 49, 50, 60, 102, 104, 107, 155-157, 159, 162, 163
 Murad IV 35, 38, 45, 47, 85, 102, 106, 115, 161, 162, 170-174, 178, 179, 181
 Murad Paşa, Palaiologos 32
 Mustafa, Bayezid'in oğlu 57
 Musa Çelebi 173
 Musa Paşa 219-222
 Musa, Bayezid'in oğlu 57
 Musevîlik 18, 57
 Mustafa, şehzade, II. Murad'ın kardeşi 117
 Mustafa, yeniçeri kethüda yardımcısı 92
 Mustafa I 163, 166-168
 Mustafa II 189-192, 194, 195, 197
 Mustafa III 211, 213
 Mustafa IV 221-224
 Mustafa Kemal bkz. Atatürk
 Mustafa Paşa 45, 126
 Mustafa Paşa, kaptanpaşa 203
 Musul 63, 177, 214
 Münnich, mareşal 209
 Müslüman 18, 20, 21, 24, 25, 27, 34, 35, 37, 42, 57, 58-60, 66, 68, 100, 106, 115, 116, 119, 159, 189, 199, 202, 206, 233
- N**
 Nadir Şah 201
 Napolyon 50, 133, 217
 Nasi, Joseph 155
 Nasreddin Hoca 159
 Navplion 209
 Necib Efendi 241, 243
 Nelson, Horatio 217
 Nevşehir 198, 204
 Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 198-203, 205, 206
 Nicolaus V 57
 Nicolay, Nicolas de 38, 47, 154
 Niğbolu 79, 106
 Niksar 138
 Nil Nehri 134, 135
 Nilüfer Sultan 23
 Niş 140, 185, 191, 198
 Nişantaşı 83
 Nizamîcedid 217-221, 225, 226
 Nizamülmülk 43
 North, Roger 187
 Novi Kalesi 110
 Novo Brdo 31, 81, 120
 Nusretiye Camii 75, 246
- O**
 Oğuz Türkleri 85
 Okmeydanı 83, 212
 Onik 143
 Orbetello Kalesi 108
 Organ Gazi 15, 25, 26, 57, 63, 66
 Orhan Çelebi, II. Mehmed'in amcası 120
 Orta Camii 74
 Osman I, Gazi 178
 Osman II 166, 223
 Osman III 103, 210, 211
 Osman Ağa 247
 Osmançık 159
 Otranto 106, 125
- P**
 Paget, Lord 191-194
 Palamas, Gregorios 22
 Pasarofça 198
 Patrona Halil 204, 205
 Payas 95, 96
 Peloponnesos (Mora) 126, 188, 198, 232
 Pera 68, 102, 103, 240
 Perekop 156

- Pertek 17
 Petrovaradin 141-143, 198
 Piacenza 208
 Piyale Paşa 109, 162
 Policastro 108
 Polonya 140
 Priamos 57
- R**
 Rabia Gülnuş Ümmetullah 191
 Ragıb Paşa 211, 213
 Ramberti 35, 47, 151
 Ramî Mehmed Paşa 194, 195, 197
 Receb Paşa 173
 Reggio 108
 Roma 56, 59, 69, 77, 78, 117, 139, 151
 Romanya 96
 Rufailler 20
 Rumelihisarı 92, 94, 120
 Ruşuk 110
 Rusya 31, 180, 186, 188, 194, 211, 214, 217, 219
 Rüstem Paşa 42, 43, 100, 101, 109, 154, 160
- S**
 Sabahaddin Paşa 115, 118
 Safevî 19, 128
 Safiye Sultan 163, 164
 Saint Gotthard 193
 Sakarya Nehri 127
 Salankamen 141, 192
 Samaniler 18
 Sardi, Pietro 81
 Sarhoş Mustafa 247
 Sava Nehri 110, 140, 191
 Savendia 146
 Savona 108
 Schiltberger, Johann 27, 46
 Sebastiani 219
 Seckendorff, mareşal 209
 Selanik 26, 47, 72, 107, 111
 Selçuklular 11, 18, 43, 44
 Selim I 15, 20, 21, 40, 47, 56, 61, 71, 79, 81, 83, 87, 103, 106, 107, 128, 129, 137, 154, 159
 Selim II 45, 48, 88, 95, 116, 154-156
 Selim III 53, 75, 83, 112, 213, 215-223, 231, 235, 244
 Semerkant 19
 Sen-Petersburg 225
 Sidon 167
 Sigismund 106
 Silahdar Ali Paşa 227
 Silahdar Mehmed Paşa 203
 Silistre 112, 218
 Silivri 218
 Sinan Abdülmennan 36
 Sinan Ağa 54, 89, 124
 Sinan Paşa, kaptanpaşa 109
 Sinan Paşa, sadrazam 100
 Sinan Paşa, süvari komutanı 132, 133
 Sinop 126
 Sirmium 140
 Sivas 138, 164, 214
 Sixtus V 28
 Siyavuş Paşa 163, 189
 Sobieski, Prens Jan 187
 Sofu Mehmed Paşa 182
 Sofya 140, 193, 205
 Sokollu Mehmed Paşa 25, 42, 43, 46, 48, 101, 104, 154-156, 160, 162
 Söğüt 56
 St. Veit 125
 Stefan, Bosna kralı 27
 Strangford, Lady 229
 Strangford, Lord 229
 Sultana Sporca bkz. Madam La Quira
 Sultanahmet Camii 240, 242, 243
 Sumatra 81
 Spandugino 46, 50
 Suriye 15, 40, 56, 60, 63, 82, 91, 106, 131, 133-136, 138, 164, 178, 197, 198
 Suvorov, mareşal 213, 215
 Süleyman, Bayezid'in oğlu 57
 Süleyman, IV. Murad'ın kardeşi 175
 Süleyman I 21, 44, 131
 Süleyman II 189-191
 Süleyman Paşa, Orhan Gazi'nin oğlu 26, 44
 Süleyman Paşa, sadrazam 188
 Süleymaniye Camii 235, 243
 Sumbüllü 180

- Sünnet Odası 239
 Sünnî 21, 64, 90, 158, 200, 203, 234, 248, 249
 Szeged 93, 116, 149
- Ş**
 Şaban Ağa 54
 Şahkulu 127
 Şam 60, 62, 63, 87, 88, 94, 98, 129, 133-136, 138, 161, 162, 177, 179, 245
 Şehzade Camii 39, 74, 102, 103, 157, 231, 243
 Şifler 21, 27, 64, 126, 138, 164
- T**
 Tatarlar 19, 27, 28, 31, 67, 78, 82, 84, 147, 160, 209
 Tebriz 130
 Tekeli Köşk 71
 Tekfur Sarayı 199
 Tenenti, A. 27
 Tepedelenli Ali Paşa 177, 227
 Timur 23, 29, 32, 46, 56, 63, 75, 94, 129, 158, 179
 Timurtaş Bey 63
 Tokat 138, 165, 170, 202
 Tomanbay 134, 135
 Topal Osman Paşa 207, 209
 Topçu Mustafa 242
 Tophane 39, 102, 155, 212, 217, 246
 Topkapı Sarayı 39, 44, 57, 73, 103, 169, 200, 220, 237, 238, 245, 246, 248
 Tott, Baron de 95, 103, 112, 212, 213, 217
 Toulon 15, 107, 108, 111
 Trablusşam 134, 136, 197
 Trabzon 47, 86, 138, 202
 Tuna Nehri 15, 28, 79, 97, 151, 156
 Turgut Reis 109
 Türkmen 18, 19, 26, 65, 67, 129, 138, 152, 158, 159
- U**
 Ukrayna 186, 209
 Uludağ 199
 Urfa 164
 Urquhart, David 166
- Uskok 28
 Uzun Hasan 81, 86
 Uzunçarşılı, İ. H. 74
- Ü**
 Üçşerefeli Cami 159
 Üsküdar 123, 174, 202, 207, 225, 240, 242, 247, 248
 Üsküp 61, 137
- V**
 Valmarana Villası 155
 Varna 80, 116, 195
 Velizade 218, 220
 Venedik 38, 81, 93, 95, 106-108, 122, 126, 129, 155, 180, 181, 188, 191-194, 199, 201, 204, 205, 208, 209, 211
 Versizzi 191
 Vicenza 67, 153, 155
 Vidin 245
 Villefranche 107
 Villeneuve, Marquis de 200
 Virginia 43
 Viyana 15, 73, 80, 82, 87, 151, 152, 185-187, 190, 191, 193
 Vlad III, Kazıklı Voyvoda 79
 Volga 19, 155
- W**
 Waterloo 70
 Wellington Dükü 160
 William III 193
 Wippach, Anna Sophie von 191
 Wortley Montagu, Lady Mary 76, 105
- Y**
 Yahya Paşa 127
 Yalı Köşkü 238
 Yanya 213
 Yedikule 168-170, 237, 244
 Yemen 64, 67, 138, 162
 Yemişçi Hasan Paşa 163
 Yemişçi Mustafa 237, 241, 243, 247
 Yeni Odalar 74, 157, 220, 245
 Yenivalide Camii 39
 Yenicami 203

Yeniköy 75
Yıldırım Bayezid bkz. Bayezid I
Yirmisekiz Mehmed Seyyid Efendi
199
Yozgat 177
Yunanistan 35, 127, 137, 227, 228
Yunus Paşa 133
Yusuf Paşa 165

Z
Zante 108
Zenta 191, 193
Zeynep Camii 243
Zitvatorok 166
Ziya Paşa 250
Zvecaj 97
Zvornik 110